

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 39, Sayı 2, 2021

Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences, Vol 39, Issue 2, 2021

ISSN 1301-8752 | e-ISSN1309-6338

Derginin Sahibi/Publisher: M. Umur TOSUN, Dekan / Dean
H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına /
on behalf of H.U. Faculty of Economics and Administrative Sciences

Yayın Kurulu Başkanı/Chief Editor : A. Yasemin YALTA

Yayın Kurulu Başkan Yardımcısı/Deputy Editor : Selin METİN CAMGÖZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager : Şerife GÜRAN

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Selin Metin CAMGÖZ	Hacettepe Üniversitesi, TR
Tarkan ÇAVUŞOĞLU	Hacettepe Üniversitesi, TR
Andre DORSMAN	VU University, NL
Mine Pınar GÖZEN ERCAN	Hacettepe Üniversitesi, TR
Matthias FINGER	Ecole Poly. Federal de Lausanne, CH
Sıdika KAYA	Hacettepe Üniversitesi, TR
Murat KAYALAR	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, TR
Uğur SADIÖĞLU	Hacettepe Üniversitesi, TR
Ramazan SARI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, TR
Arzu ŞENER	Hacettepe Üniversitesi, TR
M. Umur TOSUN	Hacettepe Üniversitesi, TR
Tarık TUNCA	Hacettepe Üniversitesi, TR
Wim WESTERMAN	Groningen University, NL
A. Yasemin YALTA	Hacettepe Üniversitesi, TR

H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda dört defa online yayımlanan uluslararası, akademik hakemli bir dergidir.

Dergide yayımlanmak üzere gönderilen yazılar <http://dergipark.gov.tr/huniibf> adresinden yüklenmelidir.

Diğer konularla ilgili yazışmalar aşağıdaki adrese yapılmalıdır:

Adres/Address:

Şerife GÜRAN

Hacettepe Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü 06800, Beytepe, ANKARA

e-posta/e-mail: sguran@hacettepe.edu.tr

Dergiye gönderilecek makaleler, Dergi web-sitesinde (<http://dergipark.gov.tr/huniibf>) yer alan "Yazar Rehberi"ndeki kurallara uygun olmalıdır.

H.U. Journal of Economics and Administrative Sciences is a peer-reviewed online international, academic journal, published quarterly. Articles sent must conform to the requirements indicated on the Guide for Authors in the web-site (<http://dergipark.gov.tr/huniibf>).

Yayının Türü/Product Type: Uluslararası akademik internet üzerinden yayımlanan Dergi, yılda 4 sayı/
International academic online journal, four issues per year.

Basım Tarihi/Date of Issue: June 2021 / Haziran 2021

Yayının Yönetim Yeri/Editorial Office Contact Information: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Beytepe-ANKARA, Tel: (0312) 297 68 30/
Hacettepe University Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Beytepe-ANKARA, Phone: +90 312 297 68 30

Danışma Kurulu/Advisory Board

Aybala DEMİRCİ AKSOY	Gazi Üniversitesi, TR
Victor ASAL	State University of New York, US
Erhan ASLANOĞLU	Piri Reis Üniversitesi, TR
Doğan Yaşar AYHAN	Başkent Üniversitesi, TR
Kamil Ufuk BİLGİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TR
Nurettin BİLİCİ	Çankaya Üniversitesi, TR
Geert BOUCKAERT	KU Leuven, BE
Dimitrios BUHALIS	University of Bournemouth, UK
Charles E. BUTTERWORTH	University of Maryland, US
Mitat ÇELİKPALA	Kadir Has Üniversitesi, TR
Wolfgang DIETRICH	University of Innsbruck, AT
Alan DOIG	Northumbria University, UK
Aylin ÖZMAN	TED Üniversitesi, TR
Korkut ERTÜRK	University of Utah, US
Halit GÖNENÇ	University of Groningen, NL
Michael S. GUTTER	University of Florida, US
Nguyen Thai Yen HUONG	Diplomatic Academy of Vietnam, VN
Peter M. JACKSON	Leicester Üniversitesi, UK
Aykut KİBRİTÇİOĞLU	Ankara Üniversitesi, TR
Ayşegül MENGİ	Ankara Üniversitesi, TR
Toshihiro MINOHARA	University of KOBE, JP
Ahmet Fazıl ÖZSOYLU	Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, TR
Erol TAYMAZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, TR
Süleyman TÜRKEK	Toros Üniversitesi, TR
Horst UNBEHAUN	Georg Simon Ohm TH, DE
Simon WIGLEY	Bilkent Üniversitesi, TR
Erinç YELDAN	Bilkent Üniversitesi, TR
A. Nuri YURDUSEV	Orta Doğu Teknik Üniversitesi, TR
Mary Ellen ZUCKERMAN	State University of New York, US

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 39, Sayı 2, 2021
Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences, Volume 39, Issue 2, 2021

HAKEMLER/REFEREES

Örsan AKBULUT	Hacettepe Üniversitesi
Mehmet Akif ARVAS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Güneş AŞIK	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Serap BARIŞ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Pınar BAŞGÖZE	Hacettepe Üniversitesi
Pınar BAYHAN	Hacettepe Üniversitesi
Zafer ÇALIŞKAN	Hacettepe Üniversitesi
Muhammet ÇANKAYA	Hitit Üniversitesi
Yusuf ÇELİK	Hacettepe Üniversitesi
Sinem YÜKSEL ÇENDEK	İstanbul Rumeli Üniversitesi
Berat ÇİÇEK	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Gamze Ebru ÇİFTÇİ	Hitit Üniversitesi
Gökhan DEMİRTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Nil Esra DAL	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Başak DALGIÇ	Hacettepe Üniversitesi
Serkan DEĞİRMENCI	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Özge TAYFUR EKMEKÇİ	Hacettepe Üniversitesi
Azize ERGENELI	Hacettepe Üniversitesi
Derya GÖÇER	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Aytekin GÜVEN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Mehmet İVRENDİ	Pamukkale Üniversitesi
Mahmut KARA	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Rıdvan KARACAN	Kocaeli Üniversitesi
Belgin UÇAR KOCAOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Selçuk KOÇ	Kocaeli Üniversitesi
Berrin KOYUNCU	Hacettepe Üniversitesi
M. Cem OĞUZ	Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
Gökhan ORHAN	Bandırma 17 Eylül Üniversitesi
Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN	Hacettepe Üniversitesi
Harun ÖZTÜRKLER	Kırıkkale Üniversitesi
Barış ÖVGÜN	Ankara Üniversitesi
Sayın SAN	Sakarya Üniversitesi
Bican ŞAHİN	Hacettepe Üniversitesi
Burak PIRGAIP	Hacettepe Üniversitesi
Asiye TÜTÜNCÜ	Kastamonu Üniversitesi
Talha YALTA	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Burçin YERELİ	Hacettepe Üniversitesi

Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisinin Cilt 39, Sayı 2, Haziran 2021’de yayınlanan makalelerini değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us to review the articles published in Volume 39, Issue 2, June 2021 of the Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i> Selçuk AKÇAY Durmuş Ali YILDIZ	Özel Tasarrufların Makroekonomik Belirleyicileri: Seçilmiş MENA Ülkeleri Üzerine Bir Çalışma .....173 <i>Macroeconomic Determinants of Private Savings: An Investigation on Selected MENA Countries</i>
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i> Orkun ÇELİK	Türkiye’de Kamu Yatırımlarının İstihdamdaki Cinsiyet Eşitsizlikleri Üzerine Etkisi: Mekânsal Panel Veri Analizi .....191 <i>The Effect of Public Investment on Gender Inequalities in Employment in Turkey: Spatial Panel Data Analysis</i>
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i> Fatih Hakan DIKMEN	Türkiye’de Genç Yetişkinlerde Zamana Dayalı Eksik İstihdamın Özellikleri .....211 <i>The Characteristics of Time-Based Underemployment of Young Adults in Turkey</i>
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i> Nazlı KOCA	Yemen’de Çatışmalı Süreç ve Dinamikleri .....223 <i>Conflicting Process in Yemen and Its Dynamics</i>
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i> Engin Can OZAN İbrahim BAKIRTAŞ	Türkiye’de Yeni Keynesyen Ücret Phillips Eğrisi (NKWPC) Geçerli Midir? ARDL Sınır Testi Yaklaşımından Bulgular .....237 <i>Does New Keynesian Wage Phillips Curve (NKWPC) Exist in Turkey? Evidence From ARDL Bounds Testing Approach</i>
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i> Ahmet ÖZTÜRK Leventcan GÜLTEKİN	Türkiye’de İller Arası Ekonomik Yakınsama: 2008 Küresel Krizinin Rolü .....253 <i>Economic Convergence Across Turkish Provinces: The Impact of the 2008 Global Crisis</i>
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i> Ayşegül SAYLAM	Kamu Yönetiminde Bir E-Katılım Modeli Olarak Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) Destekli Kitle Kaynak Kullanımı .....271 <i>Use of Information and Communication Technologies (ICT) Enabled Crowdsourcing as an E-Participation Model in Public Administration</i>
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i> Mehmet ŞAHİN	The Political Economic Thought of the Ideological Elite: <i>The Soviet Governing Elite</i> .....289 <i>İdeolojik Elitin Politik Ekonomi Düşüncesi: Sovyet Yönetici Eliti</i>
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i> Sedef ŞEN	Türkiye’deki Yerel Seçimlerde Politik Bütçe Dalganmaları Ortaya Çıkar mı? .....303 <i>Do Political Budget Cycles Emerge in Local Elections in Turkey?</i>
<i>Araştırma Makalesi/ Research Article</i> Nermin Merve YALÇINKAYA	Türkiye’de Sektörel Planlama Süreçlerine Etki Değerlendirme Sistemlerinin Entegrasyonu: Kurumsal ve Yasal Çerçeve .....321 <i>Integration of Impact Assessment Systems into Sectoral Planning Process in Turkey: Institutional and Legal Framework</i>
Yazarlara Duyuru	337

Araştırma Makalesi / Research Article

Özel Tasarrufların Makroekonomik Belirleyicileri: Seçilmiş MENA Ülkeleri Üzerine Bir Çalışma*

Selçuk Akçay¹, Durmuş Ali Yıldız¹

Öz

Ekonomik büyüme için hayati önem taşıyan yatırımlar, genellikle yurt içi ya da yurt dışı tasarruflarla finanse edilir. Ancak yurt dışı tasarruflar, bir ülke parasını aşırı değerlendirerek cari açığı ve ekonomik kırılganlığı artırdığından, yurt içi tasarruflar, yatırımların en güvenilir finansman kaynağıdır. Makroekonomik etkilerinden ve ortaya çıkardığı önemli sonuçlarından dolayı özel tasarrufların ve belirleyicilerinin iyi anlaşılması, gelişmekte olan ekonomiler için önemlidir. Bu çerçevede, çalışmamızın temel amacı, 1997-2016 dönemi için seçilmiş MENA (Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Fas ve Türkiye) ülkelerinde özel tasarrufların makroekonomik belirleyicilerini analiz etmektir. Bu amaçla, Panel ARDL/PMG (Havuzlanmış Ortalama Grup) yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre yabancı tasarruflar, özel tasarrufları hem kısa hem de uzun dönemde negatif etkilemektedir. Kişi başına gelirin büyüme oranı, özel tasarrufları uzun dönemde artırırken, kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur. Reel faiz ve işsizlik oranlarındaki değişimler özel tasarrufları sadece uzun dönemde negatif etkilemektedir. Bu sonuçlara göre MENA ülkelerinde politika yapıcılar, ekonomik büyümeyi ve istihdamı artırmaya ve yabancı tasarruf bağımlılığını azaltmaya yönelik politikalar uygulamalıdır.

Anahtar Sözcükler: Özel tasarruflar, makroekonomik belirleyiciler, MENA ülkeleri, panel ARDL.

Macroeconomic Determinants of Private Savings: An Investigation on Selected MENA Countries

Abstract

Investments vital to economic growth are usually financed by domestic or foreign savings. Because foreign savings lead to current account deficits and increases economic vulnerability in an economy by appreciating a country's currency, domestic savings constitute the most reliable source of finance for investments. Due to their macroeconomic impacts and significant consequences, it is important for developing economies to understand private savings and its determinants well. Against this backdrop, the main purpose of our study is to analyze the macroeconomic determinants of private savings in the selected MENA countries, namely, Algeria, Egypt, Israel Jordan, Morocco, and Turkey over the period 1997-2016. To this end, the Panel ARDL/PMG (Pooled Mean Group) method is used. The overall results show that the impact of foreign savings on private savings is negative in both the short and long run. The GDP per capita growth is positively associated with private savings in the long run, but in the short run, there is no statistically significant relationship between the two variables. Changes in real interest and unemployment rates hamper private savings only in the long run. Relying on these results, policymakers in MENA countries should pursue growth-oriented and employment enhancing policies and implement policies aimed at reducing foreign savings dependency.

Keywords: Private Savings, Macroeconomic Determinants, MENA Countries, Panel ARDL.

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Selçuk Akçay danışmanlığında Durmuş Ali Yıldız tarafından "Özel Tasarrufun Belirleyicileri: Seçilmiş MENA Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma" başlığı ile tamamlanarak 20.04.2020 tarihinde savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Sorumlu Yazar (Corresponding Author), Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisat Bölümü, akcay@aku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5255-9653>

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, yildizdal41@hotmail.com.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3283-5320>

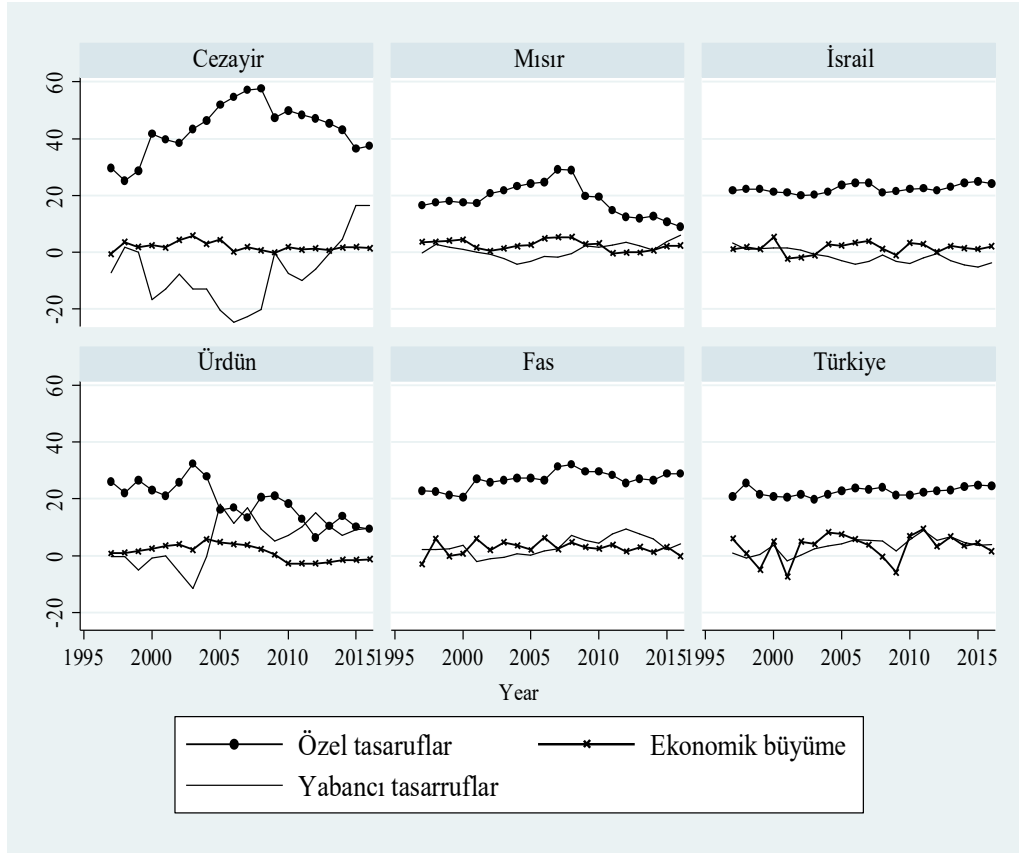
GİRİŞ

Ekonomik büyüme, ülkelerin gerçekleştirmek istedikleri en önde gelen makroekonomik hedeflerden biridir. Ekonomik büyümenin sağlanması üretken yatırımların artırılmasıyla mümkündür (Munir vd., 2011:95). Dolayısıyla, tasarrufların ve yatırımların finansman kaynağı olduğu gerçeği dikkate alındığında tasarrufların ekonomik büyüme sürecindeki önemi anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle, daha yüksek tasarruf oranları daha yüksek büyüme ile ilişkilendirilebilir (Larbi, 2013:126).

Dışa kapalı bir ekonomide yatırımların finansmanı sadece yurt içi tasarruflar ile sağlanabilirken, dışa açık ekonomilerde yatırımların finansmanında yabancı tasarruflar da devreye girmektedir (Karabulut vd., 2018:177). Büyüme hedefinin gerçekleştirilmesinde düşük yurt içi tasarruf sorunu ile karşı karşıya kalan gelişmekte olan ülkeler ulusal tasarruflarını artırıcı politikalar uyguluyorlar, ancak bu politikalar uzun dönemde sonuç vermez. Kısa dönemde finansman sıkıntısı çeken bu ülkeler, sermaye hareketliliği serbestisi altında yüksek faiz oranlarıyla yabancı tasarrufları çekerek büyümeyi finanse etmeye çalışırlar (Erim ve Türk, 2005:27). Yabancı tasarrufların, kullanan ekonomilere çeşitli maliyetleri bulunmaktadır. Örneğin, yurtdışında döviz miktarının artması yerel paranın değerini artırmaktadır. Bu durum hem tüketimin artmasına hem de ihracatı azaltıp ithalatı artırarak cari açığı artırmaktadır. Oynaklığı yüksek kısa vadeli sermaye akımlarından oluşan yabancı tasarrufların yön değiştirme ihtimali ekonomik kırılganlığı artırmaktadır. Ekonominin daralma dönemlerinde yabancı tasarrufların ülkeden çıkışı yatırımlar için gerekli finansmanın bulunamamasına, dolayısıyla durumun daha da kötüye gitmesine yol açmaktadır. Ayrıca dışa bağımlılığın artması, bir ülkenin dış kaynaklı şoklara olan direncini azaltır (Özcan ve Peker, 2018: 179). Bu olası durumların yanı sıra yabancı tasarrufların nasıl kullanıldığı noktasından da birtakım olumsuzlukları bulunmaktadır. Sınırsız olmayan yabancı tasarrufların bir taraftan faiz ödemelerini beraberinde getirirken diğer taraftan üretimi artıran reel yatırımlardan ziyade spekülasyon yatırımlara yöneldiği de görülmektedir. Yabancı tasarrufların ekonomide meydana getirdiği bu ve benzeri sorunlar, büyüme sürecinin en güvenilir finansman kaynağının yurt içi tasarruflar, özellikle de yurt içi tasarrufların önemli bir bölümünü oluşturan özel tasarruflar olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır (Larbi, 2013:125).

Makroekonomik etkilerinden ve ortaya çıkardığı önemli sonuçlarından dolayı özel tasarrufların belirleyicilerinin iyi anlaşılması ve analiz edilmesi gelişmekte olan ekonomiler için önemlidir. Bu çalışmanın temel amacı seçilmiş MENA ülkelerinde (Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Fas ve Türkiye) özel tasarrufların makroekonomik belirleyicilerini 1997-2016 dönemi verileriyle incelemektir. Bu ülkelerin ve bu dönemin seçilmesinin temel nedeni veri kısıdındır. Genel olarak, üç önemli neden bizi MENA ülkelerini araştırma konusu olarak ele almaya itmiştir. Birincisi, Şekil 1’de gösterildiği gibi özel tasarruflar bazı MENA ülkeleri için azalan bir eğilim gösterirken bazıları için durağanlık göstermektedir. İkincisi, düşük ve azalan özel tasarruflar bölge ülkelerinin ekonomik büyümesini olumsuz etkilemektedir. Son olarak, düşük ve azalan özel tasarruflar bölge ekonomilerini yabancı tasarruflara bağımlı hale getirmektedir. Aşırı dışa bağımlılık cari açığı artırmakta ve bölge ekonomilerini makroekonomik, finansal ve ters sermaye akımları gibi risklerle karşı karşıya bırakmaktadır.

Şekil 1: Özel Tasarrufların, Ekonomik Büyüme ve Yabancı Tasarrufların Ülke Bazında 1997-2016 Yılları Arası Değişimi

Kaynak: World Bank, World Development Indicators (2019)

Çalışmada, 1997-2016 dönemi yıllık verileri ve Panel ARDL/PMG yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kişi başı gelirdeki büyümenin özel tasarruflar üzerindeki etkisi pozitifken; reel faiz oranı, yabancı tasarruflar ve işsizliğin etkisi negatiftir. Çalışmamız iki açıdan mevcut literatüre katkı yapmaktadır. Birincisi, MENA ülkeleri için özel tasarrufların makroekonomik belirleyicilerini inceleyen çok az sayıda çalışma bulunmaktadır, dolayısıyla çalışmamız bu alandaki boşluğu doldurmaya yöneliktir. İkincisi, çalışmamız MENA ülkeleri için yapılan önceki çalışmaların kullandıkları yöntemlerinden farklı olarak Panel ARDL/PMG yöntemini kullanmaktadır.

Çalışmanın takip eden bölümleri şu şekilde yapılandırılmıştır. Birinci bölüm, özel tasarrufların önde gelen makroekonomik belirleyicilerinin teorik çerçevesini irdelemektedir. İkinci bölüm, literatür taramasına ayrılmıştır. Üçüncü bölüm, analizde kullanılan veri, model ve yöntemi açıklamaktadır. Dördüncü bölüm, elde edilen bulgulara ve tartışmasına yer vermektedir. Son bölümde, bulgular çerçevesinde birtakım politika önerileri sunulmuş ve çalışma sonuçlandırılmıştır.

1. ÖZEL TASARRUFLARIN MAKROEKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ: TEORİK ÇERÇEVE

Özel tasarrufların belirleyicileri makroekonomik, demografik, kültürel/psikolojik olmak üzere üç ana başlık altında toplanabilir. Bu çalışmada, özellikle özel tasarrufların makroekonomik belirleyicileri irdelenecektir. Gelir seviyesi ve gelirdeki büyüme, enflasyon, işsizlik, kamu tasarrufları, reel faiz oranı ve yabancı tasarruflar özel tasarrufların önde gelen makroekonomik belirleyicilerindedir.

1.1. Gelir Seviyesi ve Gelirdeki Büyüme

Gelir seviyesi ile özel tasarruflar arasındaki ilişkiye açıklama getiren teorilerden en bilineni Keynes'in geliştirdiği Mutlak Gelir Hipotezidir. Bu hipotez, tüketimin vergi sonrası geliri ifade eden cari harcanabilir gelirin bir fonksiyonu olduğunu ve harcanabilir gelir düzeyi arttıkça tüketimin artacağı fakat tüketimdeki artışın gelirdeki artıştan daha az olacağı varsayımları üzerine kuruludur. Mutlak Gelir Hipotezi'ne göre düşük gelirli ülkeler düşük tasarruf oranlarına sahiptir. Çünkü gelirin muhtemelen tamamına yakını zorunlu ihtiyaçları karşılamak üzere tüketim harcamaları için kullanılmaktadır (Keynes, 1936: 63; Kolasa ve Liberda, 2015: 126).

Ampirik literatür incelendiğinde tasarruf davranışının çoğunlukla Modigliani ve Brumberg (1954) tarafından geliştirilen Yaşam Boyu Gelir Hipotezi ile Friedman (1957) tarafından öne sürülen Sürekli Gelir Hipotezi etrafında ele alındığını görürüz. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi bireylerin tüketim (tasarruf) kararlarını cari gelirlerine göre değil ömürleri boyunca elde etmeyi umdukları gelirlerine göre verdiklerini iddia eder. Dolayısıyla, bu hipotez gelir ile tasarruflar arasında doğru yönlü bir ilişkiyi öngörür (Shahbaz *vd.*, 2013:290-291). Sürekli Gelir Hipotezi geliri, geçici gelir ve sürekli gelir olmak üzere ikiye ayırır ve tüketim (tasarruf) kararlarının sürekli gelire göre alındığını ileri sürer. Hipotez, sürekli geliri; yaş, sağlık durumu, eğitim ve meslek gibi faktörler de göz önünde bulundurularak bireyin sahip olduğu beşeri ve beşeri olmayan servet ile her yıl sürekli olarak elde etmeyi umduğu gelirin toplamı olarak tanımlamaktadır. Beklenmeyen durumları ifade eden geçici gelir ise cari gelir ile sürekli gelir arasındaki farktır. Hipoteze göre tüketim, sürekli gelirin bir fonksiyonu olduğundan geçici gelirden meydana gelen artışların tüketimi etkilemeyecek tasarruf oranlarını artırması beklenebilir (Shahbaz *vd.*, 2013:290).

1.2. Enflasyon

Yüksek enflasyon oranları üretimde durgunluğa yol açar. Bu durum gelir seviyesini düşürerek özel tasarrufları olumsuz etkiler (Schmidt-Hebbel *vd.*, 1992: 534). Benzer şekilde yüksek enflasyon ortamında sermaye, sabit sermaye yatırımları yerine risksiz, getirisi yüksek kısa vadeli alanlara yönelir. Bu durum büyümeyi azaltarak tasarrufları olumsuz etkiler (Ceylan, 2018: 59). Ayrıca, fiyatlar yükselmeye başladığında bireyler gelecekte fiyatların bugünkünden daha yüksek olacağı beklentisiyle daha sonra almayı planladıkları malları şimdiden almayı tercih edebilirler, bu tüketime yönelik hali özel tasarrufları olumsuz etkileyebilir (Uzay, 1997'den akt. Barış, 2014: 88). Yine enflasyonun özel tasarruflar üzerindeki olumsuz etkisini açıklayan bir diğer olası senaryo şu şekildedir: Enflasyonu fark edemeyen iktisadi aktörler, özellikle işçiler, nominal gelirlerindeki artışı, reel gelirlerindeki artış zannederek yani para yanılığında düşerek tüketimlerini artırabilirler (Hondroyannis, 2006:558).

Leland (1968) tarafından ileri sürülen ve tasarruf davranışını açıklamada başvurulan görüşlerden biri olan ihtiyat güdüsü ile tasarruf hipotezinin temel önermesi, gelecekteki belirsizliğin artmasının riskten kaçınmak maksadıyla içinde bulunulan dönemde ihtiyat amaçlı tasarrufları artıracaktır. Dolayısıyla makroekonomik belirsizliğin bir göstergesi olan enflasyon ile özel tasarruflar arasında doğru yönlü bir ilişki beklenebilir (Grigoli *vd.*, 2018: 263). Fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen bir artış, tüketicilerin servetlerinin reel değerini azaltır. Göreceli olarak fakirleşen tüketiciler, servetlerindeki bu azalmayı telafi etmek için tüketimlerini azaltıp tasarrufa yönelebilirler. Dolayısıyla, literatürde Pigou Etkisi olarak bilinen bu görüşe göre enflasyon ile özel tasarruflar arasında pozitif bir ilişki vardır (Mankiw, 2010: 361).

1.3. İşsizlik

Yüksek ve kalıcı işsizlik gibi ağır ekonomik koşullar harcanabilir geliri azaltır, bu da likidite kısıtlamalarını yoğunlaştırır ve insanların daha az tasarruf etmesine neden olabilir (Ebeke, 2014:11). Bununla birlikte, ihtiyati tasarruf teorisinin öne sürdüğü gibi, işsizlik düzeyindeki bir artış (gelecekteki gelirle ilgili belirsizlik), ihtiyati tasarruf davranışına neden olabilir (Lugilde *vd.*, 2019: 499-500). Ancak, işsizlik sigortası veya sosyal yardım ödemeleri gibi sosyal güvenlik ağlarının varlığı, tasarruf için ihtiyati nedenleri ortadan kaldırabilir. Dolayısıyla, işsizliğin özel tasarruf üzerindeki genel etkisinin olumsuz olması beklenmektedir.

1.4. Kamu Tasarrufları

Kamu tasarruflarıyla özel tasarruflar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların çoğunluğunun Barro (1974) tarafından geliştirilen Ricardocu Denklik Hipotezi temelinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Hipoteze göre vergi ya da borçlanmanın bireylerin tüketim ve tasarruf kararları üzerindeki etkileri aynıdır. Şöyle ki hükümetin vergi indirimine gitmesi ya da tahvil ihracı yoluyla borçlanması karşısında hükümet politikalarını içselleştirebilen rasyonel bireyler, tüketimlerini artırmayıp harcanabilir gelir artışının tamamını tasarruf ederler. Bu davranışın arkasındaki temel neden, iktisadi aktörlerin hükümetin ortaya çıkan bütçe açıklarını kapatmak için gelecekte tekrar vergileri artıracaklarını öngörmeleridir. Dolayısıyla, borçlanma veya vergi indirimi ile kamu tasarruflarında meydana gelen düşüş kadar özel tasarruflarda artış yaşanır. Yani Ricardocu Denklik Hipotezi, kamu tasarruflarıyla özel tasarruflar arasında birebir oranında ters yönlü bir ilişkiyi öngörmektedir (Kolasa ve Liberda, 2015: 126). Ancak kamu tasarruflarıyla özel tasarruflar arasındaki birebir ikameden bahsedilirken sermaye piyasalarının mükemmel olduğu yönünde zımni bir varsayım yapılmaktadır. Söz konusu bu varsayımın sağlanmadığı durumlarda kamu tasarruflarıyla özel tasarruflar arasında var olduğu düşünülen birebir oranındaki ikameden söz edilemeyecektir (Athukorala ve Sen, 2004: 496).

Kamu ve özel tasarruflar arasındaki ilişki, hükümetin harcama politikaları üzerinden de irdelenebilir. Örneğin, eğitim ve sağlık gibi alanlara yapılan aynı harcamalar bir taraftan kamu tasarruflarının azalmasına yol açarken diğer taraftan hem özel tüketimi azaltarak hem de yaşam beklentisi ve verimliliği tetikleyerek özel tasarrufları artırabilir. Hükümet tarafından yapılan nakdi harcamaların etkisi ise belirsizdir. Şöyle ki, hükümet tarafından yapılan nakdi yardımlar harcanabilir geliri artırarak tasarruf artışına sebep olabileceken tüketicilerin karşılaştığı belirsizlikleri azaltarak ihtiyati tasarrufların azalmasına da neden olabilir (Grigoli vd., 2014: 11).

1.5. Reel Faiz Oranı

Reel faiz oranının özel tasarruflar üzerindeki etkisi literatürde ikame ve gelir etkileriyle açıklanmaktadır. Toplam etki, ikame ve gelir etkilerinin şiddetine göre belirlenmektedir. İkame etkisinin gelir etkisine baskın geldiği durumda reel faiz ile özel tasarruflar arasında pozitif bir ilişkiden söz edilirken, aksi durumda negatif bir ilişkiden söz edilir (Hondroyiannis, 2006: 556). Reel faiz oranındaki artış, tüketimin gelecek fiyattan kıyasla şimdiki fiyatını artıracığından bir diğer deyişle tüketimin fırsat maliyetini artıracığından bireyleri tasarrufa teşvik eder (reel faiz oranının ikame etkisi). Diğer taraftan gelir etkisine göre reel faiz oranındaki bir artış, borç veren açısından hayat boyu gelirdeki artış anlamına geldiğinden tüketimi artırıp dolayısıyla tasarrufu azaltabilir (Athukorala ve Sen, 2004: 494).

1.6. Yabancı Tasarruflar

Bir ekonomide, toplam tasarruflar, yurt içi tasarruflar ve yurtdışı (yabancı) tasarrufların toplamından oluşur. Dolayısıyla yurt içi tasarrufları yetersiz olan ekonomilerde yabancı tasarruflar, yurt içi yatırımlar için alternatif bir kaynaktır. Yabancı tasarruflar yurt içi yatırımları artırarak büyümeyi destekleyebilir ve artan büyüme özel tasarrufları olumlu etkiler (Düzgün, 2009: 185). Bu açıklamalar yabancı tasarruflarla özel tasarruflar arasındaki aynı yönlü ilişkiye yani tamamlayıcılık ilişkisine işaret eder. Yabancı tasarrufların nasıl elde edileceğine McKinnon-Shaw Hipotezi şu şekilde cevap vermektedir. Bu hipoteze göre, finansal liberalleşmeyle birlikte faiz oranlarının artması sermaye hareketliliği serbestisi altında bir ülkeye yabancı kaynak girişini artıracaktır (Erim ve Türk, 2005: 27). Ancak, yabancı tasarrufların artmasının ekonomiler için bir maliyeti vardır. Bu maliyetten kaçınmak amacı güdüldürse özel tasarrufların artma ihtimali söz konusu olabilir. Benzer şekilde, bir ekonomideki yabancı tasarrufların (dış borçların) artması bireyleri gelecekte vergi oranlarının artıracakları beklentisine iter. Bunun sonucunda bireyler cari tasarruflarını artırabilirler. (Değirmen ve Şengönül, 2012: 7).

Yabancı tasarruflarla, yurt içi tasarruf-yurt içi yatırım açığı kapatılabilir. Ancak yabancı tasarrufların yatırımların finansmanı yerine tüketim ve üretken olmayan harcamalarda kullanılma ihtimali de söz konusudur. Özellikle dış borçlanma kısıtlamaları altında ilave yabancı tasarruflar, ek kaynak arzı sağlayarak, tüketimi cesaretlendirerek özel tasarrufları azaltabilir. Bu görüş yabancı tasarruflar ile özel

tasarruflar arasındaki negatif ilişkiye, yani değişkenlerin birbirini ikame ettiğine işaret etmektedir (Agrawal vd. 2009:212). Yabancı tasarruflar ile özel tasarruflar arasında negatif ilişkiye, diğer bir anlatımla, yabancı tasarruflardaki artışın bir bölümünün yurt içi tasarruflardaki düşüş ile dengeleneceğini ifade eden bir diğer senaryo şu şekildedir: Bir ekonomide yabancı tasarrufların artması faiz oranlarını düşürebilir ve bunun sonucunda yurt içi tasarrufları olumsuz etkilenebilir (Griffin, 1970: 105).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Özel tasarrufların belirleyicilerini analiz eden farklı örneklem, zaman aralığı ve yöntemle sahip çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar, özel tasarruf davranışının iyi anlaşılması ve böylece özel tasarrufları artırmaya yönelik politikaların geliştirilmesine ışık tutabilir.

Wood (1995), En Küçük Kareler Yöntemi ve Hata Düzeltme Modeli yardımıyla, 1965-1989 dönemi verilerini kullanarak Barbados için özel tasarrufların belirleyicilerini incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre reel gelir seviyesi hem kısa hem de uzun dönemde özel tasarrufları olumlu etkilemektedir. Teoride beklenildiği üzere kamu tasarruflarının etkisi negatiftir. Yabancı tasarruf değişkeninin işareti negatiftir ve katsayısının görece küçüklüğü yabancı tasarruflarla ulusal tasarrufların birbirini ikame ettiği tezine zayıf bir destek sağlamaktadır. Altının önemle çizilmesi gereken bir başka sonuç, işsizliğin negatif etkisidir. Bu olumsuz etki uzun dönemde daha da büyüktür. Reel faiz oranının etkisi negatiftir. Gecikmeli tasarruf değişkeninin etkisi zayıf olmakla beraber işareti pozitiftir.

Geniş bir örneklem içeren çalışmada Loayza vd. (2000), 150 ülkenin 1965–1994 dönemi verilerini ve GMM (Genelleştirilmiş Momentler Metodu) yöntemini kullanmışlardır. Çalışmadan elde edilen tahmin sonuçlarını güçlendirmek adına regresyon tahminleri; yöntem değiştirilerek (OLS), değişik ülke grupları baz alınarak (az gelişmiş ülkeler, sanayi ülkeleri) ve kurulan modellerde değişiklikler yapılarak tekrarlanmıştır. Elde edilen bulgular birbirine paralellik göstermektedir. Sonuçlara göre tasarruf değişkeninin gecikmeli değerinin pozitif etkisi, özel tasarrufların güçlü bir ataletle sahip olduğunu göstermektedir. Kişi başı özel harcanabilir gelirin hem kendisi hem de büyüme oranının özel tasarruflar üzerindeki etkisi pozitifken, reel faiz oranının etkisi negatiftir. Finansal gelişmeyi temsilen regresyona katılan ve geniş anlamda para arzının GSMH'ye oranı olan M2/GSMH değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bunun yanı sıra kredi kısıtlamalarındaki bir rahatlama özel tasarrufları azaltmaktadır. Kamu tasarrufları, özel tasarrufları hem kısa hem de uzun dönemde azaltmaktadır. Demografik değişkenleri temsil için kullanılan kentleşme oranı, genç ve yaşlı bağımlılık oranlarının etkileri negatiftir. Son olarak makroekonomik istikrarsızlığın göstergesi olan enflasyonun etkisi pozitiftir.

Özcan ve Özcan (2005), 1981-1994 dönemi yıllık verilerini ve En Küçük Kareler Yöntemini kullanarak MENA ülkelerinde özel tasarrufların makroekonomik belirleyicilerini incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre gelir, özel tasarrufların gecikmeli değeri, finansal derinleşme ve enflasyon özel tasarrufları pozitif etkilerken, kamu tasarrufları negatif etkilemektedir.

Güney Asya ülkelerinde tasarruf davranışlarını araştırdıkları çalışmalarında Agrawal vd. (2009), DOLS ve ARDL modellerine dayalı analizler yapmışlardır. Veri aralığı her ülke için değişimle beraber 1960-2005 dönemine ait verilerden elde edilen tahmin sonuçlarına göre, reel kişi başı gelirdeki bir artış Güney Asya ülkelerinin hepsinde tasarrufları artırmaktadır; reel faiz oranının tasarruflar üzerindeki etkisi Hindistan ve Pakistan için negatiftir, Bangladeş ve Nepal için pozitiftir, Sri Lanka için istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur; Nepal dışında diğer ülkelerde bankacılık imkânlarına erişimin (finansal derinleşme) etkisi pozitiftir; yabancı tasarrufların etkisi negatif; tarımın GSYİH içindeki payı, enflasyon oranı ve M2Y/GSYİH değişkenleri için anlamlı bir sonuç bulunamamıştır; Nepal dışında bütün ülkelerde kamu tasarruflarının özel tasarruflar üzerindeki etkisi negatiftir.

Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği'ne üye yedi ülke için yapılan çalışmada Keho (2011), tasarrufların uzun dönem belirleyicilerini araştırmıştır. Çalışmada, 1970-2006 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Yöntem olarak ARDL kullanılmış ve her ülke için katsayı tahminleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre tasarruf oranının belirleyicileri ülkeler arasında değişiklik göstermekle birlikte tasarruf

oranlarında bir artış sağlanabilmesi için bağımlılık oranlarını azaltıcı ve iktisadi büyümeyi artırıcı politikalar uygulanması gerektiği gerçeği öne çıkmaktadır. Çalışmada dikkat çeken bir diğer nokta, finansal kalkınmanın ve uygulanan para politikalarının tasarruflar üzerinde önemli bir rol oynamadığıdır.

Özcan vd. (2012), çalışmalarında 1975–2008 dönemi verilerini kullanarak Türkiye için özel tasarrufların belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışmada bu alandaki birçok çalışmadan farklı olarak makro değişkenlerin yanında sosyo-ekonomik değişkenlere de yer verilmiştir. OLS yönteminin kullanıldığı çalışmanın uygulama kısmında Türkiye’deki ekonomik kriz yıllarını belirtmek için bir kukla değişken de modele katılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre özel tasarruf oranının atalete sahip olduğu saptanmıştır. Kamu tasarrufları ile özel tasarruflar arasındaki negatif ilişkiye rağmen karşılığın bire bir olmaması Türkiye için Ricardocu Denklik Hipotezinin tam olarak geçerli olmadığını göstermektedir. Ayrıca, gelir seviyesi özel tasarruf oranlarını pozitif etkilerken gelirdeki büyüme negatif etkilemektedir. Beklenenin aksine finansal derinleşme ile özel tasarruflar arasındaki ilişki negatifken, borç verme kısıdı ile özel tasarruflar arasındaki ilişki pozitifdir. Demografik değişkenlere baktığımızda yaşlı bağımlılık oranı, doğumda beklenen yaşam süresi ve kentleşme oranı özel tasarrufları negatif etkilerken, kentleşme oranının istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur. Enflasyon, ekonomik kriz dönemleri için kullanılan kukla değişken ve politik istikrarsızlık değişkenleri ile özel tasarruflar aynı yönlü hareket etmektedir. Üniversite mezunu kadın oranı ile boşanma oranı özel tasarrufları azaltmaktadır. Fakat katsayılar istatistik olarak anlamlı değildir. Bunun yanında kadın işgücü katılımı ile özel tasarruflar ters yönlü hareket etmektedir. Serbest meslek sahibi kişilerin ve üniversite mezunu kişilerin istihdam içindeki oranı arttıkça özel tasarrufların azaldığı çalışmanın diğer sonuçlarındandır.

Gana için yapılan bir çalışmada Larbi (2013), özel tasarruf davranışını araştırmak için 1970–2010 dönemi yıllık verilerini ve FMOLS yöntemini kullanarak beş farklı tasarruf fonksiyonu tahmin etmiştir. Tahminlerden elde edilen bulgulara göre hem kişi başına gelir hem de kişi başına gelirin karesi özel tasarrufları pozitif etkilemektedir. Tahmin edilen üç modelde finansal kalkınma pozitif işaretlidir. Bir modelde ise negatif işaretlidir, ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. Reel döviz kurunun özel tasarruflar üzerine etkisi bazı modellerde pozitif bazılarında negatiftir. Çalışmadan elde edilen diğer sonuçlara göre enflasyonun ve kamu açığının özel tasarruflar üzerine etkisi pozitifken reel faiz oranının ve bağımlılık oranının etkisi negatiftir.

Arıç (2015), Ortadoğu ülkelerinde tasarrufların belirleyicilerini analiz eden bir çalışma ortaya koymuştur. Örneklemi 13 Ortadoğu ülkesinin oluşturduğu çalışmada 2000-2013 dönemini kapsayan dengesiz panel verileri ile yapılan analiz, tek taraflı rassal etkiler modeli ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre gelirin tasarruflar üzerindeki etkisi negatif, toplam nüfusun içinde 15-64 yaş aralığındaki kişilerin oranı pozitif etkilidir. Toplam nüfusun içinde 65 ve üzeri yaştakilerin oranı, kentsel nüfus oranı ve kırsal nüfus oranı değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı değildir. Beklentilere uygun olarak enflasyonun tasarruf üzerindeki etkisi pozitif çıkmıştır. M2/GSYİH değişkeni ile kamu harcamaları negatif etkilidir.

Azar vd. (2018), çalışmalarında 1994-2015 dönemi için 10 Arap ülkesinde özel tasarrufların belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmaya konu edilen 10 Arap ülkesi; Körfez İşbirliği Konseyi Ülkeleri, Doğu Ülkeleri ve Batı Ülkeleri olmak üzere 3 alt bölgeye ayrılmıştır. Bütün veriler ve alt bölgelere ait veriler olmak üzere toplam 4 örneklem, ARDL ve Sağlam En Küçük Kareler yöntemleriyle analiz edilmiştir. Sonuç olarak ekonomik büyüme özel tasarruflar üzerinde Arap alt bölgelerinin hepsinde pozitif etkili iken kişi başı gelir değişkeninin etkisi bölgeden bölgeye değişmektedir. Reel efektif döviz kurunun etkisi negatiftir. Kamu tasarruflarının özel tasarrufları dışladığı çalışmadan elde edilen bir başka sonuçtur. Reel faiz oranının etkisi teoride beklenildiği üzere belirsizdir.

Geniş bir örnekleme sahip diğer bir çalışmada Grigoli vd. (2018), 165 ülkenin 1981-2012 verileriyle özel tasarrufların belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Sıradan En Küçük Kareler (OLS) yöntemine dayalı analizden elde edilen tahmin sonuçları şu şekildedir: Daha yüksek gelir seviyesi ve daha yüksek büyüme hızı daha yüksek bir özel tasarruf oranı sağlamaktadır. Gelir, sürekli gelir ve geçici gelir bileşenlerine ayrılarak incelenmiş gelirin sürekli olan kısmının çoğunlukla tasarruf edildiği görülmüştür. Ayrıca ekonomik büyümenin artacağı yönündeki bir beklenti özel tasarrufları artırmaktadır. Dış ticaret haddindeki

iyileşmelerin özel tasarruflar üzerindeki etkisi pozitiftir. Makroekonomik belirsizliğin bir göstergesi olan işsizlik ile özel tasarruflar arasında pozitif bir ilişki vardır. Diğer taraftan yurtiçi borçlanma kısıdındaki bir gevşeme, özel tasarrufları azaltmaktadır. Yaşlı bağımlılık oranı, kentleşme, kamu tasarrufları ve yabancı tasarruflar özel tasarrufları negatif etkilerken, mevduat faiz oranının katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir.

3. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Uygulama kısmında tahmin edilecek model, Wood (1995), Jongwanich (2010) ve Grigoli vd. (2018) temel alınarak aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

$$\dot{o}tas_{it} = \theta_{0i} + \theta_{1i}gdp_{it} + \theta_{2i}isz_{it} + \theta_{3i}ref_{it} + \theta_{4i}y_{tas}_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$i = 1,2,3,4,5,6 \text{ ve } t = 1,2,3,\dots,20.$$

Denklem (1)'de *otas* özel tasarruf oranını, *gdp* kişi başına düşen milli gelirin yıllık büyüme oranını, *ref* reel faiz oranını, *y_{tas}* yabancı tasarruf oranını ve *isz* işsizlik oranını temsil etmektedir. Özel tasarruf oranı, özel tasarrufların GSYİH'ye oranı, işsizlik oranı ise toplam işgücü içinde işsizlerin payı ile ölçülmüştür. Reel faiz oranı, $r = [(1+i)/(1+\pi)] - 1$ formülü ile hesaplanmıştır. Yabancı tasarruf oranı ise Cari Açık/GSYİH oranının -1 ile çarpımından elde edilmiştir. Özel tasarruf ve yabancı tasarruf verileri Uluslararası Para Fonu Dünya Ekonomik Görünümü veri tabanından (IMF, 2019), diğer veriler Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından (World Bank, 2019) derlenmiştir.

3.1. Birimler Arası Korelasyon

Bir değişkene ait serinin ortalama ve varyansının zaman içerisinde sabit kalması durağan olduğunu gösterir. Ekonometrik analizlerde durağan olmayan serilerle yapılan tahminler sahte regresyon sorununa neden olur. Dolayısıyla, ekonometrik çalışmalarda kullanılacak olan serilerin durağan olup olmadığının sınanması gereklidir. Ancak panel veri ile çalışılırken serilerin durağanlığını sınamak için kullanılan panel birim kök testleri birimler arası korelasyona (yatay kesit bağımlılık) izin vermeyen birinci kuşak testler ve birimler arası korelasyona izin veren ikinci kuşak testler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yani birimler arası korelasyon birim kök testi seçimini etkilemektedir. Dolayısıyla, ekonometrik analize birimler arası korelasyonun test edilmesiyle başlanmıştır.

Birimler arası korelasyon, panel veri modelinin birimleri için tahmin edilen modellerden elde edilen kalıntıların korelasyonlu olması anlamına gelmektedir. Söz konusu bu korelasyon, dışlanan değişkenlerin (birim ve/veya zaman) etkilerinin yatay kesit birimler boyunca birbirinden bağımsız olmamasından kaynaklanmaktadır. Modelde kullanılacak olan serilerde birimler arası korelasyonun varlığını test etmek için Pesaran (2004) tarafından önerilen CD (Yatay Kesit Bağımlılığı) Testi kullanılmıştır. Pesaran (2004), birimler arası korelasyonu sınarken ADF regresyonunun tahmininden elde edilen kalıntıları kullanmaktadır ve her birimin diğer birimlerle korelasyonunu hesaplamaktadır. Birimler arası korelasyonu test etmek için dengeli panellerde

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} (\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \rightarrow N(0,1) \quad (2)$$

istatistiği kullanılmaktadır. Denklem (2)'de ρ_{ij} ,

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it}e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (3)$$

şeklinde tanımlanmaktadır. Denklem (3)'te e_{it} birimlerden elde edilen kalıntılar, T_{ij} ise korelasyon katsayısı hesaplanan gözlem sayısıdır.

3.2. Panel Birim Kök Testleri

Yatay kesit bağımlılık test sonuçlarına göre hangi birim kök testinin kullanılacağına karar verilir. Yatay kesit bağımlılığın saptanmadığı seriler için birinci kuşak panel birim kök testi olan Im vd. (2003) uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılığın görüldüğü serilere ise ikinci kuşak panel birim kök testi olan Yatay Kesit Genişletilmiş (CIPS) Pesaran (2007) testi uygulanmıştır.

Im vd. (2003) testi birim kök parametresinin birimler arasında heterojen olmasına izin vermektedir.

$$\bar{\tau}_{NT} = \frac{1}{N} (\sum_i^N \tau_{iT_i}(\rho_i)) \quad (4)$$

olmak üzere her birim için uygulanan ADF birim kök testlerinin ortalaması alınarak oluşturulan test istatistiği;

$$W_{\bar{\tau}_{NT}} = \frac{\sqrt{N}(\bar{\tau}_{NT} - \frac{1}{N} \sum_i^N E(\bar{\tau}_{NT}(\rho_i)))}{\sqrt{\frac{1}{N} \sum_i^N Var(\bar{\tau}_{NT}(\rho_i))}} \rightarrow N(0,1) \quad (5)$$

şeklindedir.

Pesaran (2007) tarafından geliştirilen Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey Fuller (CADF) panel birim kök testi, birim kök parametresinin birimden birime farklı olmasına izin vermektedir.

$$\Delta Y_{it} = \alpha_1 + \beta_1 Y_{it-1} + \lambda_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Test için (6) numaralı denklem temel alınmaktadır. Bu denklemdeki f_t yatay kesit bağımlılığın analize dâhil edilmesini sağlayan gözlemlenemeyen ortak faktörleri ifade etmektedir. Her birim için birim kök parametreleri (τ_i) hesaplandıktan sonra tüm panel için birim kök test istatistiği (CIPS) (7) numaralı denklem yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$CIPS(N, T) = \bar{\tau} = \frac{1}{N} \sum_i^N \tau_i(N, T) \quad (7)$$

3.3. Model Bazında Birimler Arası Korelasyon ve Heterojenlik Testleri

Tahmin edilecek modelde birimler arası korelasyon varsa ve dikkate alınmazsa tahmincilerin etkin olmama ihtimali doğmaktadır. Yani, birimler arası korelasyon, birim kök testlerinin seçiminin yanı sıra tahmin yöntemlerinin seçimine de etki etmektedir. Bu nedenle, ekonometrik analize model bazında birimler arası korelasyonun varlığının araştırılması ile devam edilmiştir. Bunun için Pesaran (2004) ve Frees (1995) tarafından geliştirilen testler kullanılmıştır. Pesaran (2004) testi Bölüm 3.1'de açıklanmıştır.

Frees (1995) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılık testi, karesi alınmış korelasyon katsayıları toplamına dayanan bir istatistiği içerir ve aşağıdaki gibi formülleştirilir;

$$R^2_{ORT} = \frac{2}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N r_{ij}^2 \quad (8)$$

Frees (1995) bu istatistikle özellikle şunu göstermeye çalışır;

$$FRE = N\{R^2_{ORT} - (T-1)^{-1}\} \rightarrow Q = a(T)\{x^2_{1,T-1} - (T-1)\} + b(T)\{x^2_{2,T(T-3)/2} - T(T-3)/2\} \quad (9)$$

Denklem (9)'da $x^2_{1,T-1}$ ve $x^2_{2,T(T-3)/2}$ sırasıyla T-1 ve $\frac{T(T-3)}{2}$ serbestlik derecelerine sahip birbirinden bağımsız χ^2 rassal değişkenler,

$$a(T) = 4(T+2)/\{5(T-1)^2(T+1)\} \text{ ve} \quad (10)$$

$$b(T) = 2(5T+6)/\{5T(T-1)(T+1)\}'dir. \quad (11)$$

Q_q , Q dağılımının uygun değeri olmak üzere;

$$R^2_{ORT} > (T-1)^{-1} + Q_q/N \quad (12)$$

ise birimler arası korelasyonun olmadığını gösteren sıfır hipotezi reddedilmektedir (De Hoyos ve Sarafidis, 2006:488).

Birimler arası korelasyonun yanı sıra, panel veriyi oluşturan birimlerin homojen ya da heterojen olması da kullanılacak yöntemin seçiminde etkili olmaktadır. Nitekim sabit etkili ve rassal etkili modeller gibi statik modeller eğim katsayılarının homojenliği varsayımını benimserken dinamik modeller yatay kesit birimler arasında eğim katsayılarının değişmesine izin vermektedir (Atay, 2015:69). Diğer bir ifadeyle, heterojenlik dikkate alınmadığı takdirde tahminler sapmalı ve tutarsız olmaktadır. Bu nedenle parametrelerin birimlere göre homojen ya da heterojen olduğunu sınavan Swamy S testi ile analiz sürdürülmüştür.

Swamy (1971) tarafından geliştirilen ve özünde Hausman türü bir test olan Swamy S testinin istatistiği aşağıdaki gibidir;

$$\hat{S} = \chi^2_{k(N-1)} = \sum_1^N (\hat{\beta}_i - \bar{\beta}^*)' V_i^{-1} (\hat{\beta}_i - \bar{\beta}^*) \quad (13)$$

Denklem (13)'te $\hat{\beta}_i$ birimlere göre regresyonlardan elde edilen OLS tahminlerini, $\bar{\beta}^*$ ağırlıklı grup içi tahminisini ve V_i iki tahmincinin varyansları arasındaki farkı göstermektedir. Test istatistiği, $K(N-1)$ serbestlik derecesi ile χ^2 dağılımına sahiptir. Testin hipotezleri aşağıdaki gibidir.

$$H_0 : \beta_i = \beta \text{ (Parametreler homojendir)}$$

$$H_1 : \beta_i \neq \beta \text{ (Parametreler heterojendir)}$$

3.4. Panel ARDL Modeli

Analizde kullanılan serilerin $I(0)$ ve $I(1)$ olmasından dolayı bağımsız değişkenlere ait katsayı tahminlerini elde etmek için PMG/panel ARDL yaklaşımı kullanılmıştır. Denklem (1)'de modellenen özel tasarruf fonksiyonuna ait panel ARDL denklemi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$\begin{aligned} \dot{otas}_{it} &= \mu_i + \delta_{10i} gdp_{it} + \delta_{11i} gdp_{i,t-1} + \delta_{20i} isz_{it} + \delta_{21i} isz_{i,t-1} + \delta_{30i} ref_{it} \\ &+ \delta_{31i} ref_{i,t-1} + \delta_{40i} ytas_{it} + \delta_{41i} ytas_{i,t-1} + \lambda_i \dot{otas}_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (14)$$

Denklem (14)'deki panel ARDL modeli, hata düzeltme modeli şeklinde aşağıdaki gibi de ifade edilebilir:

$$\begin{aligned} \Delta \dot{otas}_{it} &= \Phi_i (\dot{otas}_{i,t-1} - \theta_{0i} - \theta_{1i} gdp_{it} - \theta_{2i} isz_{it} - \theta_{3i} ref_{it} - \theta_{4i} ytas_{it}) \\ &- \delta_{11i} \Delta gdp_{it} - \delta_{21i} \Delta isz_{it} - \delta_{31i} \Delta ref_{it} - \delta_{41i} \Delta ytas_{it} + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (15)$$

(14) ve (15) no'lu denklemlerde;

$$\Phi_i = -(1 - \lambda_i) \quad (16)$$

$$\theta_{0i} = \frac{\mu_i}{1-\lambda_i}; \theta_{1i} = \frac{\delta_{10i} + \delta_{11i}}{1-\lambda_i}; \theta_{2i} = \frac{\delta_{20i} + \delta_{21i}}{1-\lambda_i}; \theta_{3i} = \frac{\delta_{30i} + \delta_{31i}}{1-\lambda_i}; \theta_{4i} = \frac{\delta_{40i} + \delta_{41i}}{1-\lambda_i} \quad (17)$$

şeklinde tanımlanmaktadır.

(15) no'lu hata düzeltme modelinden kısa ve uzun dönem katsayı tahminlerini elde edebilmek için birimler arası korelasyonu dikkate almayan heterojen panel veri modellerinin tahmini için Pesaran ve Smith (1995) tarafından geliştirilen Ortalama Grup (MG) tahmincisi ile Pesaran vd. (1999) tarafından geliştirilen PMG yöntemleri kullanılmıştır. Ortalama Grup (MG) tahmincisi, panel ARDL modelini tahmin ederken parametreler üzerine hiçbir kısıt koymaz, yani tüm parametreler için birim bazında tahminler elde edilebilmektedir. Modelin parametreleri ise her birimden ARDL yöntemiyle elde edilen tahminlerin ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. PMG tahmincisinde ise uzun dönem parametreler birimler bazında sabitken hata düzeltme parametresi, sabit terim ve kısa dönem parametrelerinin birimden birime değişmesine izin verilmektedir. Benzer mantıkla tüm panelin kısa dönem tahminleri, birimler bazında elde edilen tahminlerin ortalamaları alınarak hesaplanmaktadır. Ayrıca, PMG tahmincisi değişkenler arasındaki

olası içsellik sorununu dikkate alır. Sözelimi gelir seviyesi özel tasarrufların bir belirleyicisi iken özel tasarruflar da yatırımlar kanalıyla gelir seviyesini etkilemektedir (Asteriou ve Hall, 2011:436).

Katsayı tahminleri için kullanılan ve yukarıda sözü edilen iki tahminci arasında hangisinin seçileceğine, uzun dönem parametrelerin homojenliğinin sınanması mantığı üzerine kurulu Hausman (1978) testiyle karar verilir. Uzun dönem homojenliği varsayımı altında her iki tahminci de tutarlı iken sadece PMG tahmincisi etkindir. Analizlerde EViews 10 ve Stata 13 paket programları kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde sırasına göre, birimler arası korelasyon, panel birim kök testleri, heterojenlik testleri ve PMG/panel ARDL test sonuçları verilmiştir.

4.1. Birimler Arası Korelasyon

Bir serideki birimler arası korelasyonun varlığı, birim kök testi seçimini etkilemektedir. Bu nedenle analize Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD testi yardımıyla modeldeki değişkenlerde birimler arası korelasyonun varlığı araştırılarak başlanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Değişken Bazında Birimler Arası Korelasyon Testi Sonuçları

Değişken	CD Test İstatistiği	Olasılık Değerleri
<i>ötas</i>	1.080	0.280
<i>ref</i>	4.820	0.000*
<i>gdp</i>	1.740	0.082**
<i>ytaş</i>	1.680	0.092**
<i>isz</i>	0.520	0.602

Notlar: Analizde Stata *xtcd* komutu kullanılmıştır. * ve ** sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Sonuçlar incelendiğinde *ötas* ve *isz* değişkenlerinde birimler arası korelasyon bulunmazken *ref*, *gdp* ve *ytaş* değişkenleri için birimler arası korelasyon vardır. Dolayısıyla serilerde birim kök araştırılırken *ötas* ve *isz* değişkenleri için birinci kuşak testler, *ref*, *gdp* ve *ytaş* değişkenleri için ikinci kuşak testler kullanılmalıdır.

4.2. Panel Birim Kök Testleri

Tablo 2, IPS Im *vd.* (2003) ve Yatay Kesit Genişletilmiş (CIPS) Pesaran (2007) panel birim kök testlerinin sonuçlarını özetlemektedir.

Tablo 2: Birim Kök Testleri Sonuçları

	IPS		CIPS		Sonuç
	Trendsiz	Trendli	Trendsiz	Trendli	
<i>ötas</i>	-0,6293 (0,2646)	-1,0389 (0,1494)			I(1)
$\Delta\dot{ö}tas$	-4,3100 (0,0000)	-3,8039 (0,0001)			
<i>ref</i>			-2,423 (0,008)	-1,330 (0,092)	I(0)
Δref			-----	-----	
<i>gdp</i>			-0,407 (0,342)	0,175 (0,570)	I(1)
Δgdp			-3,706 (0,000)	-2,378 (0,009)	
<i>ytas</i>			-0,509 (0,305)	-0,212 (0,416)	I(1)
$\Delta ytas$			-3,781 (0,000)	-3,661 (0,000)	
<i>isz</i>	-3,6764 (0,0001)	-1,3698 (0,0854)			I(0)
Δisz	-----	-----			

Notlar: Analizde Stata *xtunitroot ips* ve *multipurt* komutları kullanılmıştır. Parantez içindeki değerler, olasılık değerleridir. Testler için gecikme uzunluğu, Schwarz Bilgi Kriteri'ne (SIC) göre 1 alınmıştır. Düzey değerinde durağan olmadığı saptanan serilerin birinci farklarına ilgili test tekrar uygulanmıştır.

Elde edilen sonuçlar *ref* ve *isz* değişkenlerinin düzeyde I(0), *ötas*, *gdp* ve *ytas* değişkenlerinin birinci farklarında durağan I(1) olduğunu göstermektedir.

4.3. Model Bazında Birimler Arası Korelasyon ve Heterojenlik Testleri

Tahmin edilecek modelde birimler arası korelasyonun olup olmaması ve eğim katsayılarının birimlere göre homojen olup olmaması, tahmin yönteminin seçiminde göz önünde bulundurulmalıdır. Bu doğrultuda model bazında birimler arası korelasyonu sınamak için Pesaran (2004) ve Frees (1995) tarafından geliştirilen testler ve heterojenliği sınamak için Swamy S Testi uygulanarak analize devam edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'te raporlanmıştır.

Tablo 3: Model Bazında Birimler Arası Korelasyon Testleri ve Heterojenlik Testi Sonuçları

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Pesaran (2004)	0.119	0.905
Frees (1995)	0.506	0.129
Swamy S (1971)	1268.59*	0.000

Notlar: Analizde Stata *xtcsd pesaran* ve *xtcsd frees* komutları kullanılmıştır. * %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Pesaran (2004) ve Frees (1995) testleri modelde birimler arası korelasyona işaret ederken, Swamy S (1971) testi modelin heterojen olduğunu göstermektedir.

4.4. Panel ARDL Yöntemi ile Katsayı Tahmini

Modelin birimler arası korelasyona sahip olmadığı ve heterojen olduğu gerçeğinden hareketle bağımsız değişkenlerin katsayılarına ilişkin kısa ve uzun dönemli tahminler, panel ARDL yaklaşımı temelli tahminler olan Pesaran ve Smith (1995) tarafından geliştirilen Ortalama Grup (MG) ve Pesaran *vd.* (1999) tarafından geliştirilen Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) yöntemleriyle elde edilebilir.

PMG ve MG tahminlerinden hangisinin kullanılması gerektiği Hausman (1978) testi ile sınanmış ve bulgular Tablo 4'te sunulmuştur. Test sonuçlarına göre olasılık değeri 0,05'den büyük olduğundan H_0 hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla değerlendirmeler PMG yönteminin sonuçları üzerinden yapılacaktır.

Tablo 4: Modelin MG ve PMG Tahminleri İle Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	PMG (1,1,1,1,1)				MG (1,1,1,1,1)			
	Katsayı	St. Hat.	t- ist.	Olasılık Değ.	Katsayı	St.Hata	t- ist.	Olasılık Değ.
<i>ref</i>	-0.22**	0.12	-1.74	0,08	-0.97	0.56**	-1.73	0.08
<i>gdp</i>	1.29*	0.16	8.00	0,00	1.09	0.36*	2.98	0.00
<i>ytaş</i>	-0.81*	0.06	-12.89	0,00	-0.79	0.25*	-3.18	0.00
<i>isz</i>	-0.59*	0.21	-2.79	0.00	-0.36	0.43	-0.84	0.39
Test	χ^2 Test İstatistiği				Olasılık Değeri			
Hausman (1978)	8.590				0.072			

Notlar: Analizde Stata *xtpmg* komutu kullanılmıştır. * ve ** sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri'ne (SIC) göre 1 olarak belirlenmiştir.

PMG modelinden elde edilen sonuçlara göre, uzun dönemde büyüme oranı, özel tasarrufları olumlu etkilemektedir. Ayrıca özel tasarruflar üzerindeki en büyük etki büyüme oranına aittir. Büyüme oranındaki bir birimlik artış özel tasarrufları 1,29 birim artırmaktadır. Büyüme oranı ile özel tasarruflar arasındaki bu doğru yönlü ilişki, yaşam boyu gelir hipotezini desteklemektedir. Ayrıca bu sonuç Loayza *vd.* (2000), Hondroyannis (2006), Bhandari *vd.* (2007), Jongwanich (2010) ve Ebeke'nin (2014) sonuçlarıyla da örtüşmektedir.

Tasarruf fonksiyonundaki bir diğer bağımsız değişken olan işsizlik oranının özel tasarruflar üzerindeki etkisi negatiftir. İşsizlik oranındaki bir birimlik artış özel tasarrufları 0,59 birim azaltmaktadır. Bu sonuç ihtiyati tasarruf teorisiyle çelişirken, Wood (1995), Ebeke (2014) ve Şahin'in (2017) elde ettiği bulgularla örtüşmektedir.

Uzun dönemde reel faiz oranının özel tasarruflar üzerindeki etkisi negatiftir. Reel faiz oranındaki bir birimlik artış özel tasarrufları 0,22 birim azaltmaktadır. Bu bulgu, McKinnon-Shaw hipotezi ve Klasik iktisadın görüşleri ile çelişmekte ve uzun dönemde gelir etkisinin ikame etkisine baskın geldiğine işaret etmektedir. Bu sonuç Loayza *vd.* (2000), Larbi (2013) ve Wood'un (1995) bulgularıyla benzerdir. Uzun dönemde özel tasarrufları olumsuz etkileyen bir diğer değişken yabancı tasarruflardır. Yabancı tasarruflardaki bir birimlik artış özel tasarrufları 0,81 birim azaltmaktadır. Bu bulgu, Loayza *vd.* (2000), Agrawal *vd.* (2009) ve Sahoo ve Kumar Dash'in (2013) sonuçlarını desteklemektedir.

Tablo 5 modelin PMG yöntemi ile elde edilen kısa dönem sonuçlarını özetlemektedir. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde yabancı tasarruf değişkeninin katsayısı ve hata düzeltme parametresinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Hata düzeltme parametresinin negatif ve anlamlı olması modeldeki değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme parametresine göre bir yılda oluşan dengesizliklerin yaklaşık %32'si bir sonraki yıl düzelinecek ve böylece yaklaşık 3 yıl sonra tekrar dengeye gelinecektir.

Tablo 5: Modelin PMG Tahmincisi İle Elde Edilen Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	t-ist.	Ola. Değ.
<i>ect(-1)</i>	-0.32*	0.08	-3.84	0.00
<i>Δref(-1)</i>	0.09	0.06	1.41	0.15
<i>Δgdp(-1)</i>	-0.11	0.15	-0.71	0.47
<i>Δytas(-1)</i>	-0.39*	0.12	-3.25	0.00
<i>Δisz(-1)</i>	-0.11	0.16	-0.67	0.50
<i>sabit</i>	9.96*	2.48	4.01	0.00

Notlar: Analizde Stata *xtpmg* komutu kullanılmıştır. *, % 1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. *ect* hata düzeltmeyi göstermektedir.

Kısa dönemde, yabancı tasarrufların özel tasarruflar üzerindeki etkisi negatiftir ve yabancı tasarruflardaki bir birimlik artış özel tasarrufları kısa dönemde 0,39 birim azaltmaktadır. Yabancı tasarrufların özel tasarruflar üzerindeki kısa dönem etkisi, etkinin yönü bakımından uzun dönemle benzerdir. Reel faiz oranı, büyüme oranı ve işsizlik oranının kısa dönemde özel tasarruflar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur.

Tablo 6: PMG Tahmincisi İle Elde Edilen Ülke Bazında Kısa Dönem Sonuçları

		<i>ect(-1)</i>	<i>Δref(-1)</i>	<i>Δgdp(-1)</i>	<i>Δytas(-1)</i>	<i>Δisz(-1)</i>	<i>sabit</i>	
Cezayir	Katsayı	-0.194**	0.137	-0.147	-	0.414*	0.114	9.862**
	t-İstatistiği	-2.280	1.010	-0.770	-5.180	0.600	2.340	
	Olasılık	0.023	0.312	0.442	0.000	0.549	0.019	
Mısır	Katsayı	-0.304***	-0.014	0.524	-0.803**	-0.501	6.944***	
	t-İstatistiği	-1.680	-0.080	1.310	-2.440	-0.880	1.690	
	Olasılık	0.093	0.934	0.190	0.015	0.380	0.091	
İsrail	Katsayı	-0.081	0.101	-0.081	-	0.694*	-0.318	1.852
	t-İstatistiği	-1.260	1.340	-1.120	-4.850	-1.190	1.110	
	Olasılık	0.207	0.179	0.262	0.000	0.233	0.267	
Ürdün	Katsayı	-0.684*	0.027	-0.667**	-0.110	-0.473	20.251*	
	t-İstatistiği	-5.190	0.350	-2.460	-0.930	-1.180	4.410	
	Olasılık	0.000	0.724	0.014	0.353	0.239	0.000	
Fas	Katsayı	-0.344*	0.370	-0.139	-0.097	0.498	11.894*	
	t-İstatistiği	-3.320	1.310	-0.920	-0.520	1.520	3.300	
	Olasılık	0.001	0.192	0.355	0.604	0.128	0.001	
Türkiye	Katsayı	-0.302*	-0.078	-0.150	-0.255	0.034	8.989*	
	t-İstatistiği	-4.750	-1.440	-1.570	-1.250	0.130	4.930	
	Olasılık	0.000	0.149	0.115	0.213	0.901	0.000	

Notlar: Analizde Stata *xtpmg* komutu kullanılmıştır. *, ** ve ***, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. *ect* hata düzeltmeyi göstermektedir.

PMG tahmincisi ile ülkeler bazında kısa dönem sonuçları Tablo 6'da özetlenmiştir. Ülke bazlı kısa dönem sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, hata düzeltme teriminin katsayısı bütün ülkeler için negatiftir ve İsrail dışında bütün ülkelerde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, İsrail dışında bütün ülkeler için değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığına ve kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin uzun dönemde hızla giderilerek değişkenlerin uzun dönemde tekrar dengeye geleceğine işaret etmektedir. Kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin dengeye geleceği en kısa süre yaklaşık 1,5 yıl ile Ürdün'e aittir.

Reel faiz değişkeninin katsayısı bütün ülkeler için istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla örnekleme için bütün ülkeler için uzun dönem sonuçların aksine kısa dönemde özel tasarruf oranının reel faizle ilişkili olmadığı, bir diğer deyişle, bireylerin reel faiz oranına tepki vermediği söylenebilir. Reel faiz oranı ile özel tasarruflar arasındaki ilişkisizlik, finansal sistemin yeterince gelişmemesiyle ilgili olabilir. Yine işsizlik oranının ülke bazlı kısa dönem katsayı tahminlerinin istatistiksel olarak anlamlı olmaması işsizlik oranının da kısa dönemde özel tasarruflar üzerinde belirleyici olmadığını göstermektedir. Büyüme oranının katsayısı sadece Ürdün için istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, kısa dönemde sadece Ürdün'de özel tasarruflar ile büyüme oranı ilişkisinden bahsedilebilir. Ancak beklenenin aksine Ürdün'de kısa dönemde büyüme oranının özel tasarrufları azalttığı görülmektedir. Bu durum Sürekli Gelir Hipotezinin görüşleri ile uyumaktadır.

Son olarak yabancı tasarruf değişkeninin katsayısı Cezayir, Mısır ve İsrail için istatistiksel olarak anlamlı iken Ürdün, Fas ve Türkiye için anlamlı değildir. Kısa dönemde, yabancı tasarrufların özel tasarruflar üzerinde en büyük negatif etkisi Mısır'da görülmüştür.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada seçilmiş MENA ülkelerinde (Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Fas ve Türkiye) özel tasarrufların makroekonomik belirleyicileri, 1997-2016 dönemi verileri ve panel ARDL/PMG yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre kişi başı gelirdeki büyümenin özel tasarruflar üzerindeki etkisi pozitifken reel faiz oranı, yabancı tasarruflar ve işsizliğin etkisi negatiftir.

Elde edilen bulgular, çalışmanın örneklemini oluşturan MENA ülkelerinin otoritelerine özel tasarrufları artırmaya yönelik uygulanacak politikalar hakkında birtakım ipuçları vermektedir. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik büyüme özel tasarrufları artırırken işsizlik azaltmaktadır. Dolayısıyla, MENA ülkelerinde ekonomik büyümeyi destekleyecek politikalar uygulanarak bu politikaların beraberinde getireceği istihdam artışıyla özel tasarruflar artırılabilir. Örneğin, istihdamı artırmak için ekonomide öncelikli sektörler tespit edilerek bu sektörlerle yönelik politikalar geliştirilebilir. Dahası, istihdam artırıcı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik edecek yapısal düzenlemelere gidilebilir.

Ekonometrik analizden elde edilen bir diğer sonuç, reel faiz oranının özel tasarrufları olumsuz etkilediğidir. Reel faiz oranının özel tasarruflar üzerindeki negatif etkisinin şu silsile ile gerçekleşmesi muhtemeldir. Reel faiz oranının yüksek olduğu bir ortam, yatırımlar için uygun değildir. Azalan yatırımlar büyümeyi azaltır, bunun sonucunda özel tasarruflar olumsuz etkilenir. Dolayısıyla, gelir etkisinin ikame etkisine baskın geldiğine de işaret eden bu bulguya göre reel faiz oranının kontrol altında tutulması gerektiği söylenebilir.

Son olarak, bulgular hem kısa hem uzun dönemde yabancı tasarrufların özel tasarrufları olumsuz etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu, yatırımların finansmanında yabancı kaynak kullanılmasının yurt içi tasarruf-yatırım döngüsünü desteklemediğine işaret etmektedir. Bir diğer deyişle, yabancı tasarruflar ile özel tasarruflar arasında tamamlayıcılıktan ziyade ikame ilişkisi bulunmaktadır. Bu durum sürdürülebilir büyüme noktasında olumsuz sonuçlar doğurabilir. Çünkü, özellikle makroekonomik göstergeler bozulmaya başladığında hareket kabiliyeti yüksek olan sıcak para, ülkeyi terk ederek ekonomiyi daha da zora sokabilir. Bundan dolayı, yabancı sermayenin sağladığı büyüme, dışarıya bağlı bir büyümedir ve riskler taşımaktadır. Bu nedenlerden dolayı, MENA ülkelerinde yurt içi tasarrufların artırılmasına yönelik politikaların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Agrawal, P., P. Sahoo, R.K. Dash (2009), "Savings Behaviour in South Asia", *Journal of Policy Modelling*, 31, 208-224.
- Ariç, K.H. (2015), "Determinants of Savings in the Middle East Countries", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 23-36.
- Asteriou, D., S.G. Hall (2011), *Applied Econometrics*, USA, Palgrave Macmillan.
- Atay, M.U. (2015), *The Impact of Climate Change on Agricultural Production in Mediterranean Countries*, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Athukorala, P., K. Sen (2004), "The Determinants of Private Saving in India", *World Development*, 32(3), 491-503.
- Azar S. A., A. Bolbol, A. Mouradian (2018), "Private Savings in the Arab Countries: Empirical Analysis and Policy Implications". *International Journal of Economics and Finance*, 10(7), 10-22.
- Barış, S. (2014), *Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Teori ve Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Barro, R.J. (1974), "Are government bonds net wealth?" *Journal of Political Economy*, 82(6), 1095-1117.
- Bhandari, R., D. Dhakal, G. Pradhan, K.P. Upadhyaya (2007), "Determinants of Private Saving in South Asia", *South Asia Economic Journal*, 8(2), 205-217.
- Ceylan, S. (2018), "Enflasyon-Özel Tasarruf İlişkisi: Türkiye Örneği", *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(1), 56-66.
- De Hoyos R.E., V. Sarafidis (2006), "Testing for cross-sectional dependence in panel-data models", *Stata Journal*, 6(4), 482-496.
- Değirmen, S., A. Şengönül (2012), "Türkiye'de Net Tasarruf-Yatırım Açığının Belirleyicileri", içinde E. Uygur (ed.), *Türkiye'de Tasarruflar*, Ankara: TEK.
- Düzgün, R., (2009), "Türkiye'de Özel Tasarrufun Belirleyicileri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, 173-189.
- Ebeke, C. (2014), "Private Saving Accelerations," *IMF Working Paper WP/14/223*, IMF.
- Erim, N., A. Türk (2005)., "Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 21-45.
- Frees, E.W. (1995), "Assessing Cross-sectional Correlation in Panel Data", *Journal of Econometrics*, 69, 393-414.
- Friedman, M. (1957), "The Permanent Income Hypothesis: A Theory of the Consumption Function", Princeton University Press, ISBN 0-691-04182-2.
- Griffin, K. (1970), "Foreign Capital, Domestic Savings and Economic Development", *Bulletin of the Oxford University Institute of Economics Statistics*, 32(2), 99-112.
- Grigoli, F., A. Herman, K. Schmidt-Hebbel (2014), "World Saving", *IMF Working Paper, WP/14/204*, IMF.
- Grigoli, F., A. Herman, K. Schmidt-Hebbel (2018), "Saving in the World", *World Development*, 104, 257-270.

- Hausman, J.A. (1978), "Specification Tests in Econometrics", *Econometrica*, 46(6), 1251–1271.
- Hondroyannis, G. (2006), "Private Saving Determinants in European Countries: A Panel Cointegration Approach", *The Social Science Journal*, 43, 553-569.
- Im K., H. Pesaran, Y. Shin (2003), "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, 115, 53–74.
- IMF (2019), World Economic Outlook Database October 2019, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2019/October>. E. T.: 03.11.2019.
- Jongwanich, J. (2010), "The Determinants of Household and Private Savings in Thailand", *Applied Economics*, 42, 965-976.
- Karabulut, Ş., R. Ekinci, O. Tüzün (2018), "Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye'de Kamusal ve Özel Tasarruf–Yatırım Dengesi Açısından Analizi", *International Journal of Public Finance*, 2(2), 176-195.
- Keho, Y. (2011), "Long-run Determinants of Savings in WAEMU Countries: An Empirical Assessment from ARDL Bounds Testing Approach", *South African Journal of Economics*, 79(3), 312-329.
- Keynes, J.M. (1936), *Genel Teori: İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (Çev: U. S. Akalın), İstanbul, Kalkedon Yayınları.
- Kolasa, A., B. Liberda (2015), "Determinants of Saving in Poland: Are They Different from those in other OECD Countries?", *Eastern European Economics*, 53, 124-148.
- Larbi, D.A. (2013), "The Long Run Determinants of Private Domestic Savings in Ghana: A Cointegration Approach", *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(4), 125-136.
- Leland, Hayne E. (1968), "Saving and Uncertainty: The Precautionary Demand for Saving", *Quarterly Journal of Economics*, 82, 465-473.
- Loayza, N., K. Schmidt-Hebbel, L. Serven (2000), "What Drives Private Saving Across the World", *The Review of Economics and Statistics*, 2, 165-181.
- Lugilde, A., R. Bande, D. Riviero (2019), "Precautionary Saving: A Review of The Empirical Literature", *Journal of Economic Surveys*, 33(2), 481-515.
- Mankiw, N.G. (2010), "Makroekonomi, (Çev: Ö. F. Çolak), Ankara, Efil Yayınevi.
- Modigliani, F., R. Brumberg (1954), "Utility Analysis and the Consumption Function", in K. K. Kurihara (ed.), *Post-Keynesian Economics*, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Munir, R., M.H. Sial, G. Sarwar, S. Shaheen (2011), "Effect of Workers' Remittances on Private Savings Behavior in Pakistan", *Asian Economic and Financial Review*, 1(3), 95-103.
- Özcan, B., A.E. Peker (2018), "Özel Tasarrufun Belirleyenleri: Türkiye Örneği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 179-197.
- Özcan, K.M., A. Günay, S. Ertaç (2012), "Macro and Socioeconomic Determinants of Turkish Private Savings", *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(2), 93-130.
- Özcan, K.M., Y.Z. Özcan (2005), "Determinants of Private Savings in the Middle East and North Africa", in Neaime, S., Colton, N.A. (ed.), *Money and Finance in the Middle East: Missed Opportunities or Future Prospects? (Research in Middle East Economics, Vol. 6)*, Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 95-113.
- Pesaran, M.H. (2007), "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Crosssection Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M.H. (2004), "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence In Panels", *University of Cambridge Faculty Of Economics Cambridge Working Papers in Economics*, No. 0435.
- Pesaran, M.H., R.P. Smith (1995), "Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, 68, 79-113.
- Pesaran, M., Y. Shin, R.P. Smith (1999), "Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels", *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.

- Sahoo, P., R. Kumar Dash (2013), "Financial Sector Development and Domestic Savings in South Asia," *Economic Modelling* 33, 388-397.
- Schmidt-Hebbel, K., S.B. Webb, G. Corsetti (1992), "Household Saving in Developing Countries: First Cross-Country Evidence", *The World Bank Economic Review*, 6(3), 529-547.
- Shahbaz, M., K. Nawaz, M. Arouri, F. Teulon, G. Salah Uddin (2013), "On the Validity of the Keynesian Absolute Income Hypothesis in Pakistan: An ARDL Bounds Testing Approach", *Economic Modelling*, 35, 290-296.
- Swamy, P.A.V.B. (1971), "Statistical Inference in Random Coefficient Models", New York, Springer-Verlag.
- Şahin, D. (2017), "Farklı Gelir Gruplarındaki Ülkelerde Tasarrufların Belirleyici: Panel Veri Analizi", *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 19, 133-148.
- Wood, A. (1995), "Determinants of Private Savings in Barbados", *Savings and Development*, 19(1), 79-95.
- World Bank (2019), *World Development Indicators*. <https://devdata.worldbank.org/dataonline>, E.T.: 03.11.2019.

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Kamu Yatırımlarının İstihdamdaki Cinsiyet Eşitsizlikleri Üzerine Etkisi: Mekânsal Panel Veri Analizi

Orkun Çelik¹

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, mekânsal panel veri analizi yöntemini kullanarak, Türkiye’de bölgesel kamu yatırımlarının erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisini incelemektir. Veri seti, 2004-2018 dönemini kapsamakta olup, Düzey-2 kapsamında 26 bölgeyi içermektedir. Elde edilen ampirik bulgulara göre, erkek istihdamında bölgeler arasında pozitif yönlü bir mekânsal etkileşim varken, kadın istihdamında istatistiki olarak anlamlı bir mekânsal etkileşim bulunmamaktadır. Ayrıca, bölgesel kamu yatırımlarının erkek istihdamı üzerindeki etkisi pozitifken, bu yatırımların kadın istihdamı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Bölgesel yatırım teşviklerinin ve bölgesel refahın, erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisi pozitifdir. Bu pozitif etki, kadın çalışanlarında daha yüksektir. Bölgesel emek verimliliğinin erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisi ise negatiftir. Bununla birlikte, bölgesel emek verimliliğindeki bir artış, kadın istihdamının daha fazla azalmasına neden olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *İstihdam, kamu yatırımı, cinsiyet eşitsizliği, sürdürülebilir kalkınma, mekânsal panel veri analizi.*

The Effect of Public Investment on Gender Inequalities in Employment in Turkey: Spatial Panel Data Analysis

Abstract

The main aim of this study is to investigate the impact of regional public investments on male and female employment in Turkey, applying a spatial panel data analysis. The dataset covers for the period 2004-2018 and includes 26 regions at NUTS-2 level. According to the obtained empirical findings, there is a positive spatial interaction in male employment, while there is no statistically significant spatial interaction for female employment. Furthermore, while the impact of the regional public investments on male employment is positive, there is no significant impact of these investments on female employment. The impact of regional investment incentives and regional welfare on male and female employment is positive. This positive effect is higher in female employment. The impact of regional labor productivity on male and female employment is also negative. In addition, a rise in the regional labor productivity leads to further decrease female employment.

Keywords: *Employment, public Investment, gender inequality, sustainable development, spatial panel data analysis.*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yükseokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Sağlık İşletmeciliği Programı, ocelik@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8594-6852>

GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınmanın temel amaçlarından birisi, toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorunudur. OECD (2019) verilerine göre, 2018 yılı için OECD ülkeleri içerisinde en düşük kadın istihdamı ve kadın işgücü katılım oranına sahip olan Türkiye’de bu sorunun çözümü daha fazla önem teşkil etmektedir. Sorunun çözüme yönelik uygulanacak olan politikalarda, kamu kesiminin önemli bir rolü bulunmaktadır. Yapılan kamusal yatırımların, istihdam politikaları üzerinde fırsat eşitliğini gözetmesi gerekmektedir.

Genel olarak, kamu yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda, kamu yatırımlarının istihdamı artırdığı ve bölgesel farklılıkları azalttığı sonucuna ulaşılmakla birlikte (Pereira ve Andraz, 2006; Nistor, 2007; Baba *vd.*, 2010; Ianchovichina *vd.*, 2012; Karaalp, 2014; Abiad *vd.*, 2016; Buchheim ve Watzinger, 2017; Furceri ve Li, 2017; He, 2017; Topal, 2017; Muammil, 2018), kamu yatırımları ve istihdam arasında herhangi bir ilişkinin tespit edilemediği (Eminer ve Özyiğit, 2012; Gökdoğan Gül, 2014; Kaya *vd.*, 2015) veya negatif ilişkinin olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır (Onur, 2004; Chauvin, 2018). Dolayısıyla, kamu yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisine dair belirsizlik hala devam etmektedir.

Ayrıca, yapılan bazı çalışmalar dışında (İlkkaracan *vd.*, 2015; Akyelken, 2015; De Henau *vd.*, 2017; Akitoby *vd.*, 2019; Bredemeier *vd.*, 2020), genel olarak kamu yatırımı-istihdam incelemesinde cinsiyet ayrımcılığının göz ardı edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye için bölgesel düzeyde yapılan çalışmalarda (Karaalp, 2014; Akyelken, 2015; Topal, 2017), mekânsal etkileşimlerin de göz ardı edildiği görülmektedir. Bilindiği üzere, mekânsal etkileşimlerin göz ardı edilmesi sonucunda elde edilen tahmin sonuçları, tutarsız ve yanlı olabilmektedir (Bakınız, LeSage ve Pace, 2010; Huyugüzel Kışla ve Önder, 2018).

Literatürde yer alan tüm bu eksiklikler göz önünde bulundurularak, bu çalışmada, Türkiye’deki bölgesel kamu yatırımlarının erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisi, bölgeler arası mekânsal etkileşimler dikkate alınarak analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla, mekânsal panel veri yönteminden yararlanılmaktadır. Özellikle, Türkiye’nin dikkate alınmasının nedeni, kadın istihdamında ve kadın işgücüne katılım oranında Avrupa Birliği ve OECD ülkelerine kıyasla, en düşük paya sahip olmasıdır. Düzey 2 kapsamında 26 bölgeyi dikkate alan bu çalışmanın dönem aralığı ise, 2004-2018 yıllarını kapsamaktadır. Dikkate alınan değişkenlere ilişkin verilerin sadece bu dönem aralığında sağlıklı bir şekilde elde edilmesi nedeniyle, bu dönem aralığı genişletilememektedir.

Bu çalışmada, uluslararası ölçekte yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak, kamu yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisi cinsiyet temelli olarak ele alınmaktadır (Örneğin, Pereira ve Andraz, 2006; Nistor, 2007; Baba *vd.*, 2010; Ianchovichina *vd.*, 2012; Abiad *vd.*, 2016; Buchheim ve Watzinger, 2017; Furceri ve Li 2017; He, 2017; Muammil, 2018). Yapılan bu çalışmalarda, genellikle kamu yatırımlarının toplam istihdam üzerindeki etkisi incelenmektedir.

Ayrıca, bu çalışma, Türkiye üzerine yapılan çalışmalardan ise iki farklı yönden ayrılmaktadır. İlki, Türkiye için bölgesel düzeyde kamu yatırımları ve istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen daha önceki çalışmalardan (Karaalp, 2014; Topal, 2017) farklı olarak, istihdam alanında cinsiyet ayrımcılığına dikkat çekilerek, erkek ve kadın istihdam düzeyleri ayrı ayrı incelenmektedir. İkincisi ise, bölgesel düzeyde kamu yatırımları ve istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen önceki çalışmaların (Karaalp, 2014; Akyelken, 2015; Topal, 2017) aksine, bölgeler arasındaki mekânsal etkileşimi inceleyebilmek için, istihdamın bölgeler arasındaki mekânsal etkileşimi de dikkate alınmaktadır.

Çalışma sırasıyla şu başlıklar altında incelenmektedir. Bölüm 1’de, güncel veriler yardımıyla, sürdürülebilir kalkınma politikaları çerçevesinde kamu yatırımları ile erkek ve kadın istihdamı arasındaki ilişki, Türkiye ve dünya ülkeleri ekseninde incelenmektedir. Bölüm 2’de, kamu yatırımları ve istihdam arasındaki teorik ilişki sunulmaktadır. Bölüm 3’te ise, kamu yatırımları ve istihdam arasındaki ilişkiyi dikkate alan çalışmalar analiz edilmektedir. Bölüm 4’te, çalışmanın ampirik analizine ilişkin yöntem, veri seti ve ampirik model hakkında bilgiler sunulmaktadır. Bölüm 5’te’ ise, analiz sonucunda elde edilen ampirik bulgular, önceki çalışmalarla karşılaştırmalı olarak tartışılmaktadır. Son bölümde ise, çalışmanın analizinde elde edilen bulgular ışığında, politika önerilerinde bulunmaktadır.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE KAMU YATIRIMLARININ İŞGÜCÜ FIRSAT EŞİTLİĞİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Küresel hedefler olarak da bilinen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH), 2015 yılında Birleşmiş Milletlere üye ülkeler tarafından kabul edilmiştir. Bu hedefler, yoksulluğu sona erdirmek, gezegenin korunması ve 2030 yılına kadar insanların barış ve refah içerisinde yaşayabilmesini amaçlayan evrensel bir bildirgedir (UNDP, 2019). SKH, üç temel unsuru (ekonomik büyüme, toplumsal kapsayıcılık ve çevresel sürdürülebilirlik) uyumlaştırmaktadır. Bu üç temel unsur, bireylerin ve toplumların refahı için hayati bir öneme sahiptir. Her bir hedefin merkezinde ve kendi içinde bir hedef olarak, kız çocuklarının ve kadınların güçlendirilmesi bulunmaktadır (Kring, 2017: 1).

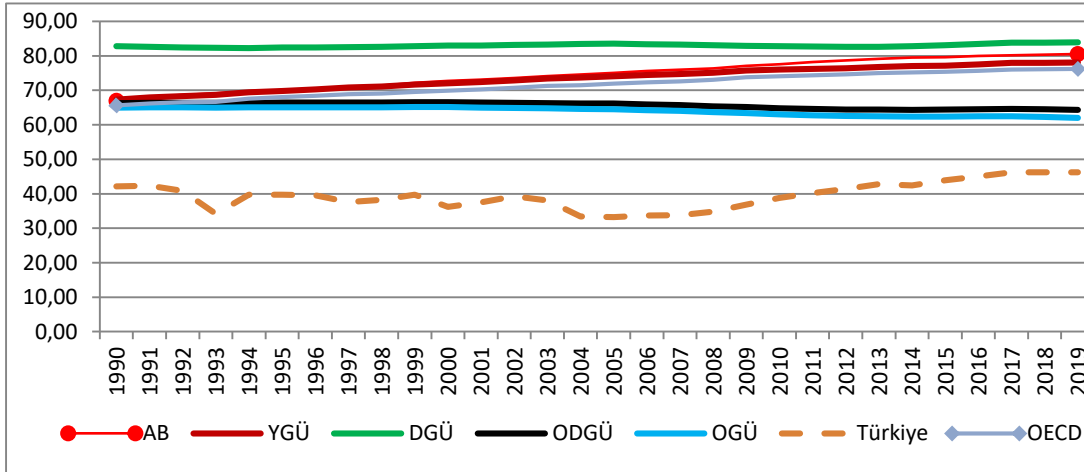
Son yıllarda, sürdürülebilir kalkınmaya erişmede, cinsiyet eşitliğinin merkezileşmesi, kadınların yetkilendirilmesi ve kadın haklarının anlaşılması giderek kabul edilmektedir (UN, 2014: 12). Buna rağmen, gelişmekte olan ülkelerde kız çocukları ve kadınlar, günlük yaşamlarında hala büyük engeller ve sınırlamalarla karşılaşmaktadır. Kız çocukları, erkek çocuklara göre daha az okul kaydına ve eğitim tamamlama oranına sahipken, ebeveynler erkek çocuklarının eğitimine daha fazla kaynak ayırmakta ve öncelik tanımaktadır. Ayrıca, bazı ülkelerde kadınlar birçok şiddet eyleminin hedefi durumundadır ve kadınların siyasi katılım oranı ile görünürlüğü düşüktür. Öte yandan kadınlar, zamanlarının daha büyük bir bölümünü, erkeklere göre daha fazla ev işlerine ayırmakta ve daha düşük işgücü katılım oranına sahip olmaktadır (Ouedraogo ve Marlet, 2018).

Gelişmekte olan ülkelere biri olan Türkiye, kadınların işgücüne katılım oranı açısından dünya ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye’de kadın işgücüne katılım oranının çok düşük olduğu Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1: İşgücüne Katılım Oranı Açısından Türkiye ve Dünya Ülkeleri Karşılaştırması (Kadın İşgücüne Katılım Oranı / Erkek İşgücüne Katılım Oranı) (%) (1990-2019) (Ortalama)

Kaynak: WDI (2019)’dan alınan veriler, yazar tarafından grafiklendirilmektedir.

Not: AB: Avrupa Birliği, YGÜ: Yüksek Gelirli Ülkeler, DGÜ: Düşük Gelirli Ülkeler, ODGÜ: Orta Düşük Gelirli Ülkeler, OGÜ: Orta Gelirli Ülkeler.

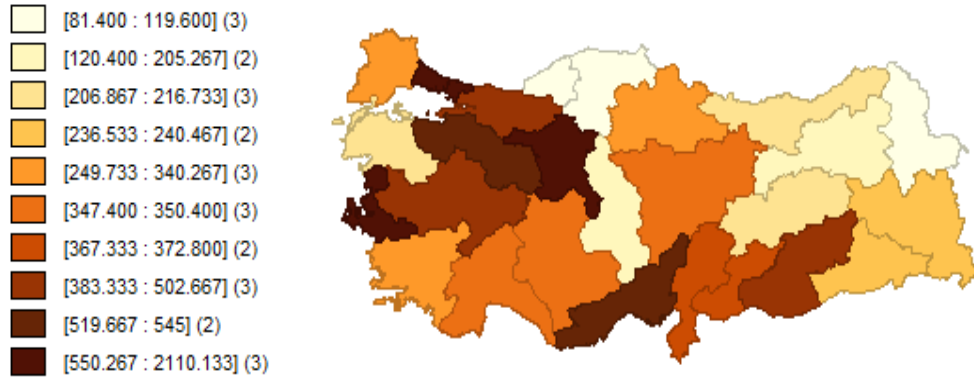
Orta Gelirli Ülkeler.

Şekil 1’e göre, 1990-2019 dönemi için, işgücüne katılım oranının, AB ülkeleri, yüksek gelirli ülkeler ve OECD ülkelerinde benzer seyir izlediği ve bu seyrin artan bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, orta-düşük gelirli ve orta gelirli ülkelerde, kadınların işgücüne katılım oranları, 1990-2000 dönem aralığında nispeten sabitken, 2000 yılı sonrasında azalma eğilimine girmektedir. Düşük gelirli ülkelerde ise bu oran, diğer ülkelere kıyasla çok daha yüksek bir düzeye sahiptir.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranına ilişkin geleceğe yönelik beklentiler ise, iyimser yönlü görülmektedir. Tsani vd. (2015)’nin Güney Akdeniz ülkeleri¹ için hazırlamış olduğu raporda, kadın işgücü katılımının 2030 yılı için projeksiyonu sunulmaktadır. Buna göre, Türkiye’de kadın işgücü, toplam işgücünün yüzde 29.91’ini oluşturacaktır. Daha düşük kadın işgücü katılım oranı tahminlendiğinde ise, 2015 yılından 2030 yılına kadar kadın işgücüne katılım oranı, yüzde 1.91 oranında azalacaktır. Bu azalma, gayrisafi yurtiçi hasılayı yüzde 0.31 oranında azaltırken, reel ücretlerde yüzde 0.94’lük bir artışa neden olacaktır. Ayrıca, kadın işgücü katılım oranındaki azalma ithalatı yüzde 0.24, ihracatı ise yüzde 0.23 azaltacaktır.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı oldukça düşük olmakla birlikte, bölgesel düzeyde de kadın istihdamı erkek istihdamına kıyasla daha düşük olmakta ve bölgesel farklılıklar içermektedir. Şekil 2’de, 2004-2018 yılları arasında, bölgesel düzeyde erkek ve kadın istihdamı arasındaki açıklık gösterilmektedir.

Şekil 2: Türkiye’de Erkek ve Kadın İstihdamı Arasındaki Açığın Bölgesel Dağılımı (2004-2018) (Ortalama) (Kişi sayısı)

Kaynak: TUIK’den alınan veriler, yazar tarafından hesaplanarak grafiklendirilmektedir.

Şekil 2’ye göre, 2004-2018 dönemleri arasında erkek ve kadın istihdamı arasındaki ortalama açığın en düşük olduğu bölge, 81.400 kişi ile TR82 (Kastamonu, Çankırı ve Sinop) iken, en yüksek olduğu bölge yaklaşık 2 milyon 110 bin kişi ile TR10 (İstanbul) bölgesi olmaktadır. Ayrıca, bölgesel açığın, Batı ve kıyı bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

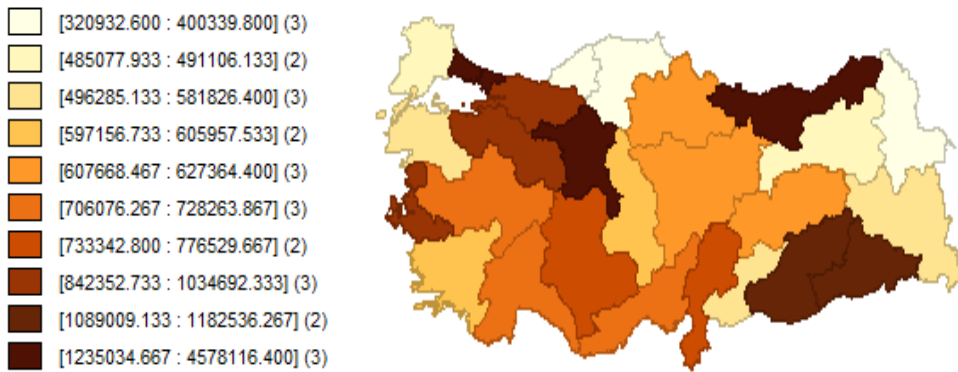
Türkiye’nin Batı kesimindeki bölgeler, Doğu kesimindeki bölgelerden daha fazla sanayileşmiş ve gelişmiş bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda, Doğu kesiminde tarımsal istihdam, ülke ortalamasının neredeyse iki katıdır (İnan ve Aşık, 2015: 4). Bu durum, erkek ve kadın çalışanların, Batı bölgelerinde nispeten daha fazla yoğunlaşmasına neden olabilmektedir.

Genel olarak bakıldığında, kadınların işgücüne katılımı açısından Türkiye, dünya sıralamasında en alt sıralarda yer almaktadır. Bu yapısal sorunun çözümü ise, kadınların işgücü piyasasına girişi ve bağlılıklarını destekleyen, istihdam yaratma potansiyeli yüksek, kapsayıcı büyüme politikalarıdır (İlkkaracan vd., 2015: 11). Gelişmekte olan ülkeler ve yükselen ekonomiler, yeni sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla, kapsayıcı ve sürdürülebilir büyüme için kamu yatırımlarına önem vermektedir (Ahmad, 2017: 1).

Kamu yatırımları, işletmelerin artan talebi karşılamak amacıyla daha fazla işçiyi çalıştırması için genellikle istihdamı teşvik etmektedir. Ayrıca, hedeflenen kamu yatırımları, toplam talebi ve istihdam büyümesini canlandırmakta, üretim maliyetlerini azaltma yoluyla özel yatırımları güçlendirebilmekte ya da teşvik edebilmektedir (Seguino, 2019: 20). Bir ekonomide toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında

kamu hizmetlerinin önemi birçok gösterge tarafından kabul edilmektedir. Örnek vermek gerekirse, EIGE² Toplumsal Cinsiyet Endeksi, toplumsal cinsiyet farklılıklarını “karşılansız tıbbi ihtiyaç” olarak dikkate alırken, OECD’nin Daha İyi Yaşam Endeksi, su kalitesi, kirlilik ve güvenlik gibi faktörleri de toplumsal cinsiyet eşitliğinin birer bileşeni olarak dikkate almaktadır (European Public Service Unions, 2018: 2). Toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli olan kamu yatırımlarının, Türkiye’deki bölgesel dağılımlarında da farklılıklar görülmektedir. Şekil 3’te, Türkiye’de 2004-2018 yılları arasında yapılan kamu yatırımlarının bölgesel dağılımı gösterilmektedir.

Şekil 3: Türkiye’de Kamu Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (2004-2018) Ortalama (Bin TL)

Kaynak: TUIK’den alınan veriler, yazar tarafından hesaplanarak grafiklendirilmektedir.

Buna göre Şekil 3’te, kamu yatırımların bölgeler arasında homojen bir şekilde dağılmadığı görülmektedir. 2004-2018 yılları arasında bölgesel kamu yatırımlarının en düşük olduğu bölge TR82 (Kastamonu, Çankırı ve Sinop) iken, en yüksek olduğu bölge TR10 (İstanbul)’dur.

2. TEORİK ALTYAPI

İktisat yazınında, kamu yatırımlarının ekonomi içerisindeki yeri, önemi ve etkileri farklı görüşler tarafından sıklıkla tartışılmaktadır. Bu görüşler içerisinde, en belirgin olanları Klasikler ve Keynesyenlere ait görüşlerdir.

Keynes öncesi dönemde, kamu harcaması ve vergilemenin ekonomideki toplam harcama düzeyini ve istihdamı etkilemede güçsüz olduğu görüşü olağan bir durum olarak görülmektedir. Onlar sadece, kaynakları özel sektörden kamu sektörüne doğru yönlendirebilmekteydiler ve bu durum, Say Kanunu’nun doğal bir sonucu olarak kabul edilmektedir (Blinder ve Solow, 1972: 1).

Neoklasik iktisadi görüşe göre ise, kamu yatırımlarının özel yatırımlar üzerinde iki karşıt etkisi bulunmaktadır. Daha yüksek kamu yatırımları, ulusal sermaye birikim oranını özel sektör tarafından belirlenen düzeyin üzerinde artırır ve bu yüzden kamu sermaye harcaması, sermaye mallarına yapılan özel sektör harcamalarının dışlanmasına neden olabilmektedir. Diğer yandan, kamu sermayesi (özellikle, otoyollar, su ve kanalizasyon sistemleri ve hava yolları gibi altyapı sermayesi) özel üretim teknolojisinde, özel sermaye ile tamamlayıcı bir biçimde ilişkili olabilmektedir. Bu nedenle, daha yüksek kamu yatırımı özel sermayenin marjinal verimliliğini arttırabilmekte ve özel yatırımları çekebilmektedir (Aschauer, 1989: 1).

Keynes ile, kamu yatırımları, ekonominin bir dengeleyicisi, iktisadi kalkınma ve büyümenin bir güç kaynağı ve hem coğrafik alanların genelinde hem de gelir grupları arasında ulusal refahın yeniden dağılımı

için bir aracı olarak farklı biçimlerde tasvir edilmektedir (Rodríguez-Pose *vd.* 2012: 544). Ayrıca, Keynesyen görüşe göre, kamu yatırımı üretimin belirli bir düzeyde artmasını sağlayan bir kamusal araçtır. Bununla birlikte, kamu yatırımları, toplam talepteki ilave çıktının artmasına yardımcı olmakta ve bunun sonucunda toplam talep artışıyla birlikte istihdam artmaktadır (Rabnawaz ve Jafar, 2015: 1).

Post-Keynesyen iktisatçılar ise, makroekonomik istikrar ve daha yüksek istihdam düzeyine ulaşabilmek için maliye politikasının önemini geleneksel olarak vurgulamaktadırlar. Bu durum, maliye politikasının Yeni Konsensüs Makroekonomi'deki oynadığı sınırlı rolünün, tam tersini ifade etmektedir. Modern makroekonomide, önemli bir rol oynamaya devam eden bu konsensüste, maliye politikası toplam talebin düzenlenmesi için etkili bir enstrüman aracı olarak görülmemektedir. Daha yüksek kamu harcamasının, uzun dönemde iktisadi büyüme üzerinde nötr ve bütçe açığı üzerinde ise olumsuz bir etkiye sahip olduğu varsayılmaktadır (Dafermos ve Nikolaidi, 2019: 1-2).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Kamu yatırımlarının reel ekonomi (iktisadi büyüme ve istihdam) üzerindeki etkilerine ilişkin teorik olarak farklı görüşler olmakla birlikte, bu alanda yapılan ampirik çalışmalar da farklı sonuçlar göstermektedir.

Gelişmiş ülkeler için, kamu yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda, kamusal ulaşım alt yapı yatırımları (Pereira ve Andraz, 2006) ile genel kamusal alt yapı yatırımlarının (Buchheim ve Watzinger, 2017) istihdam üzerinde olumlu etkileri olduğu ve kamusal beşerî yatırımlarının (Nistor, 2007) bölgesel işsizliği azaltma da önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Öte yandan, sanılanın aksine, kamu yatırımlarının özel yatırımları arttırdığı ve işsizliği azalttığı da görülmektedir (Bakınız, Abiad *vd.*, 2016).

Gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmalarda ise, kamu yatırımlarının genel olarak istihdam düzeyi üzerinde olumlu bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmaktadır (Baba *vd.*, 2010; Ianchovichina *vd.*, 2012; Karaalp, 2014; Furceri ve Li 2017; He, 2017; Muammil, 2018). Ayrıca, bölgesel kamu yatırımları ile istihdam arasında, uzun dönemli anlamlı bir ilişkinin olduğu da görülmektedir (Örneğin, Topal, 2017).

Tüm bu çalışmaların aksine, kamu sabit sermaye yatırımlarının istihdamı azalttığı (Onur, 2004), kamu yatırımları ile istihdam arasında beklenen pozitif bir ilişkinin ortaya çıkmadığı (Eminer ve Özyiğit, 2012) veya anlamlı bir ilişkinin olmadığı (Gökdoğan Gül, 2014; Kaya *vd.*, 2015) sonuçlarına ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır. Ayrıca, enerji sektöründeki kamu yatırımlarının tarım, sanayi ve madencilik sektöründeki istihdam üzerinde pozitif etkisi olduğu, ancak bu etkinin orta vadede kamu harcamalarının artmasıyla azaldığı ve hizmet sektöründe bu ilişkinin negatif olduğu da görülmektedir (Arani *vd.*, 2017). Son olarak, kamusal yatırımlarının, bireysel düzeyde pozitif etkiler yaratırken bölgesel düzeyde negatif etkiler yarattığı da görülmektedir (Chauvin, 2018).

Cinsiyet eşitsizliklerini dikkate alan çalışmalarda ise, erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitim (EÇBOÖE) için yapılacak kamu harcamalarının, kadın iş gücü arzı üzerindeki etkileriyle birlikte, insana yakışır işlerin yaratılmasında, kadın işgücüne talep yaratarak toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmesinde, yoksulluğun azaltılmasında ve mali sürdürülebilirlik açısından talep tarafında güçlü bir ekonomik etkisi bulunmaktadır (İlkaracan *vd.*, 2015). Ayrıca, ulaşım alt yapı yatırımları ile eğitim ve istihdam arasında da anlamlı bir ilişkinin varlığı görülmektedir (Akyelken, 2015). Yükselen ekonomilerde (Hindistan hariç), sektörel düzeydeki kamusal yatırımlarının, sağlık ve tedavi faaliyetlerine yönelik olması, kadınlar için daha fazla iş imkânı yaratabilmektedir (De Henau *vd.*, 2017). Bununla birlikte, genişletici mali harcama şoklarının, özellikle durgunluk dönemlerinde, genel olarak kadın istihdamını arttırdığı (Akitoby *vd.*, 2019) ve pembe yakalı işlerin, mali genişlemeyle birlikte hizmet, satış ve ofis mesleklerinde toplam istihdama kıyasla, beklenmeyen bir artış gösterdiği (Bredemeier *vd.*, 2020) görülmektedir.

Genel olarak, yapılan çalışmalar incelendiğinde, kamu yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisinin tam olarak ne olduğu belirsizliğini hala korumaktadır. Ayrıca, bölgesel düzeyde yapılan bazı çalışmalarda (Karaalp, 2014; Akyelken, 2015; Topal, 2017), mekânsal etkileşimler göz ardı edilmektedir. Bu etkileri,

dikkate alınmadan yapılan tahmin sonuçlarının yanlı veya tutarsız olabileceği bilinmektedir (LeSage ve Pace, 2010; Huyugüzel Kışla ve Önder, 2018).

Öte yandan, bilinen az sayıda çalışmanın aksine (İlkkaracan *vd.*, 2015; Akyelken, 2015; De Henau *vd.*, 2017; Akitoby *vd.*, 2019; Bredemeier *vd.*, 2020), birçok çalışma kamu yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisini incelerken cinsiyet ayrımını dikkate almamaktadır. OECD ve AB ülkelerine kıyasla, kadın istihdamının ve işgücüne katılımının çok düşük olduğu Türkiye için kamu yatırımlarının istihdam üzerindeki etkilerinin incelenmesinde, cinsiyet ayrımının dikkate alınması elzem bir hale gelmektedir. Literatürdeki tüm bu eksiklikler dikkate alınarak, bu çalışmada iki araştırma sorusu sorulmaktadır. İlki, Türkiye'deki bölgesel kamu yatırımlarının erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisi nedir? İkincisi ise, bu etki üzerinde mekânsal etkileşimler ne denli bir rol oynamaktadır?

4. YÖNTEM, VERİ SETİ VE AMPİRİK MODEL

Bu bölümde, çalışmanın analiz kısmında dikkate alınan yöntem, kullanılan veri seti ve ampirik modele ilişkin detaylı bilgiler verilmektedir.

4.1. Yöntem

Çalışmanın amacına uygun olarak belirlenen mekânsal panel veri analizi yöntemi, son dönemde Türkiye'de istihdam/işsizlik alanından yapılan çalışmalarda³ sıklıkla kullanılmaktadır. Son yıllarda, mekânsal ekonometri literatürü, mekânsal panellere dayalı ekonometrik ilişkilerin belirlenmesi ve tahminlenmesinde artan bir ilgi görmektedir. Bu ilgi, panel verinin araştırmacılara uzun zamandır mekânsal ekonometrinin ana odağı olan tek denklemlili yatay-kesit modele kıyasla genişletilmiş model imkânı sunmasıyla izah edilebilmektedir (Elhorst, 2010: 377).

Mekânsal model tahminindeki en önemli unsurlardan birisi, mekânsal ağırlık matrisidir. Bir mekânsal ağırlık matrisi W , yatay-kesit gözlemlerine karşılık gelen satır ve sütunların olduğu $N \times N$ boyutunda, pozitif bir matristir. Bu matrisin, w_{ij} ögesi, i yeri ile (matrisin satırında) j yeri (sütun) arasındaki ilişkinin gücünü göstermektedir. Örneğin, $w_{ij} = 1$ ise i ve j karşılıklı olarak komşuyken, $w_{ij} = 0$ ise komşu değildir. Genel kabul olarak, köşegen ögelerde $w_{ij} = 0$ 'dır. Mekânsal ağırlıkların belirlenmesi, uygulamalı mekânsal ekonometrinin en önemli sorunlarından biridir. Uygulamada, genellikle tercih, coğrafik kriterlerden (ortak bir sınırı paylaşma gibi komşuluk) ya da uzaklıktan (içerisinde en yakın komşuya uzaklık) yana olmaktadır (Anselin *vd.*, 2008: 628).

Mekânsal birimler arasındaki ilişkinin tanımlanmasında dikkate alınan model, mekânsal gecikmeli bağımlı değişken ya da mekânsal otoregresifli hata terimi içerebilmektedir. Bunlar, sırasıyla mekânsal gecikmeli (SAR) ve mekânsal hata modeli (SEM)'dir (Elhorst, 2010: 378). Aslında, mekânsal ekonometrinin merkez odağında, SAR ve SEM bulunmaktadır (Elhorst, 2014: 1638). Mekânsal panel veri modelleri için genel tanımlamalar şu şekilde gösterilmektedir:

$$y_{i,t} = \alpha_i + \gamma_t + \rho W y_{i,t} + \beta X_{i,t} + \theta D X_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

$$\varepsilon_{i,t} = \lambda M \varepsilon_{i,t} + u_{i,t} \quad (2)$$

Burada, $\varepsilon_{i,t}$ ve $u_{i,t}$ normal dağılımlı hata terimleridir. W , otoregresif bir unsur olarak, ağırlık matrisini göstermektedir. D ise, mekânsal gecikmeli bağımsız değişkenlerin mekânsal ağırlık matrisidir. M ise, hata terimine ait mekânsal ağırlık matrisidir. α_i ve γ_t sırasıyla, bireysel sabit etkileri ve zaman etkisini göstermektedir. Birtakım koşullara bağlı olarak, bu modelden yuvalanmış modeller elde edilebilmektedir. Buna göre, Mekânsal Gecikmeli Model (SAR) ($\lambda = \theta = 0$), Mekânsal Durbin Model (SDM) ($\lambda = 0$), Mekânsal Otokorelasyon Modeli (SAC) ($\theta = 0$), Mekânsal Hata Modeli (SEM) ($\rho = \theta = 0$), Genelleştirilmiş Mekânsal Panel Rassel Etkiler (GSPRE) ($\rho = \theta = 0$) (Behboudi *vd.*, 2017: 25).

Mekânsal panel veri analizi yönteminde, ilk olarak, mekânsal etkileşimin⁴ varlığı test edilmektedir. Bunun için, dikkate alınan model, sabit etkili EKK yöntemiyle tahmin edilip, ele edilen EKK artıklarından

LM test istatistikleri (LM-SAR, LM-SEM, Güçlü LM-SAR, Güçlü LM-SEM)⁵ hesaplanmaktadır. Bu test istatistiklerine göre, mekânsal etkileşimin varlığı durumunda mekânsal panel veri analizine geçilmektedir. Aksi durumda, sabit etkili EKK analizi yapılmaktadır.

Bu çalışmada, mekânsal etkileşimin varlığından hareketle, mekânsal panel veri analizi sürecinde Belotti vd. (2017)'nin çalışmasından yararlanılmaktadır. Buna göre, ilk olarak SAR-SDM(H_0 : SDM modeline karşın SAR modeli geçerlidir) ve SEM-SDM(H_0 : SDM modeline karşın SEM modeli geçerlidir) test istatistikleri tahmin edilmekte ve her iki test istatistiğinin de H_0 hipotezini reddetmesi durumunda, SDM modeli geçerli olmaktadır. SDM modelin sabit ya da rassal etkili olup olmadığını test etmek için, Hausman test istatistiğinden yararlanılmaktadır. Buradan elde edilen sonuca göre, sabit ya da rassal etkili SDM modeli ayrıca SAC modeliyle, LL (Log-Likelihood) veya AIC kriterlerine göre karşılaştırılmaktadır. LL kriter değeri veya AIC kriterinin mutlak değeri büyük olan model, en iyi model olarak dikkate alınmaktadır.

Ayrıca, mekânsal etkileşimleri içeren modellerin tahmin edilmesinde literatürde iki temel yöntem tavsiye edilmektedir. Bunlardan biri, maksimum olabilirlik ilkesine dayanan ML yöntemi, diğeri ise araç değişkenlere ya da GMM tekniğine dayalı IV/GMM yöntemidir. IV/GMM tahmincileri, ML tahmincilerinden farklı olmasına rağmen, her iki yöntemde de hata teriminin ortalaması sıfır, varyansı σ^2 'dir (Elhorst, 2010: 380). Bu çalışmada ise, doğru araç değişkenlerin belirlenmesi zorluğu nedeniyle, IV/GMM yöntemi yerine ML tahmin yöntemi tercih edilmektedir. Ayrıca, bu yöntem, mekânsal model tahminlemede en sık görülen içsellik problemi için etkili bir yöntem olarak da tercih edilmektedir (Bakınız, Huyugüzel Kışla ve Öner, 2018).

4.2. Veri Seti

Türkiye'de, Düzey 2 kapsamındaki 26 bölgeye yapılan kamu yatırımlarının, erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada, veri seti 2004-2018 dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın dönem aralığı, kullanılan değişkenlere ait veri setlerinin sağlıklı bir şekilde elde edilebildiği dönüm aralığı olarak belirlenmektedir. Yararlanılan veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ise, Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Min. Değ.	Maks. Değ.	Birim	Kaynak	Beklenen İşaret
E_m	653.015	592.499	147	4014	1000 kişi	TÜİK	
E_f	262.541	236.033	13	1885	1000 kişi	TÜİK	
G	0.0213	0.0129	0.0041	0.079	Oran	SBB	+
LP	54024.951	30079.5	12367.06	195.839	TL çalışan başına	Hesaplama	+/-
IC	145.074	115.435	7	782	Adet	TUYSGM	+
$pGDP$	17702.32	11604.9	3063	76769	(2009 bazlı) TL	TÜİK	+
N	390						
n (bölge)	26						
t (yıl) 2004-2018	15						

Not: TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu, SBB: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, TUYSGM: Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü. E_m : erkek çalışan istihdam sayısı, E_f : kadın çalışan istihdam sayısı, G : kamu yatırımının GSYİH oranı, LP : emek verimliliği, IC: yatırım teşvik belge sayısı, $pGDP$: kişi başına nominal GSYİH. Analizde değişkenlerin logaritmik halleri kullanılmaktadır. Parasal değerler, bölgesel TUFE değerine oranlanarak reel hale çevrilmektedir. Emek verimliliği değişkeni, reel GSYİH/toplam istihdam formülünden yararlanılarak yazar tarafından hesaplanmaktadır.

Tablo 1'e göre, 2004-2018 dönemi için erkek (E_m) ve kadın istihdam sayısı (E_f) sırasıyla ortalama olarak yaklaşık 653 bin ve 262 bin kişidir. Bu durum, bölgeler arasındaki cinsiyete dayalı istihdam açığının oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Bölgesel olarak, kamu yatırımı oranı (G) ise ortalama olarak yüzde 2.13'tür. Bu oranın en yüksek değeri yüzde 7.9 iken, en düşük değeri ise yüzde 0.41'dir. Çalışan başına düşen toplam çıktı düzeyi (LP) ise ortalama olarak 54.024 TL'dir. Yatırım teşvik belge sayısı (IC) ise ortalama olarak yaklaşık 145 adettir. Kişi başına düşen nominal GSYİH ($pGDP$) ise ortalama olarak 17.702 TL'dir.

Mekânsal panel veri analizinin uygulanmasında en temel fonksiyona sahip olan unsur, hiç kuşkusuz dikkate alınan ağırlık matrisidir. Bu çalışmada, daha önceki çalışmalardan⁶ yola çıkarak, vezir ağırlık matrisi⁷ dikkate alınmaktadır. Matrise ilişkin tanımlayıcı istatistikler, Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Ağırlık Matrisine Ait Temel İstatistikler

Matris	Tanımlamalar
Boyut	26*26
Toplam Bağlantı Sayısı	110
Minimum Bağlantı Sayısı	2
Ortalama Bağlantı Sayısı	4.23
Maksimum Bağlantı Sayısı	7

Tablo 2'ye göre, 110 tane komşuluk ilişkisi bulunmaktadır. Vezir ağırlık matrisine göre, en az 2 ve en fazla 7 komşuluk ilişkisi görülmektedir. Ortalama komşuluk sayısı ise yaklaşık 4'tür.

4.3. Ampirik Model

Bu çalışmada, mekânsal etkileşimleri de dikkate alan tam logaritmik bir modelden hareketle, kamu yatırımlarının erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmaktadır. Buna göre,

$$\ln Y_{i,t} = \alpha_i + \gamma_t + \beta_0 + \beta_1 \ln G_{i,t} + \rho \sum_{j=1}^N W_{i,j} \ln Y_{j,t} + \theta DZ_{j,t} + \beta_2 \ln X_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

$$\varepsilon_{i,t} = \lambda \sum_{j=1}^N W_{i,j} \varepsilon_{j,t} + u_{i,t} \quad (4)$$

Denklem 3 ve 4'te, i , j ve t sırasıyla, bölge, komşu bölge ve zamanı ifade etmektedir. $Y_{i,t}$ ile gösterilen bağımlı değişken ise, erkek (E_m) ve kadın (E_f) istihdamını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, bu çalışmada iki farklı bağımlı değişken (erkek ve kadın istihdamı) tahmin edilmektedir. α_i , sabit etkileri gösterirken, γ_t ise zaman etkilerini göstermektedir. β_0 , sabit terimdir. $\ln G_{i,t}$ ise, i bölgesinin t zamandaki kamu yatırımlarının GSYİH'ye oranını göstermektedir. Bu değişkenin, erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisi, gerek teorik (Keynesyen görüş), gerekse ampirik çalışmalar (Baba vd., 2010; Ianchovichina vd., 2012; Karaalp, 2014; Furceri ve Li 2017; He, 2017; Topal, 2017; Muammil, 2018) dikkate alınarak, pozitif olması beklenmektedir.

W , vezir ağırlık matrisini ifade etmektedir. ρ (rho) ise, mekânsal gecikmeli otokorelasyon katsayısını göstermekte olup, t zamanda komşu j bölgesinin istihdamındaki (erkek/kadın) bir değişimin, i bölgesindeki istihdam (erkek/kadın) üzerindeki etkisini göstermektedir. ρ katsayısının pozitif çıkması, istihdam açısından (erkek/kadın) bölgeler arasında kümelenme olduğunu göstermektedir. $DZ_{j,t}$ ise, t zamanda j komşu bölgesinin Z bağımsız değişkenlerindeki değişimin, i bölgesindeki istihdam (erkek/kadın) üzerindeki etkisini göstermektedir.

$X_{i,t}$ ise, kontrol değişkenleri ifade etmektedir. Bunlar, emek verimliliği, yatırım teşvikine ait belge sayısı ve kişi başına reel GSYİH'dir. Teorik olarak, emek verimliliği, istihdamı iki farklı şekilde etkileyebilmektedir. İlki, emek verimliliğindeki bir artış, çalışanlar daha fazla verimli olduğu için emek talebini azaltabilmektedir. Bu durumda, emek verimliliğinin istihdam üzerindeki beklenen etkisi, negatif olmaktadır. İkincisi ise, emek verimliliğindeki artış, üretimde daha fazla artışa neden olacağı için istihdamı arttırabilmektedir. Bu nedenle, beklenen etki pozitif olmaktadır (Yusof, 2008: 250). Yapılan çalışmalarda, emek verimliliğinin istihdam üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı (Mahmood, 2008; Bhattacharya vd., 2011) gözlenirken, bu iki değişken arasında kısa dönemli anlamlı bir ilişkinin olduğu da gözlenmektedir (Ağazade ve Albayrak, 2019).

Yatırım teşviklerinin istihdam üzerinde genellikle pozitif bir etki yarattığı görülmektedir (Akan ve Arslan, 2008; Karaalp, 2014). Ayrıca, bölgesel refahın bir tahmincisi olarak kişi başına reel GSYİH dikkate alınmakta ve bu değişkenin erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisinin pozitif olması beklenmektedir. Topal (2017)'e göre, Türkiye'de bölgesel refahın yüksek olduğu bölgelerde işsizliğin düşük; refahın düşük olduğu bölgelerde ise, bölgesel işsizliğin daha fazla olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, genel olarak, kişi başına gelirin istihdam üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu da görülmektedir (Maitah vd., 2015).

$\varepsilon_{i,t}$ ve $u_{i,t}$ hata terimlerini göstermektedir. λ ise, mekânsal hata otokorelasyon katsayısı olup, t zamanda j komşu bölgesindeki bir şokun (ekonomik/sosyal), i bölgesindeki istihdam (erkek/kadın) üzerindeki etkisini göstermektedir.

5. AMPİRİK BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmanın bu bölümünde, mekânsal panel veri analizi yardımıyla, Türkiye'deki bölgesel kamu yatırım harcamalarının erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Analizden elde edilen bulgular, Tablo 3'te gösterilmektedir.

Bölüm 5.1'de, detaylı bir biçimde ifade edilen yönetsel süreç dikkate alınarak, her iki model için de sabit etkili EKK modelleri tahmin edilmekte ve bu modellere ilişkin LM test istatistikleri hesaplanmaktadır. Bu test istatistiklerine göre, mekânsal etkileşimin varlığının geçerli olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, bölgeler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir mekânsal etkileşim bulunmaktadır.

Erkek ve kadın istihdam modellerinin sabit etkili EKK tahmin sonuçlarına bakıldığında, kamu yatırımlarının erkek istihdamı üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsızken; kadın istihdamı üzerindeki etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Emek verimliliğinin erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisi ise, negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Yatırım teşviğinin erkek ve kadın istihdamı üzerinde etkisinin pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Son olarak, bölgesel refahın erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisi ise istatistiki olarak anlamlıdır.

Bilindiği üzere, mekânsal etkileşimlerin varlığının göz ardı edilmesi durumunda, EKK sonuçları yanlış ve tutarsız olabilmektedir. Dolayısıyla, dikkate alınan değişkenlerde görülen iktisadi ve istatistiki tutarsızlıklarının asıl nedeninin, mekânsal etkileşimlerin dikkate alınmamasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Mekânsal etkileşimin varlığından hareketle, erkek ve kadın istihdam modelleri için mekânsal panel veri analizi sonucunda, geçerli en iyi modelin sabit etkili SDM modelinin olduğu görülmektedir.

Tablo 3'te, erkek çalışanlar için geçerli olan sabit etkili SDM modelinde, mekânsal gecikmeli otokorelasyon katsayısı (ρ), pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Buna göre, j komşu bölgesinin erkek istihdamındaki yüzde 1'lik bir artış, i bölgesindeki erkek istihdamını yaklaşık yüzde 0.15 oranında arttırmaktadır. Bu durum, bölgeler arasında erkek istihdamında bir yakınsamanın varlığını da göstermektedir. Benzer değişken, kadın çalışanları için dikkate alındığında, istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Buna göre, bölgeler arasında kadın istihdamı açısından, bir etkileşimin olmadığı söylenilebilmektedir. Erkek ve kadın çalışanları arasında bu denli bir farkın olmasının nedeni olarak, bölgesel yatırımlar neticesinde komşu bölgelerde ortaya çıkan pozitif dışsallıklar (yan sanayinin gelişimi gibi) sonucunda, bu alanlarda erkek çalışanların daha fazla istihdam edilmesinden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 3: Erkek ve Kadın İstihdamı Modelleri için Mekânsal Panel Veri Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Erkek		Kadın	
	EKK	SDM	EKK	SDM
<i>lnG</i>	0.0015 (0.898)	0.00254 (0.683)	-0.049** (0.044)	-0.0759*** (0.000)
<i>lnLP</i>	-0.685*** (0.000)	-0.608*** (0.000)	-2.578*** (0.000)	-2.451*** (0.000)
<i>lnIC</i>	0.0166 (0.157)	0.00518 (0.488)	0.021 (0.661)	-0.008 (0.723)
<i>lnpGDP</i>	0.907*** (0.000)	0.374*** (0.000)	2.625*** (0.000)	1.679*** (0.000)
<i>W * lnG</i>		0.0295** (0.025)		0.064* (0.106)
<i>W * lnLP</i>		-0.0457 (0.487)		-0.372 (0.125)
<i>W * lnIC</i>		0.0185 (0.142)		0.084** (0.026)
<i>W * lnpGDP</i>		-0.132 (0.238)		-0.249 (0.48)
β_0	6.03*** (0.000)		7.819*** (0.000)	
ρ		0.1469** (0.034)		0.115 (0.136)
F_{test}	92.49*** (0.000)		216.11*** (0.000)	
α_i	Evet	Evet	Evet	Evet
γ_t		Evet		Evet
LL	723	796	313	365
LM-SAR	50.793*** (0.000)		45.977*** (0.000)	
LM-SEM	2.9508*** (0.000)		16.089*** (0.000)	
Güçlü LM-SAR	80.82*** (0.000)		32.915*** (0.000)	
Güçlü LM-SEM	32.978*** (0.000)		3.0268* (0.0819)	
SAR-SDM		37.47*** (0.000)		13.29*** (0.009)
SEM-SDM		66.38*** (0.000)		50.30*** (0.000)
Hausman Test		55.41*** (0.000)		66.96*** (0.000)

Not: ***, **, * sırasıyla $p < 0.01$, $p < 0.05$, $p < 0.1$. Erkek ve kadın çalışanları için bağımlı değişken sırasıyla lnE_m ve lnE_f' dir.

Sabit etkili SDM modellerindeki diğer değişkenlere ilişkin katsayıları (kamu yatırımı, emek verimliliği, yatırım teşvikleri ve bölgesel refah) doğrudan yorumlanamamaktadır (Bakınız, LeSage, 2008; Seldadyo vd., 2010; Golgher ve Voss, 2016). Bunun için, sabit etkili SDM modelinde yer alan değişkenlerin doğrudan, dolaylı ve toplam etki katsayılarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Tablo 4'te, erkek ve kadın istihdamının sabit etkili SDM modellerinin doğrudan, dolaylı ve toplam etki sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4'te, erkek ve kadın çalışanlar için doğrudan etkilere bakıldığında, i bölgesindeki kamu yatırımı ve yatırım teşviklerinin, i bölgesindeki erkek istihdamı üzerindeki etkisi, iktisadi olarak anlamlıyken istatistiki olarak anlamsızdır. Bölgeye yapılan kamu yatırım ve teşviklerinin erkek istihdamı üzerinde beklenen etkiyi göstermediği görülmektedir. Kadın çalışanları için bölgesel kamu yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisi ise, negatif olup istatistiki olarak da anlamlıdır. Bu sonuç, iktisaden beklenmeyen bir sonuç olmakla birlikte, uygulamada bölgesel düzeyde erkek ve kadın istihdamı arasındaki açığın önemli bir açıklayıcısı olabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca, i bölgesindeki emek verimliliğinin, i bölgesindeki erkek istihdamı üzerindeki etkisi ise, negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bölgesel refahın erkek istihdamı üzerindeki etkisi, iktisadi ve istatistiki olarak anlamlıdır. Kadın çalışanları için, bu değişkenlerin istihdam üzerindeki etkilerine bakıldığında, emek verimliliğindeki artışın erkek çalışanlara kıyasla, kadın istihdamı üzerinde çok daha fazla negatif bir etki yaratırken, bölgesel refahın kadın istihdamı üzerinde, erkek çalışanlara göre, daha fazla olumlu bir etki yarattığı görülmektedir. Bu durum, iktisadi olarak çalışanların emek verimliliği artması sonucunda emek talebinin azaldığını göstermektedir. Bu etki, kadın çalışanlarında çok daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte, bölgesel refahın kadın istihdamı üzerinde daha fazla olumlu bir etki yarattığı tespit edilmektedir.

Dolaylı etkilere bakıldığında ise, elde edilen katsayılar, j komşu bölgesindeki bir değişimin, i bölgesinin istihdamı (erkek/kadın) üzerindeki etkisi şeklinde yorumlanmaktadır. Buna göre, erkek çalışanları için komşu bölgedeki kamu yatırımlarının ve yatırım teşviklerinin bölgedeki istihdam üzerindeki dolaylı etkisi, pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Buradan çıkarılacak en önemli sonuçlardan biri, komşu bölgedeki kamu yatırımları ve yatırım teşviklerinin erkek çalışanları için pozitif dışsallıklar yarattığıdır. Kadın çalışanları için, komşu bölgedeki kamu yatırımlarının bölgedeki kadın istihdamı üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsızken, yatırım teşviklerinin etkisi ise pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır.

Bununla birlikte, j komşu bölgesinin emek verimliliğindeki bir artış, i bölgesindeki erkek ve kadın istihdamını azaltırken, bölgesel refahın erkek ve kadın istihdamı üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etki yaratmadığı görülmektedir. Doğrudan etkilerde olduğu gibi dolaylı etkilerde de emek verimliliğinin kadın istihdamı üzerindeki negatif etkisi daha fazla olmaktadır.

Toplam etkiler ise, doğrudan ve dolaylı etkilerin toplamından oluşmaktadır. Buradaki katsayılar, genel olarak yorumlanmaktadır. Bölgesel kamu yatırımlarının ve yatırım teşviklerinin erkek istihdamı üzerindeki toplam etkisi, iktisadi ve istatistiki olarak anlamlıdır. Buna göre, kamu yatırımları ve yatırım teşviklerindeki yüzde 1'lik bir artış, erkek istihdamını sırasıyla yüzde 0.038 ve yüzde 0.028 oranında arttırmaktadır. Emek verimliliği ve bölgesel refahtaki yüzde 1'lik bir artış ise, erkek istihdamını sırasıyla yüzde 0.77 azaltırken, yüzde 0.27 oranında arttırmaktadır.

Kadın çalışanları için toplam etkilere bakıldığında, bölgesel kamu yatırımlarının erkek çalışanlara kıyasla, kadın istihdamı üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığı görülmektedir. Bölgesel kamu yatırımlarının, erkek çalışanlara daha fazla istihdam yaratırken, kadın çalışanları üzerinde anlamlı bir etki yaratmaması, cinsiyete dayalı bölgesel istihdam açığının en önemli nedenlerinden biri olabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca, bölgesel emek verimliliğinin kadın istihdamı üzerindeki negatif etkisinin, erkek çalışanlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Buna göre, emek verimliliğindeki yüzde 1'lik bir artış, kadın istihdamını yaklaşık yüzde 3.2 oranında azaltmaktadır. Emek verimliliğindeki artışa bağlı olarak, emek talebindeki azalmanın kadın çalışanlarında daha fazla olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir.

Öte yandan, bölgesel yatırım teşviği ve refahın kadın istihdamı üzerindeki toplam etkisi, erkek çalışanlara göre daha fazladır. Buna göre, bölgesel yatırım teşviği ve refahtaki yüzde 1'lik bir artış, kadın istihdamını sırasıyla yaklaşık yüzde 0.09 ve yüzde 1.6 oranında arttırmaktadır.

Tablo 4: Erkek ve Kadın Çalışanlar için SDM Modelin Doğrudan, Dolaylı ve Toplam Etkileri

	Erkek	Kadın
Doğrudan Etkiler		
<i>lnG</i>	0.00348 (0.569)	-0.0749*** (0.000)
<i>lnLP</i>	-0.613*** (0.000)	-2.47*** (0.000)
<i>lnIC</i>	0.0061 (0.373)	-0.00489 (0.813)
<i>lnpGDP</i>	0.369*** (0.000)	1.67*** (0.000)
Dolaylı Etkiler		
<i>lnG</i>	0.034** (0.021)	0.0628 (0.151)
<i>lnLP</i>	-0.153*** (0.005)	-0.722*** (0.000)
<i>lnIC</i>	0.022* (0.104)	0.093** (0.025)
<i>lnpGDP</i>	-0.0958 (0.439)	-0.0839 (0.815)
Toplam Etkiler		
<i>lnG</i>	0.038** (0.024)	-0.0121 (0.804)
<i>lnLP</i>	-0.766*** (0.000)	-3.193*** (0.000)
<i>lnIC</i>	0.028** (0.033)	0.0879** (0.027)
<i>lnpGDP</i>	0.273** (0.043)	1.587*** (0.000)

Not: ***, **, * sırasıyla $p < 0.01$, $p < 0.05$, $p < 0.1$.

Genel olarak elde edilen ampirik bulgular literatürle kıyaslandığında, kamu yatırımlarının istihdam üzerindeki pozitif etkisi (Baba *vd.*, 2010; Ianchovichina *vd.*, 2012; Karaalp, 2014; Furceri ve Li 2017; He, 2017; Muammil, 2018), Türkiye’de sadece erkek çalışanlar için gözlenebilirken, kadın çalışanlar üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığı görülmektedir. Erkek çalışanları elde edilen bu sonuç, Keynesyen ve Post-Keynesyen görüş ile de uyumludur. Ayrıca bu sonuç, kamu yatırımlarının kadın istihdamını artırdığı sonucuna ulaşan çalışmalarla da uyuşmamaktadır (İlkkaracan *vd.*, 2015; Akyelken, 2015; De Henau *vd.*, 2017; Akitoby *vd.*, 2019; Bredemeier *vd.*, 2020). Literatürün aksine elde edilen bu sonucun, çalışmanın elde edilen en önemli bulgularından biri olduğu düşünülmekte olup, bu farklılığın nedenin de dikkate alınan kamu yatırımları türünden (çocuk bakımı, alt yapı yatırımı gibi), zaman-mekân farklılığından veya dikkate alınan yöntemden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Bununla birlikte, bölgesel yatırım teşviklerinin istihdam (erkek/kadın) üzerinde pozitif bir etki yaratması sonucunun, Akan ve Arslan (2008) ve Karaalp (2014) çalışmalarında elde edilen bulgularla uyumlu olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan farklı olarak, bölgesel yatırım teşviklerinin erkek istihdamına kıyasla kadın istihdamı üzerinde daha fazla olumlu etki yarattığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Emek verimliliğinin istihdam üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşan çalışmaların aksine (Mahmood, 2008; Bhattacharya *vd.*, 2011), bu çalışmada emek verimliliğinin istihdam (erkek/kadın) üzerinde negatif bir etkisinin olduğu gözlenmektedir. Bu negatif etkinin, özellikle kadın çalışanlar için daha fazla olduğu görülmektedir.

Ayrıca, bölgesel refahın (kişi başına düşen gelir) istihdam üzerinde pozitif bir etki yarattığı sonucunun, Maitah vd. (2015) çalışmasıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak, bu çalışmadan farklı olarak, bölgesel refahın erkek istihdamına kıyasla kadın istihdamı üzerinde daha fazla olumlu etki yarattığı sonucuna ulaşılmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin en önemlilerinden biri, cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılmasıdır. Bu sorun, Türkiye’de özellikle kadınların çalışma hayatı içerisinde fırsat eşitliğine sahip olmaması, iş gücüne katılım oranlarındaki düşüşler ve ücret farklılıkları şeklinde uzun yıllardan beri süre gelmektedir.

Bu çalışmanın da temel amacı, Türkiye’deki bölgesel kamu yatırımlarının erkek ve kadın istihdamı üzerindeki etkisini mekânsal etkileşim dikkate alarak incelemektir. Düzey 2 kapsamındaki 26 bölge için, çalışmanın dönem aralığı olarak 2004-2018 yılları dikkate alınmaktadır. Bu dönem aralığı, çalışmada dikkate alınan değişkenlerin bölgesel düzeyde erişilebilen en sağlıklı dönem aralığı olduğu için dikkate alınmaktadır. Çalışmada, mekânsal panel veri analizinden yararlanılmaktadır.

Elde edilen bulgulara göre, bölgesel düzeyde erkek istihdamında pozitif mekânsal etkileşimler gözlemlenirken, kadın istihdamında istatistiki olarak anlamlı bir mekânsal etkileşim gözlemlenmemektedir. Ayrıca, bölgesel kamu yatırımlarının erkek istihdamı üzerinde pozitif bir etki yarattığı, kadın istihdamı üzerinde ise, istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bölgesel yatırım teşviklerinin ve bölgesel refahın, erkek ve kadın istihdamı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki yarattığı ve bu pozitif etkinin kadın çalışanlar için daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın hayata geçirilmesinde en önemli faktörden biri olarak kabul edilen toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kamu politikalarının önceliklerinden biri olması gerekmektedir. Elde edilen bu bulgular ışığında, Türkiye’de bölgesel düzeyde cinsiyete dayalı istihdam açığının azaltılabilmesi için dikkate alınması gereken temel faktörlerden birkaçı şu şekilde sıralanabilir; (i) Bölgesel kamu yatırımlarında, pozitif ayrımcılık gözetilerek istihdam politikalarında kadın çalışanlara öncelik verilmelidir. (ii) Çalışanların daha fazla verimli olması sonucunda, toplam emek talebini daraltmak yerine, emek talebi artırılmalıdır. (iii) Bölgesel yatırım teşviklerinde, kadın istihdamına öncelik veren projeler daha fazla desteklenmelidir. (iv) Bu kapsamda, yatırımcıları daha fazla teşvik etmek amacıyla vergi indirimleri, kredi kolaylıkları gibi avantajlar sağlanmalıdır. (v) Bölgesel refahın artmasına katkı sunacak kamu yatırımlarına daha fazla öncelik verilmelidir.

Ayrıca, bu çalışmanın güçlü yönü, kamu yatırımlarının istihdam/işsizlik üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalardan farklı olarak bölgesel düzeyde mekânsal etkileşimleri dikkate almasıdır. Buna ek olarak, bölgesel düzeyde istihdamdaki cinsiyet eşitsizliklerini de dikkate alınmasının çalışmanın en belirgin özelliklerinden biri olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın zayıf yönü ise, toplam kamu yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisinin incelenmesinde, kamu yatırımlarının hangi alt kalemlerinin istihdam üzerinde ne denli bir etki yarattığının tespit edilememesidir. Dolayısıyla, gelecekteki çalışmalar özellikle kamu yatırımlarının alt kalemlerini dikkate alarak, bu yatırım kalemlerinin istihdamdaki cinsiyet eşitsizlikleri üzerindeki etkisini incelemelidirler.

DİPNOTLAR

¹ Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Fas, Filistin, Tunus, Türkiye.

² European Institute for Gender Equality.

³ Filiztekin (2009), Gökdoğan Gül (2014), Güçlü (2017), Aral ve Aytaç (2018).

⁴ Tobler (1970)’e göre, birbirlerine yakın olan birimler uzak olan birimlere göre, daha benzerdir. Dolayısıyla, coğrafi olarak birbirine yakın olan birimlerden elde edilen verilerin birbirinden bağımsız olmadığı ve mekânsal olarak ilişkili olduğu bilinmektedir (Bakınız Tobler, 1970; Belotti vd., 2017).

⁵ Bu test istatistiklerine ilişkin detaylı bilgi için Anselin vd. (1996)'e bakınız.

⁶ Gökdoğan Gül (2014) ve Güçlü (2017).

⁷ Herhangi bir k birimi (bölge, ülke, alan), m birimiyle (bölge, ülke, alan) ortak bir sınır veya köşe paylaşması durumundaki komşuluk ilişkisine vezir komşuluğu denilmektedir. Bu şekilde oluşturulmuş matrise ise, vezir ağırlık matrisi adı verilmektedir (Bakınız, Gerkman, 2010).

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir analizi kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazar, çalışmanın tamamını tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abiad, A., D. Furceri, P. Topalova (2016), "The Macroeconomic Effects of Public Investment: Evidence from Advanced Economies", *Journal of Macroeconomics*, 50, 224-240.
- Ağazade, S., N.C. Albayrak (2019), "Türkiye Sanayi Sektöründe Emek Verimliliği, İstihdam ve Ücretler", *Verimlilik Dergisi*, 4, 7-24.
- Ahmad, E. (2017), Public Investment for Sustainable Development. G24 Background Paper. https://www.g24.org/wp-content/uploads/2017/09/Public_Investment_for_Sustainable_Development.pdf, E.T: 15.09.2019.
- Akan, Y., İ. Arslan (2008), "Türkiye'de Sektörel Yatırım Teşvik Belgeleri ile İstihdam Analizi: Doğu Anadolu Bölgesi Üzerine Bir Uygulama (1980-2006)", *Çalışma ve Toplum*, 1(16), 107-119.
- Akitoby, M.B., M.J. Honda, H. Miyamoto (2019), "Countercyclical Fiscal Policy and Gender Employment: Evidence from the G-7 Countries", *International Monetary Fund, Working Paper, WP/19/4*.
- Akyelken, N. (2015), "Infrastructure Development and Employment: The Case of Turkey. *Regional Studies*, 49(8), 1360-1373.
- Anselin, L., A.K. Bera, R. Florax, M.J. Yoon (1996), "Simple Diagnostic Tests for Spatial Dependence", *Regional Science and Urban Economics*, 26 (1), 77-104.
- Anselin, L., J. Le Gallo, H. Jayet (2008), "Spatial Panel Econometrics", in L. Mátyás, P. Sevestre (eds.), *The Econometrics of Panel Data*, Berlin: Springer, Heidelberg, 625-660.
- Aral, N., M. Aytaç (2018), "Türkiye'de İşsizliğin Mekânsal Analizi", *Öneri Dergisi*, 13 (49), 1-20.
- Arani, A.A. (2017), "Effects of Government Investment in Energy Sector on Growth, Employment and Private investment in Iran", *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(6), 103-111.
- Aschauer, D.A. (1989), "Does Public Capital Crowd Out Private Capital?", *FBR Chicago Staff Memoranda*.
- Baba, S.H., A.S. Saini, K.D. Sharma, D.R. Thakur (2010), "Impact of Investment on Agricultural Growth and Rural Development in Himachal Pradesh: Dynamics of Public and Private Investment", *Indian Journal of Agricultural Economics*, 65(1), 135-158.
- Behboudi, D., D.H. Razi, S. Rezaei (2017), "Spatial Convergence of Per Capita CO2 Emissions among Mena Countries", *Romanian Journal of Regional Science*, 11(1), 18-35.
- Belotti F, G. Hughes, A.P. Mortari (2017), "Spatial Panel-Data Models Using Stata", *The Stata Journal*, 17(1), 139-180.

- Bhattacharya, M., P.K. Narayan, S. Popp, B.N. Rath (2011), "The Productivity-Wage and Productivity-Employment Nexus: A Panel Data Analysis of Indian Manufacturing", *Empirical Economics*, 40(2), 285-303.
- Blinder, A.S., R.M. Solow (1972), "Does Fiscal Policy Matter?", *Econometric Research Program*, Princeton University.
- Bredemeier, C., F. Juessen, R. Winkler (2020), "Fiscal Policy and Occupational Employment Dynamics", *Journal of Money, Credit and Banking*, 52(6), 1527-1563.
- Buchheim, L., M. Watzinger (2017), The Employment Effects of Countercyclical Infrastructure Investments, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2928165, E.T: 15.09.2019.
- Chauvin, J. P. (2018), Public Education Investment and Local Labor Markets: Evidence from a Large Federal Program in Brazil, *Inter-American Development Bank*, <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Public-Education-Investment-and-Local-Labor-Markets-Evidence-from-a-Large-Federal-Program-in-Brazil.pdf>, E.T: 15.09.2019.
- Dafermos, Y., M. Nikolaidi (2019), "Fiscal Policy and Ecological Sustainability: A Post-Keynesian Perspective", *FMM Working Paper*, No. 52.
- De Henau, J., S. Himmelweit, D. Perrons (2017), Investing in the Care Economy—Simulating Employment Effects by Gender in Countries in Emerging Economies, http://oro.open.ac.uk/50548/1/care_economy_2_en_web.pdf, E.T: 15.09.2019.
- Elhorst, J.P. (2010), "Spatial Panel Models", in M.M. Fischer, A. Getis (eds.), *Handbook of Applied Spatial Analysis: Software Tools, Methods and Applications*, Berlin: Springer, 377-407.
- Elhorst, J.P. (2014), *Spatial Econometrics: from Cross-Sectional Data to Spatial Panels*, Berlin: Springer.
- Eminer, F., A. Özyiğit (2012), "Impact of Structural Change and Human Capital Investment on Female Labor Force Participation Rates: A Cross-Country Analysis of the Middle East and North African Region", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-17.
- European Public Service Unions (2018), *Kamu Hizmetlerini Güçlendirmek*, <https://www.epsu.org/sites/default/files/article/files/EPSU%20briefing%20CSW63%20final%20TU.pdf>, E.T: 15.09.2019.
- Filiztekin, A. (2009), "Regional Unemployment in Turkey", *Regional Science*, 88(4), 863-878.
- Furceri, D., B.G. Li (2017), The Macroeconomic (and distributional) Effects of Public Investment in Developing Economies, *IMF Working Paper*, Wp/17/217, <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2017/10/20/The-Macroeconomic-and-Distributional-Effects-of-Public-Investment-in-Developing-Economies-45222>, E.T: 15.09.2019.
- Gerkman, L. (2010). *Topics in Spatial Econometrics - With Applications to House Prices*. <https://helda.helsinki.fi/handle/10227/732>, E.T: 19.04.2021.
- Golgher, A.B., P.R. Voss (2016), "How to Interpret the Coefficients of Spatial Models: Spillovers, Direct and Indirect Effects", *Spatial Demography*, 4(3), 175-205.
- Gökdoğan Gül, T. (2014), "Türkiye için İstihdamın Belirleyicileri: İBBS-2 Bölge Düzeyi, Mekânsal Analiz Uygulaması", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 105-135.
- Güçlü, M. (2017), "Regional Unemployment Disparities in Turkey", *Journal for Economic Forecasting*, (2), 94-108.
- He, C. (2017), "The Macroeconomic Effect of Public Investment", *Modern Economy*, 8(11), 1272-1290.
- Huygüzel Kışla, G., Önder, A.Ö. (2018), "Spatial Analysis of Sovereign Risks: The Case of Emerging Markets", *Finance Research Letters*, 26, 47-55.
- Ianchovichina, E., A. Estache, R. Foucart, G. Garsous, T. Yepes (2012), *Job Creation through Infrastructure Investment in the Middle East and North Africa*, The World Bank. Policy Research Working Paper, No. 6164, <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-6164>, E.T: 15.09.2019.
- İlkkaracan, İ., K. Kim, T. Kaya (2015), "Sosyal Bakım Hizmetlerine Kamu Yatırımlarının İstihdam, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Yoksulluğa Etkileri: Türkiye Örneği", *İstanbul ve New York: İTÜ Bilim, Mühendislik ve Teknolojiye Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi ve Levy Economics Institute*.

- İnan, F., G. Aşık (2015), Making Economies Work for Women: Female Labour Force Participation in Turkey, OXFAM & TEPAV Report, <https://www.tepav.org.tr/en/yayin/s/773>, E.T: 15.09.2019.
- Karaalp, H.S. (2014), "The Effect of Public Investment and Firm-Based Investment Incentives on Employment: A Panel Data Analysis for Turkey", Journal of Economic and Social Development, 1(1), 74-85.
- Kaya, D.G., A.D. Kaygısız, N. Altuntepe (2015), "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Toplam İstihdama Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(1), 83-96.
- Kring, S.A. (2017), Gender in Employment Policies and Programmes: What Works for Women, ILO Employment Working Paper, https://ilo.userservices.exlibrisgroup.com/view/delivery/41ILO_INST/1249709770002676 E.T: 15.09.2019.
- LeSage J.P. (2008), "An Introduction to Spatial Econometrics", Revue d'économie industrielle 123:19-44.
- LeSage, J.P., R.K. Pace (2010), "Spatial Econometric Models", in M.M. Fisher (ed.), Handbook of Applied Spatial Analysis. Springer, 355-374.
- Mahmood, M. (2008), "Labour Productivity and Employment in Australian Manufacturing SMEs", International Entrepreneurship and Management Journal, 4(1), 51-62.
- Maitah, M., D. Toth, E. Kuzmenko (2015), "The Effect of GDP per Capita on Employment Growth in Germany, Austria and the Czech Republic: Macroeconomic Analysis", Review of European Studies, 7(11), 240-251.
- Muammil, S. (2018), "The Effect of Government Expenditure and Private Investment on Work Opportunities and Unemployment in Indonesia", Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences, 4(76), 92-100.
- Nistor, A. (2007), "Implications of Human Capital Public Investments for Regional Unemployment in Indiana", Journal of Regional Analysis & Policy, 37(3), 279-286.
- OECD (2019), <https://data.oecd.org/>, E.T: 15.09.2019.
- Onur, S. (2004), "İşsizlik Sorunu ve Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 73-84.
- Ouedraogo, R., E. Marlet (2018), Foreign Direct Investment and Women Empowerment: New Evidence on Developing Countries, IMF Working Paper, WP/18/25, <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/26/Foreign-Direct-Investment-and-Women-Empowerment-New-Evidence-on-Developing-Countries-45597>, E.T: 15.09.2019.
- Pereira, A.M., J.M. Andraz (2006), "Public Investment in Transportation Infrastructures and Regional Asymmetries in Portugal", The Annals of Regional Science, 40(4), 803-817.
- Rabnawaz, A., R.M.S. Jafar (2015), "Impact of Public investment on Economic Growth", MPRA Paper, No. 70377.
- Rodríguez-Pose, A., Y. Psycharis, V. Tselios (2012), "Public Investment and Regional Growth and Convergence: Evidence from Greece", Papers in Regional Science, 91(3), 543-568.
- SBB, <https://www.sbb.gov.tr/yatirimlarin-illere-gore-dagilimi/>, E.T: 10.12.2020.
- Seguino, S. (2019), "Engendering Macroeconomic Theory and Policy", Feminist Economics, 1-35.
- Seldadyo, H., J.P. Elhorst, J. De Haan (2010), "Geography and Governance: Does Space Matter?", Papers in Regional Science, 89(3), 625-640.
- Tobler, W.R. (1970), "A Computer Movie Simulating Urban Growth in the Detroit Region", Economic Geography, 46(1), 234-240.
- Topal, M.H. (2017), "Türkiye'de Kamu Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisi: Bölgesel Bir Analiz (2004-2016)", Global Journal of Economics and Business Studies, 6(12), 186-204.
- Tsani, S., L. Paroussos, C. Fragiadakis, I. Charalambidis, P. Capros (2015), "Female Labor Force Participation and Economic Development", in R. Ayadi, M. Dabrowski, De W. Luc (eds.), Economic and Social Development of the Southern and Eastern Mediterranean Countries, Springer, 303-318.
- TUİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/> E.T: 15.09.2019.
- TUYSGM, <https://sanayi.gov.tr/merkez-birimi/14a09761d390/yoneticisi> E.T: 10.12.2020.

- UN (2014), The World Survey on The Role of Women in Development 2014: Gender Equality and Sustainable Development, UN Women, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2014/10/world-survey-2014>, E.T: 15.09.2019.
- UNDP (2019), What are the Sustainable Development Goals?, <https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html>, E.T: 15.09.2019.
- WDI (2019), <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/> E.T: 15.09.2019.
- Yusof, S.A. (2008), "The Long-Run and Dynamic Behaviors of Wages, Productivity and Employment in Malaysia", Journal of Economic Studies, 35(3), 249-262.

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Genç Yetişkinlerde Zamana Dayalı Eksik İstihdamın Özellikleri

Fatih Hakan Dikmen¹

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de genç yetişkinler için zamana dayalı eksik istihdamın özelliklerini ve mevcut durumun temel karakteristiğini açıklamaktır. Bu amaçla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından en son 2018’de yapılan Hanehalkı İşgücü Araştırması (HİA) mikro verileri kullanılmıştır. Çalışmada genç yetişkinler olarak 19-30 yaş gurubu dikkate alınmış ve bu gruptaki eksik istihdamı ampirik olarak analiz edebilmek için standart probit modeli kullanılmıştır. Çalışmada bağımsız değişkenler olarak, cinsiyet, eğitim düzeyi, firma büyüklüğü, sektör yapısı ve özellikleri, medeni durum ve çalışma şekli kullanılmıştır. Bununla beraber genç yetişkinlerin çalıştığı coğrafi bölgeler de kontrol edilmiştir. Çalışmadan elde sonuçlara göre; kadınların, üniversite mezunlarına göre daha düşük eğitim seviyesine sahip olanların, orta ve büyük işletmelerde çalışanların ve kayıt dışı sektörde çalışanların baz kategorilerine göre eksik istihdamda bulunma olasılıkları daha yüksekken, evli ve eşinden ayrılmış /eşini kaybetmiş kadınların bekarlara göre eksik istihdamda bulunma olasılıkları daha düşüktür. Bununla birlikte, ücretsiz aile işçilerinin yevmiyeli çalışanlara göre eksik istihdamda olma olasılıkları daha yüksektir. Sektörler bazında incelendiğinde ise eğitim sektöründe çalışan genç yetişkinlerin eksik istihdamda bulunma olasılıkları diğer sektörlerde göre daha yüksektir.

Anahtar Sözcükler: Zamana dayalı eksik istihdam, Türkiye işgücü piyasası, Probit Model, hanehalkı işgücü araştırması, genç yetişkinler.

The Characteristics of Time-Based Underemployment of Young Adults in Turkey

Abstract

The purpose of this study is to investigate the features and prevalence of time based underemployment for young adults in Turkey using nationally representative Household Labour Survey (HLS) micro data set provided by Turkish Statistical Institute (TurkStat) for 2018. In the study, 19-30 age group has been taken into consideration as young adults and standard probit model was used to empirically analyse the underemployment phenomenon. As explanatory variables; gender, education level, firm size, structure and characteristics of sectors, marital status and working conditions were used. Furthermore, geographical regions where young adults work have been controlled. The results of the study present that females, individuals having a lower educational attainment, single individuals, young individuals working in the middle or large size firms and working in informal sectors are more likely to be underemployed with respect to their base categories. In addition to these, unpaid family workers are more likely to be underemployed as compare to paid employees. With respect to the sectors, young adults working in the education sector are more likely to be underemployed than individuals working in other sectors.

Keywords: Time-based underemployment, Turkish labour market, probit model, household labour survey, young adults.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisat Bölümü, fatih.dikmen@hbv.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-6390-2501>

GİRİŞ

Her ne kadar işgücü piyasasının başarısızlığı tartışıldığında, akla ilk gelen sorun işsizlik olsa da yarattığı verimlilik kaybı düşünüldüğünde eksik istihdamın da bir diğer başarısızlık unsuru olduğunu söylemek mümkündür. Eksik istihdamın makroekonomik etkileri itibarıyla işsizlik kadar derin etkilere sahip olmasa da kaynakların etkin kullanılamaması anlamında önemli bir sorun olduğu açıktır. Bunun en önemli nedeni, aşağıda da ayrıntılı olarak tanımlanacağı üzere, işgücünün iradesi dışında istenildiğinden daha az çalışması, kendi beceri ve vasfının altında işler yapmak zorunda olması ve niteliğinin altında ücretlendirilmesi sayılabilir. Bu çalışmanın amacı işgücü piyasasının bu başarısızlığını, 19-30 yaş arasında yer alan genç yetişkinler için zamana dayalı (time-based underemployment) olarak birey düzeyinde veriler kullanarak incelemek, temel karakteristiğini belirlemek ve mevcut durum üzerine politika önerilerinde bulunmaktır.

Bu yaş grubunun dikkate alınmasının ilk nedeni, bir ülkenin genç nüfusunun ülke için en önemli kaynaklardan biri olması ve bunu ne kadar etkin kullandığının görülmek istenmesidir. Bununla birlikte, yapılan birçok çalışmadan çıkan ortak sonuçlardan biri de, eksik istihdamın en fazla görüldüğü yaş grubunun yine genç yetişkinler olarak adlandırdığımız bu grup olmasıdır (Görmüş, 2019; Taşçı, 2006; Kumaş ve Çağlar, 2011; Niyimbanira, 2016).

Türkiye’de genç nüfusun oranı, çevre ülkelerle karşılaştırıldığında, oldukça yüksektir. Bu durum genç nüfusta işsizlikle birlikte eksik istihdamı da önemli bir iktisadi ve sosyal problem haline getirmektedir. TÜİK verilerine göre genç işsizlik oranı 2017, 2018 ve 2019 yıllarında sırasıyla %18.3’ten önce %23.5’e ve son olarak da %25.4’e yükselmiştir. Aynı dönemde genç nüfustaki eksik istihdam oranı ise %18.8’den %20.6’ya ve 2019’da ise %20.9’a yükselmiştir. Toplam eksik istihdam oranları ise 2017, 2018 ve 2019 yıllarında %3.8 düzeyindedir (TÜİK, 2020). Görüldüğü üzere eksik istihdam oranı son 3 yıl içerisinde aynı kalmasına karşın, gençler arasındaki eksik istihdam oranı sürekli artış göstermiştir.

Eksik istihdam sorunu genellikle gelişmekte olan ülkelerde sıkça görülse de, gelişmiş ülkelerde de teknolojik ilerlemeyle birlikte, işgücü talebinin azalması sonucu ortaya çıkabilmektedir (Hussmanns, 2007; Haataja vd., 2011). Bunun yanında gelişmiş ülkelerde eksik istihdamın en fazla görüldüğü alanlardan biri tarım sektörüdür (Hussmanns, 2007: 18). Uluslararası Çalışma Örgütü’nün işgücü araştırması anketlerine göre zamana dayalı eksik istihdam oranı 2018 yılı için Almanya’da 6.5, Amerika’da 4.6, İngiltere’de 9.1, Hollanda’da 7.8 iken Türkiye’de %12 düzeyindedir (ILO, 2020). Gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasasının iyi organize olamaması, etkin bir sosyal güvenlik sisteminin işlememesi ve sendikacılığın gelişmemesi, işgücünün becerilerini ve kapasitesini tam olarak kullanabilme olanağını elde edememesine yol açmakta ve bu nedenle eksik istihdamı kabullenme zorunluluğunu getirmektedir.

Eksik istihdam kavramı en geniş tanımıyla, bir ülkenin mevcut çalışan işgücünü tam olarak etkin kullanamaması olarak tanımlanabilir. Neo-klasik iktisat çerçevesinde tam istihdam, ülkenin işgücü de dâhil bütün kaynaklarını kullandığı durumu ifade eder. Bu noktada eksik istihdam kavramı ön plana çıkmaktadır. Ülke mevcut işgücünü tam olarak kullansa bile bunu gerek zaman gerekse de işgücünün vasıf ve becerisi anlamında etkin olarak kullanamıyorsa, tam istihdamda görülmesine karşılık, eksik istihdam sorunu yaşıyor anlamına gelecektir. Bu durum ülkenin gerek ekonomik gerekse de yaşam memnuniyeti anlamında sosyal sorunlar yaşamasına neden olacaktır. Ekonomik problemin temelinde, işgücünün etkin çalışmaması nedeniyle ülkenin potansiyel büyümesini ve dolayısıyla kalkınmasını sağlayamaması yatmaktadır (Wilkins, 2007). İşgücünün istediği işte ve istediği ölçüde çalışmaması ise işten soğumasına, yaşam memnuniyetinin düşmesine ve bir bütün olarak toplum psikolojisinin bozulmasına neden olabilecektir. Bununla birlikte özellikle tarım sektöründe görülen eksik istihdam problemi, işsizlik olarak görülememesine karşılık, bir bütün olarak ekonomik etkisizlik içerisinde yer alabilmektedir (Hussmanns, 2007: 18-19). Bu anlamda, ülkelerin işsizlik oranlarını olduğundan daha düşük gösterebilmektedir. Gündoğan’a göre de (2000); *“Eksik istihdam ekonomik gelişmişlikle ve ekonomik nedenlerle çalışma ile ilgilidir. Tarım sektörünün ve ücretsiz aile işçilerinin yoğun olduğu, işsizlik sigortasının olmadığı veya yetersiz kaldığı ülkelerde işgücünün yeteri kadar değerlendirilememesinden kaynaklanmaktadır.”*

Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı'nda (ICLS) eksik istihdama yönelik yapılan tanımlamada görülebilir ve görülemez olmak üzere ikili bir ayırım yapılmıştır. Buna göre görülebilir eksik istihdam, zamana dayalı bir tanımlama olup, işgücünün daha fazla çalışmak istemesine rağmen, çalışma süresindeki azlığı ortaya çıkarırken, görülemez eksik istihdam gelir veya beceri uyumsuzluğuna dayalı bir tanımlamadır. Söz konusu tanımlama 1966 yılında düzenlenen ICLS'de yapılmıştır fakat bu tanımlamada görülemez eksik istihdamın ölçülmesinde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle 16. ICLS'de tanımda bir takım değişiklikler yapılmış ve "zamana dayalı eksik istihdam" (time-based underemployment) ve yetersiz istihdam (inadequate employment) ayrımı benimsenmiştir.

ILO tarafından zamana dayalı eksik istihdam için üç temel kriter belirlenmiştir (International Labor Organization (ILO), 2003; 56)

- Daha fazla saat çalışmaya istekli olmak
- Daha fazla çalışabilmek için uygun olmak ve
- Haftalık belirlenen en düşük çalışma saatinden daha az çalışmak.

Zamana dayalı eksik istihdam tanımlamaları eksik istihdamın arz yanını temsil etmektedir ve TÜİK tarafından da kabul edilen tanımlamadır. Son kriterdeki eşik değer TÜİK tarafından haftalık 40 saat olarak belirlenmiştir.

Yetersiz eksik istihdam ise, eksik istihdamın talep tarafını vurgulamaktadır ve uluslararası yönergelerde üç tip eksik istihdam tanımı vardır. (ILO, 2003: 65)

- Vasıf veya beceriyle ilişkili yetersiz istihdam; mevcut mesleki durumlarını ve becerilerini daha etkin kullanmak için değiştirmek isteyen veya yapmak isteyen kişileri içermektedir.

- Gelirle ilişkili yetersiz istihdam; gelirini artırmak amacıyla mevcut işini değiştirmek isteyen ve iş arayan bireyleri içermektedir.

- Aşırı çalışma saatleriyle ilgili yetersiz istihdam; mevcut çalışma durumlarını daha az çalışacak şekilde değiştirmek isteyen ve buna karşılık gelen gelir azalmasına da razı olan bireylerin oluşturduğu gruptur.

Bu çalışmada eksik istihdama arz tarafından bakarak, Türkiye'de genç yetişkinler için zamana dayalı eksik istihdamın mevcut durumu ortaya konulacaktır. Her ne kadar literatürde zamana dayalı eksik istihdama yönelik çok sayıda çalışma olsa da, Türkiye'de genç nüfus yoğunluğu göz önüne alındığında, sadece genç yetişkinlere ilişkin bir çalışmanın olmaması, bu çalışmanın literatüre bir katkısı olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede, TÜİK tarafından en son 2018 yılında yapılan mikro düzeydeki Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) verileri kullanılarak yapılan analiz ve değerlendirmelerde, giriş bölümündeki temel kavramsal açıklamaların ardından ikinci bölümde ulusal ve uluslararası literatürde ön plana çıkan çalışmalar özetlenecektir. Üçüncü bölümde, kullanılan verinin özellikleri ve analize aracılık eden probit modelin metodolojisi anlatılacaktır. Dördüncü bölüm, elde edilen sonuçların ortaya konulup yorumlandığı bölüm olup son kısımda ise elde edilen bulgular çerçevesinde Türkiye'deki eksik istihdam durumuna ilişkin tartışma ve politika önerilerine yer verilecektir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Eksik istihdam, işgücü piyasaları için yapılan çalışmalarda, özellikle gelişmekte olan ülkeler için, ilgi çekici konulardan biri olmuştur. Gerek Türkiye'de gerekse de uluslararası literatürde konuyla ilgili çok sayıda çalışma vardır. Bu çalışmaların birçoğu eksik istihdamı, bileşenlerine ayırmaksızın bir bütün olarak ele alıp değerlendirmektedir. Çalışmalarda görülen bir başka ortak nokta da tahmin yöntemi olarak lojistik regresyon veya probit modellerinin kullanılmasıdır. Yazarın bilgisi dâhilinde yakın dönem ve zamana dayalı eksik istihdam için yapılmış ve genç yetişkinlerin mevcut durumunu inceleyen bir çalışma görülememiştir. Türkiye ve uluslararası alanda yapılan çalışmalardan ele alma biçimi ve sonuçları itibarıyla bu çalışmaya yakın olduğu düşünülen birkaç makalenin literatür özeti aşağıda verilmiştir.

Bu çalışmaya en yakın çalışma Görmüş (2019) tarafından 2016 yılında TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) verileri kullanılarak yapılmıştır. Zamana dayalı eksik istihdamın temel karakteristiği demografik faktörler de dikkate alınarak lojistik regresyon modeliyle tahmin edilmiştir. Her ne kadar çalışmaları arasında benzerlikler olsa da özellikle yöntem ve sonuçlar itibarıyla birbirinden farklılaşmaktadır. Buna göre erkek ve 25-34 yaş arasında olmak, üniversite ve üstü eğitim seviyesine sahip olmak, enformel sektörlerde ve vasıf gerektirmeyen işlerde çalışmak, inşaat sektöründe çalışmak ve Akdeniz bölgesinde çalışmak eksik istihdam ihtimalini artırmaktadır. Elde edilen sonuçlar itibarıyla Görmüş'ün (2019) çalışmasından en önemli farklılıklar, eğitim düzeyi, cinsiyet ve sektörlerde ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıkların en önemli nedeni ise kuşkusuz ele alınan yaş grubuyla ilişkilidir.

Konuyla ilgili Türkiye için yapılan çalışmalarda Taşçı'nın ismine sıkça rastlanmıştır. Taşçı (2006)'nın 2000 ve 2001 yılları için HİA verilerini kullanarak yaptığı çalışmada iki sonuç ön plana çıkmıştır. Bu çalışmayla da benzerlik gösteren ilk sonuç, eğitim düzeyi ile eksik istihdamda bulunma olasılığı arasındaki negatif yönlü ilişkidir. Buna göre eğitim düzeyi yükseldikçe, eksik istihdamda bulunma olasılığı azalmaktadır. Bir diğer sonuç ise yaş ve eksik istihdamda bulunma olasılığı arasındaki ters U ilişkisidir. Buna göre genç yaşlarda eksik istihdam olasılığı artarken, orta ve daha ileri yaşlarda bu ihtimal azalmaktadır. Taşçı ve Arıcı'nın (2010) 2006 ve 2008 yılları için yaptıkları ve hem probit hem de logit modellerin kullanıldığı çalışmalarında ise kadınların erkeklere göre eksik istihdamda bulunma olasılıklarının daha düşük olduğu ve evliliğin, bu çalışmaya da benzer şekilde, eksik istihdamda bulunma olasılığını düşürdüğü tespit edilmiştir. Bununla birlikte 2010 yılı çalışmalarında da yaş ile eksik istihdam arasındaki ters U ilişkisi yine görülmüştür.

Kumaş ve Çağlar (2011), 2009 HİA verilerini kullanarak Türkiye'de eksik istihdamın belirleyicilerine cinsiyet temelli yaklaşmışlardır. Zamana dayalı ve yetersiz eksik istihdamın ayrı ayrı tahmin edildiği çalışmalarında 15-24 yaş arasındaki gençlerin ve yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin eksik istihdamda bulunma olasılıklarının yüksek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, bu çalışmadaki sonucun aksine, boşanmış kadın ve erkeklerin, bekârlara göre eksik istihdamda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sektörler itibarıyla bakıldığında ise eksik istihdam anlamında en riskli sektörün tarım sektörü olduğu vurgulanmıştır.

Ulusal literatürde ön plana çıkan çalışmaların bazıları yukarıdaki gibidir. Gerek yöntem ve değişkenler, gerekse de sonuçlar itibarıyla benzerlikler ve farklılıklar vurgulanmıştır. Uluslararası literatürde yapılan benzer çalışmalar ve sonuçları da aşağıda özetlenmiştir.

Niyimbanira (2016) Güney Afrika'nın Mpumalanga şehri için yaptığı çalışmada lojistik regresyon yöntemi ile zamana dayalı eksik istihdamın belirleyicilerini ve temel karakteristiğini analiz etmiştir. Elde ettiği sonuçların bir kısmı bu çalışmayla da paralellik göstermektedir. Buna göre kadınların erkeklere göre, genç bireylerin daha yaşlılara göre eksik istihdamda olma olasılıklarının daha yüksek olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte, eğitim düzeyi yüksek bireylerin eksik istihdamda olma olasılıklarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Wunder ve Heineck (2013), refah ve mutluluk seviyeleri (well-being) ve bireylerin çalışma saatleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre çalışma saatleri anlamında yanlış eşleşme sebebiyle eksik istihdam sorunu yaşayan bireylerin refah seviyelerinin düşük olduğu görülmüştür. Mikro verilerle yapılan çalışmada, sadece hane reisinin değil, partnerinin de yanlış eşleşme sebebiyle yaşadığı zamana dayalı eksik istihdamın, hane içinde tek yönlü olmayıp iki tarafı da etkilediği bulaşıcı özellik taşıyarak ailenin refah ve mutluluğunu olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Pratomo (2015), Endonezya'da eksik istihdamın belirleyicilerini çoklu seçimli (multinomial) logit model ile tahmin etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte eksik istihdamın, işçilerin refahı üzerindeki etkilerini de belirlemeye çalışmıştır. Çalışmalarındaki önemli sonuçlardan biri, erkek işçilerin tam zamanlı çalışmakta ve daha iyi olanaklı iş bulmakta zorluk çektiğidir. Endonezya'nın bir İslam ülkesi olduğu düşünüldüğünde, kadınların işgücüne katılımlarının düşük olduğu da göz önüne alınırsa bu sonuç çok da şaşırtıcı değildir. Yaş grupları itibarıyla sonuçlar değerlendirildiğinde ise yine genç işçilerin tam zamanlı ve iyi olanaklara sahip

iş bulmada sorun yaşadıkları göze çarpmaktadır. Sektörel açıdan bakıldığında ise, tarım sektöründe çalışanların, diğer sektörlere göre eksik istihdamda olma olasılıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Ruiz-Quintanilla ve Claes (1996) 1988 ve 1990 yıllarına ait anket verilerini kullanarak Belçika, İngiltere, İtalya, Portekiz, İspanya ve Hollanda'dan oluşan 6 Avrupa ülkesinde yaşayan genç yetişkinlerdeki eksik istihdam durumunu incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre, eksik istihdam olgusunu etkileyen temel faktörler şunlardır: Eğitim, meslek grupları, başlangıçtaki işgücü piyasası deneyimi, işgücü piyasası algısı ve işçilerin girdikleri ilk işe uyum sağlayabilme becerileri. Bununla birlikte örgütsel ve toplumsal faktörlerin, cinsiyet ve yaş gibi demografik faktörlere kıyasla eksik istihdam üzerinde daha büyük etkilere sahip olduğu vurgulanmıştır.

Wilkins (2004) Avusturya'da eksik istihdamın sonuçlarını incelediği çalışmasında her altı kişiden birinin eksik istihdamda olduğu ve bunların da büyük kısmının tam zamanlı çalışmak istemesine karşın yarı zamanlı çalıştığı vurgulanmıştır. Zamana dayalı eksik istihdamın, hem erkek hem de kadınlarda, yaşam memnuniyeti üzerinde negatif etkisinin büyük olduğu tespit edilmiştir.

2. VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı 19-30 yaş aralığında bulunan genç yetişkinlerin zamana dayalı eksik istihdam durumunu ve özelliklerini araştırmaktır. Bu amaçla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından uygulanan ve tüm ülkeyi temsil eden 2018 yılına ait Hanehalkı İşgücü Anketi mikro veri seti kullanılmıştır. Bu anket kapsamında TÜİK, ülkedeki işgücünün özelliklerine, istihdam edilenlerin iktisadi faaliyet, sektör, meslek, yarı-zamanlı, tam zamanlı çalışma ve çalışma süresine, işsizlerin ise iş arama süresi, kanalı ve aradıkları meslek ve özelliklerine ilişkin veri derlemektedir. İlgili yılda anketin uygulandığı toplam birey sayısı 374172 iken, analize dâhil edilen yaş grubu için bu sayı 72851dir.

Analiz kapsamında bağımlı değişkeni oluşturmak için ilk aşamada anket soruları içinde yer alan "İşinizdeki çalışma şekliniz nedir?" sorusunun yanıtı olan tam zamanlı veya yarı zamanlı çalışan bilgisi kullanılmıştır. İkinci aşamada ise, "Yarı zamanlı bir işte çalışma nedeniniz nedir?" sorusunun yanıtı olan daha fazla saat çalışmaya istekli ve uygun olduğu halde iş bulamadığı için yarı zamanlı çalışanlar kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin tanımları ise Tablo 1'de detaylı olarak sunulmaktadır. Söz konusu değişkenler, ilgili ulusal ve uluslararası literatür dikkate alınarak, (Suzanlı, 2017; Kumaş ve Çağlar, 2011; Görmüş, 2019; Taşçı, 2006; Ünal ve Gönülaçan, 2019; Niyimbanira, 2016; Pratomo, 2015) eksik istihdam üzerinde etkisi olduğu düşünülen sosyoekonomik değişkenlerdir. Bir sonraki tabloda ise kullanılan değişkenlere ilişkin veri setinin betimsel istatistiklerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişken Tanımlamaları ve Sınıflandırmaları

Değişkenler	Açıklamalar	Kategori
Cinsiyet	Bireyin cinsiyeti	Erkek (baz kategori) Kadın
Eğitim Düzeyi	Bireyin en son mezun olduğu eğitim düzeyi	Diplomasız İlköğretim Lise Üniversite ve üstü (baz kategori)
Firma Büyüklüğü	Bireylerin çalıştıkları firmanın büyüklüğü	Küçük ölçek (baz kategori) Orta ölçek Büyük ölçek
Kayıtlılık	Bireylerin çalışma pozisyonlarında kayıtlılık durumu	Kayıt dışı Kayıt dışı olmama (baz kategori)
Medeni durum	Bireylerin medeni durumu	Bekar (Baz kategori) Evli Boşanmış veya dul
Sektörler	Bireylerin çalıştığı sektörler	Tarım Eğitim İnşaat Perakende Yiyecek içecek Kamu
İşteki durum	Bireyin mevcut işindeki pozisyonu	İşçi (Baz kategori) İşveren Kendi işini yapan Ücretsiz aile işçisi
Bölgeler	Bireyin yaşadığı coğrafi bölgeler	Istanbul (baz kategori) Batı Marmara Ege Doğu Marmara Batı Anadolu Akdeniz Orta Anadolu Karadeniz Kuzeydoğu Anadolu Orta Doğu Anadolu Güneydoğu Anadolu

Tablo 2. Betimsel İstatistikler

Değişkenler	Kategori	Değişkenlerin Dağılımı (%)
Cinsiyet	Erkek (baz kategori)	35176 (48.28)
	Kadın	37675 (51.72)
Eğitim Düzeyi	Diplomasız	6612 (9.08)
	İlköğretim	23677 (32.50)
	Lise	23664 (32.48)
	Üniversite ve üstü (baz kategori)	18898 (25.94)
Firma Büyüklüğü	Küçük ölçek (baz kategori)	18075 (24.81)
	Orta ölçek	8256 (11.33)
	Büyük ölçek	10675 (14.65)
Kayıtlılık	Kayıt dışı	10279 (14.11)
	Kayıt dışı olmama (baz kategori)	62572 (85.89)
Medeni durum	Bekar (Baz kategori)	42534 (58.38)
	Evli	29432 (40.40)
	Boşanmış veya dul	885 (1.21)
Sektörler	Tarım	4831 (6.63)
	Eğitim	2430 (3.34)
	İnşaat	1690 (2.32)
	Perakende	4511 (6.19)
	Yiyecek içecek	1902 (2.61)
	Kamu	2304 (3.16)
İşteki durum	İşçi (Baz kategori)	29196 (40.08)
	İşveren	710 (0.97)
	Kendi işini yapan	2459 (3.38)
	Ücretsiz aile işçisi	4641 (6.37)
Bölgeler	İstanbul (baz kategori)	7777 (10.68)
	Batı Marmara	3799 (5.21)
	Ege	7706 (10.58)
	Doğu Marmara	5716 (7.85)
	Batı Anadolu	8326 (11.43)
	Akdeniz	7471 (10.26)
	Orta Anadolu	4453 (6.11)
	Karadeniz	7613 (10.45)
	Kuzeydoğu Anadolu	4890 (6.71)
	Orta Doğu Anadolu	6068 (8.33)
	Güneydoğu Anadolu	9032 (12.40)

Çalışmada amaçlanan araştırma sorusuna ilişkin analizi yapmak için standart probit modeli kullanılmıştır.¹ Bu model, bağımlı değişkenin ikili ve kesikli olduğu durumda sıkça kullanılan tahmin yöntemlerinden biridir. Bu modelle birlikte değişkenlere ait marjinal etkiler hesaplanıp, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki göreceli etkileri karşılaştırılabilmektedir. Tahmin edilecek probit modeli aşağıdaki gibidir:

$$y^* = x'\beta + e \quad (1)$$

Burada y^* gözlemlenemeyen bağımlı değişkeni, β tahmin edilecek parametre setini, x açıklayıcı değişken vektörünü ve e ise sıfır ortalama ve birim varyans ile normal dağılıma sahip hata terimini $e \sim N(0/1)$ göstermektedir. (1) numaralı eşitlikte $x'\beta$ endeks fonksiyonu olarak adlandırılmaktadır (Greene, 2003).

$$\Pr(y=1/x) = \Phi(x'\beta) \quad (2)$$

(2) numaralı eşitlik $y = 0$ ve $y = 1$ için olasılık değerlerini verirken, birikimli standart normal dağılım $\Phi(\cdot)$, olasılık değerlerini 0 ve 1 arasında sınırlandırmaktadır.

3. BULGULAR

Bu çalışmada Türkiye’de TÜİK tarafından 2018 yılında yapılan ve tüm ülkeyi temsil eden “Hanehalkı İşgücü Araştırması” verileri kullanılarak, 19-30 yaş arasındaki genç yetişkinlerin eksik istihdamda bulunma ihtimalleri probit modelle tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’te özetlenmiştir.

Sonuçlara cinsiyet perspektifinde bakıldığında, kadınlara ilişkin katsayının pozitif olması, genç yetişkin kadınların eksik istihdamda bulunma ihtimallerinin erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Türkiye’de işgücü piyasasında kadın erkek arasındaki fırsat eşitsizlikleri, kadınların yarı zamanlı işlerde daha fazla istihdam edilmesine neden olabilmekte ve dolayısıyla kadınlarda zamana dayalı eksik istihdam olasılığını artırabilmektedir.

Eğitim düzeyi ölçüt alındığında ise, üniversite ve yüksek lisans mezunlarının, daha düşük eğitim düzeyine sahip bireylere göre eksik istihdamda olma olasılıklarının daha düşük olduğu görülmüştür. Bu sonuç Görmüş’ün (2019) çalışmasından elde ettiği sonuçtan önemli ölçüde farklıdır. Söz konusu çalışmada üniversite ve üzeri eğitim düzeyine sahip bireylerin okul bitirmeyenlere kıyasla zamana dayalı eksik istihdamda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mevcut literatüre göre, (örneğin Kumaş ve Çağlar, 2011; Suzanlı, 2017); işletme büyüklüğü arttıkça, bireylerin eksik istihdamda bulunma olasılıkları düşmektedir. Ancak bu çalışmanın ilginç bulgularından biri, orta ve büyük ölçekli işletmelerde çalışan bireylerin, küçük işletmelerde çalışanlara göre eksik istihdamda bulunma olasılıklarının daha yüksek olmasıdır. Marjinal etkilere bakıldığında ise, orta ölçekli işletmelerde bu ihtimal büyük işletmelerden de daha yüksektir. Türkiye’de küçük ölçekli işletmeler TÜİK tarafından 10 veya daha az kişinin istihdam edildiği işletmeler olarak tanımlanmıştır. Genellikle aile işletmesi biçiminde yapılan bu işletmeler, çoğunlukla bireylerin kendi işleri olduğu için, eksik istihdamda olma olasılıklarını düşürmektedir. Buna karşın, büyük ölçekli işletmelerde çalışan bireyler iş güvencesi anlamında kendilerini daha rahat hissedebildikleri için eksik istihdamda bulunma olasılıkları düşebilmektedir. Diğer taraftan ele alınan yaş grubu düşünüldüğünde, orta ölçekli firmalarda yarı zamanlı istihdam edilmek, geçici bir iş olarak görülebilmekte ve bu da eksik istihdamda bulunma olasılığını, diğer firma ölçeklerinde çalışan bireylere göre artırmaktadır. Bireylerin kayıt dışı çalışma durumları dikkate alındığında, beklendiği üzere, kayıt dışı çalışan bireylerin eksik istihdamda bulunma olasılıkları daha yüksektir. Bu sonuç literatürdeki birçok çalışmayla paralellik göstermektedir (Örneğin Görmüş, 2019). Marjinal etki katsayısına göre (0.138) kayıtlılık, belirleyiciler arasında, sektörlerden sonra üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 3. Probit Model Tahmin Sonuçları

DEĞİŞKENLER		Katsayılar	Marjinal Etkiler
Cinsiyet	Kadın	0.416*** (0.023)	0.027*** (0.018)
Eğitim Düzeyi	Diplomasız	0.150*** (0.044)	0.010*** (0.002)
	İlköğretim	0.485 (0.032)	0.003 (0.002)
	Lise	0.152*** (0.031)	0.010*** (0.002)
Firma Büyüklüğü	Orta Ölçek	0.310*** (0.034)	0.022*** (0.002)
	Büyük Ölçek	0.178*** (0.040)	0.012*** (0.003)
Kayıtlılık	Kayıt dışı	1.288*** (0.028)	0.138*** (0.005)
Sektörler	Tarım	0.390*** (0.400)	0.030*** (0.004)
	İnşaat	0.213*** (0.065)	0.015*** (0.005)
	Perakende	0.438*** (0.036)	0.345*** (0.003)
	Yiyecek	0.213*** (0.054)	0.015*** (0.004)
	Kamu	-0.076 (0.108)	-0.005 (0.006)
	Eğitim	1.296*** (0.042)	0.158*** (0.008)
Medeni Durum	Evli	-0.067*** (0.023)	-0.004*** (0.001)
	Boşanmış	-0.165* (0.095)	-0.009* (0.005)
İşteki Durum	İşveren	-0.133 (0.149)	-0.008 (0.008)
	Kendi işin yapan	0.829*** (0.039)	0.081*** (0.006)
	Ücretsiz aile işçisi	0.731*** (0.040)	0.067*** (0.005)
	Sabit	-2.698*** (0.046)	
Gözlem Sayısı	72852	Log likelihood	-8828.1881
LR chi2	10969.27	Prob>chi2	0.0000

Not: Parantez içindeki rakamlar standart sapmayı göstermektedir.

*** p<0.01. ** p<0.05. * p<0.1

Sektörler itibariyle değerlendirildiğinde, marjinal etkilere bakarak hangi sektörün daha fazla eksik istihdam yaratma olasılığına sahip olduğu görülebilmektedir. Buna göre sırasıyla eğitim, perakende ve tarım sektörlerinde çalışan genç yetişkinlerin eksik istihdamda olma olasılıkları, diğer sektörlerle göre daha fazladır. Bununla birlikte bütün değişkenler içerisinde, eksik istihdam bulunma olasılığının en yüksek olduğu alan yine eğitim sektörüdür. Bir başka deyişle üretim sektörleri, model içerisindeki belirleyiciliği en yüksek olan değişkendir.²

Medeni duruma ilişkin katsayılar negatif olup her ikisi de istatistiki olarak anlamlıdır. Bekarların baz kategoride yer aldığı modelde, evli ve dulların zamana dayalı eksik istihdamda olma olasılıkları, bekarlara göre daha düşüktür. Çalışanların işteki durumlarına ilişkin değişkene bakıldığında ise, kendi işini yapan bireylerin ve ücretsiz aile işçilerinin, bir işletmede işçi olarak çalışanlara göre eksik istihdamda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Son olarak, modele coğrafi bölgeler eklenerek genişletilmiş ve kontrol edilmiştir. İstanbul'un baz alındığı durumda Batı Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan genç yetişkin bireylerin eksik istihdamda bulunma olasılıkları daha yüksektir. Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan bireylerin ise eksik istihdamda olma olasılıkları İstanbul'a göre daha düşüktür.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Eksik istihdam, ülkenin mevcut işgücü kaynaklarını etkin kullanabilme kabiliyetini ölçmesi açısından oldukça önemli bir sorundur. Konuyla ilgili yapılan birçok çalışmada, Türkiye'de eksik istihdamın en fazla görüldüğü yaş grubunun genç nüfus olduğu ve yaş ile eksik istihdam arasında ters-U ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Görmüş, 2019; Taşçı, 2006; Taşçı ve Darıcı, 2010; Acun ve Güneş, 2014). Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de genç yetişkin olarak adlandırılan 19-30 yaş aralığındaki bireylerin zamana dayalı eksik istihdam durumlarının özelliklerini, çeşitli sosyoekonomik değişkenleri kullanarak açıklamaktır. Bu amaca yönelik olarak 2018 HİA mikro düzey ham verileri kullanılmış ve probit model ile analiz yapılmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre kadınların eksik istihdamda bulunma olasılıkları erkeklere göre daha yüksektir. Kadınların istemelerine karşın tam zamanlı iş bulmada zorlanması ülke açısından kaygı verici bir durumdur. Bu çerçevede toplumsal cinsiyet temelli politikaların benimsenerek kadınların işgücü piyasasına katılımlarının artırılması, bir bütün olarak gerek sosyal refahı gerekse de etkinliği artıracaktır.

Bir diğer önemli bulgu ise üniversite ve üzeri eğitim seviyesine sahip olmanın eksik istihdam olasılığını azaltmasıdır. Bu anlamda yüksek eğitime sahip bireyler çoğunlukla tam zamanlı işlere girmekte ve zamana dayalı eksik istihdamda olma olasılıklarını düşürmektedir. Özellikle Türkiye gibi genç nüfusu fazla olan bir ülkede, eğitim düzeyi ile eksik istihdam arasındaki negatif yönlü ilişkinin varlığı olumlu bir gelişme olsa da buradaki esas problemin üniversite mezunu öğrencilerin karşı karşıya kaldığı işsizlik problemi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.³ Genç nüfusun işsiz kalması veya eksik istihdamda olması sosyal açıdan da bir dizi problemi beraberinde getirecektir. Bu problemlerden en önemlilerinden biri, cesareti kırılmış genç işsizlerin sayısının artması ve artık iş aramaktan vazgeçmesidir. Türkiye'de son dönemlerde gerek vakıf gerekse de devlet üniversitesi sayısının artması, mezun olan öğrenci sayılarını da artırmıştır. Öğrenciler mezun olduktan sonra işgücü piyasasına girişte büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Üniversiteleri niceliksel olarak artırmak değil niteliksel olarak tekrar elden geçirmek ve üniversite ile iş dünyası arasındaki bağlantıları güçlendirmek, mesleki eğitim programlarını teşvik etmek, ülkenin acil çözüm bekleyen önemli sorunları arasındadır.

Türkiye için yapılmış birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da kayıt dışı işlerde çalışan bireylerin zamana dayalı eksik istihdamda olma olasılıkları yüksektir. Yarı zamanlı kayıt dışı işler çoğunlukla geçici olarak görüldüğü için bu sonuç çok da şaşırtıcı değildir. İşgücü piyasasında çalışanların kayıt altına alınmalarını sağlayacak yasal düzenlemelerin ve yaptırımların artırılması, bireylerin kendilerini daha güvende hissederek iş hayatında devamlılık sağlamalarını ve eksik istihdamdan çıkmalarını sağlayabilecektir.

Literatür taraması bölümünde de vurgulandığı üzere gerek Türkiye'de gerekse de uluslararası literatürde, eksik istihdamın en çok görüldüğü alan tarım sektörüdür (ILO; 2010). Bu çalışmaların büyük bölümü eksik istihdamı bir bütün olarak her yaş grubu için araştırmışlardır. Sektörlere genç yetişkin ve zamana dayalı eksik olarak bakıldığında ise eğitim sektörü ilk sırada yer alırken, perakende ikinci, tarım sektörü ise üçüncü sırada görülmektedir. Eğitim sektörünün ilk sırada yer alması, sadece üniversitelerin değil, bir bütün olarak eğitim sektörünün tekrar yapılandırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Medeni durum da eksik istihdam için önemli değişkenlerden biridir. Modele göre bekarların eksik istihdamda olma olasılıkları, evli ve dullara göre daha yüksektir. Bireylerin çoğunlukla istihdam sorununu çözdükten sonra evlilik kararı alması, bu sonucun önemli nedenlerinden biri olarak görülebilir. Bölgesel olarak bakıldığında ise Batı Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan gençlerin zamana dayalı eksik istihdamda olma olasılıklarının yüksek olması, özellikle bu bölgelere yönelik istihdam politikalarının gözden geçirilmesi ve bölgesel kalkınma ve istihdam politikalarının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Çalışmadan elde edilen ilginç sonuçlardan birisi de kendi işini yapan genç yetişkinlerin eksik istihdamda olma olasılıklarının yüksek olmasıdır. Bu durumun gençlerin geleceğe yönelik beklentilerindeki olumsuzluğu yansıttığı söylenebilir.

Zamana dayalı eksik istihdam sorunu kuşkusuz konjonktürle de ilişkilidir. Konjonktürün genişleme dönemlerinde, eksik istihdamın bir bütün olarak azalması beklenir. Bunun etkisini görebilmek için konjonktürün genişlediği ve daraldığı birkaç dönemi ele alarak karşılaştırma yapılabilir. Bu çalışmada en son veri olarak sadece 2018 yılı anket sonuçları dikkate alınmıştır. Gelecek çalışmalarda konjonktürel dalgalanmaların etkisini ortaya koyabilmek için farklı dönemlerin ele alınması, mevcut literatüre katkı sağlayacaktır.

DİPNOTLAR

¹ Gençlerde eksik istihdam oranı TÜİK HİA verileri dikkate alınarak şu şekilde hesaplanmıştır. Gençlerdeki eksik istihdam/Toplam eksik istihdam

²Hesaplamalar TÜİK işgücü istatistikleri dikkate alınarak yazar tarafından yapılmıştır. Eksik istihdam oranı=Toplam eksik istihdam / Toplam istihdam

³Ampirik analiz Stata 14 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

⁴Probit modelde marjinal etkiler, değişkenlerin model içerisindeki önemlilik derelerini sıralamamıza olanak vermektedir. Görüldüğü üzere en yüksek marjinal etki katsayısı, sektörler içerisinde eğitim sektörüne (0,158) aittir.

⁵TÜİK tarafından açıklanan 2019 yılı işsizlik rakamlarına göre Türkiye’de genç işsizlik %25,4’tür.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazar çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acun, S. Güneş, B. (2014), "Türkiye'de 2008 Krizinin Eksik İstihdama Etkileri. In EY International Congress on Economics I (EYC2013), October 24-25, 2013, Ankara, Turkey (No. 279)." Ekonomik Yaklaşım Dergisi 25(90), 49.
- Greene, W.H. (2003), Econometric Analysis. Pearson Education India.
- Görmüş, A. (2019), "Türkiye'de Zamana Dayalı Eksik İstihdamın Karakteristiği: Hanehalkı İşgücü Anketlerinden Bulgular", Sosyoekonomi, 27(40), 67-90.
- Gündoğan, N. (2000), "Eksik İstihdam Sorunu", Human Resources, Yıl:4, Sayı:4, Temmuz-Ağustos, 20-26.
- Haataja, A., M. Kauhanen, J. Nätti (2011), "Underemployment and Part-Time work in the Nordic Countries", Kela, Research Department, online working paper31/2011.
- Hussmanns, R. (2007), "Measurement of Employment, Unemployment and Underemployment—Current International Standards and Issues in their Application." Bulletin of Labour Statistics, 1, 2007-2001.
- ILO (2003), International Training Compendium on Labour Statistics Module 1 Statistics of Employment, Unemployment, Underemployment: Economically Active Population, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/download/module.pdf>, E.T.: 26.04.2020,
- ILO (2010), Women in Labor Markets: Measuring Progress and Identifying Challenges, March, First Published, Geneva, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_123835.pdf, E.T.: 02.02.2011.
- ILO(2020),https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer10/?lang=en&segment=indicator&id=LUU_XLU2_SEX_AGE_RT_A, E.T: 28.08.2020
- Kumaş, H., A. Çağlar (2011), "Türkiye'de Kadın Eksik İstihdamını Belirleyen Faktörler TÜİK 2009 Hanehalkı İşgücü Anketi Ham Verileri İle Cinsiyete Dayalı Bir Karşılaştırma", Çalışma ve Toplum, 2, 249-289.
- Niyimbanira, F. (2016), "Characterisation of Time-Related Underemployment in a South African Municipality: A Case of Bushbuckridge, Mpumalanga Province", International Journal of Social Sciences and Humanity Studies, 8(1), 116-132.
- Pratomo, D.S. (2015), "The Analysis of Underemployment in Indonesia: Determinants and its Implication", Procedia-Social and Behavioral Sciences, 211, 528-532.
- Ruiz-Quintanilla, S.A., R. Claes (1996), "Determinants of Underemployment of Young Adults: A multi-Country Study", ILR Review, 49(3), 424-438.
- Susanlı, Z.B. (2017), "Underemployment in the Turkish Labor Market", Sosyoekonomi, 25(33), 157-173.
- Taşçı, H.M. (2006), "Recent Trends in Underemployment and Determinants of Underemployment in Turkey", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(1), 299-319.
- Taşçı, H.M., B. Darıcı (2010), "Türkiye'de Eksik İstihdamın Belirleyenleri: HIA ile Bir Mikro Veri Uygulaması", Maliye Dergisi, 158, 279-300.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 E.T: 28.08.2020.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2018), 2018 Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti.
- Ünal, H., A. Gönülaçan (2019), "Türkiye'de Eksik İstihdam Edilenlerin Ortak Özelliklerinin Belirlenmesi: Lojistik Regresyon Analizi", Maliye Dergisi, (176), 128-139.
- Wilkins, R. (2004), "The Extent and Consequences of Underemployment in Australia". Melbourne Institute Working Paper No. 16/04.
- Wilkins, R. (2007), "The Consequences of Underemployment for the Underemployed," Journal of Industrial Relations, 49, 247-275.
- Wunder, C., G. Heineck (2013), "Working Time Preferences, Hours Mismatch and Well-Being of Couples: Are there Spillovers?", Labour Economics, 24, 244-252.

Araştırma Makalesi / Research Article

Yemen’de Çatışmalı Süreç ve Dinamikleri

Nazlı Koca¹

Öz

Bu makalede, farklı tarihsel gelenekten gelen farklı siyasi yapıların 1990’da birleştiği Yemen Cumhuriyeti’nde devam eden çatışmaların yapısal sebepleri analiz edilmiştir. Çatışmalar Arap isyanlarından çok daha önce başlamış fakat Arap isyanları sonrası şiddetlenerek devam etmiş ve 2015’te ABD desteği ve Suudi Arabistan ile 10 Arap ülkesinin askeri müdahaleleriyle uluslararası hale gelmiştir. Çalışmada, Yemen’in son elli yılına damgasını vurmuş devrik Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih’in 2017 yılında Husiler tarafından öldürülmesine kadar geçen süre ele alınmıştır. Bu bağlamda, çalışmada ileri sürülen düşünce Yemen’de yaşanan Husiler-Yemen Hükümeti arasındaki çatışmaların bir mezhep savaşı olmadığı, Arap isyanları ile başlamadığı, anlaşmazlıkların ve kırılmaların tarihsel olarak çok önceki süreçlere dayandığıdır. Bu görüşü desteklemek amacıyla sürekli farklılaşan çıkarlara göre değişen farklı grupların birbirleriyle kurdukları iş birlikleri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yemen, Husi, Suudi Arabistan, Ansarullah, İran.

Conflicting Process in Yemen and Its Dynamics

Abstract

In this article, the structural reasons for the Republic of Yemen’s ongoing conflicts, where various political structures from different historical traditions were united in 1990, are analyzed. The clashes started long before the Arab uprisings but continued intensely after the Arab revolts and became international in 2015 with the USA’s support and the military intervention of Saudi Arabia and 10 Arab countries. In the study, the discussion comprises the period until the assassination of the ousted President Ali Abdullah Saleh by the Houthis in 2017, who left his mark on Yemen’s last fifty years. In this context, the idea put forward in the study is that the conflicts between the Houthis and the Yemeni Government in Yemen are not a sectarian war, they did not start with the Arab revolts, and the disagreements and ruptures are based on historically much older processes. In order to support this view, the cooperation between different groups, which are constantly changing according to current interests, has been examined.

Keywords: Yemen, Houthi, Saudi Arabia, Ansarullah, Iran.

¹ Arş. Gör., Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, nazlikoca@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5872-9417>

GİRİŞ

Bir zamanlar bölgenin en mutlu ve refah ülkesi olan, Romalıların fethettikten sonra müreffeh ve bereketli anlamına gelen 'Arabia Felix' (Mutlu Arabistan) ismini verdikleri Yemen, uzun yıllardır iç çatışmalarla ve darbelerle boğuşmaktadır (Harman, 2010:596). Umman ve Suudi Arabistan'ın arasında yer alan Yemen, Körfezdeki Arap Yarımadası'nın denize ve deniz yoluyla yapılan ticarete açılan yüzü olmakla birlikte, Bab'ül Mendep Boğazı sadece Yemen'i değil, aynı zamanda Eritre, Sudan, Mısır, İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan gibi ülkeleri de Hint Okyanusu'na ve dolayısıyla dünya ticaretine eklemektedir (Alain 2009). Bununla birlikte, boğaz denizyolu güzergâhları içinde petrol taşımacılığı bakımından dünyada dördüncü önemli nokta olarak kabul edilmektedir ve sadece 2013 yılında Bab'ül Mendep Boğazı kullanılarak günde 3,8 milyar varil petrol taşınmıştır (U.S. Energy Information Administration, 2014). Yemen'in bu stratejik konumu, ülke içindeki tarihsel kırılmalardan ve çatışmalardan kök alarak ve bölgesel-uluslararası aktörlerin de dahiliyle küresel hale gelen çatışmalı ve iç savaşa dönüşen sürecini anlamada önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Osmanlı hâkimiyeti sonrası bağımsızlıklarını farklı dönemlerde, farklı iç dinamiklerle kazanan Kuzey ve Güney Yemen'in iç politik eğilimleri ve yapıları ile birlikte, izledikleri dış politikaları da kendilerine özgün olmuştur. Bu iç yapısal farklılıklarla birlikte gelişen süreçte, 1990'da iki Yemen'in birleşerek Yemen Cumhuriyeti adını alması, Yemen tarihinde tek bir Yemen politikası oluşumuna yol açamamıştır. Devam eden süreçte, iki farklı Yemen'deki tarafların birbirlerine kendi yönetim ve yapısını dayatması iç politikada kırılmalara yol açmış, bu süreç de kendi muhaliflerini oluşturmuştur.

Yemen'de, Şiliğin Zeydiye koluna mensup Husiler (resmi ismiyle Ensarullah Hareketi) ile Yemen Ordusu arasındaki çatışmalar Arap isyanlarının başlamasından çok daha önceye dayanmakla birlikte, sonraki süreçlerde şiddetlenmiş, bir iç savaşa dönüşmüştür ve hala devam etmektedir. Suudi Arabistan öncülüğünde oluşturulan Arap Koalisyonu'nun 2015'te Ensarullah Hareketi'ne karşı başlattığı hava operasyonu (The New York Times, 2015) ve bu operasyonun sonlandırılmasından sonra başlatılan ikinci operasyon var olan çatışmaları uluslararası alana taşımış ve Yemen İran, Suudi Arabistan, Rusya, Çin gibi güçlerin yanı sıra ABD'nin de sıklıkla müdahale ettiği bir ülke konumuna gelmiştir.

Ortadoğu'da ve özellikle iç savaşa sürüklenen Yemen'de, çatışmaların mezhepler ile kurulan bağlantısı ve farklı mezheplere mensup grupların birbirlerine saldırması neden değil sonuç olarak değerlendirilmektedir. Bölgede yaşanan çatışmaları mezhepsel farklılıklar bağlamında okumak çatışmaların giderek şiddetlendiği ve uzun yıllar sürdüğü ülkelerde gerçek nedenleri gizlemeye sebep olmaktadır. Özellikle Irak, Lübnan, Suriye ve son olarak Yemen'de yaşanan çatışmaların mezhep savaşı olduğu argümanı üzerinden okunması, akademik çalışmalarda sıklıkla rastlanılan bir durumdur. Belirtilen görüşe başlıca iki sebep üzerinden karşı çıkmaktadır; ilk olarak iç savaşın mezhep farklılıkları üzerinden okunması, çatışmaların asıl sebeplerinin üzerini örtmektedir. 2011'de başlayan Arap isyanları sürecinde Mısır, Tunus, Cezayir, Ürdün ve Bahreyn, Yemen, Suudi Arabistan gibi Körfez ülkelerinde yaşanan kitlesel isyanlara mezhep çatışmaları demek o ülkelerdeki temelde yer alan ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları gizlemeye sebep olmaktadır (Hashemi ve Postel, 2017: 5-6; Matthiesen, 2013: 129-130). Özellikle Yemen'deki çatışmaları İran ve Suudi Arabistan'ın vekalet savaşı olarak nitelendirmek Yemen'deki politik ortamdan, ekonomik sıkıntılardan bıkmış ve harekete geçmiş halk dinamiklerini, kendi hükümetlerine bu sebeplerle baş kaldıran ve silahlı isyan başlatan kitlelerin gerçek motivasyonunu ve sebeplerini gizlemektedir (Colgan, 2015).

Bununla birlikte, yaşanan çatışmalara mezhep savaşı demek bölgede var olan mezhepsel farklılıklara daha fazla vurgu yapmakta, tarafları keskinleştirmekte ve yerel/bölgesel mezhepsel bölünmeleri daha fazla arttırmaktadır. Temelde karşısındakine zıtlık üzerinden kimliğini daha keskin bir şekilde inşa eden mezhepler, aynı zamanda bu sayede yerel ve uluslararası destek sağlamaktadır. Ortadoğu'da birçok etnik, dini farklılıklar mevcut olsa da mezhep savaşları kaçınılmaz olarak nitelendirilmemektedir. Fakat var olan bu farklılıklar vurgulanarak bir kimliğin politikleştirilmesi ve öne çıkarılması, Yemen örneğinde olduğu gibi taraflara çatışmalara devam etme motivasyonu sağlamaktadır ve mezhep farklılıklarını kurumsallaştırmaktadır.

İkinci olarak, yaşanan çatışmaları/iç savaşı mezhep savaşı olarak nitelendirmek aynı zamanda bölgedeki iktidarlara otoriterlik temelinde bir meşruiyet zemini kazandırmaktadır. Ülkede yaşanan ekonomik, siyasal ve sosyal aksaklıklara karşı isyan eden halk kitleleri, iktidarlarını korumak isteyenler tarafından mezheplere ayrılarak daha kolay bastırılmaktadır. Bu duruma en iyi örnek Arap isyanları sürecinde Bahreyn gibi ülkelerde gözlemlenmiştir. Ekonomik sıkıntılar, siyasal baskı, kaynaklara ulaşamama gibi yapısal sebeplerle iktidara karşı sokağa çıkan kitleler içerisinde önce Şii İslam desteği aldıkları söylemiyle marjinalleştirilmiş, ardından bu kitleleri kolluk ve zor kullanımı yoluyla bastırmanın diğer mezhebe mensup halk kitleleri tarafından meşru görülmesi sağlanmıştır (Matthiesen, 2013: 13-19). Nüfusunun büyük çoğunluğu Şii olan Bahreyn, Suudi Arabistan için İran'dan kaynaklanan ulusal güvenlik tehdidinin engellenmesi için hayati önemde görülmektedir ve Bahreyn Şiiilerinin İran ile herhangi bir etkileşimde olması engellenmek istenmektedir. Bu ülke aynı zamanda jeopolitik önemi sebebiyle ABD için de kaybedilemeyecek kadar önemli görülmektedir. 1995'ten beri Amerika'nın 5. Filosu'nun konuşlandığı (Matthiesen, 2013:6) ve Şii nüfusun fazla olduğu Bahreyn'de ABD müttefiki Sünni el Halife ailesinin yönetiminde olması Carter Doktrini ile ABD'nin ulusal çıkar tanımlaması yaptığı Körfez'de hayati olarak değerlendirilmektedir¹. Öte yandan, 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra İran'ın dış politikasına yönelik izlediği devrim ihracı politikası ABD ve müttefiki Körfez ülkeleri için direk bir tehdit algısı oluştururken, özellikle 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali sonrası bölgede bir 'Şii hilali' kurulduğu söylemi ile de mezhepsel temelli çatışma retoriği çerçeveye oturtulmuştur.²

Belirtilen noktalardan hareketle, çalışmada Yemen'de yaşanan çatışmaların sebebinin ABD ve Batı medyasında sıklıkla iddia edildiği gibi mezhepsel çatışmalar olmadığı³, aynı aktörlerin çıkarları gereği birbirleriyle mezhepsel farklılıklarına veya benzerliklere bakılmaksızın ittifaklar kurabildiği, çatışmaların aslen ülkedeki yapısal problemlerden ve bu problemlerin sebep olduğu krizlerin uluslararası aktörlerce manipüle edilmesinden kaynaklandığı iddia edilmektedir. Bu çıkarların başında da Yemen'in bulunduğu stratejik konum ve vaat ettiği ekonomik çıkarlar ile güç elde etme gelmektedir. Öte yandan günümüzde hala şiddetli bir şekilde iç savaş yaşanan ülkede çatışmaların diğer Arap ülkelerinde görüldüğü üzere Arap isyanları ile başlamadığı, Yemen'i oluşturan iki parça olan Kuzey ve Güney'in tarihsel olarak uzun zamandır çatışmalarla boğuştuğu, Arap isyanları ile yaşanan çatışmaların ise, bu sürecin devamı olduğu ileri sürülmektedir. Çalışmanın sınırlandırıldığı tarih, iktidardan devrildikten sonra Husilerle ittifak kuran fakat daha sonra Suudi Arabistan bloğuyla ittifak kurmak isterken Husilerce öldürülen Ali Abdullah Salih'in siyaset sahnesinden indiği 2017 yılına kadardır. Çatışmalı süreçlerin günümüzde devam ettiği Yemen'de, belirtilen sürecin temel nedenleri ortaya konulmak istendiği için bu tarih ile sınırlandırılmıştır.

Belirlenen çerçevede, öncelikli olarak Kuzey ve Güney Yemen'in özgün tarihleri incelenmiş, iki Yemen'in birleşmesiyle oluşturulan Yemen Cumhuriyeti'nde yaşanan iç krizler ortaya konulmuştur. Daha sonra 2004 yılı itibarıyla Husiler ile Yemen Ordusu arasındaki çatışmalara odaklanılarak, Arap isyanları sonrası Ensarullah hareketi ve Yemen Ordusu arasındaki çatışmalar incelenmiş, diğer Arap ülkelerinin askeri müdahalesiyle birlikte çatışmaların sebepleri ortaya konulmuştur.

1. KUZEY VE GÜNEY YEMEN'DEN BİRLEŞİK YEMEN CUMHURİYETİNE

1.1. Güney Yemen Tarihi

Arap Yarımadası'nda çok partili seçimlerin gerçekleştiği ilk yer olan Yemen'de (Clark, 2010:140), 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros anlaşması ile birlikte son Osmanlı askerinin de ülkeden çıkmasıyla Kuzey ve Güney olmak üzere farklı yapılar ortaya çıkmıştır. Farklı dönemlerde devlet olan ve 1990 yılında birleşmeye kadar farklı iç dinamiklerle, aktörlerle ve pratiklerle ilerleyen iki Yemen, 1990'daki birleşme sonrası da bütünleşmiş bir Yemen Devleti olamamıştır.

İngilizlerin Doğu, Batı ve Aden olarak üçe ayırdığı Güney Yemen'de (Aydıntepe ve Artokça, 2013: 6), İngilizlerin desteğiyle 1959 yılında Batı Aden Himayesi altındaki altı devlet birleştirilerek kurulan Güney Arap Emirlikleri Federasyonu'na 1963 yılında Aden'in de katılmasıyla birlikte Güney Arabistan Federasyonu kurulmuştur. Güney Yemen'deki İngiliz işgali beraberinde liberal fikirler, farklı yapılar ve akımları da bölgeye taşımış ve Marksist, Sosyalist örgütler, sendikalar ortaya çıkmıştır. Bölgesel olarak

dönemin popüler kişiliği olan Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır ve öncülük ettiği Arap Sosyalizmi fikirleri de Güney Yemen’de karşılık bulmuş ve Nasır yanlısı örgütler kurulmuştur. Mısır yanlısı Kathan el Şaabi liderliğinde 1963 yılında Sana’da kurulan Ulusal Kurtuluş Cephesi (National Liberation Front- NLF), bölgede İngilizlere karşı silahlı bir ayaklanma başlatmıştır (Laçiner vd., 2010: 72). Bu silahlı direniş sonrası İngilizler 1967’de birliklerini Yemen’den çekerken, Güney Yemen Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Ulusal Kurtuluş Cephesi içerisinde Sovyetler Birliği yanlısı kanadın 1969’da iktidarı ele geçirmesiyle el Şaabi iktidardan düşürülüp, Marksist bir rejim kurulmuş ve devletin adı 30 Kasım 1970’te Güney Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir (Türel, 2011: 152). İngilizlerin sömürge yönetimi altında Aden merkezli tüccar-burjuva sınıfının hâkim olduğu piyasa ekonomisinden sosyalist bir ekonomiye geçen Güney Yemen’de yoğun bir kamulaştırma programı hayata geçirilmiştir. Toprak, konutlar, işletmeler, sanayi ve bankalar kamulaştırılmıştır (Carapico, 1993:11).

İktidar mücadelelerinin tükenmediği Güney Yemen’de, 1978 yılında girdiği rekabetten galip çıkarak darbe ile iktidara gelen Abdülfettah İsmail, Ulusal Kurtuluş Cephesi’nin adını Yemen Sosyalist Partisi olarak değiştirmiştir. Bu sürecin devamında 1980’de bir iç darbeyle devriliş Sovyetlere sürgün giden İsmail, 1985’te sürgünden geri dönmüş ve ülkede ciddi bir iç savaş patlak vermiştir. Yaşanan kanlı iç savaş sonucu binlerce insan hayatını kaybederken, İsmail ölmüş ve iktidarda olan Ali Nasır Muhammed de Kuzey Yemen’e sığınmıştır. 1986’da daha ılımlı olan ve Kuzey Yemen ile birleşme fikrine daha sıcak bakan, Moskova yanlısı Yemen Sosyalist Partisi Genel Sekreteri Ali Salim el Beyd iktidara gelmiş ve böylece 1990’da kurulan Yemen Cumhuriyeti’ne giden yollardan biri açılmıştır.

Güney Yemen’de petrol ve gaz sahaları bulunmasına rağmen, Suudi Arabistan gibi gelişmiş rafineriler inşa edilmemiştir. Var olan hammadde ülke içerisinde işlenemediği gibi, istihdam olanağı da yaratılamamış ve Kuzey Yemen’de olduğu gibi Güney Yemen’de de vatandaşlar geçim kaynağı olarak hemen yakınlarındaki Suudi Arabistan’da var olan petrol çıkarım tesislerinde çalışmak üzere göç etmişlerdir (Cole, 2019). Birleşmeden önce Güney Yemen ekonomisi kaynakların yetersizliği ve gelişmemiş ekonomi sebebiyle başta Suudi Arabistan olmak üzere başka ülkelere çalışmak için göç eden işçilerin ülkeye getirdikleri döviz, yabancı hibeler ve çoğu Sovyetler Birliği’nden alınan kredilere dayanmaktadır.

1.2. Kuzey Yemen Tarihi

Suudi Arabistan ile Mısır’ın somut bir güç savaşına girdiği Kuzey Yemen’de Osmanlı hâkimiyeti sonrası 1918 yılında Yemen’in Hamidüddin ailesinden Zeydi İmam Yahya’nın liderliğinde bağımsızlık ilan edilmiştir. Şii Zeydilerin inancına göre, halk Şii İmamlar tarafından yönetilmelidir zira yönetme hakkı Peygamber soyundan gelen İmamların hakkıdır (Türkoğlu, 2011). İmam Yahya’nın kurduğu sistem, Şiilik temelinde bir monarşidir ve bu sistem 1948 yılına kadar devlet pratiği olarak devam etmiştir. 1948 yılında İmamete yapılan El-Ahrar devrimi sonrası Kuzey Yemen’in demokratik reformlarla tanıştığı dönem başlamış hatta bir anayasa hazırlamak ve meclis oluşturmak amacıyla ‘Yüce Milli Yetki’ tahsis edilmiştir (Sultan, 1993: 89). Yemen tarihinde önemli bir demokrasi deneyimi olsa da Ahrar Devrimi amacına ulaşmadan aynı yıl İmam Yahya’nın oğlu İmam Ahmet iktidarı geri almış, monarşist düzen geri gelmiş ve 1962’ye kadar sürmüştür. Bu süre zarfında İmam Ahmet, İngiliz etkisini dengelemek için, Soğuk Savaş döneminin kutuplarından biri olan Sovyetler ile Çin bloğuna yanaşmış ve bölgede Mısır ile dirsek temaslarında bulunmuştur. Bu doğrultuda Kuzey Yemen 1958’de Mısır ve Suriye’nin birleşerek oluşturduğu ‘Birleşik Arap Devleti’ne’ 1961 yılında üye olmuş fakat aynı yıl birlik dağılmıştır. 1962 yılında ölen İmam Ahmet’in yerine oğlu İmam Bedr geçse de Albay Sallal Mısır’ın kuvvetli desteğiyle ülkede askeri darbe yaparak ‘Kuzey Yemen Cumhuriyeti’ni’ kurmuştur. Elbette bu yeni kurulan devletin en önemli dinamiği Mısır desteği olmakla birlikte, konjonktürel olarak tüm dünyada esen anti emperyalist, sosyalist dalga da Kuzey Yemen özelinde etkili olmuştur. Albay Sallal liderliğinde kurulan Cumhuriyet’i ilk tanıyan ülke Nasır’ın Mısır’ı, ikincisi de Sovyetler Birliği olmuştur. Kuzey Yemen’de monarşinin devrilmesine ilk tepkiler ABD, İngiltere, Suudi Arabistan ve İran’dan gelmiştir. Cumhuriyet ilanı sonrası 1962-70 yılları arası monarşistler ile cumhuriyetçiler arasında yaşanan iç savaşta Yemenlilerin yanı sıra, birçok Mısır ve Suudi askeri hayatını kaybetmiştir. Savaş cumhuriyetçilerin zaferiyle sonuçlansa da 100,000 ile 200,000 arası ölü

sayısı olduğu belirtilmiştir. Hatta Mısır ordusunun yüksek askeri kaybindan ötürü Kuzey Yemen o dönemde 'Mısır'ın Vietnam'ı' olarak nitelendirilmektedir (Corcoran, 2015).

Yemen'in bugünkü çatışmalı sürecinde, tarafların siyaseten durdukları yerden, ittifaklar bloğuna kadar bu süreçten sonra atılan her adımda Kuzey Yemen'deki 1962 darbesi ve sonrasında yaşanan iç savaşın etkileri görülmektedir. 1962'ye kadar Mısır ile müttefik olan, hatta Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılan monarşist Kuzey Yemen, 1962'de Mısır destekli Albay Sallal tarafından yıkılmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet'e karşı Suudi Arabistan'ın kendi sınırına yakın bölgelerdeki Şii Zeydilere askeri teçhizat ve asker desteği uzun süre devam etmiştir. Ülke içindeki tarafların ve destekçilerinin tercih ve tutumları konjonktürel çıkarılara göre kısa vadede değişim geçirmekle birlikte, ortak bir bloğun devamlılığında söz etmek mümkün görülmemektedir. Öte yandan, 1970'te Cumhuriyetçiler galip geldikten sonra yarı feodal tarım toplumunu bir piyasa ekonomisine çevirmiştir. Kuzey Yemen'de de ekonomi Güney Yemen'de olduğu gibi Suudi Arabistan'daki petrol rafinerilerine çalışmaya giden Yemenlilerin ülkeye getirdikleri dövizle dayanmaktadır. Altyapı eksikliği, sanayinin gelişmemiş olması, tarım için gerekli olan su kaynaklarının kıtlığı gibi sebeplerle işgücünün göç etmesi ülkeyi Suudi Arabistan ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerin maddi yardımlarına bağımlı kılmıştır (Cole, 2019).

Dönemsel olarak Soğuk Savaş kapsamında tarafların belirlendiği uluslararası sistemde yaşanan ve etkileri tüm dünyaya yayılan yumuşama dönemine paralel olarak, Kuzey Yemen içinde bir düzen oturtmak isteyen cumhuriyetçiler, darbeler tarihini sona erdirmede ve istikrar sağlamada başarılı olamamıştır. 1974 yılında mevcut düzene karşı darbe gerçekleştiren Mısır yanlısı Albay el Hamdi'nin anayasayı askıya alması ve Meclis'i feshetmesi ülkede küçük çaplı bir kriz doğursa da albayın 1977'de öldürülmesi, yerine geçen el Ghasmi'nin de 8 ay sonra kendisi ile aynı kaderi paylaşması Kuzey Yemen'in uzun yıllar boyunca istikrardan yoksun olacağına da göstergesi olmuştur.

Bu süreç sonunda 1978 yılında Kuzey'de Yemen Arap Cumhuriyeti'nin başına geçen Ali Abdullah Salih, 30 yıldan fazla süre Yemen tarihinin baş aktörlerinden biri olmuştur. Salih'in başa geçmesi sonrası, ülkede komünistlerle yaşanan çatışmalar daha da şiddetlenmiş ve bu kaos ortamını yatıştırmak adına 1980 yılında hükümet tarafından bütün siyasi grupların (Müslüman Kardeşler, Baasçılar, Marksistler, Liberaller, Bağımsızlar) davet edildiği milli bir diyalog başlatılmıştır. İki yıl sonra bütün bu grupları kapsayan bir 'Genel Halk Kongresi' kurulmuştur (Sultan, 1993: 23).

1.3. Ortak Bir 'Yemen Cumhuriyeti'

1970'ler boyunca iki farklı Yemen arasında birleşme adımları atılsa da, hiçbirisi başarıya ulaşamamıştır. Birleşme yanlısı liderlerin iki tarafta da uzun süre iktidarda kalamamaları bu girişimlerin başarısızlığının en büyük nedenlerindedir. Öte yandan iki farklı sistemle yönetilen Kuzey ve Güney Yemen'in birleşme adımlarıyla birlikte, kendi sistemlerini ve anlayışlarını diğerine kabul ettirme niyetleri olduğu gerçeği de birleşme önündeki en büyük engellerdendir. Kuzey Yemen büyük ölçüde küresel serbest ekonomi için bir pazardır ve serbest ekonomi kurumsallaştırılmaya çalışılmaktadır. Güney'de ise komünist sisteme entegre, daha kapalı bir ekonomi izlenmektedir. Bu anlamda Kuzey ve Güney Yemen'in birleşme pratiği, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşme pratiği ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir (Carapico, 1993: 9).

1980'lere doğru ilgisi Kuzey Yemen'deki Cumhuriyetçilerden Güney Yemen'deki Marksist yönetime doğru yoğunlaşan Sovyetler Birliği, Güneydeki Marksistlere ekonomik ve askeri desteğini arttırırken Kuzey Yemen'de baskın gelen bir Suudi Arabistan desteği görülmektedir (Katz, 1992: 4). 1979 yılında Kuzey ve Güney Yemen arasında yaşanan sınır savaşının sonuçları Yemen'in sonraki süreçlerinde belirleyici olmuştur. Sovyetlerin desteğiyle Kuzey Yemen'e saldıran Güney Yemen, Kuzey'deki rejimi değiştirmek amacındadır. Güney Yemen'deki Marksist rejimin Arap yarımadasında ve özellikle Kuzey Yemen'de etkili olmasını istemeyen Suudi Arabistan, ekonomik olarak yoksulluğun yüksek olduğu ve silah alım gücünün olmadığı ve Zeydilerin yoğunlukla yaşadığı Kuzey Yemen'e silah yardımıyla bulunmuştur. Çatışmaların başlamasıyla birlikte ABD'deki Carter yönetimi Sovyetlerin desteklediği Güney Yemen'e karşı Kuzey Yemen'e 500 milyon dolar değerinde silah yardımı yapma kararı almış ve bu mühimmat desteği Suudi

Arabistan aracılığıyla Yemen'e gönderilmiştir (Katz, 1992:5). Yemen gibi jeopolitik olarak önemli bir ülkenin Güney Yemen aracılığıyla Sovyet etki alanına girmesi ihtimali, bölgede ABD'nin ulusal çıkarlarına tehdit olarak tanımlanmaktadır. Çatışmaların kısa sürede sona ermesiyle birlikte iki Yemen yönetimi Kuveyt Anlaşması'nı imzalamıştır.

İki Yemen'in birleşmesine giden yolda en önemli motivasyon kaynaklarından biri, 1984 yılında Suudi Arabistan ile Yemen'in sınırlarının henüz tam anlamıyla belirlenemediği kuzeydeki Marib'ül Cevf bölgesinde petrol bulunmasıdır (Day, 2010: 6). Suudi Arabistan ve ABD birleşik ve petrolü olan, Sovyet yanlısı bir Yemen fikrinden çekinirken, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetlerin etki alanının büyük ölçüde yitirildiği 1980'li yılların sonuna doğru iki Yemen'de de birleşme isteği politikacılar tarafından kullanılan temel politik argümandır. İlk olarak 1989'da petrol bölgelerinde ortak arama yapmak amacıyla bir anlaşma imzalanmıştır. Birleşmeye doğru gidilirken, 1986 yılında Güney Yemen Sosyalist Partisi içerisinde 12 gün süren iktidar kavgası sonucu Devlet Başkanı Ali Nasır Muhammed 40 bin taraftarıyla Kuzey Yemen'e iltica etmiş (Day, 2010:4), rakibi Abdülfettah İsmail ise hayatını kaybetmiştir. Birleşmeye doğru giden iki ülkenin ilişkileri bu iltica ile tekrar gerilirken, Kuveyt ve Libya'nın arabuluculuğunda sorun büyük oranda çözülmüştür. Bu süreç sonunda ortak bir anayasa taslağı üzerinde anlaşılmış ve devamında 22 Mayıs 1990'da başkenti Sana şehri olmak üzere, Yemen Cumhuriyeti kurulmuştur (Türel, 2011: 154).

Kuzey Yemen lideri Salih'in Devlet Başkanı, Güney'in lideri El Beyd'in Başkan Vekili olduğu yeni sistemde, güneyli Haydar el-Attas Başbakan olmuştur. Hükümetin ana gövdesi 3 kuzeyli 2 güneyli olmak üzere 5 Yemenliden oluşurken (Goy, 1990:262), Kuzey'in lideri Salih birleşme sonrası yeni kurulan sistemde gücü büyük oranda elinde tutmuştur. Öte yandan iki tarafın ordusu birleştirilmemiş ve kendi himayelerinde el altından güçlendirilmiştir. Bu gibi uygulamalar sonucunda da gerçek anlamda yapısal bir birleşme asla gerçekleşmemiştir (Day, 2010: 4). Birleşmeye giderken, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri tarafından desteklenen Kuzey Yemen'in ekonomisi Güney'e göre daha güçlü konumdadır. Güney Yemen politik, askeri ve ekonomik olarak Sovyetler Birliği'nden gelen yardımlara büyük ölçüde bağımlıdır fakat 1980'lerin sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nin gerilemeye başlaması ve 1990'da yıkılmasıyla birlikte Güney Yemen'in ekonomisi daha da zor duruma düşmüştür. Birleşmeden sonra başkent Sana olarak kabul edilse de, ekonomik merkez şehrin en büyük limanının da bulunduğu Güney Yemen'deki Aden kenti olmuştur (New York Times, 1990).

Birleşmeden sonra da iki farklı ekonomik sistemi bağdaştıramayan Yemen'de ilk büyük kriz I. Körfez Savaşı'nda Salih Hükümeti'nin Irak'a destek vermesiyle yaşanmıştır. Suudi Arabistan Irak'a verdiği destekten ötürü Yemen'i ülkesindeki tüm Yemenli işçileri sınır dışı ederek cezalandırma yoluna gitmiştir. Ülkenin her iki kesiminin de ekonomik olarak büyük ölçüde Suudi Arabistan'da çalışan işçilerden gelen dövizle bağımlı olduğu göz önüne alınırsa, işçilerin sınır dışı edilmesi büyük bir ekonomik krizi tetiklemiştir. Suudi Arabistan'ın yanı sıra diğer Körfez ülkeleri de Yemen'e verdikleri ekonomik yardımı ya kesmiş ya da azaltma yoluna gitmiştir (Colton, 2010: 414-415). Böyle bir ortamda 1991 yılında Yemen'de işsizlik ve ekonomik problemlerden kaynaklanan ayaklanmalar başlamıştır ve süreç 1994'te iş savaşa dönüşmüştür.

Ülkede seçimler güneyli politikacıların Sana'da suikasta uğramaları sebebiyle 27 Nisan 1993'te 6 ay gecikmeli olarak gerçekleştirilmiş ve 301 vekilli Meclis'te Salih'in partisi Genel Halk Partisi 143 sandalye ile Meclis'in büyük çoğunluğunu ele geçirmiştir (Day, 2010: 5). Kuzey kökenli ve Salih tarafından desteklenen İslami eğilimli İslah Partisi ikinci parti olarak 62 sandalye, Güney Yemen kökenli Yemen Sosyalist Partisi ise üçüncü parti olarak 57 sandalye kazanmıştır. Seçimler sonucu Genel Halk Partisi ile İslah Partisi arasında bir koalisyon yapılmış fakat Aden merkezli Güneylilerin Kuzey hâkimiyetinde kurulan yeni hükümeti kabul etmemesi ve ayrılık talebiyle başlayan çatışmalara ülkede yaşanan işsizlik ve yoksulluk da eklenince, süreç adım adım iç savaş ortamı yaratmıştır. Kuzey'in ordusunun Güney'i yenmesi üzerine Güney lideri el Beyd ülkeden kaçmış, hakkında Yemen'de ölüm cezası çıkarılmış ve yaşanan bu iç savaşta Human Rights Watch'in raporuna göre 1500 kişi ölmüş, 6000'e yakın insan da yaralanmıştır (Corcoran, 2015). Bu süreçten sonra kaçan Güneylilerin iş yerleri, evleri Kuzeyliler tarafından işgal edilmiş, evlerine el konulmuş ve bu durum Güneylilerin Kuzeyliler tarafından kolonize edildiği söylemini doğurmuştur (Day, 2010: 6).

İç savaş sonrası Yemen ekonomisi daha da kırılgan hale gelmiştir. Yemen riyalı devalüe edilmiş, gıda fiyatları yükselmiş, yakıt fiyatları neredeyse iki katına çıkmış, su elektrik gibi yaşamsal ihtiyaçlara ulaşmada zorluklar yaşanmıştır (United States Library of Congress, 2008). Yaşanan bu sorunlara Yemen halkı sokağa çıkarak tepki göstermiş, ülkedeki istikrarsızlık daha da artmıştır.

2. ARAP İSYANLARI, HUSİLER VE SUUDİ MÜDAHALESİ

1990 yılında Yemen Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, 1962 yılındaki darbe sonrası Suudi Arabistan'a sürülen Husi ailesi Yemen'e dönmüştür (SDAM, 2017: 4). Soğuk Savaş sonrası yükselen siyasal İslam'a paralel olarak sefiliğin etki alanını yaygınlaştırmaya başlamasına, yolsuzluk ve artan fakirliğe bir tepki olarak Şeyh Hüseyin Bedreddin el Husi öncülüğünde Mümin Gençler Hareketi 1991 yılında kurulmuştur. Bu yapı okullar, camiler açarak ve eğitimler vererek daha çok gençlere yönelik kültürel faaliyetler düzenleyen bir kurumdur (Kimutai, 2017). Güneyli partilerin de destek verdiği ve Bedreddin el Husi'nin öncülük ederek kurduğu El Hak Partisi ise 1993 seçimlerinde büyük bir başarı kaydedemese de El Husi ve arkadaşları kurulan yeni Meclis'e girmeyi başarmıştır (Tony Blair Institute for Global Change, 2016). 1990'lar boyunca Salih Hükümeti ve Husiler arasındaki gerginlikler zaman zaman yaşansa da ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi aradaki gerginliği çatışma noktasına taşımıştır. ABD'nin El Kaide ile savaşı gerekçe göstererek Yemen'e düzenlediği operasyonlar ve bu operasyonların Salih tarafından desteklenmesi Husi hareketinin Salih Hükümeti'ne karşı tavrını da sertleştirmiştir. Salih Hükümeti'nin ABD ve İsrail'e destek verdiğini iddia eden Husiler, sertleşen tepkilerini attıkları sloganlara da yansıtılmışlardır. Zira 2003 yılında ziyaret için kuzeyde Sa'ada'daki İmam Hadi Camisi'ne giden ve namaz sonrası konuşma yapmak isteyen Salih'e, Zeydi halkın büyük bir çoğunluğunun "Allahu Ekber, Amerika'ya ölüm, İsrail'e ölüm, Yahudilere lanet, İslam'ın zaferi" sloganı eşliğinde tepki göstermeleri, Salih'in camiye terk etmesine sebep olmuştur (Laçiner vd., 2010: 82). Yaşanan bu olay Husiler ile Yemen Hükümeti arasındaki gerginliği daha sert bir evreye taşımıştır. Yemen ordusu ile Husiler arasında başlayan silahlı çatışmalar hızla Kuzey Yemen'e yayılmıştır. Bu sürecin sonunda 2004 yılında Husilerin lideri Yemen ordusunun askeri operasyonu ile öldürülmüş ve yerine önce babası Bedreddin El Husi, daha sonra da 2006 yılı başlarında kardeşi Abdülmelik El Husi geçmiştir (Laçiner vd., 2010: 86). Hükümet ile Husiler arasındaki çatışmalar Husilerin liderinin öldürülmesinden önce başlamıştır ve 2004 ile 2010 yılları arasında, 2009 yılında Katar Emiri'nin arabulucu olduğu çatışmalı dönemi de kapsamak üzere toplamda altı defa hafif yoğunluklu iç savaş yaşanmıştır. Bu savaşlarda yaklaşık olarak 100,000 Kuzey Yemenli göç etmek zorunda kalmıştır (Tony Blair Institute for Global Change, 2016).

Bununla birlikte, Yemen topraklarında radikal selefi terör örgütü El Kaide de Yemen ordusuna ve başta ABD olmak üzere Batılı ülkelere saldırılar düzenlemektedir. 2000 yılında Yemen'de kurulan Yemen El Kaide'sinin (AQY) en bilinen saldırısı 12 Ekim 2000'de Aden'de ABD donanmasına ait USS Cole muhribine yapılan ve 17 ABD askerinin öldüğü ve 39'unun yaralandığı saldırıdır. Örgüt 2009 yılında Arap yarımadasındaki diğer El Kaide bağlantılı gruplarla birleşerek Arap Yarımadası El Kaidesi (AQAP) ismini almış ve saldırılarına devam etmiştir (Mapping Militant Organizations, 2015). Örgütün Yemen'deki güçlü merkezi bağları olmayan aşiretlere dayanan sosyal yapıyı, bu aşiretlerin Salih hükümeti ile olan problemlerini ve var olan siyasi-ekonomik istikrarsızlığı kullanarak varlığını sürdürdüğü gözlemlenmektedir. ABD'nin El Kaide varlığını gerekçe göstererek Yemen'e düzenlediği drone saldırıları ve operasyonlar da Yemen'de var olan siyasi istikrarsızlığı devam ettirmiştir.

2010 yılı Aralık ayında Tunus'lu seyyar satıcı Buazizi'nin yoksulluğa, yolsuzluğa ve zorlu yaşam koşullarına karşı kendini yakmasıyla başlayan isyan dalgası kısa sürede bütün Ortadoğu coğrafyasına yayılmış ve Yemen'de de bu süreç karşılık bulmuştur.⁴ Salih iktidarını iki önemli güçle koalisyon kurarak sağlamlaştırmıştır: 1. Zirhli Tugay Komutanı Genel Ali Muhsin ve kuzeydeki iki büyük aşiretten biri olan Haşhid Konfederasyonu Başkanı ve Müslüman Kardeşler'in Yemen kolu olan İslah Partisi Başkanı Hamid El Ahmar (Bouchard, 2015: 4). Gösteriler direk olarak otuz yıldan fazla süredir iktidarda olan Salih'in bu koalisyona dayanan iktidarını hedef almış ve ordu tarafından şiddetle bastırılmaya çalışılmıştır. Yemen halkının sokağa çıkmasının temel nedenleri hükümet içi yolsuzluk, kötü yönetim, zayıf ekonomi, yüksek oranda genç işsizlik gibi temel yapısal sebeplerdir (Cole, 2019).

Husiler de halkla birlikte gösterilere katılmış ve ilk başta barışçıl başlayan gösteriler uygulanan orantısız şiddete paralel olarak gittikçe şiddetlenmiştir. Salih 2013 yılındaki seçimlerde aday olmayacağı sözünü verse de polisin gösterilerde protestoculara ateş açarak 50 kişiyi öldürmesi hükümette önemli yerlerde olan kişilerin de göstericilere destek açıklamaları yapmalarına sebep olmuştur (Corcoran, 2015). 2011 yılının Haziran ayında Cumhurbaşkanlığı sarayına düzenlenen roketli saldırıda yaralanan Salih, tedavi için Suudi Arabistan'a gitmiştir. Üç ay sonra ülkeye dönen Salih, görevi yardımcısı Hadi'ye bırakacağını açıklamış ve kimsenin aday olmamasını istemiştir. Bu sürede BMGK'da da Yemen'de yaşanan şiddeti kınayan bir tasarı oylanmış ve Salih'e görevi bırakma çağrısı yapılmıştır. Suudi Arabistan'da Körfez İşbirliği Teşkilatı'nın da teşvikleriyle istifa ettiğini açıklayan Salih'in yetkileri Abid Rabbu Mansur Hadi'ye geçmiştir (Whitaker, 2011).

Bu yetki devri halkın öfkesini dindirmek yerine daha da arttırmıştır çünkü Yemen Anayasası Hadi'nin demokratik bir seçimle değil, çoğunluğu elinde tutanın kararına göre seçilmesine imkân vermektedir. Yemen Anayasası'na göre devlet başkanı olacak kişilerin belirlenmesi Meclis'in görevidir ve Meclis'te çoğunluk Salih'in lideri olduğu Halk Genel Kongresi'ndedir (Whitaker, 2011). Bu sayede Salih'in belirlediği aday olan Hadi tek aday olarak seçime girip seçilebilmiş, 21 Şubat 2012'de devlet başkanı olmuştur ve meşruiyeti başta Husiler olmak üzere sorgulanmıştır. Hadi'nin başkanlığı döneminde 2013 yılında sorunun çözümüne yönelik BM Yemen Özel Temsilcisi gözetiminde Husilerin de katıldığı Ulusal Diyalog Konferansı toplanmıştır (Agence France-Presse, 2013). Bu konferansın sonucunda 2014 yılında Hadi'nin Yemen'in altı federe bölgeye ayrılacağını açıklaması bu bölünme planıyla birlikte kuzeydeki yönetim alanlarının azalacağı ve temsiliyet güçlerinin daralacağı gibi gerekçeler sebebiyle Husiler tarafından reddedilmiştir (Al Deen, 2019:12). Bunun yanı sıra, Hadi 2014 yılında Cumhurbaşkanı olduktan sonra IMF'nin 3 yıllık 570 milyon dolarlık genişletilmiş kredi kolaylığı karşılığında yakıt sübvansiyonlarını kesmeyi kabul etmiştir. Bu adımın hemen ardından yakıt fiyatları iki katına çıkmış, Yemen'i 6 federasyona bölme planıyla birlikte toplumdaki öfkeyi daha da arttırmıştır (Cole, 2019). Bu gerginlikle birlikte başlayan protestolar ve çatışmalar sonucu 2014 yılı Eylül ayında Husi savaşı başkent Sana'yı ele geçirmiştir. Husilerin düşük yoğunluklu savaştan ziyade, devlet kurumlarını ve şehirleri ele geçirmeye başlaması başta Suudi Arabistan olmak üzere bölgede jeopolitik çıkarları olan ABD gibi ülkeleri de tedirgin etmiştir. Husiler 17 Ocak 2015'te Hadi'nin başkanlık sarayını kuşatarak ev hapsine almış ve istifa ettirmişlerdir. Sana'dan Aden'e kaçan Hadi buradan istifasını geri çekmiş; fakat Husilerin Aden'e her geçen gün daha da yaklaşımları sonucu Suudi Arabistan'a kaçmıştır (Corcoran, 2015).

Hadi, Suudi Arabistan'dan Körfez Ülkeleri, Arap Ligi ve Uluslararası kamuoyuna ülkedeki durumu düzeltmek adına Husilerin ilerleyişinin durdurulması için bir askeri müdahale çağrısı yapmıştır. Bu çağrıya Suudi Arabistan öncülüğünde oluşturulan, Umman dışındaki Körfez ülkelerini de içeren on ülkenin oluşturduğu koalisyon 26 Mart 2015'te başlayan 'Kararlılık Fırtınası Operasyonu' ile karşılık vermiştir (Semin, 2015)⁵. Öte yandan Yemen'e dönen eski Devlet Başkanı Salih ve kendisine bağlı aşiret güçleri ile işbirliği yapan Husiler ise daha büyük bir güç olarak Yemen siyasi sahnesine çıkmıştır. Bu siyasi aktörlerle birlikte Şubat 2015 sonrası yaşanan çatışmalar tam anlamıyla bir iç savaşa dönüşmüştür (Barbieri and Matray, 2015). Amacı Hadi'yi tekrar ülkede iktidara getirmek ve Husileri etkisiz kılmak olan operasyonu, dönemin hem Savunma Bakanı hem de Ekonomik Konsey Başkanı ve Kraliyet Divan Başkanı olan Kral Selman'ın oğlu Muhammed bin Selman bizzat yönetmiştir (Abbas, 2015). Hadi'nin çağrı mektubuyla Suudiler öncülüğünde başlayan operasyon, tekrar Hadi'nin gönderdiği mektupla 20 Nisan 2015'te sonlandırılmıştır. Hadi koalisyon ülkelerine yönelik kaleme aldığı mektupta aynı zamanda Yemen'de düzenin kurulması ve Husilerin başarısızlığa uğratılmaları için koalisyon ülkeleri tarafından 'Ümidi Tekrar Kazanmak' operasyonunun başlatılmasını arzu ettiğini de dile getirmiş ve bu talep doğrultusunda 20 Nisan 2015 itibarıyla sivilleri korumak amacıyla bu operasyonun başladığı koalisyon ülkeleri tarafından ilan edilmiştir (Kaçar, 2017).

Koalisyon'un Yemen'e 2015 yılından beri düzenlediği askeri müdahale deniz ablukasını, hava operasyonlarını ve Yemen Hükümeti askeri güçlerine lojistik desteği içermekle birlikte, operasyonun temel amacı olan Husilerin ilerleyişini engellemek ve ülkede istikrarı sağlamak gerçekleştirilememiş hatta ülke insani bir krize sürüklenmiştir. The Armed Conflict Location and Event Data Project'in raporuna göre 2015-

2019 yılları arasında Suudi liderliğindeki koalisyon Yemen'deki sivillerin doğrudan hedef alınmasıyla bağlantılı olarak bildirilen yaklaşık 11.700 ölümün 8.000'den fazlasından sorumludur. Yine aynı rapora göre 11.700 sivil ölümün yaklaşık 4.500'ü direk hedef alınmıştır. Raporun hazırlandığı 2019 yılının Haziran ayına kadar geçen süreçte Yemen'de ölen insan sayısı ise 91.600 olarak kayda geçirilmiştir (ACLED, 2019). Bununla birlikte, Suudi uçaklarının düzenledikleri hava saldırıları ülkedeki alt yapı sistemlerine büyük hasar vermiş, ülkedeki çok değerli dünya mirası sayılan birçok tarihi eser zarar görmüştür (Romey, 2015). Suudi Arabistan'ın Yemen'e uyguladığı abluka hâlihazırda Yemen'de büyük bir insani felakete yol açmışken, 5 Kasım 2017'de Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'a Yemen'den atılan füzeler ablukanın daha da sıklaştırılmasına sebep olmuştur. Körfez'in en fakir ülkesi konumundaki Yemen çok yüksek oranlarda gıda ithalatçısı konumundadır. Belirtilen durumun temel sebepleri ise, ülkede çok uzun yıllar devam eden çatışmalar, askeri ve siyasi istikrarsızlık ve bu durumun yol açtığı iktisadi az gelişmişliktir. Ülkede çok önemli bir sorun olan su kaynaklarının yetersizliği de tarımsal üretimin geniş kesimlerce yapılamamasının en önemli sebeplerindendir. Bu sebeplerden ötürü Yemen'in gıda ithal ettiği en önemli limanlar Salif ve Hudeyde limanlarıdır (Cole, 2019). Ülkede çatışmalara ek olarak baş gösteren gıda kıtlığının temel sebebi olan abluka birçok ülkeden ve uluslararası yardım kuruluşlarından Suudi Arabistan'a ablukayı kaldırması ve insani yardımın ulaşmasına izin vermesi yönünde çağrılar yapıldıktan⁶ ve BM harekete geçtikten sonra⁷ 23 Kasım'da Suudi Arabistan tarafından hafifletilmiş ve Husilerin kontrolündeki Sana'ya ilk yardım uçağı ulaştırılmıştır (Sputnik, 2017).

Hadi hükümeti Suudi Arabistan ve müttefiklerinden destek görürken, Husiler de Yemen hükümeti ve onu destekleyen Suudi Arabistan ve müttefiklerine karşı savaşta cephe kazandıkça İran'dan ekonomik destek almaya başlamıştır. Elisabeth Kendall, Atlantic Council için hazırladığı raporda, ABD istihbarat belgelerine dayanarak, Yemen Hükümeti ve Husiler arasında özellikle 2004-2010 arası yaşanan çatışmalarda Husilere yönelik direk bir İran desteği bulunmadığını fakat olası sınırlı mali bağlantı olabileceğini, Husilerin İran'ın sistemini ihraç etmekten çok, pragmatik davranarak silah ve maddi yardım almak niyetinde olduğunu yazmaktadır (Kendall, 2017: 2-3). İran açısından ise Yemen'in deniz yolları bakımından jeopolitik konumu, Suudi Arabistan'a uzun bir sınırının olması ve Husilerin İran'ın rekabet içerisinde olduğu bölgesel ve uluslararası güçlerle savaş içerisinde olması Husilerin Şii kimlikli olmalarından daha büyük önem arz etmektedir.

Öte yandan, 2014 yılında Yemen topraklarında IŞİD'in kurulduğu açıklanmıştır (Sharp, 2020:16). IŞİD üyeleri Yemen'de Husilere, özellikle Sana'daki Şii camilerine ve Suudi Arabistan'ın desteklediği Yemen Ordusu'na saldırılar düzenlemiştir. ABD ordusu da hem IŞİD hem de El Kaide'ye karşı Yemen'de özellikle hava saldırılarına devam etmiştir. Sadece 2016 yılında ABD Yemen'de yaklaşık 35, 2017 yılında ise 170 saldırı gerçekleştirmiştir (Council on Foreign Relations, 2021).

4 Aralık 2017'de ise Yemen'in devrik lideri Ali Abdullah Salih, Sana yakınlarında Husilerce konvoyuna yapılan baskın sonucu öldürülmüştür (BBC Türkçe, 2017). İktidardan devrildikten sonra Suudi Arabistan'ın desteklediği Hadi iktidarına karşı Husilerle iş birliği yapan Salih, bu yolla olası bir gelecekte Yemen'in siyasi sahnesinde yer almak istemiştir. Fakat bu ittifakın ömrü kısa sürmekle birlikte, Salih'in de hayatının bitmesine sebep olmuştur. Öldürülmesinden önce Husilerle ittifakı bitirdiğini açıklayıp, halkı Husilere karşı ayaklanmaya çağırın Ali Abdullah Salih, bu hamleyi Suudi Arabistan'a yaptığı ittifak teklifine güvenerek atmıştır fakat siyasi bir zemin kurulamadan Husi güçleri öldürülmüştür.

3. SONUÇ

Birleşme öncesi kendi içlerinde uzun ve kanlı darbeler dönemi yaşayan Kuzey ve Güney Yemen, birleşme sonrası da birbirine entegre olamadığı gibi, kurulan Yemen Cumhuriyeti'nde yönetimi ele geçiren ve yaptığı düzenlemelerle koltuğunu sağlamlaştıran Salih yönetimi de bütünleşmeye yönelik politikalar üretememiştir. Kuzey'de verilen Cumhuriyetçiler-Monarşistler kavgası bölgede 1963 Ahrar Devrimi'nden beri süregelen çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Suudi Arabistan ve Mısır'ın dönemsel olarak taraf olduğu bu iç çatışma, birleşme sonrası da sonlanmamış, hatta Arap isyanları sonrası da devam etmiştir. İki Yemen'in birleşmesinden sonra da Ali Abdullah Salih'in giderek otoriterleşen rejimi

beraberinde süregelen bir ötekileştirme politikası, yönetim gücüne ve kaynaklara ulaşımında eşitsizliği de beraberinde getirmiştir. Her iki Yemen'in de kendi yapılarını birleşme sonrası muhafaza çabaları birleşmeye nihai bir adım olarak bakılmadığının da göstergesidir. Böyle bir politik iklimde birleşme sonrası da Yemen ekonomisinin düzeltilmesine, ülkede istihdam alanlarının yaratılmasına, petrol-gaz kaynaklarının işlenmesi amacıyla endüstriyel tesislerin kurulmasına yönelik pozitif gelişmeler görülmemiştir. Ülkede yaşanan su kaynaklarının kıtlığı tarım yapılmasını zorlaştırırken, Yemen denizlerle çevrili olsa da endüstriyel balıkçılık da gelişmemiştir. Yüksek işsizlik oranı, yüksek enflasyon, temel gıda temininde büyük oranlarda ithalata bağımlılık, politik istikrarsızlık ve yöneticilerin yolsuzluğa karışmaları gibi sebepler Yemen'deki yapısal problemlerin temel kaynağını oluşturmuştur. Hükümetin ülke genelindeki ekonomik ve sosyal problemleri çözmedeki yetersizliği de başta Husiler olmak üzere birçok kitleyi silahlı isyana teşvik etmiş ve bu süreç Arap isyanları ile başlamamakla birlikte, ayaklanmalar bu dönem şiddetlenerek devam etmiştir. Bu sayede ülkedeki farklı talepleri olan farklı gruplar, değişik uluslararası aktörlerce desteklenerek ülkedeki yapısal krizlerden kaynaklı sorunlar uluslararası alana taşınmıştır.

Yemen'in jeopolitik önemi, ülkeyi bölgesel ve küresel rekabetin en önemli coğrafyalarından biri haline getirmiştir. Yemen'deki ekonomik ve politik kırılgan durumun bölgesel ve uluslararası aktörlerce kendi çıkarları gereği manipüle etmesinin en geçerli sebebi olmuştur. İran ve Suudi Arabistan arasında gerçekleşen bölgesel güç mücadelesinde Yemen bir karşılaşma sahası haline gelmiştir. Husiler Suudi Arabistan destekli Yemen ordusuna karşı başarı kazandıkça İran'dan maddi ve askeri destek almaya başlamış ve bu ilişki zaman geçtikçe daha girift bir hale gelmiştir. Yine Suudi Arabistan uzun bir sınırı paylaştığı Yemen'de Zeydi olan Husilerin kontrolünde ve müttefiklik kuramayacağı, İran'ın desteklediği bir iktidarın tesis edilmesini istememektedir. Bu sebeple Suudi Arabistan Yemen'de Husilerin Şiiliğine ve İran ile kurdukları ilişkiye vurgu yaparak bölgedeki Sünni ülkelerin desteğini almayı istemektedir. Bu yolla mezhepsel çizgiler vurgulanacak, keskinleşecek ve çatışmaların gerçek sebepleri yerine mezhepsel ayrımlar öne çıkacaktır. Öte yandan, Yemen'de yaşanan savaş başta ABD olmak üzere İngiltere, Fransa gibi ülkeler için büyük bir silah pazarı anlamına gelmektedir. Suudi Arabistan öncülüğünde koalisyon Yemen'e hava saldırıları başlattıktan hemen sonra İngiltere ve ABD Suudi Arabistan'a yüksek miktarlarda silah ve mühimmat satışı gerçekleştirmiştir. Yemen'in dünya petrol ticaretinin en önemli geçiş güzergahlarından Bab'ul Mendep Boğazı'na sahip olması küresel enerji güvenliği bakımından ABD'nin bölgede etkin olmak istemesinin en önemli sebeplerindendir. Bu sayede enerjiye ihtiyaç duyan ABD müttefiki ülkelerin ekonomik ve iç istikrarı sağlanabilecek ve kontrol edilebilecektir. Çin'in de Yemen'e olan ilgisi öncelikli olarak jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Ekonomik büyümesini sürdürme zorunluluğu sebebiyle Çin enerji kaynaklarına sahip ülkelerle ilişki kurmaya öncelik vermektedir ve Çin'in belirtilen önceliği bölgede ABD'nin ekonomik ve politik çıkarlarıyla kesişmektedir. 5. Filosu Bahreyn'de konuşlanmış, Körfez'deki birçok ülkede askeri üssü bulunan ve Körfez'i ulusal çıkarları bakımından öncelikli olarak işaretleyen ABD'nin, ülkedeki çatışmalarda Suudi Arabistan'ı desteklemesi İran'a karşı bir hamle olarak da okunmaktadır. Rusya da Yemen'de devam eden çatışmalara kendi çıkarları çerçevesinde reaksiyon vermektedir. 2015'teki hava saldırılarına tepkiyle karşılık veren Rusya, kendi Ortadoğu dış politikası çerçevesinde çözümün politik zeminde görüşmelerle bulunması için çeşitli dönemlerde arabuluculuk önermiş ve görüş bildirmiştir.

Oniki İmam Şiiliği'ne en uzak kol olarak bilinen Zeydi Şiiilerin Yemen'de Suudi Arabistan'ın desteklediği Sünni Hadi hükümeti ile inanç temelli bir çatışma yaşadığı ve Şii olmasından kaynaklı olarak İran'dan destek aldığı iddiası çatışmaların gerçek doğasını yansıtmadığı gibi, tam tersi bir şekilde gizlemeye sebep olmaktadır. Bölgede yaşanan çatışmaların birçoğunun temelinde ağırlıklı olarak sosyo-ekonomik sebepler bulunmakla birlikte, çatışmaların ilerlemesi ve küresel güçlerin de taraf olmasıyla uluslararası arenaya taşınmasıyla birlikte mezhepsel bir görünüm kazandığı belirtilmelidir.

DİPNOTLAR

¹ Ortadoğu'daki petrol kaynaklarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere transferinde enerji yollarına hakimiyetin altının çizildiği ABD dış politikasında, 23 Ocak 1980'de ABD Başkanı Carter tarafından Basra Körfezi'nin kontrolü ve güvenliği öncelikle öncelikli çıkarlardan biri olarak tanımlanmış ve herhangi bir dış gücün Körfezi'ne kontrole kalkışması ve petrol akışının kesintiye uğramasının ABD'nin yaşamsal çıkarlarına saldırı olarak niteleneceği ve askeri güç dahil her yolun kullanılacağı ifade edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: Foreign Relations of the United States, "138. Address by President Carter on the State of the Union Before a Joint Session of Congress", 1977–1980, Volume I, Foundations of Foreign Policy, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v01/d138>

² Şii Hilali kavramı, İran'ın ülkesini Irak üzerinden Suriye'ye, Lübnan'a ve Golan'daki İsrail sınırına bağlayan bir "kara köprüsü" oluşturmak amacıyla izlediği dış politikayı isimlendirmek için kullanılmaktadır. Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: CLAWSON Patrick, GHADDAR Hanin, USKOWİ Nader, "Middle East FAQs Volume 1: What is the Shia Crescent?", The Washington Institute for Near East Policy, 17 January 2018, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/middle-east-faqs-volume-1-what-shia-crescent>

³ Konu ile ilgili haberler için bkz: NOMAN Mai, "Yemen clashes fuel fears of all-out sectarian war", BBC News, 20 Eylül 2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29293849>; SHAKDAM Catherine, "Yemen at War: The New Shia-Sunni Frontline Thar Never Was", Foreign Policy Journal, 10 Nisan 2015, <https://www.foreignpolicyjournal.com/2015/04/10/yemen-at-war-the-new-shia-sunni-frontline-that-never-was/> ; "Libya, Syria, Yemen: Sectarian conflict threatens entire Middle East" RT News, 26 Mart 2015, <https://www.rt.com/news/244181-yemen-sunni-shiite-war/>

⁴ 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap isyanları Arap halklarının demokrasi, özgürlük, eşitlik, insan hakları gibi taleplerle meydanları doldurmasıyla ivme kazandı ve Tunus'tan sonra Libya, Mısır, Suriye, Bahreyn, Cezayir, Ürdün, Yemen, Umman, Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn gibi birçok ülke farklı yoğunlukta etkilendi. Bu süreç sonunda Mısır ve Tunus'ta yönetimler değişti, Suriye, Libya gibi ülkelerde ise iç savaş hala devam etmektedir.

⁵ Kararlılık Fırtınası Operasyonuna katılan ülkelerden; Suudi Arabistan 100 savaş uçağı, 150 bin kişilik kara ve deniz birliği ile, Birleşik Arap Emirlikleri 30 savaş uçağı ile, Kuveyt 15 savaş uçağı ile, Bahreyn 15 jet ile, Katar 10 jet ile Ürdün 6 savaş uçağı ile, Fas 6 savaş uçağı ile Sudan 3 savaş uçağı ile Mısır, kara operasyonu için asker göndermeye hazır olduğunu açıklamış, ayrıca hava ve deniz gücünü de harekete geçirmiştir, Süveyş Kanalı üzerinden de Aden Körfezi'ne dört savaş gemisi göndermiştir. Pakistan ise askeri destek vereceğini belirtmiştir. Ayrıca ABD, Türkiye ve Avrupa ülkeleri ise, Husi Hareketi'ne düzenlenen hava operasyonlarına destek verdiklerini açıklamışlardır.

⁶ Detaylı bilgi için bkz: Oxfam: Yemen'de 8 milyon kişi susuz kalabilir. (2017, 25 Aralık). Deutsche Welle Türkiye, <http://www.dw.com/tr/oxfam-yemende-8-milyon-ki%C5%9Fi-susuz-kalabilir/a-41528875>, E.T.: 26.11.2017. Hassoun, A. & Bakhsh, S. (2017, 15 Kasım). Yemen'de Suudi Arabistan Ablukasının Bedelini Ödeyen Siviller, BBC Türkçe, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41987284>, E.T.: 26.11.2017.

⁷ BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) Yemen temsilcisi Meritxell Relano BM Cenevre Ofisi'ne yaptığı açıklamada havaalanları, limanlar ve kara sınırlarının kapatılmasının ülkedeki insani krizi daha da derinleştirdiğini, milyonlarca çocuğa temel insani yardım malzemelerinin ulaştırılmadığını, Yemen'de yarısı çocuk olmak üzere 7 milyon kişinin kıtlık sınırında olduğunu belirtmiştir. Relano ayrıca 2,2 milyon çocuğun akut beslenme yetersizliği yaşadığını ve bu çocukların 385 bininin hayatta kalabilmek için tedaviye ihtiyaç duyduğunu, 1 milyona yakın çocuğun çocuk felci riski altında yaşadığını ve ablukanın bir an önce kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır. BM'ye bağlı kuruluşlar ülkedeki difteri salgınına karşı uyarı yaptı ve eğer önlem alınmazsa 1 milyon çocuğun bu durumdan etkilenebileceğini belirtmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı açıklamaya göre ise Yemen'de 27 Nisan 2017'den bu yana ülke genelinde 955 bin 516 şüpheli kolera vakası görülürken, salgın nedeniyle 2 bin 218 kişi hayatını kaybetmiştir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazar Katkıları

Yazar çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- 2 Yemens Become One, and Celebrate. (1990), The New York Times, <https://www.nytimes.com/1990/05/23/world/2-yemens-become-one-and-celebrate.html>, E.T.: 04.02.2021.
- Abbas, J. F. (2015), Why 'Operation: Decisive Storm' Was Needed in Yemen?. Al Arabiya English, <https://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2015/03/26/Why-Operation-Decisive-Storm-was-needed-in-Yemen-.html>, E.T.: 26.11.2017.
- Alain, G. (2009), Les damnés de la mer: les pirates somaliens en mer Rouge et dans l'océan Indien, Diplomatie, 40, http://archives-fig-st-die.cndp.fr/actes/actes_2009/gascon/article.html, E.T.: 12.11.2017.
- Al-Deen, S. M. (2019). Federalism in Yemen: A Catalyst for War, The Present Reality, and the Inevitable Future, The Sana'a Center for Strategic Studies, http://sanaacenter.org/files/Federalism_in_Yemen.pdf, E.T.: 14.12.2020.
- Aydintepe, M., İ. Artokça (2013), Yemen Raporu, TASAM, 55.
- Barbieri, E., M. Matray (2015), Yémen. Vers un Echec du Modele Yéménite de Transition Négociée, La Revue Géopolitique, <https://www.diploweb.com/Yemen-Vers-un-echec-du-modele.html>, E.T.: 25.11. 2017.
- Bouchard, D. (2015), Le Yemen: Violences Sectaires et Guerre de Prouration, Chaire Raoul Dandurand, https://dandurand.uqam.ca/wp-content/uploads/sites/3/2016/04/chronique_bauchard_2015.pdf, E.T.: 25.11. 2017.
- Carapico, S. (1993), The Economic Dimension of Yemeni Unity, Middle East Report 184 23, 5(9).
- Clark, V. (2010). Yemen: Dancing on the Heads of Snakes. London: Yale University Press.
- Cole, S. (2019), The Economic Disaster Behind the Yemen Civil War. The Foreign Analyst, <http://theforeignanalyst.com/the-economic-disaster-behind-the-yemen-civil-war>, E.T.: 07.02.2021.
- Colgan, J. (2015) How Sectarianism Shapes Yemen's War. The Monkey Cage (Washington Post blog), <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2015/04/13/how-sectarianism-shapes-yemens-war/>, E.T.: 07.02.2021.
- Colton, A.N. (2010), Yemen: A Collapsed Economy. Middle East Journal, 64(3), 410-426.
- Corcoran, M. (2015), Timeline: A Century of Conflict in Yemen, ABC News, E.T.:29.11.2017.
- Council on Foreign Relations. (2021), War in Yemen, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/war-yemen>, E.T.: 09.02.2021.
- Day, S. (2010), The Political Challenge of Yemen's Southern Mouvement, Carnegie Endowment, 108.
- Goy, R. (1990), La réunification du Yémen, Annuaire Français de Droit International, 36, 249-265.
- Harman, C. (2010), Halkların Dünya Tarihi, İstanbul: Yordam Kitap, Çev: Uygur Kocabaşoğlu.
- Hashemi, N., Postel, D. (2017) Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East, The Review of Faith & International Affairs, 15(3), 1-13.

- Kaçar, A. (2017), Açlıkla ve Terörle Pençeleşen Ülke Yemen II, Genç Birikim, <http://www.gençbirikim.net/aclikla-ve-terorle-pencelesen-ulke-yemen-ii/>, E.T.: 26.11.2017.
- Katz, M. (1992). Yemeni Unity and Saudi Security, Middle East Policy, 1.
- Kendall, E. (2017), Iran's fingerprints in Yemen: Real or Imagined?, The Atlantic Council, <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2017/10/Irans-Fingerprints-in-Yemen-web-1019.pdf>, E.T.: 05.02.2021.
- Kimutai, K. (2017), Who are The Houthis Of Yemen?, Worldatlas, <http://www.worldatlas.com/articles/who-are-the-houthis-of-yemen.html>, E.T.: 27.11.2017.
- Laçiner, S., S. Açıklan, G. Coşkun (2010), Yemen Dosyası: Fakirlik ve Terör Kısacasında Bir Ülke, İstanbul: Usak Yayınları.
- Matthiesen, T. (2013), Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring That Wasn't, Stanford: Stanford University Press.
- Mapping Militant Organizations. (2015), Al Qaeda in Yemen. Stanford University. <https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/al-qaeda-yemen>, E.T.: 05.02.2021.
- Romey, K. (2015), Suudi saldırıları Kültür Varlıklarını Yıkıyor, National Geographic Türkiye, <http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kesfet/suudi-saldirilari-yemenin-kulturel-varliklarini-yikiyor/2487>, E.T.: 26.11.2017.
- Saudi Arabia Leads Air Assault in Yemen. (2015), The New York Times, <https://www.nytimes.com/2015/03/26/world/middleeast/al-anad-air-base-houthis-yemen.html>, E.T.: 13.11.2017.
- Semin, A. (2015). Yemen Krizi, Husiler ve İran-Körfez Güç Mücadelesi, Bilgesam, 1201, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20150403331201.pdf>, E.T.: 26.11.2017.
- Sharp, M. J. (2020), Yemen: Civil War and Regional Intervention. Congressional Research Service, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R43960.pdf>, E.T.: 06.02.2021.
- Sultan, A. (1993). Yemen'de Siyasi Durum", İstanbul: Dünya ve İslam Dergisi,15, Çev: Nihat Bulut.
- The Armed Conflict Location and Event Data Project. (2019), Yemen Snapshots: 2015-2019, <https://acleddata.com/2019/06/18/yemen-snapshots-2015-2019/>, E.T.: 06.02.2021.
- Türel, Y. (2011), Uluslararası Politikada Ortadoğu, Ankara: Barış Kitap.
- Türkoğlu, R. Yemen'de Siyasi İktidar Mücadelesi ve İç Çatışmalar, <https://ridvanturkoglu.files.wordpress.com/2015/03/yemen-de-siyasi-iktidar-mc3bccadelesi-ve-ic3a7-c3a7atc4b1c59fmalar1.pdf>, E.T.: 16.11.2017.
- United States Library of Congress. (2008). Country Profile: Yemen. <https://www.loc.gov/rr/frd/cs/profiles/Yemen.pdf>, E.T.: 05.02.2021.
- U.S. Energy Information Administration, World Oil Transit Chokepoints, Overview. (2014), https://www.connaissancedesenergies.org/sites/default/files/pdf-pt-vue/world_oil_transit_chokepoints.pdf, E.T.: 13.11.2017.
- What is The Houthi Movement?, (2016), Tony Blair Institute for Global Change, <https://institute.global/insight/co-existence/what-houthi-movement>, E.T.: 24.11.2017.
- Whitaker, B. (2011), Yemen's Ali Abdullah Saleh resigns but it changes little, The Guardian, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/nov/24/yemen-ali-abdullah-saleh-resigns>, E.T.: 25.11.2017.
- Yemen'de İktidar Mücadelesi ve İç Savaş. (2017, 26 Nisan). SDAM, <http://sdam.org.tr/haber/86-yemende-iktidar-mucadelesi-ve-ic-savas/>, E.T.: 25.11.2017.
- Yemen'in eski Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih öldürüldü. (2017, 4Aralık). BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42219806>, E.T.: 05.06.2018.
- Yemen National Dialogue Conference Participants. (2013), Agence France-Presse, <https://www.thenational.ae/world/mena/yemen-national-dialogue-conference-participants-1.292425>, E.T.: 25.11.2017.

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Yeni Keynesyen Ücret Phillips Eğrisi (NKWPC) Geçerli Midir? ARDL Sınır Testi Yaklaşımından Bulgular *

Engin Can Ozan¹, İbrahim Bakırtas¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, Yeni Keynesyen Ücret Phillips Eğrisi (NKWPC)’nin Türkiye için varlığını test etmektir. Bu amaç doğrultusunda, ARDL sınır testi yaklaşımı tahmin yönteminden faydalanılarak analizler yapılmıştır. Araştırma 1995:Q1-2019:Q4 dönem aralığında derlenen verileri kapsamaktadır. Yeni Keynesyen görüşün varsayımlarına bağlı olarak yapılan analiz bulgularına göre, Türkiye için ücret enflasyonu ile işsizlik oranı arasında anlamlı ve ters yönlü bir ilişki vardır. Bu bulgular ışığında gelecek dönem ücretlerin ve fiyatların tahminlerinde ve yaşanan şoklar sonrasında ekonominin tekrar dengeye gelme hızının tespitinde, Türkiye’deki politika yapıcıların Yeni Keynesyen Ücret Phillips Eğrisinden faydalanarak politika üretebilecekleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yeni Keynesyen Ücret Phillips Eğrisi, NKWPC, Türkiye ekonomisi, ücret enflasyonu, işsizlik, ARDL.

Does New Keynesian Wage Phillips Curve (NKWPC) Exist in Turkey? Evidence From ARDL Bounds Testing Approach

Abstract

The aim of this research is to test the existence of the New Keynesian Wage Phillips Curve (NKWPC) in Turkey. For this purpose, analyzes were made using the ARDL bound testing approach. The research covers the data compiled in the period between 1995: Q1-2019: Q4. Empirical findings indicated that, based on the assumptions of the New Keynesian approach, there is an adverse relationship among the wage inflation and unemployment rate in Turkey. The findings of this research revealed that New Keynesian Wage Phillips Curve could be used by policy makers to design economic policies such as the estimation of future wages and prices and the determination of adjustment rate to the equilibrium in Turkey.

Keywords: New Keynesian Wage Phillips Curve, NKWPC, Turkish economy, wage inflation, unemployment, ARDL.

* Bu çalışma Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ danışmanlığında Engin Can OZAN tarafından “Yeni Keynesyen Ücret Phillips Eğrisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama” başlığı ile tamamlanarak 10/07/2020 tarihinde savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Sorumlu Yazar (Corresponding Author), Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, engincanozan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7610-221X>

¹ Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, ibakirtas@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0945-2823>

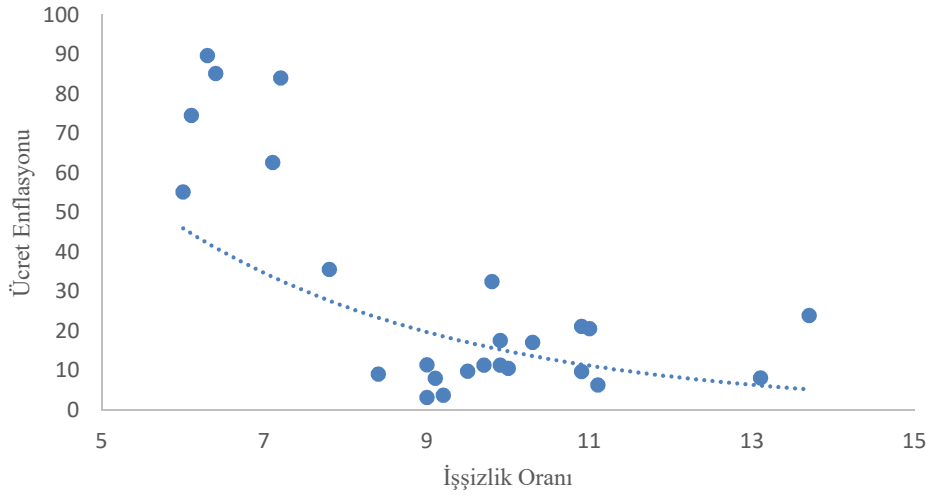
GİRİŞ

Phillips Eğrisi parasal ücretlerdeki değişim oranları ile işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi gösterir. Phillips Eğrisinin bu klasik formu, sonraki yıllarda Lipsey (1960) ve Samuelson (1960)'un katkılarıyla geliştirilerek enflasyon ve işsizlik oranları arasındaki ters yönlü ilişkiyi gösteren eğriye evrilmiştir. Politika yapıcılar ekonomik programlarını tasarlarken ve planlarken uzun yıllar bu eğriden faydalanmışlardır. 1960 yılından itibaren dünyada uygulanmaya başlayan ve Phillips Eğrisinden de faydalanan Keynesyen politikalar, 1963 yılında Türkiye'de de uygulanmaya başlamıştır (Korkmaz ve Çoban, 2006). Ekonomide planlı döneme geçişle sanayileşme politikaları öne çıkmış ve yüksek enflasyon göze alınarak istihdam yaratma çabası kalkınma planlarında öncelikli hedef olmuştur (Bozdağlıoğlu, 2008). Ancak uygulanan Keynesyen politikalar kamu açıklarının artmasına neden olmuş ve bu artışlar ekonomik krizleri tetiklemiştir. 1973 petrol krizine bağlı olarak dünyada yaşanan stagflasyon yüksek enflasyon oranları ile beraber yüksek işsizliğin de yaşanacağını göstermiştir. Bu durum enflasyon ile işsizlik oranları arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığını gösteren Phillips Eğrisinin de şöhretini yitirmesine neden olmuştur. 1980 yılında hazırlanan 24 Ocak istikrar kararları ile Türkiye ekonomisinin büyüme ivmesi hızlanmış ve buna bağlı olarak işsizlik oranları azalmıştır.

1980'den 1994 krizine kadar olan dönemde Türkiye'de ortalama enflasyon %62 olarak gerçekleşmiş, ancak 1994 krizi ile beraber enflasyonun yanı sıra işsizlik oranları da tekrar artış göstermiştir. Bu dönemde ortalama işsizlik oranları %8 olarak gerçekleşmiştir. 2001 krizinde enflasyon oranları ve işsizlik oranları en yüksek seviyeleri görmüştür. Kriz sonrasında uygulanan politikalar başarılı olmuş ve enflasyon oranları 2012 yılına kadar gerilemiştir (Güven ve Ayvaz, 2016). Enflasyon ile mücadelede, özellikle 2002 sonrasında uygulanan politikalar başarıya ulaşırken aynı durum işsizlikle mücadelede sağlanamamıştır. Türkiye ekonomisinde yaşanan yüksek enflasyon ve işsizlik oranları her zaman araştırmacıları ve kalkınma planlarını hazırlayan politika yapıcıları enflasyonun ve işsizliğin Türkiye'deki nedenlerini incelemeye itmiştir. Bu soruya verilen en önemli yanıtlardan biri de ücretler olmuştur. Ücretler artan maliyet nedeniyle firmaların işçi çıkarmalarına neden olurken, artan ücretler diğer yandan fiyat artışlarına neden olmaktadır. Ücretlerin artması toplam talepte bir artışa neden olurken, toplam talepte gerçekleşen artışlar yetersiz üretim ile birlikte fiyatlara yukarı yönlü baskı yaparak, enflasyonu arttırmaktadır.

Yüksek enflasyon seviyeleriyle mücadele için kullanılan para ve maliye politikası araçları Türkiye'de ekonomik krizlerin sıkça yaşanmasının nedenlerinden biri olmuştur. Bu bağlamda ekonomik krizlere neden olmadan enflasyon ile mücadelede kullanılacak araç setlerinin seçiminde ücretlerde oluşabilecek etkilerin de göz önüne alınmasının daha başarılı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacağı ileri sürülmektedir. Bu politikaların tasarlanmasında işsizlik ve ücret enflasyonu veya enflasyon arasındaki ilişkinin doğasının tanımlamak önemlidir. Ücret enflasyonu ile işsizlik arasındaki ilişkinin doğasını resmeden en temel iktisat politikası araçlarından biri Yeni Keynesyen Ücret Phillips Eğrisi (NKWPC)'dir. Türkiye'de ücret enflasyonu ile işsizlik oranlarının genel görünümü ise Şekil 1'deki gibidir. Bu genel görüntü NKWPC'nin Türkiye için varlığının test edilebilir olduğuna işaret etmektedir.

Şekil 1: Ücret Enflasyonu ile İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki (1995-2019)

Klasik Phillips Eğrisinin gösterdiği parasal ücretlerdeki değişim ile işsizlik oranları arasındaki ters yönlü ilişkinin teorik arka planının ve mikro temellerinin eksiliği bu eğriye dayalı yapılacak analizlerin başarısını sınırlandırmıştır. Bu nedenle Klasik Phillips Eğrisi Yeni Keynesyen İktisatçılar tarafından mikro temelleri göz önüne alınarak teorik arka planı geliştirilmiş ve öncülüğünü Gali (2011)'in yaptığı bir grup iktisatçı tarafından Klasik Phillips Eğrisinin yapışkan ücret modellerinden faydalanarak yeni formu tanımlanmıştır. Bu yeni form NKWPC olarak isimlendirilmektedir. Gali'nin oluşturduğu NKWPC'nin daha önce Türkiye'deki varlığının test edilmemiş olması bu araştırmanın yapılmasının arkasındaki en önemli güdüleyicidir.

Bu çalışmanın amacı NKWPC'nin Türkiye'deki varlığını incelemektir. Bu test sonuçlarına bağlı olarak NKWPC'nin varlığının doğrulanması veya reddedilmesi kalkınma planlarının hazırlanmasında politika yapıcılara rehberlik edebilecek ve Türkiye'de ücret dinamiklerinin belirlenmesinde faydalı olacaktır.

Bu araştırma giriş bölümü dâhil beş kısımdan oluşmaktadır. Giriş bölümünü takiben NKWPC'nin teorik arka planına ve matematiksel türetilişine yer verilmiştir. Veri ve yöntem kısmında analizde kullanılan seriler tanımlanmış ve analiz yöntemine ait bilgiler paylaşılmıştır. Analiz ve bulgular başlığı altında ilk önce durağanlık ve eşbütünleşme analizlerine ait tahminlere, daha sonra ARDL sınır testi yaklaşımıyla yapılan analize yer verilmiştir. Son kısımda ise NKWPC'nin Türkiye'de varlığına ilişkin yapılan analiz bulguları ışığında sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

2. TEORİK VE AMPİRİK ARKAPLAN

Geleneksel Phillips Eğrisi, grafiksel olarak ücret enflasyonu ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığını gösterir, ancak neden bir bağlantı olabileceğinin altında yatan nedenleri göstermede yetersizdir. Bu konudaki araştırmalarıyla Gali, bu yetersizliği NKWPC yaklaşımı ile önemli ölçüde gidermiştir. Gali'nin oluşturmuş olduğu NKWPC eşitliği, ücret enflasyonu, ücret yapışkanlığı ve işgücü arz esnekliği gibi yapısal parametrelerin işsizlik oranına bağlı olduğunu göstermektedir. NKWPC'nin teorik bileşenlerinden birinin yapışkan ücretler olduğunu ileri süren Gali, Erceg, Henderson ve Levin (2000) tarafından geliştirilen ve araştırmacıların baş harflerine istinaden EHL modeli olarak isimlendirilen, yapışkan ücret modelinden esinlenerek hanehalklarının fayda fonksiyonunu ve bütçe kısıtını tanımlamıştır. Bu fonksiyon ve kısıtın basit formdaki eşitlikleri aşağıdaki gibidir (Muto ve Shintani, 2014):

Hanehalklarının fayda fonksiyonu;

$$U(C_t, N_t) \equiv \log C_t - \frac{N_t^{1+\varphi}}{1+\varphi} \quad (1)$$

şeklinde. Eşitlik 1'e göre, C_t ; hanehalkı tüketimini ve N_t ; t zamandaki emek girdisini ifade etmektedir.

Hanehalklarının bütçe kısıtı ise:

$$P_t C_t + Q_t B_t \leq B_{t-1} + W_t N_t + \Pi_t \quad (2)$$

şeklinde. Eşitlik 2'de, P_t ; fiyatlar genel düzeyini, Q_t ; nominal risksiz vadeli tahvilin fiyatını, B_t ; risksiz vadeli tahvilin satın alma değeri, W_t ; ortalama nominal ücret düzeyini ve Π_t ; gelir bileşenlerinin toplamını göstermektedir.

Hanehalkları fayda fonksiyonlarını göz önünde bulundurarak, yaşam boyu faydalarını maksimum yapmak için nominal ücret seviyesini belirlemektedir. Hanehalkları her dönem nominal ücretlerin yeniden belirleme imkanına sahip değildir. Calvo (1983)'ün yapışkan fiyat modeline göre hanehalkları sadece $(1 - \theta_w)$ olasılığı durumunda nominal ücretlerini yeniden belirleme imkanına sahiptir. EHL modeline göre firmalar, reel ücretleri göz önünü alarak işgücü taleplerini belirler. Firmaların emek talep fonksiyonları:

$$N_{t+k|t} = \left(\frac{W_t}{W_{t+k}}\right)^{-\epsilon_w} N_{t+k} \quad (3)$$

şeklinde. Eşitlik 3'de, $N_{t+k|t}$; nominal ücretin t dönemindeki son belirlenmesinin ardından t + k dönemdeki işgücü talebini temsil etmektedir. θ_w değişkeni ücret birliği seviyesini temsil eder ve 0 ile 1 arasında değer alır. Bu değere Calvo ücret parametresi denir. Bir ülkede ücretlerin yeniden pazarlığı yapabilecek işgücünün yüzdesini ölçer. Değer ne kadar 1'e yaklaşırsa, maaşlarını yeniden pazarlık edebilecek işgücü sayısı o kadar az olur. Ters durumda çok olur. ϵ_w ; sabit ücret esnekliğini ve φ ; Frisch işgücü arzı esnekliğini sembolize etmektedir. (φ), tüketimden sürekli marjinal fayda sağlandığında reel ücretlerde ki bir değişiklik sonrası işgücü arzındaki yüzde değişimi göstermektedir (López ve Saglio, 2017). Bir hanehalkı nominal ücret seviyesini yeniden optimize etme şansı elde ettiğinde beklenen faydasını en üst düzeye çıkarmayı amaçlayacaktır. Bu eşitliklere bağlı olarak hanehalkı için nominal ücrete ilişkin birinci sıra koşulu aşağıdaki eşitlikteki gibi tanımlanır:

$$\sum_{k=0}^{\infty} (\beta \theta_w)^k E_t \left\{ \frac{N_{t+k|t}}{C_{t+k}} \left(\frac{W_t^*}{P_{t+k}} - M^w MRS_{t+k|t} \right) \right\} = 0 \quad (4)$$

Eşitlik 4'de, MRS_t ; t döneminde tüketim ve emek arasındaki marjinal ikame oranını, M^w ; ücret yapışkanlığının olmadığı durumda ücret markupunun doğal seviyesini, β ; iskonto değerini göstermektedir. Eşitlik 1'de gösterilen fayda fonksiyonu veri iken MRS_t , $MRS_{t+k|t} = C_{t+k} N_{t+k|t}^{\varphi}$ ifade edilir. Eşitlik 3'de gösterilen emek talebi fonksiyonuna göre M^w , $M^w = \epsilon_w / (\epsilon_w - 1)$ 'dan türetilmektedir.

Denge durumunda eşitlik 4'de log-lineerleştirme yapıldıktan sonra EHL'nin ücret dinamiklerinin yapısal modeli elde edilir:

$$\pi_t^w = \beta E_t \pi_{t-1}^w - \lambda_w (\mu_t^w - \bar{\mu}^w) \quad (5)$$

Eşitlik 5'e göre, π_t^w ; ücret enflasyon oranını ($\pi_t^w = \log W_t - \log W_{t-1}$), μ_t^w ; ortalama ücret markupunu ($\mu_t^w = \log \left(\frac{W_t}{P_t} \right) - \log MRS_t$), $\bar{\mu}^w$; μ_t^w 'in doğal oranını ifade etmektedir. λ_w ise şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$\lambda_w \equiv \frac{(1-\theta_w)(1-\beta\theta_w)}{\theta_w(1+\epsilon_w\varphi)} > 0 \quad (6)$$

Ampirik çalışmalarda, eşitlik 5'i tahmin etmek zordur. Çünkü ücret markupı ücret enflasyonunun birincil belirleyicisidir ve gerçek zaman serisi verilerinde doğrudan gözlemlenemez. Bu bağlamda Galí, hanehalkının işgücü arzı kararlarına karşı ek bir varsayım getirerek, ücret markupunun işsizlik oranıyla

değiştirilmesini önermektedir. Aynı zamanda, işgücünün de bölünemez olduğunu varsaymaktadır (Hansen, 1985).

Gali'ye göre hanehalkı üyelerinde bir süreklilik vardır. Her üye j ile endekslenir, burada j üyesi için emeğin faydasızlığı, eğer kullanılırsa j^φ tarafından verilir, aksi takdirde sıfır kabul edilir. Bu doğrultuda hanehalkının faydası eşitlik 7'deki gibi ifade edilir.

$$U(C_t, N_t) \equiv \log C_t - \frac{N_t^{1+\varphi}}{1+\varphi} = \log C_t - \int_0^{N_t} j^\varphi dj \quad (7)$$

Eşitlik 2.13'e göre, N_t ; t zamandaki firma emek talebi tarafından belirlenen emek girdisini ifade etmektedir. Eşitlik 7'de de eşitlik 1'de olduğu gibi hanehalkları aynı sorun ile karşı karşıyadır. Bu nedenle ücret enflasyonunun yapısal modeli Gali (2011)'nin önermelerine uygun olarak tanımlanabilir.

Hanehalkı üyesi j , reel ücret ve emeğin faydasızlığını elde etmenin marjinal faydasını tüketim birimlerini ölçerek karşılaştırır ve aşağı belirtilen fonksiyon sağlandığında emek arz eder.

$$\frac{W_t}{P_t C_t} \geq j^\varphi \quad (8)$$

L_t , yukarıdaki koşulu yerine getiren eşik üye endeksi olarak kabul edilmektedir. L_t , emek arzının bir ölçüsü olarak düşünülebilir. Çünkü sadece 0'dan L_t 'ye kadar bir endeksi olan üyeler, t döneminde emek arz etmek istedikleri için L_t emek arzının bir ölçüsü olarak düşünülebilir. Böylece log-lineerleştirilmiş emek arz fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$w_t - p_t = c_t + \varphi l_t \quad (9)$$

Eşitlik 9'da küçük harflerle sembolize edilenler değişkenlere karşılık gelen logaritmik karşılıklardır. Ortalama ücret markupı ($\mu_t^w \equiv w_t - p_t - mrs_t = w_t - p_t - c_t - \varphi n_t$) ve işsizlik oranı ($u_t \equiv n_t - l_t$) tanımlarını kullanılarak, ücret markupı ve işsizlik oranı arasındaki aşağıdaki doğrusal ilişki eşitlik 9'da türetilmiştir.

$$\mu_t^w = \varphi u_t \quad (10)$$

Eşitlik 10'a dayanarak, ücretler yapışkan değilse gerçekleşebilecek işsizlik düzeyi olarak tanımlanan doğal işsizlik oranı (u^n), istenen ücret markupunun doğrusal bir fonksiyonudur. Bu fonksiyon eşitlik 11'de gösterilmektedir.

$$u^n = \frac{1}{\varphi} \bar{u}^w \quad (11)$$

Eşitlik 10 ve eşitlik 11, eşitlik 5'de yerine konulduğunda NKWPC'nin basit formuna ulaşılır. Bu eşitlik aşağıdaki gibidir:

$$\pi_t^w = \beta E_t \pi_{t+1}^w - \lambda_w \varphi (u_t - u^n) \quad (12)$$

Tüm bu açıklamalar ışığında Orijinal Phillips Eğrisinde olduğu gibi NKWPC'de ücret enflasyonu ile işsizlik arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. Eğer beklenti terimi tekrarlı olarak tanımlanırsa NKWPC'nin dinamik formuna ulaşılır:

$$\pi_t^w = -\lambda_w \varphi \sum_{k=0}^{\infty} \beta^k E_t (u_{t+k} - u^n) \quad (13)$$

Eşitlik 13'e göre NKWPC, ücret enflasyonunun mevcut ve gelecekteki işsizlik oranlarının iskonto edilmiş toplamına bağlı olduğunu göstermektedir. Eşitlik 13, NKWPC'nin eğiminin yapısal parametrelere bağlı olduğunu gösterir. Diğer her şey sabitken, eğer ücret esnek veya işgücü arzı esnek değilse eğrinin eğimi diktir, tersi durumda yatıktır.

NKWPC'nin temel formunda hanehalkı ücret revize etme şansı elde etmezse ücretin sabit olduğu varsayılır. Alternatif bir spesifikasyonda Galí, ücret sözleşmelerine fiyat enflasyonuna ilişkin otomatik endekslemeyi dikkate alır. Eğer hanehalkı ücretleri yeniden optimize etme şansı elde etmezse, nominal ücretin aşağıdaki kurala göre otomatik olarak ayarlandığı varsayılır (Muto ve Shintani, 2017).

$$w_{t+k|t} - w_{t+k-1|t} = \gamma \bar{\pi}_{t+k-1}^p + (1 - \gamma)\pi^p + g \quad (14)$$

Burada $w_{t+k|t}$; hanehalkının en son t dönemindeki nominal ücreti revize etme şansı elde ettiği t + k dönemindeki nominal ücreti, $\bar{\pi}_t^p$; endeksleme için kullanılan fiyat enflasyonunun ölçüsüdür, π^p ; durağan durumda fiyat enflasyonunu ve g; durağan durumda verimlilik artışını sembolize etmektedir. Daha sonra NKWPC aşağıdaki gibi değiştirilir;

$$\pi_t^w = \alpha + \gamma \pi_{t-1}^p + \beta E_t(\pi_{t+1}^w - \gamma \pi_t^p) - \lambda_w \varphi(u_t - u^n) \quad (15)$$

Eşitlik 15'de $\alpha \equiv (1 - \beta)((1 - \gamma)\pi^p + g)$ olarak tanımlanır.

NKWPC'yi tahmin ederken, Galı işsizlik oranının belirlenmesi için basit bir otoregresif model benimsemektedir. Örneğin, işsizlik oranının $u_t = \phi_0 + \phi_1 u_{t-1} + \varepsilon_t$ gibi bir AR (1) modelini izlediği varsayımında, indeksli indirgenmiş biçimli NKWPC eşitliği aşağıdaki formda tanımlanır;

$$\pi_t^w = \delta + \gamma \pi_{t-1}^p + \psi_0 u_t \quad (16)$$

Eşitlik 16'da $\delta \equiv \frac{1}{1-\beta} \left\{ \alpha + \lambda_w \varphi(u^n - \frac{\beta \phi_0}{1-\beta \phi_1}) \right\}$ ve $\psi_0 \equiv -\frac{\lambda_w \varphi}{1-\beta \phi_1}$ olarak tanımlanmaktadır.

Her ne kadar NKWPC ücret enflasyonu ve işsizlik arasında ters yönlü ilişkiyi gösterse de, Geleneksel Phillips Eğrisinden iki noktada ayrılmaktadır. Birinci nokta, NKWPC'nin Phillips Eğrisinin eksik olduğu mikro temellere sahip olmasıdır. NKWPC'deki ters yönlü ilişki, işgücünün ücret esnekliğine ve ücret esnekliğinin büyüklüğüne bağlıdır. Phillips Eğrisi ise yalnızca emek talebi yüksek ve çalışan sayısı az olduğunda firmaların ücretlerini arttıracaklarını ifade etmektedir. İkinci nokta, NKWPC ileriye dönük bir değişkene sahipken, Phillips Eğrisi sadece cari dönemi esas almaktadır.

Daha dinamik ve gerçekçi olması ülke ekonomileri için bu eğrinin varlığının tespiti önemlidir. Bu eğrinin varlığına dair ülke uygulamalı araştırmalar ise çok az sayıdadır. Bu az sayıda çalışma ve bulguları aşağıda özetlenmektedir.

Donayre ve Panovska (2018) ABD için 1964:Q1-2014Q4 dönemi aralığında eşik regresyon analiz yöntemi vasıtasıyla yaptıkları testler sonucunda ücret artışı ve işsizlik oranları arasında güçlü ve ters yönlü ilişkinin varlığına dair kanıtlar bulmuşlardır. Ancak Donayre ve Panovska (2015) ekonomide yaşanan durgunluk ve iyileşme dönemlerinde bu ilişkinin bozulacağına ileri sürmektedir.

Lopez ve Saglio (2017) ise Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya için AR(1) ve AR(2) yöntemleri kullanarak NKWPC'yi tahmin etmiştir. Elde ettikleri bulgulara göre, ücret enflasyonu ve işsizlik oranları arasındaki ilişkinin belirlenmesinde ücret yapışkanlığı ve emek arz esnekliği parametreleri etkilidir. Bu ülkeler içinde NKWPC geçerlidir.

Muto ve Shintani (2017) ise ABD ve Japonya için OLS analiz yöntemi vasıtasıyla NKWPC'yi 1970-2013 dönemine ait verilerle test etmiş ve iki ülkeye ait bulguları karşılaştırmışlardır. Elde ettikleri bulgular, ülkelerin ücret yapışkanlığı ve enflasyon hedeflemesi politikalarına bağlı ilişkinin varlığını etkilediğini gösterir. Ancak her iki ülke için de NKWPC'nin varlığı doğrulanmıştır.

Başta (2019) ise ABD için OLS analiz yöntemi vasıtasıyla NKWPC'yi 1990:Q1-2014:Q4 dönemine ait verilerle test etmiştir. Elde ettiği bulgulara göre, NKWPC uygun gecikmenin alındığı analizlerde daha başarılı olmaktadır. Aynı zamanda ekonomide yaşanan şoklar sonrasında toplam talepte meydana gelen etkinin tamamen ortadan kalkmayacağını ileri sürmektedir.

3. VERİ VE YÖNTEM

Bu bölümde öncelikle analizde kullanılan ampirik model tanıtılmakta, ardından birim kök test sonuçları paylaşılmaktadır. Devamında ARDL modellerinin tahmin sonuçları ve bu sonuçlar sonrasında elde edilen bulguların ekonomik anlamları ifade edilmektedir. Eşitlik 17 ekonometrik analizde kullanılan temel regresyon eşitliğidir. Türkiye'de NKWPC'nin varlığını incelemek için Muto ve Shintani (2014)'nin Galı'nın yapısal ücret denkleminde hareketle türettiği aşağıdaki eşitlik kullanılmıştır.

$$RWI_t = \beta_0 + \beta_1 RWI_{t-i} + \beta_2 INF_{t-i} + \beta_3 UN_{t-i} + \varepsilon_t \quad (17)$$

Eşitlik 17’de RWI; reel ücret enflasyonunu, INF; enflasyonu, UN; işsizlik oranını ve ε ; rassal hata terimini, indislerde belirtilen t ; cari dönemi i ; ise bilgi kriterlerince belirlenen optimal gecikme uzunluklarını ifade etmektedir.

Türkiye için yapılacak analiz 1995Q1-2019Q4 dönemini kapsamaktadır. Bu dönemin seçilme nedeni; tüm değişkenler için verilerin sistematik olarak raporlandığı başlangıç tarihinin 1995-2019 dönemini kapsamasıdır. Bu modelde kullanılan değişkenlere ait verilerin modeldeki kullanım şekli ve kaynakları Tablo 1’de gösterilmektedir. İşsizlik oranının 2000 yılı öncesine ait 6 aylık verileri ortalamalar aynı olacak şekilde kuadratik uyarılma yöntemiyle 3’er aylık verilere dönüştürülmüştür. Seriler mevsimsellikten arındırılmıştır.

Tablo 1: Analizde Kullanılan Veriler

Değişken	Simge	Açıklama	Veri Kaynağı
Reel Ücret Enflasyonu	RWI	Reel Ücret Endeksinin Logaritmasının Farkı	OECD
Enflasyon	INF	Tüketici Fiyat Endeksinin Yıllık Yüzde Değişimi	TCMB EVDS
İşsizlik Oranı	UN	İşsiz nüfusun işgücü içindeki oranı	TCMB EVDS

4. ANALİZ VE BULGULAR

Temel eşitlik çerçevesinde Türkiye’de NKWPC’nin varlığını test etmek için birim kök testi, Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve ARDL Sınır Testi aşamalarını içeren bir analiz süreci takip edilmiştir. Zaman serileri ekonometrisinde uygun tahmincinin seçiminde serilerin durağanlık analizi için gerçekleştirilen birim kök test sonuçları temel belirleyicidir. Ekonometrik zaman serileri genellikle düzeyde durağan olmamaktadır. Durağan olmayan serilerle yapılacak analizler de sahte regresyon problemine neden olabileceğinden bu durumu dikkate alan alternatif tahmincilerin kullanılması gerekmektedir.

Tablo 2’de ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçları özetlenmiştir. Tablodaki bulgular incelendiğinde serilerin genelinde birinci farkta durağan oldukları görülmektedir. Bu sonuçlar durağan olmamayı dikkate alan bir tahminci kullanılmasını gerektirmektedir. Ampirik analizde kullanılan temel regresyon eşitliğinde birden fazla açıklayıcı değişken kullanıldığından ve serilerin $I(0)$ veya $I(1)$ olmalarına imkân sağlayan esnek bir yapı sunan Pesaran *vd.* (2001) tarafından ileri sürülen ARDL sınır testi yöntemi kullanılacaktır.

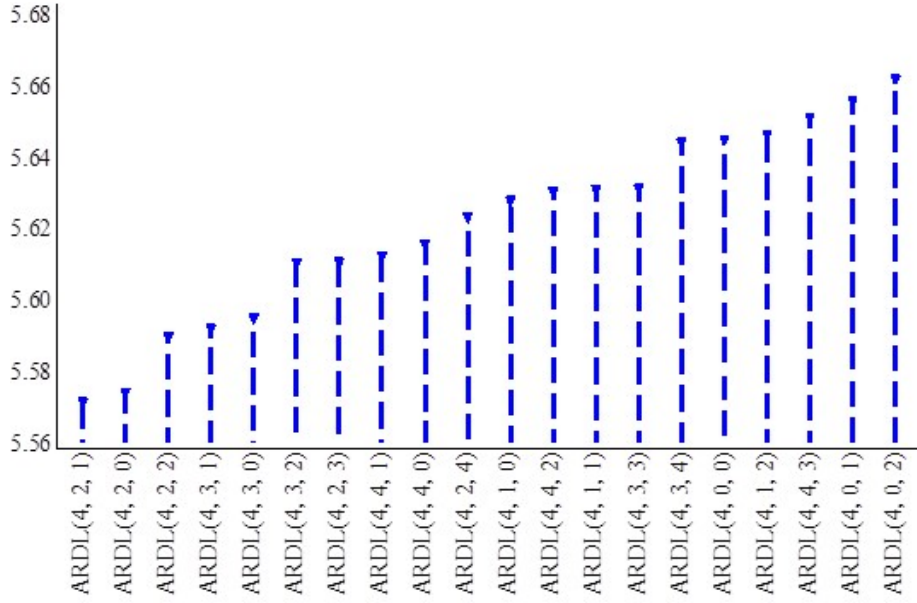
Tablo 2: Birim Kök Test Sonuçları

		Düzyey	
		ADF	PP
<i>RWI</i>	<i>Sabit</i>	-4.303467***	-1.250087
<i>INF</i>		-4.418414***	-2.081841
<i>UN</i>		-1.609978	-1.440128
<i>RWI</i>	<i>Sabit ve Trend</i>	-2.991287	-1.118140
<i>INF</i>		-2.452641	-1.300195
<i>UN</i>		-3.440870*	-2.659241
		Birinci Fark	
		ADF	PP
<i>RWI</i>	<i>Sabit</i>	-2.307051***	-9.798960***
<i>INF</i>		-3.678348***	-7.273314***
<i>UN</i>		-7.636470***	-7.708097***
<i>RWI</i>	<i>Sabit ve Trend</i>	-3.472003**	-9.810333***
<i>INF</i>		-5.247494***	-7.309712***
<i>UN</i>		-7.615204***	-7.688683***

Not: *, ** ve *** ADF ve PP Birim kök testlerine göre durağanlık koşulunun karşılandığı sırasıyla; %10, %5 ve %1 istatistiki anlam düzeylerini belirtmektedir. ADF ve PP, kısaltmaları sırasıyla, Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips-Perron'nu ifade etmektedir. Gecikme uzunlukları Akaike (AIC) referans alınarak tespit edilmiştir. PP birim kök testinde spektral tahmin yöntemi olarak Bartlett kernel, bant genişliği Newey-West olarak otomatik seçilmiştir.

Durağanlık sınaması neticesinde analizde kullanılacak serilerin düzeyde durağan olmadıkları tespit edilmiş ve seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ARDL sınır testi yardımıyla incelenmiştir. ARDL Sınır Testi yönteminin uygulanmasında öncelikle uygun gecikme uzunluklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Birim kök testlerinde olduğu gibi burada da AIC tercih edilmiştir. Şekil 2'de AIC değerini minimum yapan en uygun 20 ARDL modeli özetlenmiştir. Tabloya göre en uygun ARDL modelinin gecikme uzunluğu ARDL (4,2,1) olarak hesaplanmıştır.

Şekil 2: Akaike Bilgi Kriterine Göre En İyi 20 ARDL Modeli

ARDL (4,2,1) modelinin tahmin sonuçları ve Diagnostik test sonuçları Tablo 3’de raporlanmıştır. Ramsey RESET testine göre modelde spesifikasyon sorunu bulunmamaktadır. Breusch Pagan Godfrey, ARCH ve White testlerine göre değişen varyans sorunu bulunmamaktadır. Bununla birlikte şüphelere yer bırakmamak adına modelde otokorelasyon ve değişen varyansa karşı dirençli HAC standart hataları raporlanmıştır. Modeldeki ücret enflasyonunun 3’üncü gecikmesi, düzeyde enflasyon, enflasyonun 2’inci gecikmesi ve sabit terim hariç tüm katsayılar düzeyde ve gecikmeli katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 3: ARDL (4,2,1) Modeli Tahmin Sonucu

Değişken	Katsayı	HAC Std Hata	t-İstatistiği
RWl _{t-1}	0.836909***	0.083942	9.970140
RWl _{t-2}	0.216166***	0.047528	4.548156
RWl _{t-3}	0.059850	0.078929	0.758269
RWl _{t-4}	0.307632***	0.058478	-5.260624
INF	0.043828	0.066605	0.658038
INF _{t-1}	-0.092108	0.065435	-1.407624
INF _{t-2}	0.246343***	0.028609	8.610771
UN	1.384230***	0.313437	-4.416300
UN _{t-1}	1.009960***	0.302016	3.344058
Kukla1	13.66574***	0.334558	-40.84715
Kukla2	10.66931***	2.314948	-4.608877
Sabit Terim	2.300832	1.437236	1.600872
Trend	0.031693**	0.012597	2.515794
Diagnostik Test Sonuçları			
Ramsey RESET:	1.289698 [0.2594]		
Breusch-Pagan-Godfrey:	14.34973 [0.2789]		
White:	17.12465 [0.1450]		
ARCH:	0.001003 [0.9747]		
F İstatistiği:	447.0526 [0.0000]		
R ² :	0.98		

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Diagnostik test sonuçlarında köşeli parantez içerisinde verilen değerler ilgili test istatistiğinin olasılık değerini ifade etmektedir. Kukla1 ve Kukla2 sırasıyla 1999 ve 2005 dönemlerine ait ekonomik kriz ve açık enflasyon hedeflemesine geçiş dönemlerinin bilgilerini modele dahil etmek amacıyla kullanılmıştır. Kukla değişkenler, modele dışsal olarak dahil edildiğinden uzun dönem tahmininde yer almamaktadır.

ARDL modelinin uygun gecikmelerle tahmin edilmesinden sonra uzun dönem denge/eşbütünlüşme ilişkisini araştırmak amacıyla ARDL sınır testi gerçekleştirilmiştir. ARDL sınır testi sürecinde ilk adım, kısıtsız hata düzeltme modelinin (UECM) tanımlanmasıdır. Bu modelde sınır testi uygulanmıştır. Eşitlik 18 UECM'yi temsil eder.

$$\Delta \ln RWI_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^a \beta_{1i} \Delta \ln RWI_{t-i} + \sum_{i=0}^b \beta_{2i} \Delta \ln INF_{t-i} + \sum_{i=0}^c \beta_{3i} \Delta \ln UN_{t-i} + \alpha_0 \ln RWI_{t-1} + \alpha_1 \ln INF_{t-1} + \alpha_2 \ln UN_{t-1} + \varepsilon_t \quad (18)$$

Eşitlik 18’de Δ ; fark operatörü, β_0 ; sabit terimi, ε_t ; hata terimini, $\beta_{1,2,3}$ ve $\alpha_{0,1,2}$ katsayıları ifade etmektedir. (a,b,c); Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenen optimal gecikme uzunluğunu belirtmektedir. Sınır testinde $H_0: \beta_0 = \alpha_0 = \alpha_1 = \alpha_2 = 0$ şeklindedir. H_0 hipotezinin kabulü halinde eşbütünlüşme ilişkisi yoktur. Alternatif hipotez $H_1: \alpha_0 \neq \alpha_1 \neq \alpha_2 \neq 0$ şeklindedir. H_1 hipotezinin kabulü seriler arasında eşbütünlüşmenin olduğunu gösterir. Sınır testi sonuçları Tablo 4’de raporlanmıştır. Hesaplanan F istatistik değeri (8.81) hem Pesaran vd. (2001)’in hem de küçük örneklem için kritik değerleri üreten Narayan (2005)’in tablo kritik değerlerinden büyüktür. Bu sonuca göre modeldeki değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi başka bir deyişle eşbütünlüşme vardır.

Tablo 4: ARDL Sınır Testi Sonucu

F-İstatistiği: 8.815305				
[k=2] [n=96]				
		I(0)	I(1)	
		Asimptotik: n=1000		Eşbütünlüşme
Pesaran vd. (2001)	1%	6.34	7.52	✓
	5%	4.87	5.85	✓
	10%	4.19	5.06	✓
		Sonlu Örneklem: n=80		
Narayan (2005)	1%	6.73	8.053	✓
	5%	5.067	6.103	✓
	10%	4.307	5.223	✓

Bu testin ardından karşılaşılabilecek şoklar nedeniyle bu ilişkide yaşanabilecek sapmaların hangi hızda ortadan kalkacağına ve tekrar dengeye döneceğini ifade eden hata düzeltme mekanizmasının işleyip işlemediği kısa dönem hata düzeltme regresyonu ile tahminlenmiştir. Kısa dönem hata düzeltme (ECM) eşitliği şu şekildedir.

$$\Delta \ln RWI_t = \lambda_0 + \sum_{i=1}^k \lambda_{1i} \Delta \ln RWI_{t-i} + \sum_{i=0}^l \lambda_{2i} \Delta \ln INF_{t-i} + \sum_{i=0}^m \lambda_{3i} \Delta \ln UN_{t-i} + \delta ECT_{t-i} + \varepsilon_t \quad (19)$$

Eşitlik 19’da λ_0 ; sabit terimi, Δ ; fark terimi, $\lambda_{1,2,3}$; kısa dönem katsayıları, δ ; hata düzeltme terimini ve ε_t ; rassal hata terimini göstermektedir. Optimal gecikme uzunlukları (k,l,m) eşitlik 18’de olduğu gibi bilgi kriteri tarafından belirlenmiştir. Analiz bulgularına göre hata düzeltme terimi (ECT) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ve hata düzeltme mekanizması işlemektedir. ECT katsayısı, dengede meydana gelen bir sapmanın yaklaşık yüzde 19’unun bir dönem sonra kapatılabileceğini göstermektedir. Buna göre bir şok nedeniyle dengeden sapma ortalama olarak yaklaşık 5 dönem içerisinde ortadan kalkacaktır.

Tablo 5: Hata Düzeltme Modelinin Kısa Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği
ΔRWI_{t-1}	0.031616	0.088842	0.355869
ΔRWI_{t-2}	0.247782***	0.080436	3.080477
ΔRWI_{t-3}	0.307632***	0.084813	3.627175
ΔINF_t	0.043828	0.086494	0.506724
ΔINF_{t-1}	0.246343***	0.091053	-2.705489
ΔUN_t	1.384230**	0.678285	-2.040779
Kukla1	13.66574***	3.685753	-3.707721
Kukla2	10.66931**	4.363250	-2.445267
Sabit Terim	2.427603**	0.991852	2.447545
Trend	0.031693**	0.014895	2.127673
ECT_{t-1}	0.194707***	0.037414	-5.204149

Bu araştırmada NKWPC'nin uzun dönemdeki geçerliliği incelenmektedir. Bunun için daha önce sınır testi ile tespit edilen ilişkinin yönü ve istatistiksel anlamlılıkları oldukça önemlidir. ARDL modeline ait uzun dönem katsayıları Tablo 6'de özetlenmiştir. Tablo incelendiğinde enflasyon oranındaki bir birimlik (yüzde bir) artış ücret enflasyonunu ortalama olarak yaklaşık 1.02 birim (yüzde 1.02) arttırmaktadır. İşsizlik oranındaki bir birimlik artış ücret enflasyonunu ortalama olarak yaklaşık 1.92 birim (yüzde 1.92) azaltmaktadır. Bu katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır.

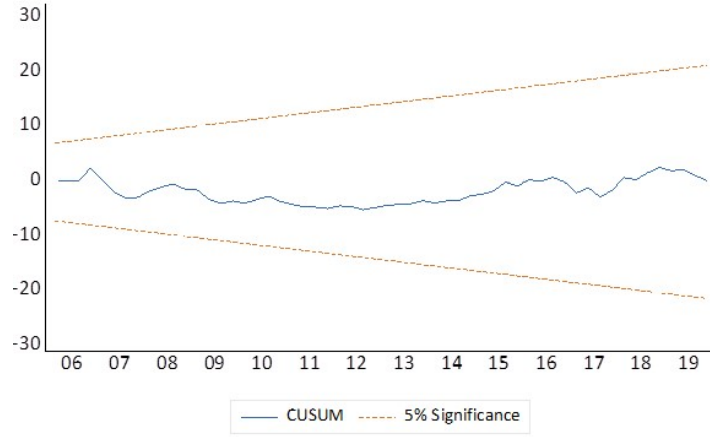
Tablo 6: Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği
Enflasyon Oranı	1.017241***	0.047313	21.50010
İşsizlik Oranı	1.922221**	0.850884	-2.259087

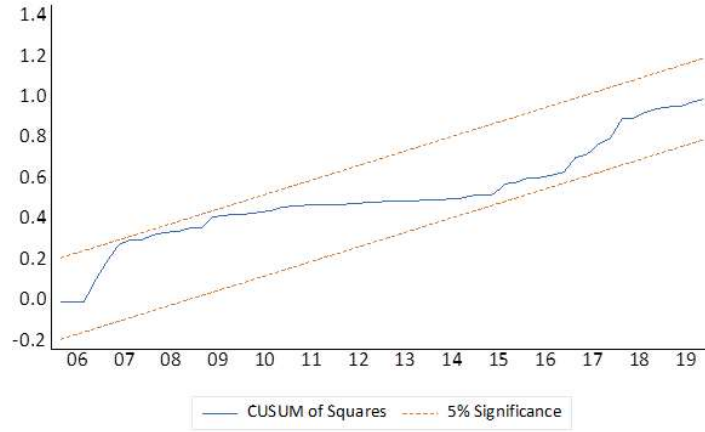
Durum V: Kısıtsız Sabit Terim ve Kısıtsız Trend

Elde edilen bulguların güvenilirliğini test etmek amacıyla Brown vd. (1975) tarafından ileri sürülen CUSUM ve CUSUM of Squares yapısal kırılma testleri kullanılmıştır. Şekil 3'de ardışık hataların birikimli toplamıyla hesaplanan CUSUM test sonucu raporlanmıştır. CUSUM test istatistiği yüzde 5 güven aralığı içerisinde değildir. Modelde bir kırılma yoktur ve parametre tahminleri istikrarlı bir yapıya sahiptir.

Şekil 3: CUSUM Test Sonucu

Şekil 4: CUSUM of Squares Test Sonucu

Ardışık hata karelerinin birikimli toplamıyla hesaplanan CUSUM of Squares testi CUSUM testine göre yapısal değişikliği/kırılmayı yakalamada daha güçlü bir testtir. Bu testin bulguları Şekil 4'teki gibidir. İstatistik değerleride yüzde 5 güven aralığının içerisinde kalmaktadır. Her iki test sonucu birlikte düşünüldüğünde, tahmin edilen parametrelerin herhangi bir yapısal değişime maruz kalmadıkları ve bu açıdan istikrarlı oldukları ileri sürülebilir. Buna göre uzun dönemde, işsizlik oranları ile ücret enflasyonu arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Elde edilen tüm ampirik bulgular; 1995Q1-2019Q4 dönemi için Türkiye ekonomisinde NKWPC'nin varlığını doğrulamaktadır.

5. SONUÇ

Türkiye'de işsizlik ve enflasyon uzun soluklu iki önemli makroekonomik sorundur. Bu iki sorun arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmek ve bunun doğasını açıklamak politika yapımcılar açısından önemlidir. Bu ilişkinin varlığını ve doğasını NKWPC ile ortaya koymak amacıyla hazırlanan bu çalışmanın en önemli sonucu; Türkiye'de ücret enflasyonu ile işsizlik oranı arasında ters yönlü ve anlamlı uzun dönemli bir ilişkinin, dolayısıyla NKWPC'nin varlığıdır. Eğrinin varlığı; Türkiye ekonomisinde ücret ve fiyat yapışkanlıkları çerçevesinde oluşan ücretler sonrasında parasal ücretlerdeki değişim oranının işsizlik oranları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görüşünü desteklemektedir. Ayrıca bu eğri; meydana gelen şoklarla ücret değişimi ile işsizlik arasındaki ilişkinin bozulması sonrasında ekonomik istikrara ulaşma hızı, enflasyon ve işsizlik hedeflemeleri tahminlenirken emek piyasalarındaki yapışkan ücretlerin ve

fiyatların, piyasa başarısızlıklarının ve eksik bilginin etkin olduğu yönünde politika yapıcılara önemli bilgiler de sağlamaktadır.

Bu araştırmanın temel iki kısıtı ise gelecek araştırmacılara yol gösterici niteliktedir. Bu kısıtların ilki analizde kullanılacak serilerin seçilen dönemden daha geriye uzatılamamasıdır. İkincisi ise; doğrusal olmayan analizlere nazaran daha tartışmalı sonuçlar veren doğrusal analizlerin kullanılmasıdır. Bu kısıtlar göz önüne alınarak; gelecek araştırmacıların daha geniş örneklem uzunluğuna sahip veri setleri ile doğrusal olmayan ve/veya yapısal kırılmaları dikkate alan analizler yaparak, eğrinin Türkiye için varlığını bilimsel olarak daha detaylı incelemesi ve ulaşılan sonuçlar daha doğru ve gerçekçi politika önerilmesine ve uygulanmasına olanak sağlayacaktır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazarlar araştırmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Başta, L. (2019), "Empirical Evidence on the US Labour Market Hysteresis: New Keynesian Wage Phillips Curve (1990-2014)", *Sosyoekonomi*, 27(40), 31-53.
- Brown, R. L., J. Durbinve, J.M. Evans (1975), "Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time", *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, 37(2), 149-192.
- Bozdağlıoğlu, Y.U. (2008), "Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 45-66.
- Calvo, G.A. (1983), "Staggered Contracts and Exchange Rate Policy", in *Exchange Rates and International Macroeconomics*, University of Chicago Press, 235-258. <https://www.nber.org/chapters/c11381.pdf>, E.T.: 20/11/2019.
- Donayre, L., I. Panovska (2018), "US Wage Growth and Nonlinearities: The Roles of Inflation and Unemployment", *Economic Modelling*, 68(2018), 273-292.
- Erceg, C.J., D.W. Henderson, A.T. Levin (2000), "Optimal Monetary Policy with Staggered Wage and Price Contracts," *Journal of Monetary Economics*, 46(2), 281-313.
- Güven, E.A., Y. Ayvaz (2016), "Türkiye'de Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Zaman Serileri Analizi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 241-262.
- Gali, J. (2011), "The Return of the Wage Phillips Curve", *Journal of the European Economic Association*, 9(3), 436-461.
- Korkmaz, A., O. Çoban (2006), "Emek Piyasasında Asgari Ücret, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Bir Analizi: Türkiye Örneği (1969-2006)", *Maliye Dergisi*, 151(Temmuz-Aralık), 16-22.
- Muto, I., K. Shintani (2014), "An Empirical Study on the New Keynesian Wage Phillips Curve: Japan and the US", *Bank of Japan Working Paper Series*, 1-42.
- Muto, I., K. Shintani (2017), "An Empirical Study on the New Keynesian Wage Phillips Curve: Japan and the US", *The BE Journal of Macroeconomics*, 20(1).

- Narayan, P.K. (2005), "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests", *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- López-Villavicencio, A., S. Saglio (2017), "The Wage Inflation-Unemployment Curve at the Macroeconomic Level", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 79(1), 55-78.
- Hansen, G. (1985), "Indivisible Labor and the Business Cycle", *Journal of Monetary Economics*, 16(3), 309-327.
- Pesaran, M.H. (2015), *Time Series and Panel Data Econometrics*, Oxford: Oxford University Press.
- Pesaran, M.H., Y. Shin, R.J. Smith (2001), "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de İller Arası Ekonomik Yakınsama: 2008 Küresel Krizinin Rolü

Ahmet Öztürk¹, Leventcan Gültekin¹

Öz

Bu çalışmada, neoklasik büyüme modeli çerçevesinde, 2008 küresel finans krizinin ve 2004-2017 döneminde uygulanan ekonomi politikalarının iller arası gelir yakınsamasına etkilerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. İllere göre kişi başına düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla verilerinin kullanıldığı çalışmada, 2004-2017 döneminde sigma ve mutlak beta yöntemleriyle elde edilen yakınsama sonuçlarına göre düşük gelirli illerin yüksek gelirli illerden daha hızlı büyüdüğü belirlenmiştir. Ancak, bu yakınsama eğiliminin büyük ölçüde 2008 küresel finans krizinin gelişmiş batı illeri üzerindeki negatif etkisinin daha fazla olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, kamu yatırımları ve özel sektör yatırımlarının (devlet teşvikleri kapsamındaki) iller arasındaki gelişmişlik farklarına anlamlı bir etkide bulunmadığı gözlemlenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular ışığında, Türkiye ekonomisinde Covid-19 küresel salgını sebebiyle beklenen küçülmenin de benzer bir etkiye yol açabileceği öngörülmektedir. Bu açıdan, salgın sonrası dönemde iller arasında görülebilecek olası bir milli gelir yakınsamasının, 2008 küresel finans krizine benzer şekilde, dışsal bir şok ile ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Büyüme, yakınsama, ekonomik kriz, kamu yatırımları, yatırım teşvikleri.

Economic Convergence Across Turkish Provinces: The Role of the 2008 Global Crisis

Abstract

In this study, we use the neoclassical growth model as a framework to investigate the impact of the 2008 global financial crisis and the economic policies implemented over the 2004-17 period in Turkey on income convergence across provinces. Using GDP per capita data, we find that poor provinces have grown faster than rich ones in terms of sigma and absolute beta convergence analysis. However, the 2008 global financial crisis was primarily responsible for this result as its effect was much higher on the core-developed western provinces. Moreover, we cannot find any statistically significant effect of public investment and incentives on provincial convergence. A similar economic convergence story can also be observed after the Covid-19 pandemic as it will result in a deep output contraction in Turkey.

Keywords: Growth, convergence, economic crisis, public investment, investment incentives.

¹ Sorumlu Yazar (Corresponding Author), Kıdemli Araştırmacı, SESRIC Kudüs Cad. No:9 Diplomatik Site 06450 ORAN-Ankara, ahmetozturk@sesric.org, <https://orcid.org/0000-0002-2683-5415>

¹ Bölgesel Kalkınma Uzmanı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Mustafa Kemal Mahallesi Dumlupınar Bulvarı (Eskişehir Yolu 7.Km) 2151.Cadde No:154/A 06510 Çankaya-Ankara, leventcan.gultekin@sanayi.gov.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3177-1345>

GİRİŞ

Bölgeler arası gelir eşitsizlikleri, beraberinde getirdiği ekonomik, sosyal ve siyasi problemlerden dolayı hem az gelişmiş hem de gelişmiş ülkeler açısından önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Türkiye’de de iller arası gelir dağılımı dengesizliği varlığını ciddi bir şekilde göstermektedir. Nitekim, 2017 yılı verilerine göre, kişi başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değeri yaklaşık 65 bin TL olan İstanbul ile 13 bin TL olan Ağrı arasında yaklaşık beş kat nispetinde bir fark bulunmaktadır (TÜİK, 2018).

Bölgeler arasında gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik olarak gerek dünyada gerekse Türkiye’de; kamu ve özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesi, bölgelerin içsel büyüme potansiyelini güçlendirecek kurumsal ve beşeri kapasitenin iyileştirilmesi gibi birçok politika enstrümanı kullanılmaktadır.

Türkiye’de bölgeler arası gelişmişlik farklarının durumu ve azaltılmasına yönelik politika hedefleri, kalkınma planları gibi birçok temel strateji belgesinde kendine yer bulmaktadır. 2019-2023 dönemine yönelik hazırlanan 11. Kalkınma Planında, kamu tarafından sağlanan destekler ve yatırımlarla bölgeler arası gelişmişlik farklarında iyileşmeler olduğu ifade edilmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Ayrıca, Kalkınma Planında, 2023 için bölgesel gelişme hedefi, 26 Düzey 2 istatistiki bölge birimi bazında en yüksek gelirli bölgenin kişi başı gelirinin en düşük gelirli bölgenin kişi başı gelirine oranının 4.28’den 3.85’e indirilmesi olarak belirlenmiştir.

Buradan hareketle plan öncesi dönemde; Türkiye’de bölgeler arası gelir eşitsizliklerinin azalıp azalmadığı, yakınsamanın ne seviyede olduğu ve buna yönelik olarak uygulanan çeşitli kamu müdahalelerinin yakınsama üzerinde etkisinin olup olmadığının tespiti önem arz etmektedir.

Bu kapsamda, çalışmanın amacı, neoklasik büyüme modeli çerçevesinde, 2008 küresel finans krizinin ve 2004-2017 döneminde uygulanan kamu yatırımları ve özel kesime yönelik yatırım teşvik politikalarının iller arası yakınsamaya etkilerinin analiz edilmesidir. Elde edilen bulgulara göre, 2023 yılı için belirlenmiş olan bölgesel gelişme hedefinin ulaşılabilirliği de tartışılacaktır.

Yakınsama odaklı yürütülen uygulamalı çalışmalarda temel olarak iki yaklaşım benimsenmektedir. Bunlardan birincisi yatay kesit yayılımını esas alan sigma (σ) yakınsamasıdır. Buna göre, yakınsama, iller arasında kişi başına gelirdeki farkların yıllar içerisinde azalmasıyla sağlanacaktır (Barro ve Sala-i-Martin, 1991; 2004). İkinci yaklaşım olan beta (β)-yakınsamasında ise düşük gelirli illerin yüksek gelirli illere göre daha hızlı büyüyerek uzun dönemde gelişmiş illeri yakalaması esas alınmaktadır (Barro ve Sala-i-Martin, 1991; 1992; 2004).

Bu çalışmada, iller arasında yakınsama eğilimlerini incelemek üzere öncelikle sigma yakınsaması analizi gerçekleştirilmiş, ardından doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemiyle beta yakınsaması mutlak ve koşullu olarak tahmin edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan ve 2004-2017 dönemini kapsayan illerin GSYH değerleridir.

Çalışmada başvurulan birinci yaklaşım olan sigma (σ) yakınsaması sonuçlarına göre; Türkiye’de 2004 ile 2008 arasında yatay seyreden iller arasındaki gelir farklılığı 2008 küresel finans krizi ile birlikte 2009 ve 2010 yıllarında 0.4 düzeyinden 0.35’e inmiş, 2010 ile 2017 arasında ise bu düzeyde yatay seyretmiştir. İkinci yaklaşım olan mutlak yakınsama modeli (β -yakınsaması) tahminlerine göre ise, 2004-2017 yılları arasında iller arasında ekonomik yakınsama hızı yıllık yaklaşık yüzde 1.4 düzeyinde anlamlı olarak tahmin edilmiştir. Sigma-yakınsama sonuçları izlenerek, 2008 küresel finans krizinin olası etkisini değerlendirmek amacıyla 2004-2008 ve 2010-2017 dönemleri için de ayrıca β -yakınsaması tahminleri çalışmada yapılmıştır. Bu dönemlerdeki mutlak β -yakınsaması yıllık hızları, 2004-2008 dönemi için yüzde 0.17 ve 2010-2017 dönemi için ise yüzde 0.64 olarak tahmin edilmiştir. Bu iki dönem için elde edilen tahminler istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla, bu iki ayrı dönemde ne mutlak yakınsama ne de iraksama gerçekleşmiştir.

Sigma ve mutlak beta yakınsama sonuçları birlikte bütüncül olarak değerlendirildiğinde, 2004 ile 2017 arasında iller arasında görülen yakınsamanın 2008 küresel finans krizinin dışsal bir etkisi olduğu

değerlendirilmiştir. Bu yakınsama, söz konusu krizin refah seviyesi yüksek ve ülkenin batısında yer alan illeri daha derinden etkilemesinin bir neticesi olarak gerçekleşmiştir.

İllere yapılan kamu yatırımları ve devlet teşvikleri kapsamındaki özel sektör yatırımlarının etkisini araştıran çalışmanın model tahminlerinde ise, 11. Kalkınma Planında işaret edildiğinin aksine, kamu yatırımları ya da devlet teşvikleri yatırım tahsislerinin 2004-2017 dönemi için iller arasında bir ekonomik yakınsamaya yol açtığına dair bir bulguya rastlanmamıştır.

Bu çalışma, literatüre iki farklı yönden katkı sağlamaktadır. Birincisi, yakınsama analiz bulgularının seçilen dönemlere göre farklılaşabileceğinin ortaya konulmasıdır. Özellikle, 2008 küresel finans krizi gibi dışsal şoklar, ampirik çalışmalarda seçilecek dönem aralığına göre yakınsama tahminlerini önemli oranda etkilemektedir. Soyyiğit (2018) tarafından yapılan çalışmada, 2004-2014 dönemi, 2004-2009 ve 2009-2014 olarak ayrıştırılmış ve bu iki ayrı dönem için anlamlı mutlak yakınsama bulgularına ulaşılmıştır. Ancak, ilgili dönemler, küresel ekonomik kriz sonuçlarının görüldüğü 2009 yılı dışarıda bırakılarak, 2004-2008 ve 2010-2014 olarak seçilmiş olsaydı, bu çalışmada olduğu gibi mutlak yakınsama bulgularına ulaşılamayacaktı. Çalışmanın literatüre yaptığı ikinci katkı ise kamu yatırımları ve devlet teşviklerinin yakınsama üzerindeki etkisinin incelenmesi suretiyle 11. Kalkınma Planı tespitlerinin ve hedeflerinin tartışılmasıdır. Bu anlamda, bu çalışma Türkiye’de bir ilk olma özelliğini taşımaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde literatür taraması, ikinci bölümünde yöntem ve veri seti, üçüncü bölümünde analiz sonuçları yer almıştır. Dördüncü bölüm ise çalışmanın özet ve sonuçlarına ayrılmıştır.

1. LİTERATÜR

Çalışmada literatür tartışması, birbirleriyle ilişkili iki farklı alan üzerinden yapılmıştır. Birinci olarak bölgeler arası yakınsamayı konu alan ve temel olarak Türkiye’ye yönelik olarak yapılmış çalışmalar incelenmiştir. İkinci olarak ise kamu yatırımları ve yatırım teşviklerinin yakınsama üzerinde etkisini araştıran literatürle bu çalışmanın ilişkisi tartışılmıştır.

Barro ve Sala-i-Martin (1991; 1992) tarafından yapılan bölgeler arası yakınsama analizleri, yakınsama alandaki literatürün önemli iki çalışmasıdır.¹ Bu iki çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki (ABD) eyaletler arasında 1880 ile 1988 arasında yakınsama sorusu araştırılmıştır. İlk çalışmada ayrıca 1950 ile 1985 arasında Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, Fransa, Hollanda, Belçika ve Danimarka’nın 73 bölgesini kapsayan Avrupa bölgeleri için de bir yakınsama analizi yapılmıştır. Bu analizler Barro ve Sala-i-Martin (2004) tarafından 2004 yılında güncellenmiştir. Buna göre, ABD eyaletleri arasında 1980’den itibaren yakınsama hızı sıfıra yaklaşmakla birlikte, 1880 ile 2000 arasında yüzde 2 dolayında bir yakınsama gerçekleşmiştir. Ayrıca, yakınsama analizleri Japonya ve Avrupa bölgeleri için de yapılmıştır.

Türkiye’de de bölgeler arası yakınsama eğilimlerini inceleyen ancak sonuçlar yönünden farklı bulgular bulan birçok araştırma bulunmaktadır.² Gezici ve Hewings (2004) tarafından yapılan çalışmada, 1980 ile 1997 arasında iller ve fonksiyonel bölgeler arasında sigma ve β -yakınsama (mutlak ve koşullu) modellerine yönelik analizler yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, iller ve fonksiyonel bölgeler arasında bir yakınsama bulgusu bulunamamıştır. Bu çalışma gerek yöntem gerekse sonuçlar itibarıyla Gezici ve Hewings (2004) çalışmasına benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan, Gezici ve Hewings (2004) 1980-1997 dönemini incelerken bu çalışma 2004-2017 dönemini incelemiştir. Ancak, Gezici ve Hewings (2004) çalışmasında kullanılan veri setinin İstanbul Sanayi Odası ve Türkiye İstatistik Kurumu (Devlet İstatistik Enstitüsü) olmak üzere farklı iki kaynağa dayanması, söz konusu çalışmanın önemli bir yöntemsel sorununu oluşturmuştur.

Kırdar ve Saracoglu (2008) tarafından yapılan çalışmada ise yakınsama ile birlikte iç göçün yakınsama üzerindeki etkisi de irdelenmiştir. Panel veri ile yapılan çalışmada, il etkilerinin sabit tutulduğu durumda 1975-2000 döneminde iller arasında yakınsama yüzde 6.2 olarak tahmin edilmiştir. İki farklı veri kaynağının birleştirilmesi yanında Türkiye gibi il ölçeğinin küçük olduğu alanlar için panel yaklaşımının anlamlı olmayabileceği ve tahmin edilen yüksek değerlerin yöntemle ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Mıhçı ve Köksal (2010) ise Türkiye’de iller arası gelir farklarını açıklayan faktörleri araştırmışlardır. Yapılan çalışmada, beşeri ve fiziki sermaye ile sanayi sektörünün istihdam payı iller arasındaki gelir farklılığının açıklayıcıları olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, kamu yatırımlarının gelir farklılığını açıklayamadığı, dolayısıyla bir anlamda kamu yatırımları tahsisinde iller arasındaki gelişmişlik farklarının dikkate alınmadığı sonucu çıkmaktadır. Söz konusu çalışma bu yönüyle bu çalışmada elde edilen bulguları desteklemektedir.

Kamu yatırım harcamalarının yakınsama üzerinde bir etkiye neden olabileceğine dair net bulgular literatürde gözlemlenmemektedir. Pereira ve Andraz (2006), Vittorio (2009) ve Pose, Psycharis ve Tselios (2012) tarafından yürütülmüş farklı çalışmalarda, toplam kamu yatırımlarının yakınsama üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Kamu yatırımları ile bölgesel yakınsama arasında farklı ilişkiler bulunması, kamu yatırım politika tercihleri dışında incelenen dönemler, farklı kurum verilerinin aynı anda kullanılmaları veya bölge ölçek tercihleriyle de ilişkili olabilmektedir. Bir anlamda analiz sonuçları; veri, dönem ve bölge ölçek tercihlerine göre farklılaşabilmektedir.

Pose vd. (2012), Yunanistan’daki bölgeler arası yakınsama eğilimine kamu yatırımlarının etkisini incelemiştir. Bu yönüyle bu çalışma Pose vd. (2012)’nin çalışmasıyla yakın ilişkilidir. Pose vd. (2012) yaptığı çalışmada; kamu yatırımlarının, özellikle ulaştırma yatırımlarının bölgelerin büyüme performansını olumlu etkilediği fakat bölgeler arası yakınsamada kamu yatırımlarının anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmiştir. Söz konusu çalışma ile bu çalışma arasındaki temel fark Pose vd. (2012) çalışmasında incelenen dönemin farklı siyasi partilerin iktidar sürelerine göre panel periyodunun oluşturulmasıdır. Diğer taraftan, bu çalışmada esas olan 2004-2017 döneminde Türkiye’de iktidar değişmemiştir.

2. YÖNTEM VE VERİ SETİ

2.1. Veri Seti

Bu çalışma kapsamında iller arası yakınsamayı analiz etmek amacıyla temel olarak TÜİK tarafından yayımlanan il bazındaki Gayrisafi Yurtiçi Hasıla verileri kullanılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu, Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemi’ne (ESA-2010) uyum kapsamında ana revizyon çalışmalarını tamamlayarak, 2009 bazlı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla serisinin tamamlayıcı bir unsuru olarak iller bazında 2004-2017 dönemini kapsayan il GSYH değerlerini 2018 yılında yayımlamıştır. Söz konusu cari değerler, bu çalışmada ulusal 2009 baz deflatörü ile reel değerlere dönüştürülmüştür.

Bölgesel Gayrisafi Yurt içi Hâsıla’nın derlenmesinde kullanılan üretim yöntemi anketler, idari kayıtlar ve sayıma dayanmaktadır (TÜİK, 2018). 2004-2017 yıllarına ilişkin hesaplanan tahminlerde temel yöntem sahte tümevarım olmakla birlikte, tümevarım ve tümdengelim yaklaşımları da kullanılmıştır (TÜİK, 2018). Türkiye İstatistik Kurumunun (2018) bültenine göre; tümevarım, bölgede bulunan birimlerin verileri derlenerek bölgesel toplama ulaşıncaya kadar, yukarı doğru eklenerek çıkılan ve ülkenin toplam Gayri Safi Katma Değer rakamına ulaşılan dek sürdürülen yöntemdir. Sahte tümevarım yönteminde, yerel faaliyet birimlerine ait verilerin olmadığı durumlarda, birim verileri girişim, faaliyet birimi veya yerel birim aracılığıyla uygun yöntemler (dağıtım anahtarı: işgücü ödemeleri, çalışan sayısı vb.) kullanılarak tahminler yapılmaktadır. Tümdengelim yönteminde ise ülke toplamı değerlerinin dağıtım anahtarlarıyla bölgelere yerel birimler seçilmeksizin dağıtılmasıdır.

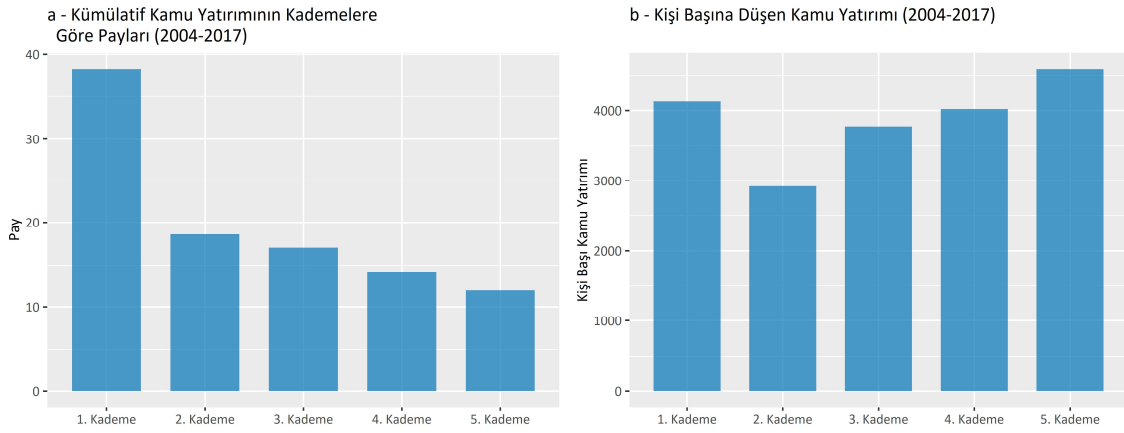
TÜİK ayrıca, 1987-2001 dönemi için de il bazlı GSYH verilerine sahiptir. Ancak, 2004 sonrasında uygulanan yöntem değişikliği nedeniyle 2004-2017 serisi ile önceki seri arasında TÜİK tarafından uyumlaştırma yapılmamıştır. Dolayısıyla, bu serinin yöntem farkı nedeniyle aynı analizde kullanımının tahminleri etkileyebileceği düşüncesiyle önceki seri çalışmada kullanılmamıştır.

Çalışmada, kamu yatırım verileri olarak mülga Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanan kamu yatırımlarının illere göre dağılım verileri kullanılmıştır. Söz konusu veriler 2004-2017 döneminde yapılmış kamu yatırım tahsislerinin illere göre ayrıştırılabilen kısmından oluşmakta olup birden çok ili kapsayan ve belirli bir ile atfedilemeyen (otoyol vb. gibi) muhtelif yatırımlar kapsam dışı bırakılmıştır. Muhtelif yatırımların toplam yatırımlar içindeki payı 2004-2017 dönemi için genellikle yüzde 37 ile yüzde 48 aralığında değişmektedir. Muhtelif yatırım verilerine ilişkin bu sorun Türkiye’ye özgü olmayıp benzer

çalışmalarda da karşılaşılan bir kısıttır. Örneğin, Pose vd. (2012) çalışmasında analiz kapsamı dışında tutulan Yunanistan'daki muhtelif yatırımların toplam yatırımlar içindeki payı yüzde 45'tir. İl bazındaki cari fiyatlarla gösterilen kamu yatırım tahsisi verileri, 2009 yılı ulusal GSYH baz deflatörü kullanılarak reel fiyatlara çekilmiştir.

Şekil 1'de Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) kademelerine³ göre, 2004-2017 döneminde yapılan kümülatif kamu yatırımlarının dağılımı (panel-a) ve kişi başına düşen kamu yatırım tutarı⁴ (panel-b) bilgisi bulunmaktadır. Toplam kamu yatırımlarının ağırlıklı kısmı (yüzde 38) en gelişmiş kademe olan 1. kademede gerçekleşmiştir. Diğer kademelerin payları yüzde 18 ile yüzde 10 bandı arasında kalmıştır. Kişi başına düşen kümülatif kamu yatırımlarında ise daha dengeli bir dağılım oluşmuştur. 2. kademe haricinde, diğer 4 kademede (1-3-4-5) kişi başına düşen yatırım tutarları birbirine çok yakın durumdadır.

Şekil 1: Gelişmişlik Kademelerine Göre Kamu Yatırımlarının Dağılımı

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı tarafından sağlanan verilere dayalı olarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada kullanılan özel sektöre yönelik yatırım teşvik verileri Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın açıklamakta olduğu Yatırım Teşvik Belgeleri adlı yayınların istatistiklerinden elde edilmiştir. Türkiye'de yatırım teşvik uygulamaları; istihdamı artırmak, stratejik ve büyük ölçekli yatırımları özendirmek, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırmak veya bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak gibi birçok farklı amaçla tasarlanmaktadır.

Yatırım teşvik sisteminin dönüşümü bu çalışmanın odağını aşmakla birlikte bu makalenin inceleme dönemi olan 2004-2017 yılları arasında uygulanmış genel olarak üç farklı yatırım teşvik sisteminden söz etmek mümkündür. 2004 yılında uygulamaya giren teşvik sisteminde 36 il teşvik kapsamında iken, 2005 yılında sistemde bazı değişiklikler yapılarak uygulamanın coğrafi kapsamı daha da genişletilmiştir. Bu teşvik uygulamasında sosyal güvenlik sigorta primlerinde teşvik, vergi istisnası, bedelsiz arsa ya da yatırım yeri tahsisi ile enerji desteği gibi çeşitli destek unsurları bulunmuştur.

2009 yılında ise yapılan değişiklikle teşvik sistemi; Büyük Proje Yatırımlarının Teşviki, Sektörel-Bölgesel Teşvik Sistemi ve Diğer Teşvik Unsurları olmak üzere üç alt uygulamaya ayrıştırılmıştır. 2012 yılında yapılan değişiklikle teşvik sistemi çeşitlendirilerek; Genel Teşvik Uygulamaları, Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki, Stratejik Yatırımların Teşviki, Öncelikli Yatırımların Teşviki ve Bölgesel Teşvik Uygulamaları şeklinde 5 farklı alt uygulamaya dönüştürülmüştür.

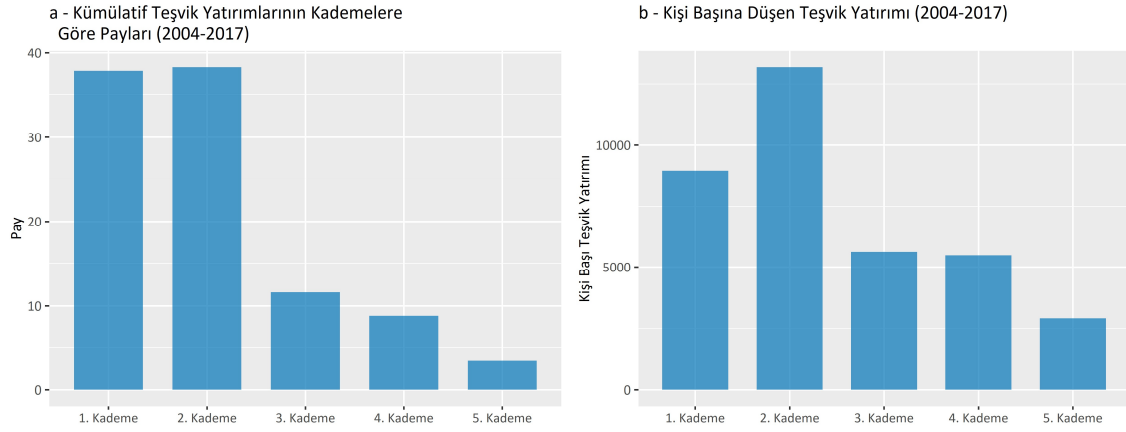
Yatırım Teşvik Belgeleri istatistiklerinde; düzenlenen belge sayıları, belge kapsamında öngörülen yatırım tutarları ve yapılacak yatırımlar kapsamında öngörülen istihdam sayılarına ilişkin veriler bulunmaktadır. Bu kapsamda, bu çalışmada, yatırım teşvikleri ile ilgili olarak işletmelerin aldıkları teşvik belgesi kapsamında öngörülen yatırım tutarı verisi kullanılmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, 2004

yılından sonra teşvik sisteminde yapılan değişikliklerle teşvik uygulamaları kendi içerisinde birbirinden farklı alt uygulamalarla yürütülmüştür. 2004-2017 dönemi yakınsama eğilimini inceleyen çalışmanın modellerinde, alt uygulamalar dikkate alınmaksızın bütün uygulamaların toplamında öngörülen yatırım tutarı verileri kullanılmıştır. Bölgesel teşvik uygulamalarının 2009 yılından sonra uygulamaya girmesinden ötürü, spesifik olarak bölgesel teşvik uygulaması kapsamında öngörülen yatırım tutarları yalnızca 2010-2017 arası dönemdeki yakınsama eğilimlerini inceleyen modellerde kullanılmıştır.

İl bazında cari fiyatlarla gösterilen yatırım teşvik verileri, 2009 yılı ulusal GSYH baz deflatörü kullanılarak reel fiyatlara çekilmiştir. Teşvik verilerinde de kamu yatırımlarında olduğu gibi herhangi bir il ile ilişkilendirilemeyen muhtelif nitelikli veriler olmakla birlikte, muhtelif teşvik yatırımlarının seviyesi görece düşüktür. 2004-2017 dönemine ilişkin toplam yatırım teşvikleri verisinin yaklaşık olarak yüzde 8'i muhtelif teşvikler konumundadır. Bu veriler analiz kapsamı dışında bırakılmıştır.

Şekil 2'de 2004-2017 döneminde yatırım teşvik belgeli yatırımların SEGE kademelerine göre dağılımı gösterilmektedir. Kümülatif olarak öngörülen toplam yatırım miktarı bakımından en büyük pay 1. ve 2. kademede yer alan illere aittir. Türkiye'nin görece daha gelişmiş illerinden oluşan bu iki kademenin toplam teşvik yatırımları içindeki payı yüzde 76'dır.

Şekil 2: Gelişmişlik Kademelerine Göre Yatırım Teşviklerinin Dağılımı

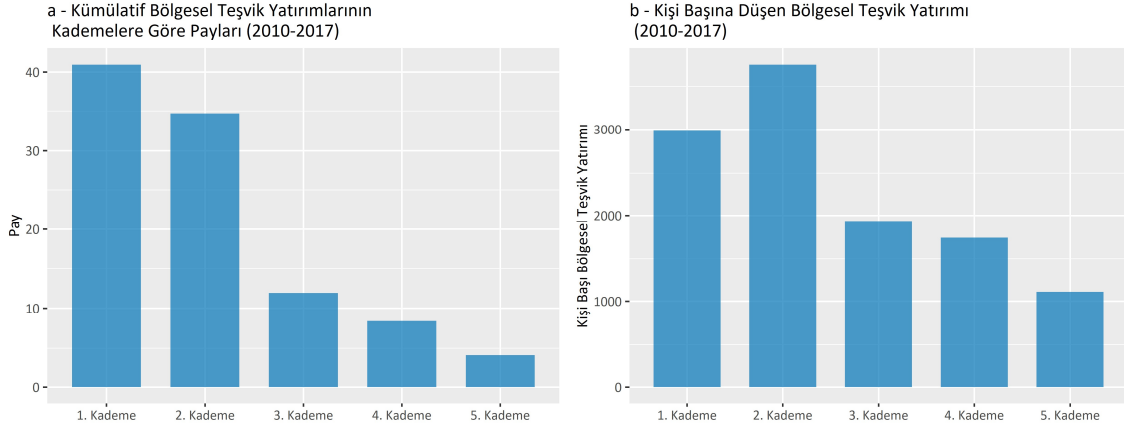

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından sağlanan verilere dayalı olarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Kişi başına düşen yatırım miktarı⁴ açısından durum incelendiğinde ise 2. kademenin kişi başı yatırım değeri bakımından en yüksek seviyeye sahip olduğu görülmektedir. 2. kademeyi sırasıyla 1., 3., 4., 5. kademeler takip etmektedir. En az gelişmiş illerin yer aldığı 4. ve 5. kademelerin hem toplam yatırım miktarı hem de kişi başına düşen yatırım miktarı bakımından en düşük seviyelerde olmaları devlet teşvikleri kapsamındaki özel sektör yatırımları ile yakınsama arasındaki ilişkinin pozitif olmayabileceğini göstermektedir (Şekil 2).

Genel teşvik uygulamalarından farklı olarak, spesifik bazda 2009 yılından sonra uygulanmaya başlanmış bölgesel teşvik uygulamasına ilişkin veriler incelendiğinde, genel teşvik uygulamalarına benzer bir tablo ile karşılaşılmaktadır (Şekil 3). Bu durum 2004-2017 döneminde mevcut teşvik sistemin mali kaynaklarının gelişmiş bölgelerden az gelişmiş bölgelere yeniden dağıtım rolünün neredeyse olmadığını göstermektedir.

Şekil 3: Gelişmişlik Kademelerine Göre Bölgesel Yatırım Teşviklerinin Dağılımı

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından sağlanan verilere dayalı olarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ancak bu noktada teşvik uygulaması ile kamu yatırımı programlaması arasındaki uygulama farkına değinmekte fayda bulunmaktadır. Kamu yatırımlarının programlama sürecinde mekansal olarak yönlendirilmesi noktasında merkezi yönetim doğrudan karar verici konumda iken, yatırım teşviki uygulamasında mevcut teşvik kalemleri ve uygunluk kriterlerini karşılayan yatırımcıların talepleri doğrultusunda hareket edilmekte ve teşvik belgeleri sağlanmaktadır. Bu kapsamda, az gelişmiş bölgelerdeki girişimciliğin düşük seviyelerde olması, görece daha az firmanın bulunması, bu bölgelerde biriken kısıtlı sermayenin yeni yatırımlarının da gelişmiş bölgeleri tercih etmesinden dolayı teşvik kapsamındaki yatırımların ağırlıklı olarak gelişmiş illeri kapsayan kademelerde gerçekleşmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Çalışmada kullanılan tüm veriler kaynak, dönem ve ölçekleriyle birlikte Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1: Çalışma Kapsamında Kullanılan Veriler

Veriler	Veri Kaynağı	Dönemi	Ölçeği
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	TÜİK	2004-2017	İl
Kamu Yatırımı Tahsisleri	Kalkınma Bakanlığı	2004-2017	İl
Yatırım Teşvik Belgeleri İstatistikleri	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	2004-2017	İl

2.2. Yöntem

Ampirik yakınsama çalışmalarında temel olarak iki yaklaşım benimsenmektedir. Bunlardan birincisi yatay kesit yayılımını esas alan sigma (σ) yakınsamasıdır (Barro ve Sala-i-Martin, 1991; 2004). Buna göre, yakınsama, yıllar içerisinde kişi başı gelirdeki farkların azalmasıdır. Diğer yaklaşım olan beta (β)-yakınsamasında ise düşük gelirli illerin yüksek gelirli illere göre daha hızlı büyüyerek uzun dönemde az gelişmiş illerin kişi başına gelir açısından gelişmiş olan illeri yakalaması esas alınmaktadır (Barro ve Sala-i-Martin, 1991; 1992; 2004). Sigma yakınsaması β -yakınsamasından farklı olarak sadece iki nokta arasında değil aynı zamanda yakınsamanın yıllar içerisindeki gelişimine yönelik bulgular da sağlamaktadır.

Beta yakınsama tahminleri mutlak ve koşullu olmak üzere iki yaklaşımla tahmin edilmektedir. Mutlak yakınsama teorisinde, düşük gelirli illerin yüksek gelirli illerden daha hızlı büyümesi öngörülmektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 1991; 1992; 2004). Mutlak yakınsamada, iller arasında yapısal

farkların bulunmadığı ve dolayısıyla tüm illerin uzun dönemde aynı durağan dengeye ulaşacağı ve aynı dışsal teknoloji büyüme hızına sahip olduğu varsayımı esas alınmaktadır.

Mutlak yakınsama ampirik çalışmalarında, yıllık β -yakınsama hızı aşağıdaki denkleme göre tahmin edilmektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 1991; 1992; 2004).

$$\left(\frac{1}{T}\right) \log \left(\frac{y_{i,t}}{y_{i,t-T}}\right) = \alpha - \left[\frac{1-e^{-\beta}}{T}\right] \log (y_{i,t-T}) + u_{it} \quad (1)$$

Bu denklemde, T zaman aralığını, y_{it} i ilinde t zamanındaki kişi başına reel geliri, β -katsayısı iller arasında yıllık yakınsama hızını ve u_{it} ise hata terimini göstermektedir. Yapılan tahminde, β -katsayısı pozitif bulunursa, düşük gelirli illerin yüksek gelirli illerden daha hızlı büyüdüğü dolayısıyla iller arasında bir yakınsama olduğu sonucuna varılmaktadır.

Mutlak yakınsama modelindeki varsayımlardan farklı olarak iller arasında beşeri ve sosyal sermaye, tercih ve beğeniler, tasarruf eğilimleri ve üretim biçimleri gibi yapısal farkların bulunması durumunda, iller farklı uzun dönem kişi başına düşen gelire yakınsayabilecektir. Koşullu yakınsama olarak adlandırılan bu hipotezde, farklı il gruplarının ya da “yakınsama kulüplerinin” (Baumol, 1986) kendi uzun dönem dengesine yakınsayacağı varsayılmaktadır. Bu teoride, ilin yıllık ortalama büyüme hızının ilin mevcut kişi başına geliri ile uzun dönem kişi başına gelir dengesi arasındaki mesafeye pozitif ilişkili olması esas alınmaktadır (Barro ve Sala-i-Martin, 2004). Dolayısıyla, ilin kişi başına geliri uzun dönemdeki dengesinden uzaklaştıkça ilin kişi başına GSYH ortalama büyüme hızı artacaktır.

İllerin uzun dönem durağan gelir dengeleri ile başlangıç kişi başına gelirlerinin ilişkili olması durumunda mutlak yakınsamada elde edilen yakınsama hızı tahminleri hatalı olacaktır. Özellikle kişi başına gelirleri yüksek olan illerin aynı zamanda uzun dönem kişi başına durağan gelirlerinin de yüksek olması iller arasındaki yakınsama hızlarının aşağı yönlü olarak yanlış tahmin edilmesine yol açmaktadır (Caselli F, Esquivel G, Lefort F, 1996; Barro ve Sala-i-Martin, 2004). Bu durumda, yakınsama hızının tutarlı olarak tahmin edilmesi ancak illerin uzun dönem kişi başına durağan değerlerinin modelde yer almasıyla sağlanacaktır. Bu amaçla, yakınsama denkleminde vekil değişken olarak bölgesel kuklalar eklenerek iller arasındaki uzun dönem dengesinde var olabilecek farklılıklar modele işlenmiş olabileceği gibi, hata terimindeki illere özgü sabit etkiler de kapsanmış olabilecektir (Barro ve Sala-i-Martin, 1991; Durlauf, Johnson ve Temple, 2005).

Çalışmanın koşullu model tahminlerinde, bölgesel kuklalar oluşturmak amacıyla iki ayrı çalışmanın öne sürdüğü bölge sınıflaması analizde kullanılmıştır. Kullanılan bölgesel kuklalar salt coğrafi olmayan ve yapısal özelliklere göre illerin gruplandırıldığı iki çalışmadan yararlanılarak belirlenmiştir. Bunun temel nedeni, coğrafi bölgeler içinde farklı homojen ve fonksiyonel özellik gösteren illerin varlığı (Öztürk, 2009), bir coğrafi bölgede farklı yapısal özellik gösteren grupların oluşmasına yol açmaktadır. Bu durumda, coğrafi bölge kuklaları hata terimiyle değişkenler arasındaki ilişkinin azalmasına neden olmayabileceğinden coğrafi bölge kuklalarının kullanımı anlamsız olabilecektir.

Seçilen birinci çalışma, Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye İçin İstatistiksel Bölge Birimleri Önerisi’dir (Öztürk, 2009). Söz konusu çalışmada, iller arasındaki ekonomik ve sosyal yönde benzerliği incelemek amacıyla 2000-2004 yıllarını kapsayacak şekilde 13 ekonomik ve sosyal değişken kullanılmıştır. Coğrafi komşuluk kısıtı altında çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden kümelenme analizi ile yapılan çalışmada, Türkiye’de temel olarak doğu ve batı olarak tanımlanabilecek iki homojen grubunun olduğu tespit edilmiştir. İkili homojen bölge sınıflaması Şekil 4’te gösterilmektedir.

İkinci çalışma ise, Devlet Planlama Teşkilatının 2003 Yılı İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması’dır (Dinçer vd., 2003). Büyük çoğunluğu 2000 yılı genel nüfus sayımı verilerine dayanarak yapılan çalışmada, çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden temel bileşenler analizi kullanılmıştır. 58 değişkenin kullanıldığı çalışmada, coğrafi komşuluk kısıtı olmaksızın 5 farklı homojen il grubu önerisi yapılmıştır. Birinci grupta 5, ikinci grupta 20, üçüncü grupta 21, dördüncü grupta 19 ve

Yakınsama analizlerinde, yatay kesit tahminçileri gibi sabit etki paneli yaklaşımıyla da tahminler yapılmaktadır. Sabit etki panel yaklaşımında analize konu olan her ilin ya da ülkenin farklı bir uzun dönem durağan dengesine ya da durağan dengede farklı büyüme hızlarına sahip olduğu varsayımı esas alınmaktadır (Islam, 1995; Barro ve Sala-i-Martin, 2004). Ülkeler için kısmen anlamlı olabilecek bu yaklaşım, Türkiye ölçeğinde iller düşünüldüğünde, illerin teknolojiye erişimleri, kültürel yapı benzerliği, üniter devlet yapısı nedeniyle aynı kurumsal yapılara ve aynı yargı sistemine sahip olması gibi nedenlerle tüm illerin farklı uzun dönem durağan dengelerinin olabileceği güçlü bir varsayımdır. Ayrıca, İstanbul, İzmir ve Ankara hariç tutulduğunda il nüfus ortalamasının 700 bin dolaylarında olması bu argümanı güçlendirmektedir.

Diğer taraftan, dinamik sabit etki paneli yönteminde, açıklayıcı değişkenler arasında yer alan gecikmeli bağımlı değişken ile hata terimlerinin ortalamasının ilişkili olması, tahmin edilen yakınsama katsayısının tutarsızlık sorunlarının da oluşmasına yol açmaktadır.⁵ Ayrıca, sadece illerin zamana göre değişiminin kullanılarak tahminlerin yapıldığı sabit etki panelinde tutarlı sonuçlar üretilebilmesi, zaman serisinin uzun olmasını da gerektirmektedir (Hsiao, 2003; Barro ve Sala-i-Martin, 2004). Özellikle zaman serisinin yetersiz olduğu durumlarda, il sayısı sonsuza dahi gitse koşullu yakınsama hızları yukarı yönlü sapmalı olarak tahmin edilebilmektedir (Durlauf vd., 2005). Ayrıca, konjonktür dalgalanmaları da yukarı yönlü sonuçların oluşmasına yol açabilmektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 2004). Dolayısıyla, Türkiye’de, iller arasındaki koşullu yakınsama hızının bu analizde olduğu gibi regresyona bölgesel kuklalar eklenerek yatay kesit tahminçilerinin tercih edilmesinin daha anlamlı olacağı düşünülmektedir. Bu yöntemin panel yaklaşımına göre bir diğer önemli avantajı iller arasındaki değişimin de kullanılabilmesidir. Bu nedenle, Türkiye’de veri yapısı düşünülerek mutlak ve koşullu β -yakınsama hızları tahmininde yatay kesit yaklaşımı benimsenmiştir. Anılan analizde, denklem (1) kullanılarak doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemi ile yakınsama hızları tahmin edilmiştir.

Kamu yatırım tahsisleri ve devlet teşvikleri kapsamındaki özel sektör yatırımlarının yakınsama üzerindeki etkisini analiz etmek için (1) nolu denkleme kişi başına kamu yatırım tahsisini temsilen $kam_{kb_{i,t}}$ veya kişi başına teşvik yatırımını temsilen $tes_{kb_{i,t}}$ eklenerek (2) nolu denklem kullanılmıştır. Kişi başına kamu yatırım tahsisi ve teşvik miktarı 2004-2017 döneminde yapılan toplam kamu yatırım ve teşvik miktarının ilin başlangıç yıldaki nüfusuna bölünmesiyle bulunmuştur.

$$\left(\frac{1}{T}\right) \log \left(\frac{y_{i,t}}{y_{i,t-T}} \right) = \alpha - \left[\frac{1-e^{-\beta T}}{T} \right] \log (y_{i,t-T}) + \gamma \log (kam_{kb_{i,t}}) + u_{it} \quad (2)$$

Kamu yatırım tahsisi ve teşvik yatırımlarının iller arasındaki yakınsama üzerindeki etkisi (2) nolu denklemde doğrusal en küçük kareler yöntemiyle elde edilecek yakınsama hızlarındaki (β) değişim ile test edilmiştir. Kamu yatırım tahsisi ya da teşvik yatırımı bir bölgede yakınsamanın hızlanmasına yol açıyor ya da ilin başlangıçtaki kişi başına GSYH’sı dikkate alınarak bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla kamu yatırım tahsisi ve yatırım teşvikleri bu politika doğrultusunda yapılmışsa, yatırımların ve teşviklerin modele eklenerek sabit tutulduğu (2) nolu modeldeki yakınsama hızının (1) nolu modele göre azalması beklenir. Benzer bir yaklaşım, iller arasındaki göçün yakınsama üzerindeki etkisini inceleyen Barro ve Sala-i-Martin (2004) ile Kırdar ve Saracoglu (2008) çalışmalarında da benimsenmiştir.

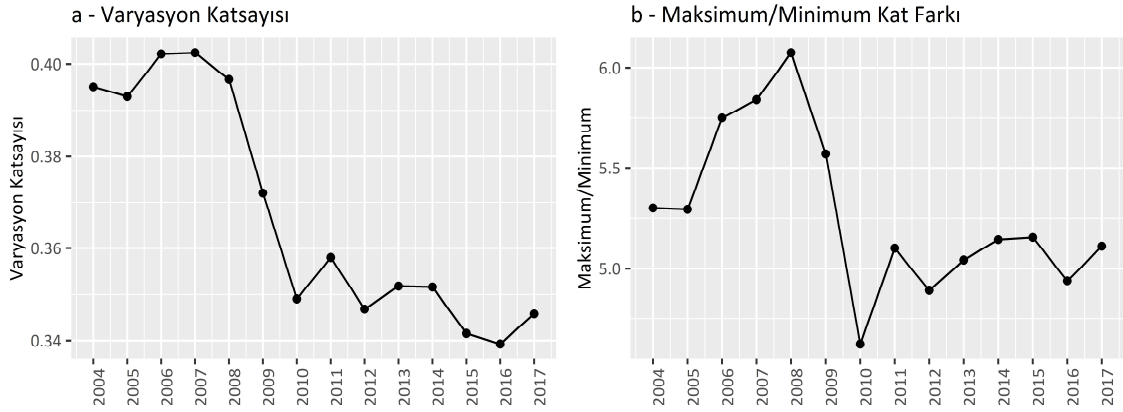
Ayrıca, tahminlerin tüm il sabit etkilerine duyarlı olup olmadığını test edebilmek amacıyla, (2) nolu denklem doğrusal en küçük kareler kukla değişken modeli (Least Square Dummy Variables) ile test edilmiştir. Panel yaklaşımını esas alan yakınsama çalışmalarında olduğu gibi tahminlerin konjonktür dalgalanmalarından etkilenmesini azaltmak amacıyla ve aynı zamanda veri kısıtı dikkate alınarak doğrusal en küçük kareler kukla değişken modeli 2004-2017 verisi son dönem 4 yıl olacak şekilde 3’er yıllık seriler ile çalıştırılmıştır. Nitekim, literatürde 2-10 yıllık seriler kullanılmaktadır (Islam, 1995; Barro ve Sala-i-Martin, 2004; Durlauf, Johnson, ve Temple, 2005). Diğer taraftan, hangi zaman aralığının serideki konjonktür dalgalanmasından kaçınmak için kullanılması gerektiği literatürde varlığını devam ettiren bir sorudur (Temple, 1999; Durlauf vd., 2005).

3. ANALİZ SONUÇLARI

3.1. Sigma (σ) Yakınsaması

Sigma (σ) yakınsaması, yıllar içerisinde illerin kişi başı gelirlerindeki farklılıkların azalması anlamına gelmektedir. Bu bölümde, ölçüm biriminden etkilenmemesi nedeniyle varyasyon katsayısı, sigma yakınsama analizi için tercih edilmiştir. Söz konusu katsayı, standart sapmanın ortalama değere bölünmesiyle elde edilmektedir. 2004-2017 yılları arasındaki varyasyon katsayısının başlangıçtaki 0.4 düzeyinden özellikle 2017 yılında 0.35 düzeyine inmesi, 13 yıllık bu dönem için iller arasında bir yakınsamanın oluştuğunu ortaya koymaktadır (Şekil 6, Panel-a). Ancak, zaman eğiliminin yer aldığı ilgili grafik incelendiğinde, 2004-2008 ve 2010-2017 dönemlerinde kendi içinde varyasyon katsayısı görece yatay seyretmiş iken, 2008 küresel finans krizinin etkili olduğu 2009 ve 2010 yıllarında ise katsayıda önemli bir düşüş gerçekleşmiştir. Varyasyon katsayısına ek olarak Şekil-6: Panel-b'de en yüksek kişi başı GSYH değerine sahip ilin en düşük GSYH değerine sahip ilden kaç kat daha fazla gelire sahip olduğunu gösteren serideki değişim gösterilmektedir. Varyasyon katsayısındaki eğilimlere benzer olarak bölgeler arası fark 2008 yılında zirve noktasına ulaşmış, 2010 yılında ise sert bir düşüş göstermiştir. 2010 yılı sonrasında küçük bir artıştan sonra yatay bir seyir izlemiştir.

Şekil 6: 2004-2017 Döneminde Varyasyon Katsayılarının Değişimi

Kaynak: TÜİK tarafından sağlanan verilere dayalı olarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bu yıllardaki söz konusu düşüşü daha iyi yorumlayabilmek amacıyla Tablo 2'de, 2008 ile 2009 arasında reel kişi başına GSYH değişim hızlarından hareketle, ekonomisi en fazla küçülen 10 il ile en fazla büyüyen 10 il analiz edilmiştir. Buna göre, bu dönemde çoğunluğu ülkenin batısında yer alan gelişmiş illerin yüzde 13 ile yüzde 8 arasında küçüldüğü, diğer taraftan çoğunluğu ülkenin doğusunda yer alan illerin ise yüzde 2 ile yüzde 8 arasında büyüdüğü anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, 2004-2017 döneminde iller arasında görülen sigma yakınsamasının büyük ölçüde küresel krizin ülkenin batısında yer alan illeri daha derinden etkilemesinden kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir.

3.2. Mutlak (β -)Yakınsaması

Daha önce ifade edildiği üzere, mutlak (ya da koşulsuz) yakınsama teorisinde, düşük gelirli illerin yüksek gelirli illere göre daha hızlı büyüerek uzun dönemde iller arasında bir yakınsamanın gerçekleşmesi öngörülmektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 1991; 1992; 2004). Mutlak yakınsamada, iller arasında yapısal farklılıkların bulunmadığı ve dolayısıyla tüm illerin uzun dönemde aynı durağan dengeye ulaşacağı ve aynı dışsal teknoloji büyüme hızına sahip olduğu varsayımı esas alınmaktadır.

Tablo 2: 2008 ile 2009 Arasında Kişi Başına Reel GSYH Büyüme Hızları

Ekonomisi En Fazla Küçülen 10 İl		Ekonomisi En Fazla Büyüyen 10 İl	
İller	Değişim Hızı (Yüzde)	İller	Değişim Hızı (Yüzde)
Kocaeli	-12.96	Siirt	7.51
Denizli	-9.74	Bayburt	6.42
Düzce	-9.63	Kilis	5.01
Bursa	-9.18	Tunceli	2.86
Tekirdağ	-9.14	Ardahan	2.57
Batman	-8.74	Erzurum	2.21
Kayseri	-8.69	Kars	2.20
Karabük	-8.45	Muş	2.04
Bilecik	-8.35	Kırşehir	1.78
İzmir	-8.12	Ağrı	1.73

Kaynak: TÜİK tarafından sağlanan verilere dayalı olarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Denklem (1) kullanılarak doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemi ile yıllık β -yakınsama hızı tahmin edilerek sonuçlar Tablo 3’de verilmiştir. Buna göre, Türkiye’de 2004-2017 döneminde iller arasında yakınsama hızı yıllık yaklaşık yüzde 1.4 olarak tahmin edilmiştir. Bu değer yüzde 1 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3: Dönemler İtibarıyla Yıllık β -Yakınsama Hızları

	2004-2017	2004-2008	2010-2017
Yakınsama Hızı	0.0139*** (0.003)	0.0017 (0.0049)	0.0064 (0.0044)
Gözlem Sayısı	81	81	81

Not: Parantez içindeki değerler dirençli (robust) standart hatalardır. *** %1 düzeyinde anlamlı.

Bu bölümde, ayrıca sigma-yakınsama sonuçları izlenerek, 2008 yılı küresel finans krizinin olası etkisini değerlendirmek amacıyla 2004-2008 ve 2010-2017 dönemleri için de ayrıca mutlak β -yakınsama tahminleri yapılmıştır (Tablo 3). Bu dönemlerdeki yıllık β -yakınsama hızları 2004-2008 dönemi için yüzde 0.17 ve 2010-2017 dönemi için ise yüzde 0.64 olarak tahmin edilmiştir. Bu iki dönem için elde edilen tahminler istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla, bu iki ayrı dönemde ne yakınsama ne de iraksama gerçekleşmiştir. Bu durum tespiti, sigma-yakınsama eğiliminin bu iki ayrı dönemde yatay seyretmesi tespitiyle örtüşmektedir. Dolayısıyla, sigma ve β -yakınsama hızları birlikte değerlendirildiğinde, 2004 ile 2017 döneminde görülen iller arasındaki mutlak yakınsamada 2008 küresel finans krizinin önemli bir etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, dışsal görülen bu şok finansal krizden 7 yıl sonra dahi etkisini aynen devam ettirerek kalıcı olarak yakınsama üzerinde bir etkiye yol açmıştır.

3.3. Koşullu (β -)Yakınsaması

Mutlak yakınsama modelinde iller arasında yapısal farklılıkların bulunmadığı varsayımı yapılmıştır. Ancak, iller arasında beşeri ve sosyal sermaye, tasarruf eğilimleri ve üretim biçimleri gibi yapısal farklılıkların bulunması durumunda, iller farklı uzun dönem kişi başına düşen gelire yakınsayabilecektir. Koşullu yakınsama olarak adlandırılan bu hipotezde, farklı il gruplarının kendi uzun dönem dengesine yakınsayacağı varsayılmaktadır. Bu teori ilin yıllık ortalama büyüme hızının ilin mevcut kişi başına geliri ile

uzun dönem kişi başına gelir dengesiyle arasındaki mesafeyle pozitif ilişkili olmasını esas almaktadır (Barro ve Sala-i-Martin, 2004). Dolayısıyla, bölgenin kişi başına GSYH hızı bölgenin uzun dönemdeki dengesinden uzaklığına bağlı olarak daha yüksek olacaktır.

Denklem (1) kullanılarak doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemiyle koşullu yıllık β -yakınsama hızları tahmin edilerek sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Tablonun ilk üç sütununda modele batı doğu ayırımını ortaya koyan bölgesel kukla değişkeni eklenmiştir. Doğu ve batı bölgeleri olarak nitelendirilebilecek bu bölgesel ayırım için 2009 yılında Öztürk (2009) tarafından yayımlanan "Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye İçin İstatistikî Bölge Birimleri Önerisi" çalışması esas alınmıştır. Bu değişkende doğu olarak nitelendirilen bölgede 25 il yer almaktadır (Şekil 4). Ancak, yapılan koşullu model tahminlerinde mutlak yakınsama tahminleri anlamlı olarak değişmemiştir (Tablo 4, Sütun 1).

Tablo 4: Dönemler İtibarıyla Yıllık Koşullu β -Yakınsama Hızları

	2 Yapısal Bölge Varsayımı (Batı-Doğu)			5 Yapısal Bölge Varsayımı (SEGE Bölgeleri)		
	2004-2017	2004-2008	2010-2017	2004-2017	2004-2008	2010-2017
Yakınsama Hızı	0.0163*** (0.0042)	0.0074 (0.0062)	0.0125** (0.0061)	0.0279*** (0.0069)	0.0181* (0.0093)	0.0328*** (0.01)
Batı=1	0.0025 (0.0026)	0.0069 (0.0044)	0.0064* (0.0035)			
SEGE_1				0.0189*** (0.0068)	0.0277** (0.0106)	0.034*** (0.0098)
SEGE_2				0.0092* (0.0047)	0.0129* (0.0075)	0.0195*** (0.007)
SEGE_3				0.0089** (0.0039)	0.0183*** (0.0061)	0.0159*** (0.0059)
SEGE_4				0.0053 (0.0034)	0.0077 (0.0057)	0.0097** (0.0047)
Gözlem Sayısı	81	81	81	81	81	81

Not: Parantez içindeki değerler dirençli (robust) standart hatalardır. *** %1 düzeyinde anlamlı; ** %5 düzeyinde anlamlı; * %10 düzeyinde anlamlı.

Mutlak yakınsama tahmini bölge içi ve bölgeler arasındaki yakınsama hızının ortak bir bileşimini ölçerken koşullu yakınsama bölge içindeki yakınsama hızını ölçmektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 1991). Dolayısıyla, 2004-2017 yılları arasındaki yakınsama hızı tahminlerinin anlamlı olarak değişmemesi bölgeler arasındaki yakınsama hızı ile bölge içindeki yakınsama hızlarının birbirinden farklı olmadığı anlamına gelmektedir.

Ayrıca, 2008 küresel krizi genel olarak doğu illerini etkilemezken batı illerini dolayısıyla yüksek gelirli illeri negatif etkilemesi nedeniyle mutlak yakınsama regresyonunda üretilen β -katsayısının yanlı olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda, 2008 küresel kriz şokunun etkisini içeren hata terimi illerin kişi başına GSYH değerleriyle ilişkili olmaktadır. Söz konusu regresyona, batı-doğu kukla değişkenin vekil değişken olarak modele ilave edilmesiyle β -katsayısı mutlak yakınsama varsayımları altında daha yansız olarak üretilmektedir.

Koşullu modellemede ikinci olarak Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003) çalışması esas alınarak 5 kademeli bir yapısal bölge ekonomisinin olabileceği varsayımı test edilmiştir. Bunun için modele bölgeleri temsilen kukla değişkenler ilave edilerek tahminler Tablo 4'ün son üç sütununda verilmiştir. 2004-2017 dönemi için yapılan tahminde Türkiye için yıllık koşullu yakınsama hızı yüzde 2.8 olarak tespit edilmiştir (Tablo 4, Sütun 4).

2004-2017 dönemi için hem mutlak yakınsama hızının hem de koşullu yakınsama hızının anlamlı bulunması, sosyo-ekonomik olarak gelişmiş bölgeler arasında ve bu bölgelerin kendi içinde yakınsama olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 2004-2008 ve 2010-2017 dönemleri için yapılan koşullu yakınsama tahminleri mutlak yakınsama analizinde elde edilen sonuçlardan çok farklı olmuştur. Bir önceki bölümde bu iki dönem için iller arasında istatistiksel olarak anlamlı mutlak yakınsama bulunamamıştı. Ancak, iller arasında ortak bölgesel etkiler kontrol edildiğinde bu iki dönem için istatistiksel olarak anlamlı koşullu yakınsama hızları bulunmuştur (Tablo 4). Buna göre, 2004-2008 yıllarında bölgesel etkiler sabit tutulduğunda iller arası tahmin edilen yakınsama hızı yüzde 1.8; 2010-2017 dönemi için ise yüzde 3.3 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, anılan dönemlerde iller bölge içinde birbirlerine yakınsama eğilimindedirler.

Ayrıca, analizdeki taban kukla değişkenin en az gelişmiş olan 5. bölgenin olması ve diğer kukla değişkenlerinin anlamlı olarak pozitif bulunması, az gelişmiş illere göre gelişmiş batı illerin durağan dengelerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Tablo 4).

3.4. Kamu Yatırımları ve Teşvik Yatırımlarının Bölgesel Yakınsamaya Etkisi

Kamu yatırım tahsisi ve özel sektöre yönelik teşvik yatırımlarının iller arasındaki yakınsama üzerindeki etkisi, (2) nolu denklemde doğrusal en küçük kareler yöntemi ile elde edilecek yakınsama hızlarındaki (β) değişim ile test edilmiştir. Kamu yatırım tahsisi ya da teşvik yatırımı bir bölgede yakınsamanın hızlanmasına yol açıyorsa ya da ilin başlangıçtaki kişi başına GSYH'sı dikkate alınarak bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla tahsis ve yatırım teşvikleri bu politika doğrultusunda yapılmışsa, yatırımların ve teşviklerin modele eklenerek sabit tutulduğu (2) nolu modeldeki yakınsama hızının (1) nolu modele göre azalması beklenir. Ayrıca, tahminlerin tüm il sabit etkilerine duyarlı olup olmadığını test edebilmek amacıyla (2) nolu denklem doğrusal en küçük kareler kukla değişken modeli ile de test edilmiştir. Panel yaklaşımını esas alan yakınsama çalışmalarında olduğu gibi tahminlerin konjonktürel dalgalanmalardan etkisini azaltmak amacıyla ve aynı zamanda veri kısıtı dikkate alınarak doğrusal en küçük kareler kukla değişken modelinde 2004-2017 verisi son dönem 4 yıl olacak şekilde 3'er yıllık seriler ile çalıştırılmıştır.

Tablo 5'in sol panelinde SEGE bazlı bölgesel kuklaların kontrol edildiği en küçük kareler yöntemiyle yapılan tahminler, sağ panelinde ise il sabit etkilerin kontrol edildiği en küçük kareler kukla değişken modeli ile yapılan tahminler yer almaktadır. Sütün (1) ve (4) her iki tahmincinin temel model tahminleri olup iller arasındaki büyüme farklarının açıklayıcı değişkenleri olarak başlangıç dönemindeki kişi başına GSYH değişkeni ile bölge ya da il kuklaları kullanılmıştır. Kişi başına kamu yatırım tahsislerinin açıklayıcı değişken olarak ilave edildiği modelde, yakınsama hızının gerekli logaritmik transformasyonlar yapıldıktan sonra yüzde 2.8'den yüzde 3.1'e yükseldiği gözlenmiştir (Sütun (2)). En küçük kareler kukla değişken modelindeki artış çok daha belirgin olmuştur (Sütun (5)). Kişi başına kamu yatırımı yerine toplam yatırım tutarı alındığında da model tahminleri benzeşmektedir (Sütun (3) ve (6)). Toplam kamu yatırım tahsisi değişkeninin anlamlı bulunmaması, GSYH verilerinin de kişi başına alındığı dikkate alındığında anlamlıdır. Burada amaçlanan sonuçların toplam tutarlara duyarlı olup olmadığını test etmektir. Tahmin sonuçlarını yorumlarsak, kamu yatırım tahsislerinin yapılmadığı durumlarda iller arasındaki yakınsama hızlarının değişmeyebileceği hatta artabileceği sonucu çıkmaktadır.

Diğer taraftan, kişi başına yapılan kamu yatırımların etkisinin pozitif ve anlamlı bulunması, kamu yatırım tahsislerinin illerin büyümelerine katkı sunduğunu göstermektedir. İki sonuç birlikte yorumlandığında, kamu yatırım tahsislerinin illerin büyümesine katkı sunarken iller arasındaki dengeli büyümeye etki edemediği anlaşılmıştır. Bu sonuç, Türkiye'de uygulanan politikaların sadece toplam büyümeye odaklanan yaklaşımla devam ettiğinin bir göstergesidir. Tüm bu yorumlar modellerdeki içsellik sorunlarının bölgesel ve il kuklaları ile kontrol edildiği varsayımı altında yapılmıştır.

Tablo 5: Kamu Yatırımı Modeli

	En Küçük Kareler Modeli			En Küçük Kareler Kukla Değişken Modeli		
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Ln Kişi Başına	-0.0234***	-0.0256***	-0.0248***	-0.0413***	-0.0831***	-0.0904***
GSYH	(0.0048)	(0.0048)	(0.0048)	(0.0063)	(0.0113)	(0.0120)
Ln Kişi Başına Kamu Yatırım Tahsisi		0.0034** (0.0015)			0.0188*** (0.0041)	
Ln Toplam Kamu Yatırım Tahsisi			-0.0017 (0.0014)			0.0207*** (0.0041)
SEGE Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
İl Kuklaları	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	81	81	81	324	324	324

Not: Parantez içindeki değerler dirençli (robust) standart hatalardır. *** %1 düzeyinde anlamlı; ** %5 düzeyinde anlamlı; * %10 düzeyinde anlamlı.

Düzenlenen yatırım teşvik belgeleri kapsamında öngörülen toplam sabit yatırım tutarlarının etki tahminleri Tablo 6'da sunulmaktadır. Sonuçlar, sabit yatırım tutarları ile tamamen örtüşmektedir. Öngörülen teşvik yatırım tutarları illerin büyüme hızlarına pozitif etki ederken, iller arasındaki yakınsamaya aksi yönde etki etmektedir.

Tablo 6: Teşvik Modeli

	En Küçük Kareler Modeli			En Küçük Kareler Kukla Değişken Modeli		
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Ln Kişi Başına	-0.0234***	-0.0267***	-0.0238***	-0.0413***	-0.1035***	-
GSYH	(0.0048)	(0.005)	(0.0048)	(0.0063)	(0.0125)	0.1065*** (0.0128)
Ln Kişi Başına Toplam Teşvik Yatırımı		0.0041*** (0.0014)			0.0141*** (0.0022)	
Ln Toplam Yatırım Teşviki			-0.0006 (0.0012)			0.0143*** (0.0022)
SEGE Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
İl Kuklaları	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	81	81	81	324	324	324

Not: Parantez içindeki değerler dirençli (robust) standart hatalardır. *** %1 düzeyinde anlamlı; ** %5 düzeyinde anlamlı; * %10 düzeyinde anlamlı.

Veri kısıtı nedeniyle bölgesel teşvikler alt uygulaması kapsamında öngörülen sabit yatırım tutarları ile kalkınma ajansları desteklerinin etki incelemesi 2010-2017 dönemi ile sınırlıdır. Bu bölüm analizleri zaman süresinin daha da azalması nedeniyle sadece en küçük kareler modeline SEGE bazlı bölgesel kuklaların ilave edilmesiyle yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 7'de verilmektedir. Gerek bölgesel teşvikler gerekse de ajans desteklerinin yakınsama üzerinde olumlu bir etkiye yol açtığına dair bir bulgu bulunamamıştır (Sütün (2) ve Sütün (5)).

Tablo 7: Bölgesel Destek Modeli

	Bölgesel Teşvik Yatırımları			Kalkınma Ajansları Destekleri		
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Ln Kişi Başına GSYH	-0.0293*** (0.0079)	-0.0309*** (0.0083)	-0.0297*** (0.0085)	-0.0293*** (0.0079)	-0.0339*** (0.0088)	-0.0311*** (0.0085)
Ln Kişi Başına Toplam Destek Yatırımı		0.0029 (0.002)			0.0039 (0.0029)	
Ln Toplam Destek Yatırımı			-0.0003 (0.0015)			-0.0023 (0.0028)
SEGE Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	81	81	81	81	81	81

Not: Parantez içindeki değerler dirençli (robust) standart hatalardır. *** %1 düzeyinde anlamlı; ** %5 düzeyinde anlamlı; * %10 düzeyinde anlamlı.

Diğer taraftan, kişi başına bölgesel teşvikler ve ajans desteklerinin anlamlı olmamakla birlikte il büyümesine pozitif katkı sunduğu bulunmuştur (Sütun (2) ve Sütun (5)). Tüm bu sonuçlar ışığında; kamu yatırım tahsisleri, öngörülen bölgesel ve genel teşvik sabit yatırımları ile kalkınma ajansları desteklerinin iller arasındaki kişi başına GSYH farklarına anlamlı bir etkide bulunmadığı mevcut veriler ışığında ve yapılan varsayımlar altında tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, neoklasik büyüme modeli çerçevesinde, 2004-2017 dönemi için Türkiye’de iller arasında yakınsama eğilimleri analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu tarafından açıklanan illerin GSYH değerleridir. Sigma (σ) yakınsaması analizi ile zaman içerisinde illerin kişi başı gelir düzeyi farklarındaki değişim varyasyon katsayısı aracılığı ile incelenmiştir. Buna göre; 2004 ile 2008 arasında yatay seyreden iller arası gelir farklarının 2008 yılından sonra 0.4 düzeyinden 0.35’e indiği, 2010 ile 2017 arasında ise bu düzeyde yatay seyrettiği gözlemlenmiştir. Mutlak yakınsama modeli tahminlerine göre ise, 2004-2017 yılları arasında iller arasında yakınsama hızı yıllık yaklaşık yüzde 1.4 düzeyinde tahmin edilmiştir. Aynı dönemler için yapılan analizlerde ise mutlak yıllık β -yakınsama hızları 2004-2008 dönemi için yüzde 0.17 ve 2010-2014 dönemi için ise yüzde 0.64 olarak tahmin edilmiştir. Ancak, bu iki dönem için elde edilen tahminler istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla, bu iki ayrı dönemde ne mutlak yakınsama ne de iraksama gerçekleşmiştir.

Sigma ve mutlak beta (β)-yakınsama sonuçları birlikte bütüncül olarak analiz edildiğinde, 2004 ile 2017 arasında iller arasında görülen yakınsamanın 2008 küresel finans krizinin yarattığı dışsal etkiden dolayı gerçekleştiği değerlendirilmektedir. Söz konusu krizin Türkiye’nin batısında yer alan gelir ve refah seviyesi görece daha yüksek olan illeri daha derinden etkilemesi bu sonuca yol açmıştır. Nitekim, 2008 ile 2009 yılları arasında kişi başına reel GSYH değişim hızlarından hareketle ekonomisi en fazla küçülen 10 il ile en fazla büyüyen 10 il hesaplanmıştır. Buna göre, bu dönemde çoğunluğu ülkenin batısında yer alan yüksek gelirli illerin yüzde 8 ile yüzde 13 arasında küçüldüğü, diğer taraftan çoğunluğu ülkenin doğusunda yer alan düşük gelirli illerin ise yüzde 2 ile yüzde 8 arasında büyüdüğü gözlemlenmiştir.

2008 küresel finans krizinden kaynaklanan benzer bir etkinin Covid-19 pandemisi sonrasında da yaşanabileceği öngörülmektedir. Dünya Bankası (World Bank, 2020) tarafından yapılan projeksiyonlarda, Türkiye ekonomisinin 2020 yılında yüzde 3,8 küçüleceği tahmin edilmektedir. Sanayi üretiminin düşeceği ve turizm gelirlerinin azalacağı dikkate alındığında, bu küçülmenin etkisinin yüksek gelirli illerde daha fazla olabileceği ortadadır. 2019 yılında Türkiye ekonomisinin ancak yüzde 0,9 büyüdüğü dikkate alındığında,

bu etkilerin öngörülenden fazla olması da mümkündür. Bu açıdan, pandemi sonrası iller arasında görülebilecek olası bir yakınsama, 2008 krizinde tecrübe edildiği üzere, yine dışsal bir şok ile ilişkili bir durum olarak açıklanabilecektir.

Ayrıca, kamu yatırımları ile teşvik kapsamındaki yatırımların iller arasındaki kişi başına GSYH farklarına anlamlı bir etkide bulunmadığı gözlemlenmiştir. Nitekim, Tekeli (1981; 1992) tarafından yapılan çalışmalarda da, 1960-1985 döneminde kalkınmada öncelikli bölgelere sanayi yatırımlarını götürmek için geliştirilen özendirme politikalarının bölgeler arası gelişmişlik farklarına bir çözüm getirmediği, ayrıca bu dönemde kamu yatırımları dağılımının bölgesel ekonomik eşitsizliği gidermeye değil, artırmaya katkı sunduğu tespiti yapılmıştır. Dolayısıyla, 1960'lardan bu yana bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik benzer ve etkisiz politikaların sürdürülmeye çalışıldığı sonucuna varılabilir.

Uygulanan kamu yatırımlarının, özel sektöre yönelik teşvik yatırım tahsislerinin ve diğer mali desteklerin yakınsama üzerinde bir etkiye yol açamaması çeşitli faktörlere dayandırılabilir. Bu durum, kamu yatırım tahsislerinin mekan ya da iller arası eşitsizlikler yeterince dikkate alınmadan makro denge gözetilerek sektörler arasında yapılması, sektörel önceliklerle kamu yatırım politikalarının oluşturulması ve özellikle yatırım teşviklerinin gelişmiş bölgelerde daha etkin uygulanmış olması gibi faktörlerle açıklanabilir.

Dolayısıyla, mevcut bölgesel büyüme trendleri ve uygulanan politikalar düşünüldüğünde, 11. Kalkınma Planında öngörülen bölgesel gelişmişlik farklarına dair hedeflerinin ekonomik kriz gibi dışsal bir şok olmaksızın ulaşılabilirliği tartışmalıdır.

Son olarak, özellikle konuya ilişkin tahmin modellerindeki içsellik sorunlarının olası etkilerinin geliştirilecek güçlü araç değişkenlerle araştırılmasının yakınsama çalışmalarına katkı sunabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan, kamu yatırımlarının sektörler bazında etkilerinin incelenmesi politika önerileri açısından önemli olabilecektir.

DİPNOTLAR

¹ Durlauf, Johnson, ve Temple (2005) yakınsama çalışmalarında kullanılan yöntemler ve sonuçlarla ilgili çok geniş literatür taraması sunmaktadır.

² Gezici ve Hewings (2004), Kırdar ve Saracoglu (2008) ile Kırdar ve Doğan (2019) Türkiye'de bölgeler arasında yakınsama sorusuna yönelik geniş literatür taramalarını sunmaktadır.

³ Şekil 5'te SEGE kademeleri yer almaktadır.

⁴ Kişi başına düşen kümülatif yatırım tutarı, 2004-2017 döneminde kademe gerçeğe geçen kümülatif yatırım tutarı verisinin kademenin dönem başı olan 2004 yılındaki nüfusuna bölünmesiyle bulunmuştur.

⁵ Caselli F, Esquivel G, Lefort F (1996) dinamik panel yaklaşımında tahmin tutarsızlığını kapsamlı olarak tartışmakta ve olası bir çözüm önerisini sunmaktadır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazar Katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür

Yaptığı katkılardan dolayı Fikret Şenses, Semih Tümen, Meltem Dayıoğlu Tayfur, Bekir Siddik Gür ve IV. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi Sayısal Modellerle Kentleşme oturumu katılımcılarına teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Barro, R.J., X. Sala-i-Martin (1991), "Convergence Across States and Regions", *Brookings Papers on Economic Activity*, 22(1), 107-182.
- Barro, R.J., X. Sala-i-Martin (1992), "Convergence", *Journal of Political Economy*, 100(2), 223-251.
- Barro, R.J., X. Sala-i-Martin (2004), *Economic Growth*. Cambridge, Mass. : MIT Press.
- Baumol, W.J. (1986), "Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-Run Data Show", *The American Economic Review*, 76(5), 1072-1085.
- Caselli F., E. Gerardo, L. Fernando (1996), "Reopening the Convergence Debate: A New Look at Cross-Country Growth Empirics", *Journal of Economic Growth*, 1(3), 363-389.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1982), *Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- Diñçer, B., M. Özasan, T. Kvasoğlu (2003), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- Durlauf, S.N., P.A. Johnson, J.R.W. Temple (2005), "Growth Econometrics" in P. Aghion, & SN. Durlauf (Der.), *Handbook of Economic Growth Volume 1A* (pp. 555 - 677). North-Holland Publishing Company.
- Gezici, F., G.J.D. Hewings (2004), "Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey", *Review Of Urban & Regional Development Studies*, 16(2), 113-132.
- Hsiao, C. (2003), *Analysis of Panel Data*. Cambridge University Press.
- Islam, N. (1995), "Growth Empirics: A Panel Data Approach", *The Quarterly Journal of Economics*, 110(4), 1127-1170.
- Kindap, A., T. Doğan (2019), "Regional Economic Convergence and Spatial Spillovers in Turkey", *International Econometric Review (IER)*.
- Kırdar, M.G., D.Ş. Saracoğlu (2008), "Migration and regional convergence: An empirical investigation for Turkey", *Papers in Regional Science*, 87(4), 545-566.
- Koç, S. (2001), "Türkiye de İllerin Sosyo Ekonomik Özelliklere Göre Sınıflandırılması", V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Adana, Turkey.
- Mihçi, S., M. Köksal (2010), "Determinants of Cross-Regional Income Differentials: The Case of Turkey", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 71-94.
- Öztürk, A. (2009), *Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye için İstatistik Bölge Birimleri Önerisi*, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Pereira, A.M., J.M. Andrzej (2006), "Public Investment in Transportation Infrastructures and Regional Asymmetries in Portugal", *The Annals of Regional Science*, 40(4), 803-817.
- Rodríguez-Pose, A., Y. Psycharis, V. Tselios (2012), "Public Investment and Regional Growth and Convergence: Evidence from Greece", *Papers in Regional Science*, 91(3), 543-568.
- Soyyigit, S. (2018), "Türkiye'de Kriz Öncesi ve Kriz Sonrası Dönemde İl Bazında Yakınsama Analizi", *Social Sciences Studies Journal*, 4(16), 1279-1287.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019), *On Birinci Kalkınma Planı*, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>.
- Tekeli, İ. (1981), "Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekansal Farklılaşması", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 369-390.
- Tekeli, İ. (1992), "Türkiye'de Eşitsiz Gelişme ve Bölgesel Kalkınma Politikaları Üzerindeki Etkileri" içinde Tekeli, İ. (2008), *Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 88-109.
- Temple, J. (1999), "The New Growth Evidence", *Journal of Economic Literature*, 37(1), 112-156.
- TÜİK (2018), *İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, 2004-2017*, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24920>
- Vittorio, D. (2009), "Public Spending and Regional Convergence in Italy", *Journal of Applied Economic Sciences*, 4.
- World Bank (2020), *Global Economic Prospects, June 2020*, Washington, DC: World Bank.

Araştırma Makalesi / Research Article

Kamu Yönetiminde Bir E-Katılım Modeli Olarak Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) Destekli Kitle Kaynak Kullanımı

Ayşegül Saylam¹

Öz

Son yıllarda demokratik ve akıllı devlet olma yolundaki çabalar kamu yönetimi ve aktörlerinden beklentileri artırmıştır. Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) alanında yaşanan gelişmeler de aktif vatandaşlığı destekleyen yeni e-katılım mekanizmalarını ortaya çıkarmıştır. Özel sektör tarafından yaygın olarak kullanılan BİT destekli kitle kaynak kullanımı, bir e-katılım modeli olarak devlet ve onun kurumlarının dikkatini çekmiş ve kamu yönetimi çevrimiçi toplulukları muhatabı olarak kabul etmeye başlamıştır. Ancak literatürde ve uygulamada BİT destekli kitle kaynak kullanımına yönelik artan ilgiye rağmen, kamu yönetiminde özellikle Türkçe literatürde kitle kaynak kullanımına yönelik bütüncül bir çalışma bulunmamaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, kamu yönetimi ve onun aktörleri tarafından BİT destekli kitle kaynak kullanımının ne amaçla gerçekleştirildiğine, hangi faydalar yarattığına, bu e-katılım modeline adaptasyonda karşılaşılan sorunların ne olduğuna ve kamu yönetiminde BİT destekli kitle kaynak kullanımına yönelik temel yönetim faaliyetlerine ilişkin genel, bütüncü, açıklayıcı bir çerçeve oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: E-devlet, e-katılım, kamu yönetimi, kitle kaynak kullanımı.

Use of Information and Communication Technologies (ICT) Enabled Crowdsourcing as an E-Participation Model in Public Administration

Abstract

In recent years, efforts to become a democratic and smart government have increased expectations from public administration and its actors. Developments in Information and Communication technologies (ICT) have also revealed new e-participation mechanisms that support active citizenship. The use of ICT-enabled crowdsourcing, which is widely used by the private sector, has attracted the attention of the government and its institutions as an e-participation model, thus public administration has begun to accept online communities as its interlocutors. However, despite the increasing interest in the use of ICT-enabled crowdsourcing in the literature and practice, there is no holistic study of crowdsourcing in public administration, especially in the Turkish literature. The purpose of this study is to explain the objectives and outcomes of using ICT-enabled crowdsourcing by public administration, to address the problems encountered in adaptation to this e-participation model and the main governance activities for ICT-enabled crowdsourcing in public administration.

Keywords: Crowdsourcing, e-government, e-participation, public administration.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aysegulk@hacettepe.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1737-6656>

GİRİŞ

1980'lerden itibaren kamu kurumları vatandaş odaklı hizmet üretememe veya sunmamları nedeniyle eleştirilmiş ve bürokrasi, ortaya çıkan bu durumun temel nedeni olarak kabul edilmiştir. Bir diğer deyişle, bürokratik süreçlerin katılığı, standardizasyonu ve ortaya çıkardığı maliyet, kurumların dinamik ve karmaşık, sosyal ve ekonomik ortamlara uyum sağlama konusunda hareket yeteneğini kısıtlayarak, vatandaştan uzak bir idare modelinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tucci *vd.*, 2018). Bu sorunların çözümünde, devlet kurumlarında aktörler öncülüğünde BİT kullanılması, gerek bilgi alışverişi yapılması gerekse de hizmet sunulması amacıyla giderek artan ilgiyle karşılanmış ve Web 2.0, Web 3.0 ve gelecekte adı daha çok anılacak olan Web 4.0 teknolojilerinin (sosyal medya, forumlar, mobil teknolojiler, web temelli harita yazılımları, Wikiler, bağlantılı açık veri, bağlantılı yasal veri, yapay zeka, büyük veri, blok zinciri vb.) sağladığı faydalar devlet ve onun kurumları tarafından daha çok ilgi çekici hale gelmiştir. Yeni kamu işletmeciliği, daha iyi yönetim, kamusal değer yaratma gibi demokrasi değerlerini savunan ve daha akıllı hareket eden devlet dönüşümünü öngören yaklaşımların da etkisiyle e-devletten beklentiler artmıştır. Böylece e-devlet sadece hizmet sağlayan bir araç olmaktan çıkıp, verimlilik, şeffaflık, etkinlik, hesap verebilirliği artırmak için yeni katılım biçimlerini destekleyen bir ağıta dönüşmüştür. E-katılım kavramıyla adlandırılan bu olgu genel olarak en son teknolojileri kullanarak adaletli, etkin, hesap verebilir devleti teşvik etmek, toplumsal ve demokratik süreçlerde aktif vatandaşlığı destekleyen bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştır (Sæbo *vd.*, 2008: 401). Devlet ve onun kurumları, vatandaşla arasındaki etkileşim düzeylerinde (etkileşim düzeyleri için bkz. Tambouris *vd.*, 2007; Wimmer, 2007; OECD, 2003; UN, 2008) en üst seviyede çaba göstermeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu teknoloji destekli girişimler genel olarak kamu hizmetlerinin kalitesini artırma, maliyet tasarrufu sağlama, devlet ve onun kurumlarına çevrimiçi yollarla sorun çözme ve yeni stratejiler oluşturmaya yardımcı olmuştur. BİT destekli kitle kaynak kullanımı da kamusal alana yönelik herhangi bir sorunun tartışıldığı, yeni sorun çözme stratejisinin oluşturulduğu, belli bir kamu politikasına yönelik bilgilerin toplandığı, farklı alternatiflerin değerlendirildiği etkili çözüm üretmeye yardımcı olan bir e-katılım modeli olarak devlet ve onun kurumları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Ancak literatürde bir e-katılım modeli olarak kitle kaynak kullanımına karşı ilgi artmasına rağmen kamu yönetiminde kitle kaynak kullanımına yönelik bütüncül bir çalışma tespit edilememiştir. Özellikle Türkçe yazında ya da literatürde kitle kaynak kullanımına yönelik açıklayıcı bütüncül herhangi bir yazı bulunmamaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, kamu yönetimi ve onun aktörleri tarafından BİT destekli kitle kaynak kullanımının ne amaçla gerçekleştirildiğine, hangi faydalar yarattığına, bu e-katılım modeline adaptasyonda karşılaşılan sorunların ne olduğuna ve kamu yönetiminde BİT destekli kitle kaynak kullanımına yönelik temel yönetim faaliyetlerine ilişkin genel, bütüncül, açıklayıcı bir çerçeve oluşturmaktır. Bu kapsamda çalışmada literatür analizi kullanılarak ilk olarak kitle kaynak kullanımına kavramsal açıklama getirilmiş, ardından kamu yönetiminde BİT destekli kitle kaynak kullanımı açıklanmış ve BİT destekli kitle kaynak kullanımının sağladığı değer yaratan faydalar ve çıktılar irdelenmiştir. Buna ek olarak, yine literatürden yararlanılarak E-devletin kitle kaynak kullanımına adaptasyonunda karşılaştığı sorunlar incelenmiştir. Son olarak, kamu yönetiminde BİT destekli kitle kaynak kullanımında yaygın yönetim faaliyetleri açıklanmış, değerlendirme kısmında da gelecekteki çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Genel olarak daha iyi hizmet sağlama ve tüketicinin taleplerini dikkate almak amacı ile kitle kaynak kullanımına yönelik çalışmalar, ilk olarak işletme literatüründe kendine yer edinmiş ve birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Ancak genel anlamda kamu yönetimi ve onun aktörleri tarafından BİT destekli kitle kaynak kullanımının ne amaçla gerçekleştirildiği, kamu yönetimine katkılarının ne olduğu, bu e-katılım modeline adaptasyonda karşılaşılan sorunlar ve kamu yönetiminde BİT destekli temel yönetim faaliyetlerine yönelik genel, bütüncül, açıklayıcı bir çalışma literatürde mevcut değildir. Bu kapsamda çalışmanın temel araştırma soruları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Kitle kaynak kullanımının kavramsal açıklaması nedir?
- Kamu kurumları BİT destekli kitle kaynak kullanımından ne amaçla faydalanmaktadır?
- Bu e-katılım modelinin kamu yönetimine etkileri ve sonuçları nedir?
- Kamu yönetiminin kitle kaynak kullanımına adaptasyonunda ortaya çıkan engeller nelerdir?
- BİT destekli kitle kaynak kullanımı, kamu yönetiminde yaygın olarak hangi yönetim faaliyetlerinde kullanılmaktadır?

Bu amaçla çalışma, belirtilen sorulara cevap aramak için literatür analizini kullanarak Türkçe kamu yönetimi yazınında BİT destekli kitle kaynak kullanımına birçok yönüyle bütüncül bir çerçeve çizmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda EBSCO, ISI Bilgi Web, Gstore ve Google Akademi veri tabanlarında yer alan çalışmalarda “kitle kaynak kullanımı” (crowdsourcing; crowd-sourcing) kavramı kamu yönetimi, e-devlet, elektronik devlet gibi kelimelerin kombinasyonu ile taranmıştır. Bunlara ek olarak e-devlet alanındaki Government Information Quarterly, International Journal of Electronic Government Research, Transforming Government: People, Process, Policy, eGovernment: An International Journal, Electronic Journal of eGovernment gibi temel dergilerin veri tabanlarında bahsi geçen kombinasyonlar aynı şekilde irdelenmiştir. Çalışmada araştırma sorularının her biri için geniş ve ayrı bir literatür araştırmasına ihtiyaç duyulmaktadır; ancak bu çalışmanın amacı alana bütüncül bir kaynak katkısı sağlamak olduğu için daha seçici davranılmıştır. Yapılan literatür araştırmasında kitle kaynak kavramının e-devlet ile kombinasyonundan 6.700, kamu yönetimi ile de yaklaşık 27.600 çalışma tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu geniş literatürü işler hale getirmek için alakalı çalışmaların başlığında veya özetinde “kitle kaynak” kavramı kullanılan yazılar seçilmiş ve irdelenmiştir. Bu tür elemelerde de çok fazla yazı elde edildiği için çalışmanın amacına yönelik alana katkı yapılacak şekilde en çok atıf alan, güncel veya çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülen çalışmalar değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, çalışmaya, yasama faaliyetleri, oy kullanma veya oy alma sürecine yönelik siyasi faaliyetler dahil edilmemiştir. Yine kriz, afet veya acil durum yönetiminde ve kent planlamasında BİT destekli kitle kaynak kullanımına yönelik geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu literatürden de faydalanılmıştır. Ancak her biri kendi içinde farklı açılardan incelenebilecek geniş bir literatüre sahip olduğu için çalışmaya gerekli görülen yazılar dahil edilmiştir. Bunun dışında birlikte yaratma (co-creation), açık yenilik (open innovation), ortak yapım (coproduction), kitle kaynak fonlaması (crowdfunding), kitle algılama (crowdsensing), birlikte varoluş (coexist), kitle sıralama (crowdrating), kitle hizmet sağlama (crowdservicing), ağ yönetimi (networked governance), akıllı ağ çeteleri (smart mobs) gibi kitle kaynak kullanımı ile alakalı geniş literatür de çalışmaya dahil edilmemiştir. Analiz sonucunda araştırma sorularına cevap verecek 90 çalışma tespit edilmiş ve BİT destekli kitle kaynak kullanımına dair tespit edilen dergi makaleleri, hakemli konferans makaleleri, kitap bölümleri ve kitaplar, kamu yönetimi Türkçe yazınına BİT destekli kitle kaynak kullanımı ile ilgili genel ve bütüncül bir çerçeve sağlayacak şekilde irdelenmiştir.

2. KİTLE KAYNAK KULLANIMI KAVRAMI

“Hiç kimse her şeyi bilmiyor, herkes bir şey biliyor, (ve) tüm bilgi insanlıkta bulunuyor (Levy, 1997: 20)”.

“Kitle (crowd)” ve “kaynak kullanımı (sourcing)” kelimelerinin birleşiminden oluşan kavram ilk defa 2006 yılında Jeff Howe ve Mark Robinson tarafından “Wired Magazine”de “işletme görevinde, tanımlanmamış ve genel olarak büyük bir insan ağına açık çağrı biçiminde, dış kaynak kullanımı” olarak tanımlanmıştır (Howe, 2006; Howe 2008). Şirket veya kurumların yaşadığı sorunlara çözüm aramak veya belli bir konu hakkında bilgi toplamak amacıyla başvurduğu bu yöntem, ilk olarak özel sektörde kullanılmıştır. Özellikle tasarım alanında işletmeler veya endüstriler daha yaratıcı kararlar üretmek için bu moda kavrama başvurmuştur. Zamanla diğer alanlarda da hizmet ve mal üreten işletmeler ekonomik ve kalite gibi gerekliliklerle (daha kaliteli, hızlı ve az maliyetli çözümler) karşılaştıkları sorunlara çözüm aramak amacıyla bireylerin görüşüne başvurmuşlardır (Charalabidis vd., 2012: 160). Kavram aslında 2006 yılında kavramlaştırılrsa da kitle kaynak katılım türü ile sorunlara çözüm aramak eskiye dayanmaktadır. Örneğin, 1714 yılında İngiliz Hükümeti, gemilerin denizdeki konumunu belirlemeye yönelik pratik çözüm bulunması

için kitle kaynak kullanımına başvurmuştur (Following the Crowd; The Economist, 2008). Howe (2008) kitle kaynak kullanımının uygulamalarını “ortak akıl (collective intelligence)”, “kitle oluşumu (crowdcreation)”, “kitle sıralama veya oylama (crowdrating)” ve “kitle kaynak fonlaması (crowdfunding)” olarak tanımlamıştır. Ortak akıl genel olarak bir topluluğun üyeleri veya temsilcilerinin arasındaki iletişim sonucunda elde edilen bilişsel yetenekler olarak tanımlanabilir. Kavram Levy tarafından (1997: 13) “sürekli olarak geliştirilmiş, gerçek zamanlı olarak koordine edilen ve becerilerin etkili bir şekilde harekete geçirilmesiyle sonuçlanan evrensel akıl” olarak tanımlanmıştır. Ortak akılla alakalı bir diğer tanım olan “kalabalığın bilgeliği (the wisdom of crowds)” James Surowieck (2004) tarafından genel olarak bir sorunun çözülmesindeki başarı faktörünü kitlenin büyüklüğüne bağlamak olarak ifade edilmiştir. Kitle oylama da kişilerin belli bir hizmet, ürün ve konu hakkındaki görüşlerine başvurularak elde edilen verilerin belli bir sistematiğe ayıklanmasıdır. Son olarak kitle fonlaması, belli amaçlar için insanlardan para toplanmasıdır. Burada daha önceden oluşturulmuş bir fikri veya ürünü gerçekleştirmek için mali kaynak sağlanmaktadır (Brabham, 2015: 18). Görüldüğü gibi oylamadan, maddi kaynak sağlanmasına kadar farklı uygulamaları olan, genel olarak bir sorunu çözmek ve böylece konular üzerinde yansıtıcı bir performans resmi oluşturmayı sağlayan kavram, endüstri ve yönetim gibi birçok alanda kullanılmıştır. Bu kullanım da kavramla alakalı birçok tanımın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin 2012 yılında Estelles-Arolas ve Gonzalez-Ladron-de-Guevara tarafından incelenen 209 çalışma sonucunda kitle kaynak kullanımına yönelik 40 çeşit farklı tanım elde edilmiştir. Estellés-Arolas ve González-Ladrón-de-Guevara, (2015: 197) incelediği çalışmalardan yola çıkarak kitle kaynak kullanımını, “bireyin, kurumun, kar amacı gütmeyen bir kuruluşun veya şirketin, esnek çağrı yoluyla çeşitli bilgiye sahip, heterojen ve belli sayıdaki bir grup bireye, belli bir görevin gönüllü olarak üstlenilmesini teklif ettiği, bir tür çevrimiçi katılımcı faaliyet” olarak tanımlamışlardır.

Kitle kaynak kullanımının diğer katılım türlerinden önemli farkı, yukarıdan aşağı, geleneksel ve hiyerarşik yönetim süreçleri ile aşağıdan yukarıya çevrimiçi topluluğun açık iletişimine dayalı sürecin birleşimi olan bir e-katılım mekanizması olmasıdır (Brabham, 2015: 6; Brabham, 2013). Kavram özellikle “ortak yapım” e-katılım türüyle aynı anlamda, eş veya karıştırılarak kullanılmaktadır. Dutil (2015: 365) bu iki kavram arasındaki temel farkı, ortak yapım uygulamalarının aktörlerine vurgu yaparak ortak yapım girişimcilerin çoğunun devlet ve onun kurumları yerine kâr amacı gütmeyen örgütlerden oluştuğunu belirtmiş buna ek olarak ortak yapım müşterilerinin genellikle vatandaş olmadığını ve ortak yapım uygulamalarında internet teknolojilerinin çok az veya hiç kullanılmadığını vurgulamıştır.

Toplulukları ve kuruluşları bir soruna yönelik ürün, fikir, politika vb. çözüm arayışında birleştirmenin çevrimiçi yolu olan kitle kaynak kullanımı, herhangi bir medya aracı ile gerçekleştirilebilir (Brabham, 2015: 6; Brabham, 2013). Bu kapsamda genel bir tanım olarak kitle kaynak kullanımı (Brabham, 2015: 5), “kurumsal hedeflere hizmet etmek için çevrimiçi toplulukların kolektif zekasından yararlanan çevrimiçi, dağıtılmış bir sorun çözme ve üretim modeli olarak” tanımlanabilir. Kitle kaynak kullanımının birleşenleri ise “bir görevin ifa edilmesini isteyen örgüt”, “bu görevi yerine getirmeye niyetli bir topluluk”, “görevin yerine getirilmesini sağlamaya yarayacak çevrimiçi bir araç” ve “görevin yerine getirilmesinden iki tarafın da fayda sağlaması” olarak özetlenebilir. Böylece örgüt veya kurum bir ürün veya karşılaştığı bir sorunu tanımlayacak, sorunun çözümü için uygun kitleyi seçecek, ardından bu toplulukla iletişime geçecek çevrimiçi doğru iletişim aracını bularak amacına yönelik faaliyet gösterecektir.

3. KAMU YÖNETİMİNDE BİT DESTEKLİ KİTLE KAYNAK KULLANIMI

BİT destekli kitle kaynak kullanımı, yalnızca kâr amaçlı şirket, işletme veya sanayiler için veri sağlama, sorun çözme, iş uygulamaları ve üretim modeli olarak sınırlı kalmamıştır. Özellikle demokratik reformlarda, sivil katılımı kolaylaştırmak için hükümetler BİT kullanımına yönelmiştir. Devlet ve onun kurumlarının, devletin herhangi bir fonksiyonunda veya hizmetinde vatandaşların görüşlerine başvurması yeni bir olgu değildir (Dutil, 2015: 364; Meijer, 2012). Örneğin daha önceden belirtildiği gibi 1714 yılında İngiliz Hükümeti, gemilerin denizdeki konumu belirlemeye yönelik pratik çözüm bulunması için sivil kitlenin görüşüne başvurmuştur (Following the Crowd; the Economist, 2008). Kavramın farklı şekillerde hükümetler tarafından kullanılması eski olmasına rağmen BİT destekli kitle kaynak kullanımı son on yıldır

daha yaygınlaşmıştır denilebilir. Bir diğer deyişle, bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler, hükümetlere, yönetim mekanizmalarını güçlendirecek şekilde avantaj sağlamış ve bireylerin görüş ve önerilerine başvurma kapasitelerini önemli ölçüde artırmıştır (Spiliotopoulou vd., 2014: 547). Bu kapsamda hükümetler, anayasa (Freeman, 2013; Hudson, 2018), kanun taslağının hazırlanması veya yenilenmesi (The LSE GV314 Group, 2020; Aitamurto ve Landemore, 2015; Aitamurto, Landemore, 2016; Burov vd., 2012; Casanovas, 2012) veya seçim süreçleri (bkz. Hellström, 2016; Rexha, Murturi, 2019; Sasseti, 2019) gibi devletin birçok fonksiyonunda BİT destekli kitle kaynak kullanımı araçlarından faydalanmaya başlamıştır.

E-devlet uygulamaları genellikle veya öncelikli olarak kamu hizmetlerinde verimliliği, etkinliği ve kurumlar arası bilgi paylaşımı ve iletişimi artırmaya yönelik süreçlere odaklanmıştır. Ancak etkinlik ve şeffaflığı sağlamak için girişilen çabalar, vatandaş ve devlet arasındaki ilişkileri geliştiren yeni katılım biçimleri yaratmıştır (Cordella, Palletti, 2017; O'Reilly, 2010). Keza BİT destekli katılım modellerinden kitle kaynak kullanımı sayesinde kamu yönetimi ve onun şemsiyesi altındaki yönetim kademelerinde, vatandaş birçok alanda ve amaçla kendilerinin önemli bir muhatabı haline gelmiştir. Ancak kamu yönetimi kademeleri tarafından kullanılan bu katılım modeli uzun süre politika oluşturmada ya da hizmet sunumunda bir araç olarak tanımlanmamıştır (Dutil, 2015). Bir diğer deyişle hükümetler tarafından kitle kaynak kullanımı birçok amaçla yapılmıştır. Bu bağlamda Dutil (2015), kitle kaynak kullanımını kitle yarışması (crowdcontest- BİT aracılığı ile belli bir gruptan genellikle ödüllendirme mekanizması aracılığı ile yeni bir bilgi edinmek veya sorunlara çözüm bulmak), makro görevlendirme (macrotasking- kamusal alandaki bir sorunun çözümünde kişilerin uzman görüş ve bilgilerinden yararlanılması) ve kitle fonlaması (crowdfunding-belli bir amacın gerçekleştirilmesi amacıyla para toplanması) olarak 3 farklı kategoride incelemiştir.

Literatürde kitle kaynak kullanımına yönelik farklı tanım ve vurgular olsa da kamu yönetiminde kitle kaynak kullanımı genel olarak yeni fikirler oluşturmak, toplamak, politikalar geliştirmek, kamu hizmetlerini yürütmek veya belirli bir sorunu çözmek için devlet ve onun kurumlarının çevrimiçi topluluklarla iletişime geçmesi olarak ifade edilebilir (Brabham, 2015: 18; 22). Brabham (2015) bu iletişim sürecinin yukarıdan aşağıya yönetilen ve aşağıdan yukarıya açık sürecin bir birleşeni olarak tanımlamış, yaptığı araştırma sonucunda (Brabham, 2013) hükümet tarafından kullanılan dört çeşit kitle kaynak yönetim faaliyeti tespit etmiştir. Bunları “bilgi keşfi ve işletme/yönetim anlayışı (belli bir konu hakkında bilgi bulunması, toplanması ve raporlanması), yayın araştırma yaklaşımı (belli bir sorunun çözümünde kişilere başvurulması), akran tarafından denetlenen yaratıcı üretim yaklaşımı (the peer-vetted creative production approach, yaratıcı fikir oluşturulması veya bunların yaratılması için insanlara başvurulması) ve dağıtılmış insan zekası görevi (distributed human intelligence tasking, büyük ölçüde, verinin insanlar tarafından analiz edilmesi)” olarak dört çeşit kitle kaynak türünden bahsetmiş ve bu amaçların politika planlama, uygulama ve planlama sonrası dönemde ne şekilde kullanıldığını incelemiştir. Nam (2012) de bilgilerin toplanması (daha çok vatandaş ihtiyacı ile alakalı verilerin elde edilmesi), hizmet ortak yapımı (ihtiyaç duyulan hizmetlerin ortaklaşa belirlenmesi), çözüm bulma (kamusal alanlarda ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak) ve politika yapma olarak dört tür kitle kaynak kullanımından bahsetmiştir.

Literatürdeki bazı çalışmalar da kitle kaynak kullanımında, kamu politika döngüsüne veya politika yapım sürecinde, vatandaşın rolüne odaklanmıştır (Aitamurto, Landemore, 2016; Aitamurto, 2012; Aitamurto, Chen, 2017; Charalabidis vd., 2012; Chen, Aitamurto, 2019; Prpic vd., 2015; Taeihagh, 2017). Bunlardan en çok atıf alan çalışmalardan biri olan Prpic, Taeihagh ve Melton'un (2012) yaptığı kapsamlı literatür araştırması sonucunda, kitle kaynak kullanımının politika döngüsünün tüm aşamalarında (gündem belirleme, problem tanımlama, politika tasarımı, politika uygulaması ve politika değerlendirme) uygulandığı ve en fazla vatandaşların görüşüne başvurulmuş politika aşamasının gündem belirleme olduğu tespit edilmiştir. Linders (2012) de kitle kaynak kullanımını e-devlet kategorileri ekseninde değerlendirmiş, e-devlet kategorilerini vatandaştan devlete, devletten vatandaşa ve vatandaştan vatandaşa olarak üç başlıkla irdelemiş, bunları sırasıyla “vatandaş kaynağı (citizen sourcing-vatandaş, devletin daha sorumlu ve etkili olması için destek sağlar), platform olarak devlet (devlet, vatandaşa genel refahı için bilgi ve malumat desteği sağlar) ve (do it yourself government- vatandaşlar kendi başına örgütlenebilir, devlet

bunun sağlanması için pasif roller üstlenebilir)” olarak adlandırmıştır. Bu tipolojiler içerisinde kitle kaynak kullanımı daha çok vatandaştan devlete, hizmet sunumunda ve yürütülmesinde devlete yardım edici bir araç olarak “citizen sourcing” kavramı altında dikkate alınmıştır. Yavuz, Karkın ve Çubuk (2020) da BİT destekli kitle kaynak kullanımının hükümetler tarafından benimsenmesinde etkili olan örgütsel ve çevresel faktörlere değinmişlerdir. Son olarak, devlet ve onun kurumları kamu politikalarını oluştururken sivil kitlenin görüşüne başvurma sürecinde farklı yolları da izleyebilmektedir. “Aktif kitle kaynak kullanımı” olarak adlandırılan ilk katılım modelinde, devlet ve onun kurumları süreçte aktif rol oynayarak, belirli sorun alanlarına yönelik vatandaşların görüş ve önerilerine başvurmaktadır. Burada daha çok devlet destekli veya devlet tarafından kullanılan teknoloji araçlarıyla vatandaşlardan bilgilerin elde edilmesi ve analiz edilmesi sağlanmaktadır. İkinci tür e-katılım modeli olan “pasif kitle kaynak kullanımında” ise devlet ve onun kurumları süreçte pasif rol oynayarak vatandaş tarafından gönüllü veya serbestçe oluşturulan belirli veya çeşitli kaynaklardan verileri toplayarak analiz etmektedir (Charalabidis vd., 2012: 166; Charalabidis vd., 2014; Loukis, Charalabidis, 2015). Görüldüğü gibi BİT destekli kitle kaynak kullanımı, devletin birçok fonksiyonunda farklı amaçlarla kullanılabilen ve kamu politika döngüsünde/politika yapım sürecinde çalışmalara konu olabilmektedir.

3.1. Kamu Yönetiminde BİT Destekli Kitle Kaynak Kullanımının Nedenleri ve Sonuçları

Çalışmalarda genel olarak kamu kurumları tarafından BİT destekli kitle kaynak kullanımının amacı, daha doğru bilgiyi, doğru zamanda, doğru kişilerden hızlı ve etkin bir şekilde elde ederek karar alma sürecini daha demokratik bir şekilde sağlamak, kamu hizmetlerini geliştirmek veya kamu politikalarının herhangi bir basamağında karar alınırken ve sorunların çözülmesinde doğru kitleye başvurmak olarak ifade edilmiştir. Bir diğer deyişle, çalışmalarda, karar alma ve uygulama sürecinde ilgili paydaşları hesaba katmak, onların sesine kulak vermek, sorunlara çözüm bulmak, kamu hizmetlerini geliştirerek daha şeffaf ve hesap verebilir bir kamu yönetimi sağlamak amacıyla kitle kaynak kullanımı vurgulanmaktadır. Çalışmalarda bu genel amaç hepsinde ortak iken BİT destekli kitle kaynak kullanımının devlet ve onun kurumları tarafından tercih edilmesinin nedenleri birbiri ile bağlantılı *demokratik, ekonomik, çözüm odaklı, gelişen ve proaktif (önleyici)* kamu yönetimi olma olarak üç başlıkla değerlendirilebilir (Literatürdeki çalışmalar için bkz. Tablo 1).

Kitle kaynak kullanımının *demokratik* fayda sağlaması, genel olarak vatandaşı karar alma sürecine dahil etmek, vatandaş ihtiyaçları ile alakalı bilgi toplamak, politika oluşturma sürecinde daha fazla meşruiyet sağlamak, kamu politikalarında daha fazla vatandaş kontrolü tahsis etmek ve vatandaş yetkilendirmek olarak özetlenebilir. Kamusal alanla alakalı herhangi bir konuda vatandaşa danışmak, onu karar alma sürecinin bir parçası haline getirmek, devlet ve onun kurumlarını daha şeffaf, hesap verebilir bir yapıya evrilmesine yardımcı olmaktadır. Buna ek olarak, devlet ve onun kurumlarının yolsuzluğun azaltıldığı, sorumlu bir yapıya sahip olmasına da yardımcı olmaktadır. Kitle kaynak kullanımının kamu kurumları tarafından kullanılmasının *ekonomik* faydası demek bilgilerin daha hızlı, az maliyetli, verimli ve etkin şekilde toplanmasını sağlayarak doğru karar alınması ve sorunların çözülmesi demektir. Bir diğer deyişle, kamu hizmetlerinin daha etkin ve etkili bir şekilde üretimini sağlayarak, devlet kurumlarının tasarruf yapmasını kolaylaştırmaktır. Kamusal alanlara ilişkin sorunlara çözüm aranırken kitle kaynak kullanımı sayesinde daha nitelikli ve niceliksel veriye daha az maliyetle ulaşım sağlanmakta, böylece kitle kaynak kullanımı daha doğru karar verilmesinde önemli bir e-katılımı aracı olarak hizmet etmektedir. Verilerin çoğunun anonim olması da kısa sürede daha fazla kişiden veri elde edilmesini sağlayarak zaman tasarrufu sağlamaktadır. *Çözüm odaklı, gelişen ve proaktif (önleyici)* bir idare olma ise kitle kaynak kullanımı sayesinde daha çok acil veya kriz durumlarında, gerçek zamanlı veri toplanmasını sağlayarak doğru bilgiyi elde etmek olarak açıklanabilir. Buna ek olarak, gelecek zamanda olası acil veya kriz durumlarında, yönetimlerin daha az zararla krizi yönetmelerine yardımcı olmak, çözüm odaklı, sürekli ve gelişen akıllı yönetimlerin oluşmasını sağlamak olarak da ifade edilebilir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Kamu Yönetiminde BİT Destekli Kitle Kaynak Kullanımının Nedenleri ve Sonuçları

Fayda Yaratan Nedenler	Sonuçları	Literatür
Demokratik İşleyen idare	*Faaliyetlere meşruiyet kazandırma	
	*Vatandaş odaklı hizmet sağlama ve yetkilendirme	
	*Politikalarda vatandaş kontrolü ve vatandaş yetkilendirme	Bott, Young, 2012; Brabham, 2013; Charalabidis <i>vd.</i> , 2012; Chen, Aitamurto, 2019; El Abdallaoui <i>vd.</i> , 2020; Gigler, Baijur, 2014; Haltofová, 2017; Haythornthwaite, 2012; Liu, 2017; Nam, 2012; O’Leary, 2015; Pak <i>vd.</i> , 2017; Royo, Yetano, 2015; Seltzer, Mahmoudi, 2013; Zambrano, Eymann, 2014
	* Karar alma sürecine vatandaşları dahil etme	
	*Hesap verebilir, şeffaf yönetim sağlama	
Ekonomik İşleyen idare	* Yolsuzluğu azaltma	
	*Sorumlu idare	
	* Bilgileri geniş ve anonim bir kitleden daha hızlı ve az maliyetle verimli ve etkin bir şekilde toplanması	Avvenuti <i>vd.</i> , 2018; Besaleva, Weaver, 2013; Bott, Young, 2012; Brabham, 2009; Brabham, 2013, Brabham, 2015; Charalabidis <i>vd.</i> , 2012; Chatfield, Brajawidagda, 2014; Chen, Aitamurto, 2019; Haltofová, 2017; Haltofová, 2018; Haltofová, 2019; Harrison, Johnson, 2016; Harrison, Johnson, 2019; Liu, 2017; Moon, 2018; Prpić, 2015
	*Daha hızlı karar alınması	
Çözüm odaklı, gelişen ve proaktif (önleyici) İşleyen idare	*Kamu hizmetlerinin hızlı ve az maliyetle geliştirilmesi, kaynakların doğru kullanılması	
	*Doğru bilgiye gerçek zamanlı erişim sağlanması	Avvenuti <i>vd.</i> , 2018; Besaleva, Weaver, 2013; Bott, Young, 2012; Brabham, 2009; Brabham, 2013; Brabham, 2015; Charalabidis <i>vd.</i> , 2012; Charles, Gil-Garcia, 2018; Chatfield, Brajawidagda, 2014; Chen, Aitamurto, 2019; Cordella, Palletti, 2017; Haltofová, 2017; Haltofová, 2018; Haltofová, 2019; Harrison, Johnson, 2016; Harrison, Johnson, 2019; Moon, 2018; Nam, 2012; Nikiforov, Singireja, 2016; Pak <i>vd.</i> , 2017; Prpić, 2015; Royo, Yetano, 2015; Samonte <i>vd.</i> , 2019; Schuurman <i>vd.</i> , 2012; Seltzer, Mahmoudi, 2013; Song, 2020; Witanto <i>vd.</i> , 2018; Zambrano, Eymann, 2014
	*Olası sorunları önceden önleyebilme veya tedbir alma	
	*Daha hızlı karar alma	
	*Doğru bilgiyi, doğru zamanda, doğru kişilerden elde etme	
	*Kamu hizmetlerini sürekli iyileştirme ve geliştirme	
* Sorunlara hızlı şekilde çözüm arama		

Kaynak: Literatürden elde edilen verilerden yola çıkarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Kamu Yönetiminde BİT Destekli Kitle Kaynak Kullanımına Adaptasyonda Karşılaşılan Sorunlar

Kitle kaynak kullanımı, kamu kurumlarının doğru bilgiyi doğru zamanda yeterli sayıda kitleden elde etmesini sağlayarak kamusal konulara ilişkin karar alınmasında, sorunların çözümünde ve kamu hizmetlerinin geliştirilmesinde önemli bir e-katılım aracı olarak fayda sağlamakta ve vatandaşların aktif, bilgili ve devlet karşısında kendilerini değerli hissetmelerine yardımcı olmaktadır. Ancak bir önceki başlıkta ifade edilen kitle kaynak kullanımının faydalarının yanında çalışmalarda bu faydaların gerçekleştirilmesinde ve kitle kaynak kullanımının uygulanmasında ortaya çıkan bazı zorluklar da tespit edilmiştir. Bunlar dijital okuryazarlık (Hawort, 2016; Schweitzer, Afzalan, 2017, Pak vd. 2017; Bott, Young, 2012, Brabham, 2009; Brabham, 2013), gizlilik ve güvenlik sorunları (Besaleva, Weaver, 2013; Bott, Young, 2012; Diamantopoulou vd., 2018; Vianna, Meneghetti, 2020), elde edilen verilerin veya bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği sorunu (Avvenuti vd., 2018; Besaleva, Weaver, 2013; Bott, Young, 2012; Flanagan, Metzger 2008; Vianna, Meneghetti, 2020), doğru kitle bulma sorunu (Bott, Young, 2012; Brabham, 2009; Schweitzer, Afzalan, 2017), verilerin işlenmesi veya yönetimi sorunu (Besaleva, Weaver, 2013; Kiatpanont vd., 2016), güven sorunu (Basto vd., 2010; Jain, 2010), maliyet (Brabham 2013; Haklay vd., 2015), kitleyi farkında, aktif ve sürdürülebilir kılma sorunu (Bott, Young, 2012; Brabham, 2009; Brabham, 2013; Simula, 2013) olarak irdelenebilir.

Dijital uçurum veya eşitsizlik genel olarak BİT'e erişim, etki ve kullanımda ortaya çıkan eşitsizlik ve bu eşitsizlikte cinsiyet, eğitim, ekonomik düzey, yaş, kırsal bölge veya gelişmemiş bölgede yaşama, belli bir etnik gruba ait olma vb. unsurların baskın olmasıdır (Heeks, 2002). Yukarıda belirtildiği gibi çalışmalarda kitle kaynak kullanımının önündeki temel engellerden biri dijital okuryazarlık olarak açıklanmıştır. Örneğin Pak, Chua ve Moere (2017), Belçika'nın başkenti Brüksel sakinlerinin çukurlar ve hasarlı kaldırımlar gibi çevresel kusurları hükümete bildirmelerini sağlayan bazı web tabanlı sivil kitle katılım platformlarında bazı bölgelerdeki düşük gelirli ve etnik açıdan farklı toplulukların marjinalleştirilme eğiliminde olduğunu tespit etmiştir. Belirtilen diğer çalışmalarda da dijital okuryazarlık kitle kaynak kullanımının etkin bir şekilde gerçekleştirilmesinin önündeki engel olarak açıklanmıştır.

Kitle kaynak kullanımı her ne kadar anonimlik sağlayarak, daha çok vatandaşın yönetimde söz sahibi olmasına yardım etse de kitle kaynak kullanımına katkıda bulunan vatandaşların, yazılım sorunlarından da kaynaklanan güvenlik ve gizlilik endişeleri, etkin bir kitle kaynak katılımın sağlanmasında önemli bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Hatta e-katılım aracı olan kitle kaynak kullanımının vatandaşı yetkilendirme dışında gönüllüler üzerinde bir kontrol mekanizması olduğuna dair çalışmalar da mevcuttur (bkz. Asmalov, 2015). Buna ek olarak kitle kaynak kullanımı, daha fazla bilgiyi karmaşık bir topluluktan elde ederek daha çok niteliksel ve niceliksel veri sağlamakta ancak bu verilerin veya bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği ile ilgili sorunlar da ortaya çıkarmaktadır. Sistemler veya vatandaşlar tarafından sunulan veri veya bilgilerin yanlış yorumlanması (Avvenuti vd., 2018; Besaleva, Weaver, 2013), kesin olamaması (Flanagan, Metzger, 2008); kötüye kullanılması (Avvenuti vd., 2018; Besaleva, Weaver, 2013), kitleden elde edilen verilerin yönlendirilebilmesi (Bott, Young, 2012), hatta bu verilerin ulusal güvenlik köstebekleri tarafından siber saldırıya uğraması (Bott, Young, 2012) gibi sorunlar nedeniyle kitleden doğru verinin elde edilemeyeceği kitle kaynak kullanımına adaptasyonun önündeki diğer engellerdendir. Kamu kurumları tarafından kitle kaynak kullanımı daha doğru bilgiyi daha fazla sayıdan gerçek zamanlı tedarik edilmesini sağlamaktadır. Ancak doğru kitleyi bulmak, doğru karar alınmasında büyük önem taşımaktadır. Özellikle kriz ve afet gibi acil durum yönetiminde kurumların erken harekete geçerek önleyici adımlar atması büyük önem arz etmektedir. Kitle kaynak kullanımı gerçek zamanlı veri sağlamada başarılı bir e-katılım uygulaması olmakla birlikte büyük verinin işlenmesi ve kullanılabilir hale getirilmesi için büyük bir çaba ve zaman gerekmektedir (Kiatpanont vd., 2016). Buna ek olarak, bilgi toplama ve sunma aracı olarak BİT destekli kitle kaynak kullanımı veri zenginliği için doğru bir yöntem olarak kabul edilebilirken, kurumların ve vatandaşların istedikleri verileri elde etmesi için birkaç farklı veri merkezini ziyaret etmeleri gerekmekte ve bu da verilerin işlenmesinde ve sorunlara çözüm bulmada sorunlar ortaya çıkarmaktadır. (Besaleva, Weaver, 2013). Katılımcılar arasında güven tahsis edilememesi (Basto vd., 2010; Jain, 2010), özellikle aktif kitle kaynak platformlarında vatandaş görüşlerinin dikkate alınmayacağı düşüncesi (Bott, Young, 2012) ve

kişilerin geleneksel araçları tercih etmekte ısrar etmesi (Brabham, 2013) gibi güven sorunları da katılımın yeterli sayıda olmaması ile sonuçlanabilir.

Kitle kaynak kullanımı daha çok veriye daha ekonomik ve hızlı bir şekilde ulaşılmasını sağlayarak sorunlara çözüm üretmektedir. Ancak özellikle kriz ve afet gibi acil durumların yönetiminde sorunların çözümüne yönelik kullanılan yeni teknolojiler pahalı olmakta ve bu teknolojinin hayata geçirilmesi için belli bir kaynak ayrılması gerekmekte ve bazı hükümetlerin ekonomik nedenlerle bu teknolojilere gücü yetmemektedir (Haklay *vd.*, 2015). Son olarak, kitleyi farkında, aktif ve sürdürülebilir şekilde canlı tutmak ve yeterli sayıda katılım sağlamak da kitle kaynak kullanımının önündeki diğer engeller arasındadır (Bott, Young, 2012; Brabham, 2013; Brabham, 2009; Simula, 2013). Kitle kaynak kullanımına adaptasyonda karşılaşılan zorluklar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kamu Yönetiminde BİT destekli Kitle Kaynak Kullanımında Ortaya Çıkan Sorunlar

Güçlükler	Tanımı	Literatür
Dijital okuryazarlık/eşitsizlik	Vatandaşların BİT’e erişim, kullanım veya etkisinde adaletsizlik olması	Bott, Young, 2012; Brabham, 2009; Brabham, 2013; Hawort, 2016; Schweitzer, Afzalan, 2017; Pak <i>vd.</i> , 2017;
Gizlilik ve güvenlik sorunları	Vatandaşla ilgili hassas bilgilerin kamu kurumları tarafından paylaşılırken veya kullanılırken oluşan gizlilik ve güvenlik sorunu	Besaleva, Weaver, 2013; Bott, Young, 2012; Halder, 2014; Diamantopoulou <i>vd.</i> , 2018; Vianna, Meneghetti, 2020
Elde edilen verilerin veya bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği sorunu	Kamu kurumları tarafından kitle kaynak kullanımı ile elde edilen verilerin veya bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği sorunu	Avvenuti <i>vd.</i> , 2018; Besaleva, Weaver, 2013; Bott, Young, 2012; Flanagan, Metzger, 2008; Vianna, Meneghetti, 2020
Doğru kitle bulma sorunu	Kamu kurumlarının bilgi edinmesinde veya sorunların çözümünde doğru kitleye erişme sorunu	Bott, Young, 2012; Brabham, 2009; Schweitzer, Afzalan, 2017;
Maliyet sorunu	Yeni teknolojinin kamu kurumlarına yol açacağı maliyet sorunu	Brabham 2013; Haklay <i>vd.</i> , 2015
Güven sorunu	Vatandaşın devlete, kamu kurumlarına ve teknolojiye karşı duyduğu güven sorunu	Basto <i>vd.</i> , 2010; Jain, 2010
Kitleyi farkında, aktif ve sürdürülebilir kılma sorunu	Katılıma istekli, bilinçli ve sürdürülebilir kitle kaynak katılımı sağlama sorunu	Bott, Young, 2012; Brabham, 2013; Brabham, 2009; Simula, 2013

Kaynak: Literatürden elde edilen verilerden yola çıkarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Görüldüğü üzere, kamu yönetiminde BİT destekli kitle kaynak kullanımının önündeki temel engeller dijital okuryazarlık/eşitsizlik, gizlilik ve güvenlik sorunları ve elde edilen veri veya bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda ülkelerin bilgi teknolojilerine yönelik yatırımları artmaktadır. Bu kapsamda yatırımlar, kişilerin internet erişimini artıracak araçlara yönlendirilebilir ve hükümetler kişisel verilerin gizliliğini koruyacak teknolojik altyapı ve sistemleri kurmaya veya geliştirmeye yoğunlaşabilir. Buna ek olarak, devletin tüm fonksiyonlarında demokrasinin güçlenmesi de kamu yönetimine güveni artıracığından, vatandaşlar katılıma daha istekli ve aktif hale gelebilir.

4. KAMU YÖNETİMİNDE BİT DESTEKLİ KİTLE KAYNAK KULLANIMINDA YAYGIN YÖNETİŞİM FAALİYETLERİ

Kitle kaynak kullanımı, kamu kurumları ve vatandaş arasındaki etkileşime yardımcı olacak çeşitli yönetim faaliyetlerinde hizmet vermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi anayasa (Freeman, 2013; Hudson, 2018) veya kanun taslağının hazırlanması veya yenilenmesi (Aitamurto, Landemore, 2015; Aitamurto, Landemore, 2016; Burov *vd.*, 2012; Casanovas, 2012; The LSE GV314 Group, 2020) ve seçim süreçleri (bkz. Hellström, 2016; Rexha, Murturi, 2019; Sasseti, 2019) gibi devletin birçok fonksiyonunda BİT destekli kitle kaynak kullanımı araçlarından faydalanılmaktadır. Kamu yönetimi alanında da belli politikaların başarıyla gerçekleştirilmesi amacıyla da kitle kaynak kullanımından yararlanılmaktadır. Bunlar arasında en sık kitle kaynak kullanım alanı kriz ve afet gibi acil durum yönetimidir (Avvenuti *vd.*, 2018; Besaleva, Weaver, 2013; Bott, Young, 2012; Chatfield, Brajawidagda, 2014; Deng *vd.*, 2016; Desai *vd.*, 2020; El Abdallaoui *vd.* 2019; El Abdallaoui, 2016; Haklay *vd.*, 2015; Han *vd.*, 2018; Kiatpanont *vd.*, 2016; Lin *vd.*, 2018; Middleton *vd.* 2017; Rebbapragada, Oomen, 2011; Sasko, Dalyot; 2017; Song, 2020; Sosko, Dalyot; 2017; Wilkinson, 2020; Yuan, Liu, 2018a; Yuan, Liu, 2018b; Zhao *vd.*, 2018). Buna ek olarak özellikle daha akıllı şehirler yaratma (Alizadeh, 2018; Bosha *vd.*, 2017; Cilliers *vd.*; Dixon, Johns, 2019; Liu *vd.*, 2015; Nikiforov, Schuurman *vd.*, 2012; Singireja, 2016; Witanto *vd.*, 2018; Witanto, Lim, 2019) gibi kentsel planlama (Afzalan, Sanchez, 2017; Haltofová, 2017; Haltofová, 2018; Haltofová, 2019; Nummi, 2018) ve yerel yönetimlerde (Al Wahedi *vd.*, 2015; Pak *vd.*, 2017; Royo, Yetano, 2015; Samonte *vd.*, 2019; Sumra, Bing, 2016; You *vd.*, 2014) daha iyi hizmet verilmesi için sivil kitle kaynak yönetim faaliyetleri kullanılmaktadır.

Kitle kaynak kullanımı özellikle afet ve kriz gibi acil durum yönetimde doğru bilgiye, doğru zamanda, doğru kitleden erişim sağlayarak sorunların hızlı çözümünde bilgi sağlamakta ve bir sonraki afet için de devlet ve onun kurumlarının önleyici tedbirler almasına yardımcı olmaktadır. Verilerin toplanması, analiz edilerek hızlı ve önleyici çözüm ve tedbirlerin tespit edilmesi amacıyla genellikle mobil teknolojiler, sosyal medya, coğrafi bilgi sistemleri, web tabanlı haritalama, bağlantılı açık veri teknikleri vb. teknolojiler kullanılmaktadır. Acil durum yönetimde teknoloji destekli kitle kaynak kullanımı daha çok deprem, heyelan, sel, hortum, kasırga gibi doğal veya insan kaynaklı afetlerin önlenmesi veya az zararlar üstesinden gelinmesi amacıyla başvurulan bir e-katılım modelidir. Ancak bunun dışında farklı kriz durumlarında teknoloji destekli kitle kaynak kullanımından faydalanılmasına yönelik çalışmalar mevcuttur. Örneğin, El Abdallaoui ve arkadaşları tarafından (2016) kayıp çocukların bulunması amacıyla şüpheli tanıma ve teşhis edilmesine yönelik kitle kaynak teknolojilerinden faydalanan bir model geliştirilmiştir. Bunun dışında salgın hastalıklarda da sağlık kurumlarına yardımcı olmak amacıyla teknoloji destekli kitle kaynak kullanımından yararlanılmaktadır. Son zamanlarda COVID-19 salgınının teşhis ve tedavisi için çok sayıda hastadan hızlı bir şekilde veri toplanması, analiz edilmesi ve bu verilerin yayılması amacıyla kitle kaynak kullanımından yararlanılmıştır (Desai *vd.*, 2020). Yine COVID-19 salgınında, sağlık kurumlarının hızlı ve zamanında hareket etmesine yardımcı olmak ve yetkili kişilerin organize olmasını sağlamak amacıyla çevrimiçi kitle kaynaklı haritalar kullanılmıştır (Wilkinson, 2020).

BİT destekli kitle kaynak kullanımı, kamu kurumlarının vatandaşla yüz yüze görüşme maliyetini düşürerek, kalabalık kitlenin bilgi ve becerisinden bilgi teknolojileri sayesinde kısa sürede etkin bir şekilde faydalanmaktadır. BİT destekli kitle kaynak kullanımı sayesinde kent planlarına yönelik kamu politikalarının şekillenmesinde de daha çok vatandaşa kısa sürede ulaşılarak daha şeffaf, hesap verebilir, vatandaş odaklı kamu hizmeti sağlayan yönetim birimlerinin oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Genel olarak Akıllı Şehir vizyonu için yapılan kent planlamalarında da kitle kaynak kullanımı sayesinde vatandaşlarla daha etkin ve etkili bir iletişim sağlanarak kentlerin daha kullanıcı odaklı hizmet etmesi kolaylaştırılmaktadır. Buna ek olarak, daha açık ve şeffaf bir yönetim sağlanarak hizmetlerin iyileştirilmesi ve de geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Sosyal medya, mobil uygulamalar ve diğer büyük veri altyapıları gibi yeni nesil teknolojilerle şehirler küresel rekabette kendine yer edinmektedir (Nikiforov, Singireja, 2016: 171). Yerel yönetimlerde de özellikle belediyeler yeni teknolojilerden faydalanarak sorunlara çözüm bulmak için sivil kitleden

yararlanmaktadır. Bu kapsamda yerel yönetim organları tarafından BİT destekli kitle kaynak kullanımından, toplum huzuru ve düzeni (Samonte vd., 2019), çevrenin korunması (Royo, Yetano, 2015) ve hizmetlerin iyileştirilmesi (Al Wahedi vd., 2015; Pak vd., 2017) gibi farklı kentsel ve yerel sorunların çözümünde faydalanılmaktadır. Örneğin, Filipinler'deki 'E-Şikâyet' kitle kaynaklı mobil uygulaması, vatandaşların yerel yönetim birimlerine şikâyetlerini iletmesi, veri dosyalama, işleme ve veri analiz süreçlerini otomatik hale getiren bir sistem olarak hizmet vermektedir (Samonte vd., 2019). Yine İspanya'da uygulanan bir pilot projede yerel yönetimler için, vatandaşların 'CO2 (karbondioksit) emisyonunun azaltılması' amacıyla önerilerde bulunmasını sağlayan çevrimiçi bir platform tasarlamışlardır (Royo, Yetano, 2015). "Graffiti, Fly-tipping, Street Lighting, FixMyStreet, PublicStuff ve SeeClickFix" gibi sivil katılımı kitleselleştiren web tabanlı platformlar da yerel sorunların rapor edildiği, gözlemlendiği, tartışıldığı ve çözülmeye çalışıldığı internet teknolojileri olarak vatandaşlara hizmet etmektedir.

5. SONUÇ

BİT'de yaşanan yenilikler ve yeni nesil teknolojilerin sağladığı faydalar, vatandaşın bilgi ve görüşüne başvurmada yeni fırsat alanları yaratarak teknoloji destekli farklı katılım modellerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bir e-katılım modeli olarak kitle kaynak kullanımının geleneksel yönetim sistemi karşısındaki üstün özellikleri de devlet ve onun kurumları tarafından çekici hale gelmiştir. Bu çalışmada özellikle işletme alanında eskiye dayanan ama kamu yönetimi alanında yeni kabul edilebilecek BİT destekli kitle kaynak kullanımının ne olduğuna, kamu yönetiminde ne amaçla kullanıldığına, hangi faydaları yarattığına, uygulanmasındaki zorluklara ve literatürde en çok değinilen sivil kitle yönetim faaliyetlerine genel, bütüncü ve açıklayıcı bir çerçeve çizmiştir. Çalışma sonucunda kamu yönetiminde kitle kaynak kullanımının sağladığı faydalar demokratik, ekonomik, çözüm odaklı, gelişen ve proaktif (önleyici) işleyen idare olarak birbiri ile bağlantılı üç kategoride irdelenmiş ve her bir fayda için ortaya çıkan etkiler açıklanmıştır. Kamu yönetiminde kitle kaynak kullanımına uyum sağlanmasındaki engeller ise dijital okuryazarlık/eşitsizlik, gizlilik ve güvenlik sorunları, elde edilen verilerin veya bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği sorunu, doğru kitle bulma sorunu, maliyet sorunu, güven sorunu, kitleyi farkında, aktif ve sürdürülebilir kılma sorunu olarak tespit edilmiş ve kamu yönetiminde BİT destekli kitle kaynak kullanımının özellikle acil durum (afet ve kriz) yönetimi ve kentsel planlama gibi politika alanlarında yaygın kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi özellikle işletme alanında eskiye dayanan kitle kaynak kullanımının devlet ve onun kurumları tarafından kullanılması ve bu alandaki çalışmalar, kolaylıkla yeni olarak nitelendirilebilir. Bu çalışma, Türkçe yazına bütüncül bir kaynak sağlama kaygısı gütmekte, dolayısıyla kamu yönetiminde kitle kaynak kullanımına yönelik yapılacak herhangi bir araştırma hem değer kazanmakta hem de gereklilik arz etmektedir. Gelecekteki çalışmalar, belirli politika alanlarında, çalışmada ifade edilen her bir araştırma sorusuna cevap arayabilir. Bir diğer deyişle, belirli kamu politika alanlarında, BİT destekli kitle kaynak kullanımının amaçları ve faydaları tespit edilebilir, bu politika alanlarında BİT destekli kitle kaynak kullanımının başarılı bir şekilde benimsenmesi ve uygulaması için itici güçlerin ve uygulama engellerinin ne olduğu analiz edebilir. Yine belirli bir kamu politikası çerçevesinden BİT destekli kitle kaynak kullanımına adaptasyonun önündeki engellerin aşılması için yapılması gerekenler incelenebilir. Buna ek olarak BİT destekli kitle kaynak platformlarını sağlayan sunucu aktörlerin kim olduğu (fiziksel aktörler, kamu kurumları, özel sektör, gönüllü kuruluşlar vb.) ülke karşılaştırmaları ile analiz edilebilir. Bunların dışında kitle kaynak kullanımında kullanılan teknolojiler araştırılabilir ve kalabalık kitlenin sağladığı bilgi, görüş, öneri vb. verilerin, kamu politikalarına ne kadar etki ettiği (ek veri mi sağlıyor yoksa sadece vitrin olarak mı kullanılıyor) tespit edilerek kitle kaynak kullanımının çıktıları ölçülebilir. Bahsi geçen konulara yönelik yapılacak herhangi bir çalışma, kamu yönetimi alanında BİT destekli kitle kaynak kullanımının anlaşılmasını ve çalışmaların gelişmesini sağlayarak alana katkı sağlayacaktır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazar Katkıları

Yazar çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Afzalan, N., T. Sanchez (2017), "Testing the Use of Crowdsourced Information: Case Study of Bike-Share Infrastructure Planning in Cincinnati", *Ohio Urban Planning*, 2(3).
- Aitamurto, T. (2012), *Crowdsourcing for Democracy: New Era in Policy-Making*. Helsinki, Finland: Publications of the Committee for the Future, Parliament of Finland.
- Aitamurto, T., H. Landemore (2015), "Five Design Principles for Crowdsourced Policymaking: Assessing the Case of Crowdsourced off-Road Traffic Law in Finland", *Journal of Social Media for Organizations*, 2(1), 1–19.
- Aitamurto, T., H. Landemore (2016), "Crowdsourced Deliberation: The Case of the Law on off-Road Traffic in Finland", *Policy & Internet*, 8(2), 174–96.
- Aitamurto, T., K. Chen (2017), "The Value of Crowdsourcing in Public Policymaking: Epistemic, Democratic and Economic Value", *The Theory and Practice of Legislation*, 5(1), 55–72.
- Al Wahedi, I.S., S.A. Hoshang, H. Tamimi (2015), "Investigating Factors Influencing the Acceptance and Utilization of Government Mobile Crowdsourcing Applications Case Study: Cityguard Application", in Abu Dhabi City, March 2015 Conference: 13th International Conference on e-Society 2015, Madeira, Portugal.
- Alizadeh, T. (2018). "Crowdsourced Smart Cities Versus Corporate Smart Cities", Paper Presented at the the 4th Planocosmo International Conference, Bandung, Indonesia.
- Asmolov, G. (2015), "Vertical Crowdsourcing in Russia: Balancing Governance of Crowds and State—Citizen Partnership in Emergency Situations", *Policy & Internet*, 7(3), 292–318.
- Avvenuti, M., S. Cresci, F. Del Vigna, M. Tesconi (2018), "On the Need of Opening up Crowdsourced Emergency Management Systems", *Ai & Society*, 1-6, Springer.
- Basto, D., T. Flavin, C. Patino (2010), "Crowdsourcing Public Policy Innovation", Working Paper, Heinz College, Carnegie Mellon University.
- Besaleva, L.I., A.C. Weaver (2013), "Crowdhelp: Application for Improved Emergency Response Through Crowdsourced Information" in Proceedings of the 2013 ACM conference on Pervasive and ubiquitous computing adjunct publication- UbiComp '13 Adjunct, 1437–1446.
- Bosha, E., L. Cilliers, S. Flowerday (2017), "Incentive Theory for a Participatory Crowdsourcing Project in A Developing Country", *SA Journal of Information Management*, 19(1).
- Bott, M., B.S. Gigler, G. Young (2012), "The Role of Crowdsourcing for Better Governance in Fragile State Contexts", Word Bank Publications.
- Brabham, D.C. (2009), "Crowdsourcing the Public Participation Process for Planning Projects", *Planning Theory*, 8(3), 242–262.
- Brabham, D.C. (2013), *Crowdsourcing*, Cambridge, Massachusetts; London, England: The MIT Press.
- Brabham, D.C. (2015), *Crowdsourcing in the Public Sector*, Washington, DC: Georgetown University Press.

- Burov V., E. Patarakin, B.A. Yarmakhov (2012), "Crowdsourcing Model for Public Consultations on Draft Laws", Proceedings of the 6th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance, New York, USA, 450-45.
- Casanovas, P. (2012), "Legal Crowdsourcing and Relational Law. What the Semantic Web can Do for Legal Education", Journal of Australian Law Teachers Association (JALTA), 5(1-2), 159-176.
- Charalabidis, Y.N., E. Loukis, A. Androutsopoulou, V. Karkaletsis, A. Triantafillou (2014), "Passive Crowdsourcing in Government Using Social Media", Transforming Government: People, Process and Policy, 8, 283-308.
- Charalabidis, Y., A. Triantafillou, V. Karkaletsis, E. Loukis (2012), "Public Policy Formulation Through Non Moderated Crowdsourcing in Social Media", in Electronic Participation, Berlin Heidelberg: Springer, 156-69.
- Charles, C.R., J.R. Gil-Garcia (2018), "Government Engagement with the Civic Tech Community on Twitter: The case of the New York City School of Data.", EGOV-CeDEMEPart.
- Chatfield, T., U. Brajawidagda (2014), "Crowdsourcing Hazardous Weather Reports from Citizens via Twittersphere under the Short Warning Lead Times Of EF5 Intensity Tornado Conditions", Proc. 47th Hawaii International Conference on System Sciences, IEEE, 2231-2241.
- Chen, K., T. Aitamurto (2019), "Barriers for Crowd's Impact in Crowdsourced Policymaking: Civic Data Overload and Filter Hierarchy", International Public Management Journal, 22(1), 99-126.
- Christensen, H.S., M. Karjalainen, L. Nurminen (2015), "Does Crowdsourcing Legislation Increase Political Legitimacy? The Case of Avoin Ministeriö in Finland", Policy & Internet, 7(1), 25-45.
- Cilliers, L., S. Flowerday, S. Mclean (2016), "A Crowdsourcing, Smart City Model for a Developing Country", Assoc. Inf. Syst., May.
- Clark, B.Y., J.L. Brudney (2018), "Citizen Representation in City Government-Driven Crowdsourcing", Journal of Collaborative Computing, 27(36, SI).
- Cordella, A., A. Paletti (2017), "Value Creation, ICT, and Co-Production in Public Sector: Bureaucracy, Opensourcing and Crowdsourcing", in Proceedings of the 18th Annual International Conference on Digital Government Research New York: ACM, 185-194.
- Deng, Q, Y. Liu, H. Zhang, X. Deng, Y. Ma (2016), "A New Crowdsourcing Model to Assess Disaster Using Microblog Data in Typhoon Haiyan", Nat. Hazards, 1241-1256.
- Desai, A., J. Warner, N. Kuderer, M. Thompson, C. Painter, G. Lyman, G. Lopes (2020), "Crowdsourcing a Crisis Response For COVID-19 in Oncology", Nature Cancer, 1(5), 14, 473-476.
- Diamantopoulou, V., A. Androutsopoulou, S. Gritzalis, and Y. Charalabidis, "An Assessment of Privacy Preservation in Crowdsourcing Approaches: Towards GDPR Compliance", 12th International Conference on Research Challenges in Information Science (RCIS).
- Dixon, B.M., R.A. Johns (2019), Vision for a Holistic Smart City-HSC: Integrating Resiliency Framework via Crowdsourced Community Resiliency Information System (CRIS), Proceedings of the 2nd ACM SIGSPATIAL International Workshop on Advances on Resilient and Intelligent Cities.
- Dutil, P. (2015), "Crowdsourcing as a New Instrument in the Government's Arsenal: Explorations and Considerations", Canadian Public Administration, 58(3), 363-383.
- El Abdallaoui, H.E., A. El Fazziki, M. Sadgal (2020), "Crowdsourcing and Blockchain-Based E-Government Applications: Corruption Mapping, in Hamlich M., Bellatreche L., Mondal A., Ordonez C. (ed.), Smart Applications and Data Analysis. SADASC 2020, Communications in Computer and Information Science, vol 1207, Cham: Springer.
- El Abdallaoui, H.E., A. El Fazziki, F.Z. Ennaji, M. Sadgal (2019), "A Crowdsourcing Based Framework for E-Government: Suspect Identification and Investigation", International Journal of Web Information Systems, 15(4), 432-453.
- El Abdallaoui, H.E., A. El Fazziki, A. Sadiq, F.Z. Ennaji, M. Sadgal (2016), "How Can Crowdsourcing Help in Crisis Situations? Missing Kids Case Study," 2016 IEEE/ACS 13th International Conference of Computer Systems and Applications (AICCSA), Agadir, 1-7, doi: 10.1109/AICCSA.2016.7945793.

- Estellés-Arolas, E., F. González-Ladrón-de-Guevara (2012), "Towards an integrated crowdsourcing definition. Journal of Information science", 38(2), 189–200.
- Flanagin, A.J., M.J. Metzger (2008), "The credibility of volunteered geographic information", *GeoJournal*, 72(3/4), 137–148
- Following the Crowd (6 Eylül 2008), "The Internet: the Idea of "Crowdsourcing", or Asking Crowds of Internet Users for Ideas, Is Being Tried Out In Some Unusual Quarters", <https://www.economist.com/technology-quarterly/2008/09/06/following-the-crowd>, E.T.: 13.06.2020.
- Freeman, J. (2013), "E-Government and Monitory Democracy: Iceland's Crowdsourced Constitution". In *Global Networks-Global Divides: Australian and New Zealand Communication. Association Conference*. Freemantle, Australia. Australian and New Zealand Communication Association.
- Gigler, B.S., S. Baijur (2014), "Closing the feedback loop: Can technology close the accountability gap?", Washington: World Bank.
- Haklay, M., V. Antoniou, S. Basiouka, R. Soden, P. Mooney (2015), "Crowdsourced Geographic Information Use in Government", *Global Facility for Disaster Reduction and Recovery and World Bank*, 2015, <https://www.gfdr.org/sites/gfdr/files/publication/Crowdsourced%20Geographic%20Information%20Use%20in%20Government.pdf>, E.T.: 12.06.2020.
- Halder, B. (2014), "Measuring Security, Privacy and Data Protection in Crowdsourcing", <https://ssrn.com/abstract=2568818> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2568818>, E.T.: 12.06.2020.
- Haltofová, B. (2017), "Implementation of Geo-Crowdsourcing Mobile Applications in e-Government of V4 Countries: a State-of-the-Art Survey", *World Acad. Sci. Eng. Technol. Int. J. Comput. Electr. Autom. Contr. Inf. Eng.*, 11(5), 568-572.
- Haltofova, B. (2018), "Using Crowdsourcing to Support Civic Engagement in Strategic Urban Development Planning: A Case Study of Ostrava, Czech Republic", *Journal of Competitiveness*, 10(1), 85–103.
- Haltofová, B. (2019), "Critical Success Factors of Geocrowdsourcing Use in E-Government: A Case Study from the Czech Republic", *Urban Research & Practice*, DOI: 10.1080/17535069.2019.1586990.
- Han, S., H. Huang, Z. Luo, C. ForoponHarnessing (2018), "The Power of Crowdsourcing and Internet of Things in Disaster Response Ann", *Oper. Res.*, 1-16.
- Harrison, S., P. Johnson (2019), "Challenges in the Adoption of Crisis Crowdsourcing and Social Media in Canadian Emergency Management", *Government Information Quarterly*, 36(3), 501-509.
- Harrison, E., P.A. Johnson (2016), "Crowdsourcing the Disaster Management Cycle", *Int. J. Inf. Syst. Crisis Response Manag.*, 8, 17-40.
- Haworth, B. (2016), "Emergency Management Perspectives on Volunteered Geographic Information: Opportunities, Challenges and Change", *Computers, Environment and Urban Systems*, 57, 189–198
- Haythornthwaite, C. (2012), "Democratic Process in Online Crowds and Communities", *Journal of Democracy*, 4(2), 160–170.
- Heeks, R. (2002), "I-Development Not e-Development: Special Issue on ICTs and Development", *Journal of International Development*, 14, 1-11.
- Hellström, J. (2016), "Crowdsourcing Development: From Funding to Reporting", in J. Grugel and D. Hammett (ed.), *The Palgrave Handbook of international development*, New York: Springer, 635-647.
- Howe, B.J. (2006), "The Rise of Crowdsourcing," 14, 1–5, <https://www.wired.com/2006/06/crowds/>, E.T. 01.06.2020.
- Howe, J. (2008), *Crowdsourcing: Why the Power of the Crowd is Driving the Future of Business*, New York: Crown Business.
- Hudson, A. (2018), "When Does Public Participation Make a Difference Evidence From Iceland's Crowdsourced Constitution", *Policy and Internet*, 10(2), 185-217.

- Jain, R. (2010), "Investigation of Governance Mechanisms for Crowdsourcing Initiatives", AMCIS 2010 Proceedings, Paper 557.
- Kiatpanont, R., U. Tanlamai, P. Chongstitvatana (2016), "Extraction of Actionable Information from Crowdsourced Disaster Data", *J. Emerg. Manag.* 14, 377–390.
- Levy, P. (1997), *Collective Intelligence: Mankind's Emerging World in Cyberspace*, trans. Robert Bononno, Cambridge: Perseus Books.
- Lin, W.Y., T. Wu, M.H. Tsai, W.C. Hsu, Y.T. Chou, S.C. Kang (2018), "Disaster Responses Using Crowdsourcing", *Autom. ConStruct*, 91, 182-192.
- Linders, D. (2012), "From E-Government to We-Government: Defining a Typology for Citizen Coproduction in the Age of Social Media", *Government Information Quarterly*, 29(4), 446-454.
- Liu, H.K. (2017), "Crowdsourcing Government: Lessons from Multiple Disciplines", *Public Administration Review*, 77(5), 656–667.
- Liu, K., G. Motta, L. Youve, T. Ma (2015), "A Threefold Similarity Analysis of Crowdsourcing Feeds", *Proc. IEEE Int. Conf. Service Sci. (ICSS)*, 93-98.
- Loukis, E., Y. Charalabidis (2015), "Active and Passive Crowdsourcing in Government", in M. Janssen, M. Wimmer, & A. Deljoo (ed.), *Policy Practice and Digital Science*, Cham: Springer International Publishing, 261–289.
- Meijer, A. (2012), "Co-Production in an Information Age", in V. Pestoff, T. Brandsen and B. Verschuere (ed.) *New Public Governance, the Third Sector and Co-Production*, New York: Routledge, 192–208.
- Moon, M.J. (2018), "Evolution of Co-production in the Information Age: Crowdsourcing as a Model of Web-based Co-production in Korea", *Policy and Society*, 37(3), 294-309.
- Nam, T (2012), "Suggesting Frameworks of Citizen-Sourcing via Government 2.0.", *Government Information Quarterly*, 29, 12–20.
- Nikiforov, A., A. Singireja (2016), "Open Data and Crowdsourcing Perspectives for Smart City in the United States and Russia", In *ACM International Conference Proceeding Series, Proceedings of the 3rd International Conference on Electronic Governance and Open Society: Challenges in Eurasia (EGOSE)*, St Petersburg, Russia, 22–23 November 2016; ACM: New York, NY, USA, 2016, 171–177.
- Nummi, P. (2018), "Crowd Sourcing Local Knowledge with PPGIS and Social Media for Urban Planning to Reveal Intangible Cultural Heritage", *Urban Planning*, 3 (1), 100-11.
- O'Leary, D.E. (2015), "Armchair Auditors: Crowdsourcing Analysis of Government Expenditures", *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 12(1), 71-9.
- OECD (2003), *Promise and Problems of E-Democracy, Challenges of Online Citizen Engagement*, OECD Publishing.
- O'Reilly, T. (2010), "Governance as a Platform", in D. Lathrop, and L. Ruma (ed.), *Open Government: Collaboration, Transparency and Participation in Practice*, Sebastopol, CA: O'Reilly Media, Inc.
- Pak B, A. Chua, A. Vande Moere (2017), "FixMyStreet Brussels: Socio-Demographic Inequality in Crowdsourced Civic Participation", *J Urban Technol.*, 24(2), 65–87.
- Prpić, J., A. Taeihagh, J. Melton (2015), "The Fundamentals of Policy Crowdsourcing", *Policy and Internet*, 7(3), 340–361.
- Rebbapragada, U., T. Oommen (2011) "Integrating Machine Learning into a Crowdsourced Model for Earthquake-Induced Damage Assessment, ICML 2011 Workshop on Machine Learning for Global Challenges, Bellevue, Washington, July 2.
- Rexha, B., I. Murturi (2019), "Applying Efficient Crowdsourcing Techniques for Increasing Quality and Transparency of Election Processes," *Electron. Gov.*, 15(1), 107–128.
- Royo, S., Yetano, A. (2015), "Crowdsourcing' As A Tool For E-Participation: Two Experiences Regarding CO Emissions at Municipal Level", *Electronic Commerce Research*, 15(3), 323–348.
- Sæbø, Ø., J. Roseand, L. Skiftenes Flak (2008), "The Shape Of Eparticipation: Characterizing An Emerging Research Area", *Government Information Quarterly*, 25(3), 400–428.

- Samonte, M.J.C., J.M.Q. Arganza, C.M.E. Aurelio, P.D.A. Gonzales (2019), "E-Complaint: An Analytical Crowdsourcing Mobile Application for Community Peace and Order System", ACM International Conference Proceeding Series, Part F148384, 105-109.
- Sassetti, F. (2019), "Social Media and Crowdsourced Election Monitoring: Prospects for Election Transparency in Sub-Saharan Africa", *Politikon: The IAPSS Journal of Political Science*, 42, 7-39.
- Schuurman, D., B. Baccarne, L. De Marez, P. Mechant (2012), "Smart Ideas for Smart Cities: Investigating Crowdsourcing for Generating and Selecting Ideas for ICT Innovation in A City Context", *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 7(3), 49-62.
- Schweitzer, L.A., N. Afzalan (2017), "09 F9 11 02 9D 74 E3 5B D8 41 56 C5 63 56 88 C0: Four Reasons Why AICP Needs an Open Data Ethic", *Journal of the American Planning Association*, 83(2), 161-167.
- Seltzer, E., D. Mahmoudi (2013), "Citizen Participation, Open Innovation, and Crowdsourcing: Challenges and Opportunities for Planning", *Journal of Planning Literature*, 28(1), 3-8.
- Simula, H. (2013), "The Rise and Fall of Crowdsourcing?", 46th Hawaii International Conference on System Sciences.
- Song, Z., Zhang, H. and Dolan, C., (2020), "Promoting Disaster Resilience: Operation Mechanisms and Self-Organizing Processes of Crowdsourcing", *Sustainability*, 12, 1862, <https://doi.org/10.3390/su12051862>
- Sosko, S., S. Dalyot (2017), "Crowdsourcing User-Generated Mobile Sensor Weather Data For Densifying Static Geosensor Networks", *ISPRS Int. J. Geo-Inf.*, 6, 61-83.
- Sumra, K.B., W., Bing (2016), Crowdsourcing in Local Public Administration: Importance of Online Platforms", *International Journal of Public Administration in the Digital Age*, 3(4).
- Surowiecki, J. (2004). *The Wisdom of Crowds: Why the many are Smarter than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies, and Nations*, New York: Doubleday.
- Taeihagh, A (2017), "Crowdsourcing: A New Tool for Policy-making?", *Policy Sciences*, 50(4), 629-647.
- Tambouris, E., A. Macintosh, S. Coleman, M. Wimmer, T. Vedel, H. Westholm, B. Lippa, E. Dalakiouridou, K. Parisopoulos, J. Rose, G. Aicholzer, R. Winkler (2007), *Introducing eParticipation*, DEMO -net- Booklet Series, no. 1, University of Macedonia: ITA.
- The LSE GV314 Group (2020), "UK Parliamentary Select Committees: Crowdsourcing for Evidence-Based Policy or Grandstanding?", *The Journal of Legislative Studies*, 26(2), 223-247.
- Tucci, C.L., A. Afuah, G. Viscusi (2018), *Creating and Capturing Value through Crowdsourcing*, New York: Oxford University Press.
- United Nations (2008), *UN E-Government Survey 2008*, New York: UN.
- Vianna, F.R.P.M., F.K. Meneghetti (2020), "Is it Crowdsourcing or Crowdsensing? An Analysis of Human Participation in Digital Platforms in the Age of Surveillance Capitalism", *Rev. eletrôn. adm.*, 26(1), 176-209.
- Wilkinson, A. (2020), "Local Response in Health Emergencies: Key Considerations for 11 Addressing The COVID-19 Pandemic in Informal Urban Settlements", *Environment and Urbanization*, <https://doi.org/10.1177/0956247820922843>, E.T. 10.07.2020.
- Wimmer, M.A. (2007), "Ontology for an E-Participation Virtual Resource Centre", in T. Janowski, and T.A. Pardo (ed.), *ICEGOV 2007, 1st International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance*, New York, NY: ACM, 89-98.
- Witanto J.N., H. Lim (2019), "Geo-Crowdsourcing and Map-Based Reporting for Smart Government", in Hwang S., Tan S., Bien F. (ed), *Proceedings of the Sixth International Conference on Green and Human Information Technology. ICGHIT 2018. Lecture Notes in Electrical Engineering*, vol 502. Singapore: Springer.
- Witanto, J.N., H. Lim, M. Atiqzaman (2018), "Smart Government Framework with Geo-Crowdsourcing and Social Media Analysis", *Future Gener. Comput. Syst.*, 89, 1-9.
- Xintong, G., W. Hongzhi, Y. Song, G. Hong (2014), "Expert Systems with Applications Brief Survey of Crowdsourcing for Data Mining," *Expert Syst. Appl.*, 41(17), 7987-7994.

- Yavuz, N., N. Karkin, E.B. Sevinç Çubuk (2020), "Explaining Government Crowdsourcing Decisions: A Theoretical Model", in Rodríguez Bolívar, M. P., and Cortés Cediell, M. E. (ed.), *Digital Government and Achieving E-Public Participation: Emerging Research and Opportunities*, IGI Global, 159-183.
- You, L., G. Motta, K. Liu, T. Ma (2014), "A Pilot Crowdsourced City Governance System: CITY FEED", 2014 IEEE 17th International Conference on Computational Science and Engineering, Chengdu, 1514-1519
- Yuan, F., R. Liu (2018a), "Feasibility Study of Using Crowdsourcing to Identify Critical Affected Areas for Rapid Damage Assessment", *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 28, 758-767.
- Yuan, F., R. Liu (2018b), "Crowdsourcing for Forensic Disaster Investigations", *Nat. Hazards*, 93, 1529-1546.
- Zambrano, R., S. Eymann (2014), "Crowdsourcing and Human Development: The Role of Governments," in *Proceedings of the 8th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance, ICEGOV '14* (New York, NY: ACM), 170–177
- Zhao, X, N. Wang, R. Han, B. Xie, Y. Yu, M. Li, J. Ou (2018), "Urban Infrastructure Safety System Based on Mobile Crowdsensing", *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 27.

Araştırma Makalesi / Research Article

The Political Economic Thought of the Ideological Elite: The Soviet Governing Elite

Mehmet Şahin¹

Abstract

The purpose of this study is to explore the political economy views of the Soviet elites. It is demonstrated that as the Soviet elite was able to maintain economic stability, the ideological structure was not challenged. In contrast to that, economic stagnation and relative decline of the Soviet Union caused de-legitimization of the conservative elite ideas. Thus, socialism had to be reinterpreted by new elite. To prove the argument, the paper constructs a theoretical framework for ideological elites. The constructed elite theories are applied to the political economic framework of the Soviet elite. The paper concludes that as the existing ideological interpretation becomes dysfunctional, the elite was replaced by another faction in the party. In other words, the Soviet elite sought to solve the economic problems within the party structure itself.

Keywords: *Soviet elite, Soviet political economy, elite theories.*

İdeolojik Elitin Politik Ekonomi Düşüncesi: Sovyet Yönetici Eliti*

Öz

Bu çalışmanın amacı Sovyet elitlerinin politik ekonomi görüşlerini ortaya çıkarmaktır. Çalışmada Sovyet elitlerinin ekonomik istikrarı sağladığı sürece ideolojik yapının sorgulanmadığı gösterilmektedir. Buna karşılık ekonomik durgunluk ve Sovyetler Birliği'nin görece gerilemesi muhafazakâr elit düşüncelerinin meşruiyetinin kaybolmasına yol açmıştır. Dolayısıyla sosyalizm yeni elit tarafından yeniden yorumlanmıştır. Bu argümanı ispatlamak için ideolojik elitlerin teorik yapısı kurulmaktadır. Kurulan elit teorisi Sovyetler Birliğindeki elitlerine uygulanmaktadır. Çalışma; mevcut elit ideolojisinin işlevsiz hale gelmesiyle birlikte parti içindeki farklı bir fraksiyonun onun yerini aldığı sonucuna ulaşmaktadır. Bir başka deyişle, Sovyet eliti ekonomik sorunları parti yapısının içinde çözmeye çalışmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Sovyet elitleri, sovyet politik ekonomisi, elit teorileri*

* This study is derived from the author's Ph.D Thesis entitled "Systemic change and elite transition: A neoclassical realist appraisal to the political and economic transformation in Russia and China since the 1970s" completed under supervision of Assoc. Prof. Dr. Fatih TAYFUR at Middle East Technical University, Graduate School of Social Sciences, Department of International Relations on 15 June 2019.

¹ Res. Assist. Dr., Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, mesahin@alumni.bilkent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0142-6666>

INTRODUCTION

Elite composition and preferences have always been important in Russian politics. The Soviet period was not an exception in that sense, particularly after 1929. The power was highly concentrated on either the leader or the leadership throughout Soviet history. The leader was the representative of the politburo as well as the central committee of the party, which had been the executive body. Since they were delegated and at some point, they pursued a terror regime, the legitimacies of them were questionable from a liberal democratic perspective. However, they were considered legitimate power of the Union by Soviet society. How did they pursue their legitimacy?

This article seeks to understand the legitimacy of the Soviet elite by using elite theories. In this sense, the changing patterns of the Soviet political economic thought are examined. How domestic and international factors cause the rise and decline of the factions in the party are demonstrated. In this regard, the research question of the article is that why the interpretation of socialism changed over time among the Soviet elite. It is asserted that the factions in the party determined the interpretation of socialism, which was shaped by economic performance.

In this regard, this article grasps the issue in two main sections. The first section constructs the theoretical framework of the elites. For this, the elite theories of political science are exploited to understand the differences among the Soviet elites. Elite types and elite patterns are put on the table. Having constructed the theoretical framework, the political economies of the elite changes throughout the Soviet history are examined in the second section, which is the main contribution of the study to the Soviet Studies literature. In this sense, it is demonstrated how the elite structure and political economic thought interact with each other. To be more precise, the economic conditions of the state either legitimized or delegitimized the elites, and the elites determined the interpretation of socialism throughout history. That is to say, the factional stability and crises transformed the idea of socialism. The lack of using elite theories in the literature to understand the changing patterns of ideological interpretation constitutes the originality of the article.

1. ELITE THEORIZATION

First and foremost, it should be noted that when we are talking about the elite, we imply the political elite. It is the political and bureaucratic elite who execute the state policy. Industrialists, business elite, or other types of elites are bounded by political decisions. Although in some cases they have the capability to manipulate the state elite, in the end, governments make the ultimate decisions.

The formation and structure of the different types of political elites have been one of the main subject matters of political sociology. The variety of elite structure generates different types of state organizations and political structures. This means that the founding elite structure shapes the form of the government. For this reason, there is a necessity for the taxonomy of elites that have different motivations for decision making. Accordingly, there are different levels of differentiation and integrations among elite members. Burton and Higley found the dimensions of the elite structures:

Differentiation involves the proliferation of elite groups as societies become more complex and institutionally compartmentalized; integration involves how these groups organize their relations and deal with each other politically. (Burton, Higley, 2001).

This leads us to constitute four types of elite structures: Strong integration and wide differentiation, strong integration and narrow differentiation, weak integration and wide differentiation, weak integration and narrow differentiation (Pakulski, Higley, 1999).

Accordingly, differentiation determines the level of harmony among the variety of groups or factions. In that sense, wide differentiation results in democracy, whereas narrow differentiation generates nondemocratic regimes. That is to say, as the elite consist of different factions, the ideas in

decision making processes become more diversified. In contrast to that, as differentiation narrows, the decision making negotiations become more strict and straightforward.

Integration determines the level of democracy or autocracy. The outcome of the strong integration is coherence and cooperation. When the elite integrates strongly, the level of communication escalates. As a result of this, political outcomes are shaped consensually in a widely differentiated elite. In contrast to this, political outcomes are shaped in a single direction among the narrowly differentiated elite, because each member of the ruling elite is influenced by the same interactions. Such a process ends up with a strict ideological foreign policy institution. Weak integration, on the other hand, creates competition and power struggle among the elite. The communication level in the weakly integrated elite is relatively low. Additionally, different members of the elite may form smaller competitive factions in order to maximize their personal power. For that reason, low integration under ideological regimes stages faction conflicts.

As a result of this, four different elite structures occur. The wide differentiation and strong integration form democratic regimes. The different elite groups have strong communication under this regime. This leads them to bargain with each other in order to compromise. As a result of this, elites consensually unite with each other (Higley, Burton, 2006: 14). For that reason, it is called *consensual elite*. In contrast to that, strong integration and wide differentiation unite on an ideological basis, where the elite members are strongly connected. In those regimes, only one elite group dominates the political sphere. Since the members of the dominant group gathered on an ideological basis, it is called *ideocratic elite*. The ideocratic elite will be one of our subject matter for the article, because, the ideocratic is the characteristic of the totalitarian regimes. However, other elite structures have to be examined in order to understand the distinctive characteristics of the ideocratic elite.

Weak elite integration turns out less stable regimes. In case of wide differentiation among elite factions, *fragmented elite* shows up. Fragmented elite breed illiberal democracy due to its competitive nature under democratic institutions. When the fragmented elite is narrowly differentiated, then the elite becomes *divided elite*, and the regime turns out to authoritarianism. Divided elites, which will be examined in the next section, can be either conservative-dominated or reformist dominated. In this sense, a limited political pluralism is the most important feature of authoritarianism than totalitarianism (Brooker, 2014: 21).

In this regard, it can be claimed that both ideocratic and divided elites are motivated by ideology. Both of them are featured by single-party regimes and formed by radical ideologies such as communism or fascism. The totalitarian elites are represented by strong leadership as well as integration, whereas the authoritarian elites stage weak integration and elite struggles. For that reason, both totalitarian and authoritarian elites are taken as *ideological elite* in this article. The following section will elaborate on the ideological elite more in detail.

1.1. Ideological Elite

Ideological elites are formed on an ideological basis. The concerned ideology constructs the legitimacy of the ruling elite. The ideology is vital to maintain stability and reduce the threats against society. A shared ideology is able to create an identity, which is robust to prevent serious challenges emerging from within for much of their existence (O'Brien, 2016: 307).

The ideological elites mostly take the rule by nondemocratic ways. Civil wars or revolutions are the main tools to take the rule of ideological elite. Despite some ideological elites exhibit election victories under democratic conditions, their total control could be settled by revolution. For that reason, ideological elites are associated with one party regime most of the time. To that extent, their components are monopolistic, extensive, disciplined, and multi-role (Brooker, 1995: 14). Monopoly means that the party undertakes the whole control of the government. It does not share the power with any other group. Extension refers to the scope of the party and the amount of the party membership. Discipline implies the hierarchical structure of the party.

As a result of this, the power and network are highly centralized in ideological elites. This is the most common characteristic of totalitarian regimes. When the network is highly centralized in the party, personal leadership may emerge. Brooker (1995: 17) points out that collective leaderships have a tendency to transform into personal dictatorship. Nevertheless, it is difficult to pin down the degree of personal rule. In most cases, the leader is in fact the representative of the ruling coalition. In that sense, the most common characteristics of totalitarian regimes are the outstanding leader rule rather than a consensus among the party members. Therefore, an elite struggle or bureaucratic competition is not visible in totalitarian regimes. The leader is the ultimate decision maker of the executive. Since the elites are strongly integrated and narrowly differentiated, the members of the ruling elites consent to the decisions. Nevertheless, the death of the leader or breakdown of the leadership may disclose the secret opposition. Therefore, the ideocratic elite structure may transform into a divided elite after the strong leader. In other words, a totalitarian regime may transform into an authoritarian one after the strong leader abandons the office. Similarly, a strong leadership may unite the divided elite, which transforms a state into totalitarian from authoritarianism.

In sum, strong leadership plays a crucial role to form an ideocratic elite, whereas, weak leadership disunites elite cohesion. In that sense, a divided elite consists of different camps even they share the same belief with the leader. Although they form the same cabinet in a state, this does not necessarily mean that there is a consensus among the party members or factions, but rather, there are always competing interests and ideas among party members. This becomes clearer when the legitimacy of a regime erodes. Integrated elite start to disintegrate in that situation. For that reason, totalitarian regimes stage stable government, even the leadership becomes unable to perform properly.

1.2. Elite Transformation and Elite Breakdown

Different elite structures shift our attention to elite transformations and changes in elite preferences. The rejection of the existing order among the ruling elite is the key element for transformation. It is worth noting that the ideological elite breakdown or elite transformation does not necessarily associate with authoritarian breakdown. "Since World War II, only about 45% of leadership changes in autocracies led to regime change, and more than half of regime breakdowns were transitions from one autocracy to another" (Geddes *vd.*, 2014: 313). None of them means the continuation of the existing order. It may result in a transition *from* totalitarianism to authoritarianism as well. Therefore, there should be made a distinction between the transition *of* and *from* the ideological elites. For the sake of the scope of the article, only the transition *of* the ideological elite will be elaborated.

The transition *of* the ideological elite implies the continuation of the ideological rule with different patterns. Therefore, the breakdown of the ideocratic elite ends up with a power transition among the elite members. The main ideology of the regime is not affected by the leadership change. Instead, the ideocratic elite transforms into a divided elite when the personal leader leaves the office due to the power transition. Obviously, it provides strict policy changes. However, that does not transform the ideological basis of the state. As an illustration, Khrushchev's destalinization policy had not been abandonment from Marxist principles.

The main legitimacy of the ideological elite comes from stability. It promises strong economic performance, distribution of wealth properly, and rapid growth rate in exchange for limiting the fundamental rights of the society. Therefore, regime performance and procedures constitute the main source of legitimacy of authoritarian regimes (Soest, Grauvogel, 2017: 297). As a matter of course, when the economy underperforms, or the existing ideology does not fit the contemporary requirements, the ideological elite loses its legitimacy. This raises the dichotomy of pragmatism and ideology among the elite members (O'Brien, 2016: 312). The weak performance either disturbs the cadres of the elite or awakens the dissatisfied groups in society. Therefore, de-legitimization can be either in the eyes of the opposition or elite members themselves. As the legitimacy of the regime erodes, the maintenance cost of the regime becomes costly, which forces the elite to readjust their expectations (Ulfelder, 2016: 317). For that reason, ideological elite transformation takes place either by elite division or revolution.

When the legitimization erodes, regime support breaks down. The erosion of the regimes initially supported by a coalition is replaced by self-interest of the groups and individuals (Dix, 1982: 563). As a result, elite integration starts to loosen. The legitimacy of the reformist or dissident elite comes forward. In a sense, the reformist elite seeks to reinterpret the ideology.

If a totalitarian regime is surrounded by more successful countries...and if the regime is not able to isolate its inhabitants from information coming from abroad, it will not be able to prevent the slow erosion of its ideological values (Bernholz, 2015: 82).

As a result of this, elite struggle shows up between the conservative and reformist factions. Since the legitimacy of conservatives erodes, reformists take the authority. In this way, the ideological reinterpretation comes about by the new elite.

From this point of view, the following section will apply the elite theory to the Soviet elites. It will be shown how elites of the Soviet Union and their political economic thought were transformed in accordance with the economic performance throughout the communist era. Put it differently, the relevancy of the elite modeling to the Soviet elites will be demonstrated.

The analysis will grasp the issue in four stages, which will be divided in accordance with the Soviet elite structures. Accordingly, the first stage took place from the establishment of the Soviet Union until the Grain Crisis of 1929. This was followed by the dominance of Stalin when the elite structure was transformed from the divided elite to the ideocratic elite. In the third and fourth sections, the rise and decline of the conservative divided elite after the Stalin era will be examined. Finally, transforming to the reformist divided elite structure will take place.

2. IDEOLOGICAL ELITE OF THE SOVIET UNION (1917-1929)

The Soviet elite was founded on an ideological basis after the Bolshevik Revolution in 1917. Having suppressed the various Provisional Governments and the White Movement, Bolsheviks had become the sole authority in Russia after the Civil War. The new elite ruled the country by single-party with Marxist-Leninist principles. The Central Committee of the Communist Party constituted the political elite of the new regime. It was the executive body of the party, which extends its power to all the state institutions. Therefore, the party-state appeared after the Bolshevik revolution. In addition to ideology and party-state, the new regime used personal networks in order to strengthen its power as well as to reach local communities (Easter, 2000). In the process of time, these network formations have become the feature of Soviet politics. Personal networks had become the main tool for promotion in bureaucracy as well as recruitment for the Central Committee. As a result, the CPSU pursued a patronage system, particularly during the Stalin rule and afterward.

Since the pre-revolution period, the Communist Party consists of different factions. According to Trotsky, the party was divided into factions after the revolution due to the increasing bureaucratization of new guards against old guards (Trotsky, 1923). Hence, political economic thoughts were allowed to be discussed. In that sense, the distinction between Bolsheviks and Mensheviks was important. While the latter was advocating the New Economic Policy (Brovkin, 1982: 350), which was implemented by Lenin, the former was considering it as a betrayal to the Revolution. In short, regardless of the faction names or political background of the party members, the early Central Committee presented a divided elite structure, where there are opposition groups and cadre competitive between them. The reason for competition was either democratic concerns or economic plans on the surface.

The main economic purpose of the Bolsheviks was to increase production. In that sense, there were several political economic thoughts in the Soviet Union since its establishment for this purpose. The New Economic Policy, which was proposed by Bukharin and implemented by Lenin as well as Stalin until 1929, was in favor of the market economy compared to classical Marxism. That is to say, Lenin and CPSU recognized that nationalizing the whole industry was a mistake. Instead, trade and private ownership were encouraged by the Right faction of the Party elite, led by Nicolai Bukharin. As a result of this policy,

by 1921, “the role of the market, in relations with the peasants and even within the state's own economic sector, was dramatically enhanced” (Nove, 1992a: 78). In this regard, small-scaled businesses in agriculture and industry were allowed. The Kulaks and the Nepmens were promoted by Lenin and Bukharin for the sake of wealth generation for reconstruction. Additionally, Lenin hoped to attract the foreign capital in order to restore the economy (Nove, 1992a: 84).

However, Lenin and Bukharin were accused of promoting “State Capitalism” rather than establishing a socialist system by the Left Opposition (Lenin, 1919). In response, Lenin claimed that “It is not state capitalism that is at war with socialism, but the petty bourgeoisie plus private capitalism fighting together against both state capitalism and socialism” (Lenin, 1919). In the end, capitalism was seen as the necessary stage for the transition to socialism by Marxist tradition. Therefore, According to Lenin and Bukharinian economy, state capitalism was crucial for production. It was a betrayal neither to the Revolution nor Marxist principles.

Such debates on economic thought between the factions of the CPSU were common throughout the 1920s. When the New Economic Policy started to lose its attractiveness in the second half of the 1920s, debates on economic thought arose among the political elite in the Soviet Union. Intellectuals and the party elite were allowed to express their economic model unless it violated the boundaries of socialism. There was a debate between the two mainstreams at that time. On the one hand, the genetic school advocated the market forces, namely statistical data and economic laws to determine the economic policy (Nove, 1992a: 129; Charemza, Kiraly, 1990: 563). It was highlighting the technical part of economics. On the other hand, the teleological school aimed maximum growth and transforming the economy, so, the past experiences and data sets have secondary importance for economy planning (Nove, 1992a: 129; Charemza, Kiraly, 1990: 563). In that sense, the teleological school was promoting the political side of economics, whereas the teleological school was advocating that the economy policy should not be driven by the market but by the necessities of the state. Regardless of the ontological differentiation, the existence of the two schools indicates that the Soviet elite had had an intellectual capacity to make discussions about economic thought. Additionally, non-party members and Gosplan technical were able to find a place for themselves in discussions.

This indicates that the Soviet Union was founded by a divided elite. By the death of Lenin, the Central Committee was already divided between the Left Opposition, led by Trotsky, and Right Opposition, led by Nikolai Bukharin. Finally, there was the Central Bloc, led by Stalin and Molotov, who aligned with the Right Opposition against Trotskyists (Trotsky, 1928). Although Stalin had opposed the New Economic Policy, he pursued that policy when he came to power in 1924 for the sake of the competition between Bukharin and Trotsky. Stalin took advantage of the factional struggle between Bukharin and Trotsky by standing with the former one in order to step down the latter.

2.1. Transition to the Ideocratic Elite (1929-1953)

As Europe transformed into autarchic economies, totalitarian regimes and the arms race restarted after 1929. The Soviet political elite was also turned their attention to the balance of power, particularly against German aggression. They needed rapid industrialization in order to increase their military capacity.

Against this backdrop, the grain crisis of 1929 resulted in a shift from the New Economic Policy as well as the elite structure. “The teleological school increasingly obtained the upper hand, and so the specialists in Gosplan were under continuous pressure to adopt ambitious growth targets” (Nove, 1992a: 143). In fact, there had already been a tendency to abandon the New Economic Policy among the Central (Stalin and Molotov) and Left Opposition elite. Although Lenin legitimized that capitalism is the necessary stage to transform socialism, the promotion of private property was criticized as being an extension of the petit bourgeoisie. Stalin was also against the market economy and private ownership in fact. However, at the beginning of his term, he supported Bukharin and his economic model against Trotsky in order to

eliminate the Left Opposition, which was the most powerful faction in the CPSU. As the New Economic Policy was implemented, Trotsky and Left Opposition moved away from the CPSU.

Having pacified Trotsky and Left Opposition, Stalin turned his attention to the Right Opposition. The competition between the Right and Center turned into conflict after 1929 when Stalin replaced the New Economic Policy with collectivization. This meant that this time Stalin adopted the Left's policies against Bukharin (Bean, 1997: 86). In the end, the New Economic Policy became obsolete to catch rapid industrialization. The factories suffered from resource scarcity and trusts had little cash, which resulted in poverty (Nove, 1992a: 83). Therefore, Bukharin and his economic policy started to be delegitimized. As a result, Bukharin and other Right Opposition members were removed from the Politburo in 1929. Stalin, Molotov, and their faction became the unique faction in the Central Committee.

The conflict between factions lasted until the Great Purge in 1936. Over time, Stalin consolidated his power by using the patronage system for politburo and Central Committee recruitments. The Great Purges of Stalin designated the Soviet political elite and nomenklatura for more than the next four decades. The old Bolsheviks were replaced by uneducated but politically loyal cadres (Hanley vd., 1995: 642). As a result, the elite structure of the Soviet Union transformed from a divided elite into ideocratic. The whole power was concentrated on the leader cult. In other words, Stalin consolidated his personal leadership thanks to the Great Purge and the patronage system under the economic stagnation. Additionally, he reinforced his leadership after WWII. Stalin is considered as the name who took Russia out of the jaws of disaster into victory, even by many of those who suffered at his hands in the purges (Nove, 1992b: 88). His leadership and authority had become unquestionable, even though there were concerns among the Central Committee, particularly about the terror regime. That is to say, the country was ruled by totalitarianism for almost 15 years. The leader cult and patronage system were the main characteristics of the Central Committee during the Stalin administration.

As the elite structure transformed into the ideocratic elite, so does the economic thought. Debates on economic thought were suspended by the dominance of Stalin. The moderate economic advisers were removed from the party in 1928 (Nove, 1992b: 28). Bukharin and the New Political Economy were discredited as a result of the factional struggles in the CPSU as well as the economic disaster of 1929. Moreover, "the Stalinist revolution both killed the geneticists, who had included the leading planning theorists of the country, and demoted the teleologists" (Sutela, 1991: 13). Despite that, the economic thought had shifted towards the teleological framework. Thus, Stalin accepted the principles of the teleological school without economists. Finally, "in 1938 Molotov banned any discussion by the economists on prices: that was not their concern" (Sutela, 1991: 13). Consequently, the economic debate platform among the Soviet elite was disappeared. The genetic school had become only a historical thought. Gosplan technical staff was considered as only the executor of the policies. The economy was subordinated to politics. Therefore, the economy has become the matter of politicians, or more specifically the Central Committee.

Although WWII interrupted the economic growth, the 1950s remarked record ascendancy of the Soviet Union. Its economic growth had been almost equal to West Germany, Japan, and France, which was higher than the US and UK (Khanin, 2003: 1191). Owing to the collectivization and industrial transformation, it surpassed the European powers by the 1940s, which carried the USSR as the unique balancer against Nazi Germany in Europe. This time, the economic growth lifted it as one of the leading powers of the bipolar world order against the US. Therefore, USSR's relative position in the international system allowed it to posture a socialist political economy. For that reason, the Stalinist political economy was maintained by Khrushchev and Brezhnev.

The effects of Stalinism were not dismissed after his death. Although Khrushchev implemented de-Stalinization policies, the Stalinist political economy has important implications for the Soviet Union. Despite the terror politics, the Stalin era is remembered as high industrialization and promotion into a superpower, which consolidated the legitimacy of the ideological elite. Indeed, the employment number had increased to 24 million from 11.5 million and the industrial workforce doubled to six million between

1928 and 1932 (Kenez, 2006: 93). Thus, the maintenance of the Communist Party was legitimized. The Stalinist political economy became the legitimate interpretation of socialism. This leads us to elaborate on the implications of the Stalinist elite on his successors.

2.2. Transition to the Conservative Divided Elite (1953-1982)

Although Stalin's elite were not ideologically different from each other, post-Stalin elite was featured by being a divided elite due to the patronage system. For that reason, after Stalin's death, the Central Committee staged party – elite conflict (Lodge, 1968: 839). The conflict was based on personal relations rather than ideological differences. Although Georgy Malenkov was assumed as the leader of the state for a very short period, Nikita Khrushchev and his team deposed Malenkov and expelled him from the party together with Lavrentiy Beria and Molotov. Having deposed Stalin's supporters from the Party, Khrushchev launched the de-Stalinization campaign.

One of the main purposes of the de-Stalinization policy pursued by Khrushchev was the replacement of the personal cult with a collective leadership. In this regard, Khrushchev tried to institutionalize the elite circulation. Despite that, the general shape of the Central Committee remained the same during the Khrushchev period (Mawdsley, White, 2000: 141) in terms of political thought and membership. That is to say, they believed that in contrast to the New Economic Policy, collectivization and the planned economy are the pioneers of the economic growth, development, and industrialization of the Soviet Union. Moreover, the social and political backgrounds of the elite members were narrowly differentiated. Therefore, they had had similar characteristics with Stalin's elite in that sense. "The official de-Stalinization of the early sixties was not willing to go that far. The political economy of socialism was there to stay" (Sutela, 1991: 21). Therefore, the planned economy was maintained by the political elite. The only difference was the personal networks of the elite members. In addition to that, most of Stalin's elite remained in their positions until the 1980s thanks to Brezhnev's "cadre stability" policy. Hence, the state organization and Stalinist political economy were unquestionable among these elites. For this reason, it should be asserted that the post-Stalin period staged the conservative-dominated divided elite, where the division came from the patronage system.

2.3. Delegitimization of Conservatives

Since the ideological elites are legitimized by security and stability, change in the balance of power and economic stagnation erode their legitimacy. In this sense, the conservative faction of the Soviet elite was questioned after the 1970s, because the domestic problems and the international position of the USSR had started to change in that decade. The centrally planned economic efficiency became unproductive starting from the 1970s. Economic stagnation was the characteristic of the Soviet economy throughout the 1970s and 80s. "The original economic system, which was constructed by Stalin, had become obsolete, nearly incapable of detecting and responding to more subtle qualitative changes, wasteful of resources, and chained to bureaucratic routine" (Prybyla, 1972: 176). Soviet studies point out several reasons for productivity decline after 1970. Here we will point out both domestic and international reasons.

First, demography changed unfavorably for the Soviet Union. As the USSR industrialized throughout the 1930s and 1950s, the urban population sharply increased by 1970. This meant that the labor input had increased as well in industrial production. In contrast to that, it slowed down after 1970. This meant that labor supply growth also decreased. Nevertheless, Gosplan did not plan labor flows (McCauley, 2008: 358). Thus, input factor declines were out of the agenda, so they were never calculated by central planners. In other words, Gosplan did not have a strategy for such unexpected situations. It is identified as the extinction of rapid growth of the main resource of the Russian economy (Smirnov, 2015: 140).

The rural production, was facing the same situation. Capital and labor productivity declined due to decrease in labor supply in rural sector. Change in the structural character of the economy caused such decline. By the WWII, more than half of the population had worked in agricultural sector in contrast to

1960 and 1970, where there was sharp decrease to 39% and 25% respectively (Gosplan, 1986: 170). Since the whole production processes are highly integrated each other in Soviet Union, the decline affected the whole industrial production. As a result, the economy ended up with imbalances due to the disparity between the plan and actual output. Yet, stagnation was spreading to the whole economy.

The second reason for the production decline was residual land costs. The original industry was established in the European part of Russia due to the proximity to the natural resources in the Ural region. However, the depletion of natural resources in the Ural forced the Soviet elite to new extraction locations (Hanson, 2003: 137). This shifts their attention to Siberia. Indeed, "Siberia and East Russia dominated Soviet regional development program in the 1970s and 1980s" (Hill, Gaddy, 2003: 92). Nevertheless, transportation and infrastructural investments were too costly compared to the Urals. As a result, the industrial efficiency had diminished, so, the output fell short of plans. This resulted in a capital decline, particularly after 1975 (Ofer, 1987: 1784).

The third reason for the production decline is the increasing defense burden (Easterly, Fischer, 1995: 7). Indeed, as the leader of the Eastern bloc, Russia was responsible for the security not only of itself but also of Eastern Europe. This let the Soviet elite to prioritize defense spending during the Cold War. The share of defense spending in GDP was lower than 10% during the Stalin administration. It had increased over time. Finally, it had become three times higher than the US and OECD countries by 1980 (Ofer, 1987: 1787). This meant that, while the production was decreasing, the government was forcing the scarce resources to transform into military capacity. Thus, the resource allocation shifted more and more in favor of guns against butter. For that reason, consumption and investment had either remained the same or lowered during the same period. Economically speaking, the decline in the labor and land inputs as well as the rise in defense spending, caused a diminishing rate of return in Russia throughout the 1970s.

This led to uneven growth between the Soviet Union and its rivals gapped, which shifts our attention to the international factors. The stagnation not only slowed down the growth rate of Russia but also changed its relative position in the international system. The changing character of the global political economy after the 1980s also affected Russia's relative position. As the West caught high growth, the bipolar world order has become more costly for Russia, whose growth rate slowed down.

The Soviet system was supported economically by the production in Eastern Europe. The puppet states in Eastern Europe also provided a buffer zone for the USSR security via Warsaw Pact. "There was a deep-seated and long-standing fear among Russia's rulers that their country was vulnerable to invasion, and that the best way to deal with that problem was to expand Russia's borders" (Mearsheimer, 2001: 114). This led the USSR elite to allocate resources in favor of militaristic purposes. "Central planning allowed the leadership to concentrate its best research and development, material, and human resources on the task without worrying that market forces would bid them away, a prioritization that paid conspicuous dividends in terms of military and international political power" (Rosefielde, 2005: 33). That is to say, the USSR constituted a system in Eastern Europe and Central Asia based on a socialist economy to create a secure environment. It was the decisive leader of the Eastern Bloc under bipolar world order. Therefore, it was not only seeking power maximization but also maintaining the socialist system. It was providing the security of the Eastern European countries in order not to be contained by NATO. It was also arranging the political economy of Eastern Europe. Owing to that, its military power was superior to Western Bloc. Until the 1970s, the bipolar world order was affordable and sustainable for Russia.

Nevertheless, its advantage started to diminish after the 1980s not only because of its domestic stagnation but also its relative position in the international system due to the transformation of the liberal world. Although the Western World suffered from economic turmoil because of the collapse of the Bretton Woods system in the 1970s, the US started to generate more wealth by transforming into neo-liberalism in the 1980s. Additionally, its Asian neighbors, particularly Japan and China had caught high economic growth rates. Japan, which is Russia's historical rival in the Pacific and part of the US-led order, has taken the advantage of the free market and technological development. In contrast to that, it was not

only the USSR but also Eastern European countries in stagnation during the 1970s. Thus, the whole Eastern system was in relative decline, which meant that there was an uneven growth between the two blocs. Hence, the international environment had been becoming more insecure and costly for the USSR. It was insecure, because thanks to overcoming the crisis after 1980, the Reagan administration was able to launch a war of attrition against Russia, which is the Strategic Defense Initiative. This forced the USSR to spend more on security in contrast to its declining economic output. As a result of this, the maintenance of the socialist system had become more and more costly for the USSR. Therefore, the Soviet Union fell into relative decline, which raised a tendency for change among the elite.

Moreover, it was not only the USSR but also Eastern European countries in stagnation during the 1970s. Therefore, the whole Eastern system had been in relative decline. In contrast to that, Western Europe, such as West Germany and other NATO states were emerging as rising economies. Complex interdependence, increasing capital flows, and technology transfers among the capitalist states have become the feature of the Western Block throughout the 1970s and 1980s. Therefore, the capitalist world had been enjoying the increasing economic activities and free movement of capital and knowledge, whereas the socialist world stuck into inefficiency and lack of innovation. In other words, while Western Europe and the US were sharply developing their technologies and sharing among themselves, the USSR and its allies were to be stranded to catch them only by limited borrowing.

The domestic stagnation and relative decline of the Soviet Union hazarded the legitimacy of the CPSU. As the economic stagnation deepened, the governing elite became unable to perform a stable program. Similarly, the relative decline of the state increased security concerns, particularly against the US. The conservative faction's centrally planned political economy became unable to meet the needs. Hence, the legitimacy of the conservative faction diminished by the mid-1980s.

2.4. Transition to the Reformist Divided Elite (1982-1991)

Against this backdrop, the reform-minded Andropov was elected as the leader of the Soviet Union after Brezhnev's death in 1982. By 1980, the Soviet elite was divided already into two factions, where the conservative faction dominated until 1982. A major elite revolution started to take place when the KGB chair Andropov took the office in 1982. In fact, there had been already many sub-groups and tectonic changes within the Soviet nomenklatura which were weakly organized and bounded (Gaman-Golutvina, 2008: 1034). Andropov was in a leading position among the reformist faction. According to him, Marxism did not give answers in ideology once and for all (Sakwa, 1999: 407). It had to be reinterpreted by contemporary necessities. Andropov was the best-informed official in the Politburo about the Soviet society, and the declining rates of economic growth which were giving cause for alarm (Smith, 2005: 20). Thus, the Soviet Union was unable to generate wealth and it was only Andropov who was aware of the depth of the problem. In that sense, Andropov believed that change was vital for the state. Such change should not have been limited to economics but also had to contain the promotion of democracy. Andropov stressed that "he had not come to office with ready-made, easy solutions and that he intended to learn from as many people as he could" (Service, 2003: 430). Hence, there was a necessity for change in state organization. In order to realize it, he replaced the old members of the Central Committee with younger and reformist members such as Gorbachev, Aliyev, Chebrikov. He also dealt with corruption problems as well as national problems in his short period. Although he could not manage revolutionary reforms, Andropov succeeded more reformist elite, owing to Gorbachev.

Gorbachev's leadership was the ultimate victory of reformists against conservatives. In fact, even the conservatives, namely Ligachev, was also aware of the necessity of independent and creative members for the party (Tessendorf, 1987: 35). Nevertheless, it was only Gorbachev, who was tempted to work together with the non-party members as well as recognize the technical staff personally. Meanwhile, Gorbachev found an opportunity to appoint new members for the politburo due to the continual deaths of old politicians. In contrast to the policy of cadre stability, he was able to appoint three members each year for the politburo. Unlike the Khrushchev period, the new Central Committee was occupied by young, educated, urban grown people. They also became party members during the de-Stalinization process. This

meant that they were more familiar with transition rather than status quo, which made them reformist. Gorbachev and these new elite were aware of the need for change not only among the elite membership but also in state organization.

As a result, the new members of the Central Committee had not been bureaucrats but young local governors or deputies of the state enterprises. There was in fact taking place a “revolution of deputies” (Hanley vd., 1995: 658). These cadres had been demanding more autonomy for their institutions. Thus, the new politburo and Central Committee did consist of people who were in favor of decentralization. Moreover, decentralization was not only advocated by the Central Committee but also by the local governors. In contrast to their predecessors, the local governors advocated a bottom-up process in decision making. In this regard, the new elite sought to rearrange the state organization in order to empower the locals. As a result of this, Perestroika considered these changing characteristics of the bureaucracy and nomenklatura. Economic and managerial decentralization was the feature of the change.

This meant the revival of the discussions on economic thought. The New Economic Policy came up to the agenda again at the beginning of perestroika. The Soviet press rehabilitated Bukharin and published articles about his political economy (Bean, 1997: 89). Pro-market political thought was furthered soon though. The leading Soviet economists started to attack the existing political economic system, such as the lack of private ownership or price policies followed by the suggestion of an alternative political economy in top journals (Zweynert, 2006: 179–182). The alternative proposals were all capitalist-oriented political economic models such as the US market model or the Japanese state-led capitalist model (Moltz, 1993: 311–312). Regardless of the origin, the reformist faction of the Soviet elite intended to adopt the capitalist political economy in order to generate more wealth than the central planning as well as keeping the legitimacy of the Communist Party. In the end, perestroika had been unable to adopt any external system. Yet, they succeed in bringing back the genetic school of the economy. Put it differently, the new elite tried to reinterpret Marxism in accordance with the market economy.

3. CONCLUSION

The article sought to demonstrate how the Soviet Elite incorporated its political economic understanding with the different ideological interpretations. The Soviet elites were the ideological elite during the Soviet period. The development had to be sought by Marxist ideology. In this regard, the political economic discussions within the Marxist political economy took place in the early years of the Soviet Union, and in fact there was a pro-market stream among Bolsheviks.

Nevertheless, it is the ideocratic elite and Stalinist policies that lifted the Soviet Union as one of the superpowers and created the socialist system under the leadership of Stalin. By this means, the Stalinist elite ensured legitimacy. For that reason, the elite preserved the Stalinist ideology after Stalin, despite the elite structure transformed into the divided one. The division was based on a patronage system rather than ideological differences. Marxism and central planning were seen as the key political economy for wealth generation as well as the maintenance of the socialist system.

However, the central planning political economy and its executors lost their legitimacy after the 1970s. Central planning was unable to generate sufficient wealth in order to maintain the socialist system. In this case, the Soviet elite had no choice but to reinterpret the Marxism one again. In this regard, Andropov and Gorbachev tried to revive the New Economic Policy and Bukharinist framework, even though they did not name it.

In sum, the Soviet elite structure is divided into four stages in this article. First, a divided and balanced elite ruled the state between 1917 and 1929 by the New Economic Policy. This was followed by the ideocratic elite with central planning until 1953. The ideocratic elite was succeeded by a conservative-dominated divided elite, who kept the central planning model until 1985. In 1985, the conservative-dominated divided elite was replaced by reformists, who implemented a New Economic Policy like political economy.

To conclude, as the existing ideological interpretation becomes obsolete, the elite was replaced by another faction in the party. In other words, the Soviet elite sought to solve the economic problems within the party structure itself. Thus, the political economic ideas of the Soviet Union were determined by the legitimate elite, who was able to generate economic wealth.

AUTHOR STATEMENT

Research and Publication Ethics Statement

This study has been prepared in accordance with the ethical principles of scientific research and publication.

Author Contribution

The author performed the whole study alone.

Conflict of Interest

There is no conflict of interest arising from the study for the authors or third parties.

REFERENCES

- Bean, J.J. (1997), "Nikolai Bukharin and the New Economic Policy: A Middle Way?", *The Independent Review*, 2(1), 79–97.
- Bernholz, P. (2015), "Legitimation, Co-Optation, and Repression in Ideocracies: A rational Choice Perspective", in U. Backes & S. Kailitz (eds.), *Ideocracies in Comparison: Legitimation, Cooptation, Repression*, London: Routledge, 69-87.
- Brooker, P. (1995), *Twentieth-Century Dictatorships: The Ideological one-Party States*, Basingstoke: Macmillan.
- Brooker, P. (2014), *Non-Democratic Regimes (Third edition)*, Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.
- Brovkin, V. (1982), "The Mensheviks and NEP Society in Russia", *Russian History*, 9(2/3), 347–377.
- Burton, M., J. Higley (2001), "The Study of Political Elite Transformations", *International Review of Sociology*, 11(2), 181–199. <https://doi.org/10.1080/713674040>
- Charemza, W.W., J. Kiraly (1990), "Plans and Exogeneity: The Genetic-Teleological Dispute Revisited", *Oxford Economic Papers*, 42(3), 562–573.
- Dix, R.H. (1982), "The Breakdown of Authoritarian Regimes", *The Western Political Quarterly*, 35(4), 554. <https://doi.org/10.2307/447341>
- Easter, G. (2000), *Reconstructing the State: Personal Networks and Elite Identity in Soviet Russia*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Easterly, W., S. Fischer (1995), *The Soviet Economic Decline (World Bank Policy Research Working Paper 1284)*, Washington, D.C.
- Gaman-Golutvina, O. (2008), "Changes in Elite Patterns", *Europe-Asia Studies*, 60(6), 1033–1050. <https://doi.org/10.1080/09668130802180967>
- Geddes, B., J. Wright, E. Frantz (2014), "Autocratic Breakdown and Regime Transitions: A New Data Set", *Perspectives on Politics*, 12(2), 313–331. <https://doi.org/10.1017/S1537592714000851>
- Gosplan (1986), *USSR in Numbers in 1985*, Moscow.
- Hanley, E., N. Yershova, R. Anderson (1995), "Russia - Old Wine in a New Bottle? The Circulation and Reproduction of Russian Elites, 1983-1993", *Theory and Society*, 24(5), 639–668.
- Hanson, P. (2003), *The Rise and fall of the Soviet Economy: An Economic History of the USSR from 1945*, London: Longman.
- Higley, J., M.G. Burton (2006), *Elite Foundations of Liberal Democracy*, Lanham, Md., Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.

- Hill, F., C.G. Gaddy, (2003), *The Siberian Curse: How Communist Planners left Russia out in the Cold*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Kenez, P. (2006), *A history of the Soviet Union from the beginning to the end* (2nd ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Khanin, G. I. (2003), "The 1950s: The Triumph of the Soviet Economy", *Europe-Asia Studies*, 55(8), 1187–1211.
- Lenin, V.I. (1919), "Left-Wing" Childishness Retrieved from <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1918/may/09.htm>
- Lodge, M. (1968), "Soviet Elite Participatory Attitudes in the Post-Stalin Period", *American Political Science Review*, 62(3), 827–839, <https://doi.org/10.2307/1953433>
- Mawdsley, E., S. (White2000), *The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev: The Central Committee and its members, 1917-1991*, Oxford: Oxford University Press.
- McCauley, M. (2008), *The rise and fall of the Soviet Union*, Harlow, England, New York: Longman.
- Mearsheimer, J.J. (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*, New York, London: W.W. Norton.
- Moltz, J.C. (1993), "Divergent Learning and the Failed Politics of Soviet Economic Reform", *World Politics*, 45(2), 301–325. <https://doi.org/10.2307/2950661>
- Nove, A. (1992a), *An Economic History of the USSR, 1917-1991* (3rd ed.), London: Penguin Books.
- Nove, A. (1992b), *Stalinism and after: The road to Gorbachev*, London: Routledge.
- O'Brien, T. (2016), "Shifting Patterns of Governance in Authoritarian Regimes", *Australian Journal of Political Science*, 52(2), 303–316. <https://doi.org/10.1080/10361146.2017.1300872>
- Ofer, G. (1987), "Soviet Economic Growth: 1928-1985", *Journal of Economic Literature*, 25(4), 1767–1833.
- Pakulski, J., J. Higley (1999), "Elite Power Games and Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe", *The Soviet and Post-Soviet Review*, 26(1), 115–137. <https://doi.org/10.1163/187633299X00057>
- Prybyla, J.S. (1972), "The Soviet Economy: An Overview", *Current History*, 63(374), 175–180.
- Rosefielde, S. (2005), *Russia in the 21st century: The Prodigal Superpower*, Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Sakwa, R. (1999), *The Rise and fall of the Soviet Union, 1917-1991*, London: Routledge.
- Service, R. (2003), *A history of modern Russia from Nicholas II to Vladimir Putin: From Nicholas II to Putin*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Smirnov, S. (2015), "Economic Fluctuations in Russia (from the late 1920s to 2015)", *Russian Journal of Economics*, 1(2), 130–153, <https://doi.org/10.1016/j.ruje.2015.11.002>
- Smith, J. (2005), *The fall of Soviet Communism 1985-91*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Soest, C. von, J. Grauvoge (2017), "Identity, Procedures and Performance: How Authoritarian Regimes Legitimize their Rule", *Contemporary Politics*, 23(3), 287–305, <https://doi.org/10.1080/13569775.2017.1304319>
- Sutela, P. (1991), *Economic Thought and Economic Reform in the Soviet Union* (Vol. 5), Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Tessendorf, M. (1987), "The Changing Soviet Elite", *Proceedings of the Academy of Political Science*, 36(4), 32–41, <https://doi.org/10.2307/1173831>
- Trotsky, L. (1923), *The New Course*, Retrieved from <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1923/newcourse/index.htm>
- Trotsky, L. (1928), *Crisis in the Right-Center Bloc – I*. Retrieved from <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1928/11/crisis1.htm>
- Ulfelder, J. (2016), "Contentious Collective Action and the Breakdown of Authoritarian Regimes", *International Political Science Review*, 26(3), 311–334, <https://doi.org/10.1177/0192512105053786>
- Zweynert, J. (2006), "Economic Ideas and Institutional Change: Evidence from Soviet Economic Debates 1987–1991", *Europe-Asia Studies*, 58(2), 169–192. <https://doi.org/10.1080/09668130500481303>

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye'deki Yerel Seçimlerde Politik Bütçe Dalgalanmaları Ortaya Çıkar mı?

Sedef Şen¹

Öz

Bu çalışmada fırsatçı ve partizan politik konjonktürel dalgalanmaların Türkiye'de gerçekleştirilen yerel seçimler için geçerliliği araştırılmıştır. Bu amaçla 2007-2019 yılları arasında gerçekleştirilen üç yerel seçim göz önüne alınmış ve panel ekonometri araçlarına başvurulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre kamu harcaması, kamu geliri ve bunların çeşitli alt kalemleri üzerinde hem fırsatçı hem de partizan politik konjonktürel dalgalanmaların var olduğu gösterilmiştir. Sol ideolojik görüşe sahip belediyelerin sağ ideolojik görüşe sahip belediyelere göre çeşitli kamu harcama ve kamu gelir alt kalemlerinde daha belirgin partizan davranışlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak partizan etki tahmin edilen modellere göre değişiklik göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Maliye politikası, konjonktür dalgalanmaları, panel ekonometri.

Do Political Budget Cycles Emerge in Local Elections in Turkey?

Abstract

This study investigates the validity of opportunistic and partisan political budget cycles for the local elections held in Turkey. For this purpose, the study covers three local elections held between 2007-2019 and employs a panel data analysis as an econometrics tool. The results obtained show that there exists both opportunistic and partisan political budget cycles on public spending, public income, and on their various sub-items. Compared to the right-oriented ones, the left-oriented municipalities were identified to have more distinct partisan behaviors in various public expenditures and public income sub-items. However, the partisan effect varies according to the estimated models.

Keywords: Fiscal policy, business cycles, panel econometrics.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ssen@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4426-8861>

GİRİŞ

İktisadi yaşamın temel olgularından birisi iktisadi faaliyet düzeyinin senkronize iniş ve çıkışlar sergilemesi ve bunun sonucunda çeşitli ekonomik büyüklüklerin uzun dönem trend değerlerinde sapmaların ortaya çıkmasıdır. Ekonomik yaşamda canlanma ve daralma dönemlerinin birbirini izlemesinin belirli bir düzen içerisinde olduğu görüşü oldukça eskilere dayanmaktadır (Paya, 2001: 423). Konjonktürel dalgalanma olarak da adlandırılan bu olgu üzerinde farklı görüşler mevcuttur. Bazı iktisatçılar konjonktürel hareketlerin düzensizliğine vurgu yaparak her konjonktürün kendine özgü özellikler taşıdığı gerekçesi ile bir konjonktür teorisinin oluşturulamayacağı görüşünü savunurken (Vane ve Thomson, 1992: 124), diğer birçok iktisatçı önemli farklılıklar sergilemekle birlikte konjonktürel hareketlerin ortak özellik taşıdığını savunmuş ve konjonktür teorilerine ilgi sürmüştür (Paya, 2001: 424). Konjonktür uyarıcıları (şokları) arz ve talep kaynaklı olabilmektedir. Arz şokları, doğal afetler, teknolojik gelişmeler, temel ürünlerin fiyatlarında veya nominal ücretlerde kaymalar şeklinde ortaya çıkabilirken, talep şokları piyasalardan veya hükümetin para ve maliye politikalarından kaynaklanabilmektedir. Kamu kesiminin ideolojik veya politik amaçlar içeren para ve maliye politikaları ekonominin talep cephesini etkileyen politik şoklar olarak görülmektedir (Paya, 2001: 424).

Konjonktürel dalgalanmalar teorisinin nedenlerini açıklayan çeşitli görüşler mevcuttur. Keynesyen konjonktürel dalgalanma teorisine göre yatırımlardaki dalgalanmanın sebebi iş dünyasındaki güvenin değişmesi; parasalcılara göre toplam talebin dalgalanmasının nedeni para miktarındaki artışlar; yeni klasiklere göre dalgalanma nedeni toplam talepte meydana gelen beklenmeyen şoklar ve son olarak reel konjonktür teorisine göre dalgalanmaların nedeni teknolojik ilerleme kaynaklı verimlilikte ortaya çıkan değişim olarak açıklanmaktadır (Parkin, 2008: 712).

İlgili teorilerin hepsinde genel olarak iktisadi dalgalanmaların kaynağı yine iktisadi faktörlere dayanarak açıklanmaya çalışılmıştır. İktisadi dalgalanmaların kaynağının siyaset ekseninde ortaya çıkabileceği gerçeği 1970'li yıllarda tartışılmaya başlamıştır. William Nordhaus (1975) öncesi hükümetin ekonomideki rolü, ekonomideki temsili ajanın fayda fonksiyonu ile örtüşen bir sosyal refah fonksiyonunu maksimize eden sosyal planlamacı olması şeklindedir (Dubois, 2016). Ancak Nordhaus (1975) hükümetin farklı bir yönüne vurgu yapmış, hükümetlerin özel çıkarları ve yeniden seçilme amaçları ile de güdülenebileceğini belirtmiştir. Nordhaus (1975)'a göre hükümet seçim dönemlerinde fırsatçı davranarak iktisadi ve mali göstergeler üzerinde manipülatif hareketlerde bulunmaktadır. Bu görüş farklı bir bakış açısı ile daha sonra Hibbs (1977) tarafından yazılan çalışma ile destek bulunmuştur. Hibbs (1977)'e göre hükümetlerin fırsatçı davranışlarını belirleyen unsur onların ideolojik olarak bağlı oldukları görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu kesimi (hükümet) ile ekonomi ilişkisini inceleyen bu alan daha sonra yeni politik iktisat olarak isimlendirilmiştir. Gelişme sürecinde ilgi alanını genişletmiş ve makro iktisadın pek çok alanına yayılmıştır. Bu bakımdan yeni politik iktisat yerine yeni politik makro iktisat tanımının kullanılmasının daha uygun olacağını söyleyen görüşler de mevcuttur (Paya, 2013: 254). İktisadi ve mali göstergeler üzerinde oluşacak dalgalanmaların sebebi politik faktörler ile açıklandığı için yeni teorisinin adı politik konjonktür teorileri olarak ifade edilmektedir.¹

Politik konjonktür teorileri ile ilgili yapılan çalışmaların zayıf ampirik bulgular ile desteklenmesi bu çalışma alanının bir alt dalı niteliğinde olan politik bütçe dalgalanmaları (political budget cycle-PBC) disiplininin gelişmesine zemin hazırlamıştır. PBC teorilerinde odak noktası para politikası araçlarından ziyade maliye politikası araçları olarak karşımıza çıkmaktadır. PBC teorileri genel olarak hükümetlerin seçim dönemlerinde yeniden seçilebilmek amacıyla mali göstergeler (vergi, kamu harcaması vb.) üzerinde fırsatçı ya da partizan güdümler ile manipülatif hareketlerde bulunduğu tezi üzerine inşa edilmiştir (Shi ve Svenson, 2003).

Bu çalışmada 2007-2019 dönemi için 81 ile ait dengeli panel veri seti kullanılarak Türkiye'de gerçekleşen yerel seçimlerde fırsatçı ve partizan politik bütçe dalgalanmalarının varlığı araştırılmıştır. Politik konjonktür teorisinin çok uzun bir geçmişi olmasına rağmen Türkiye için bu konuda yapılan çalışmaların Dünya'da yapılan diğer çalışmalar ile nicelik ve kapsam açısından benzer doğrultuda gelişim göstermemiş olması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Türkiye için yapılan çalışmaların çoğunlukla

eski dönem veri setleri kullanılarak yapılmış olması,² yerel seçimlerin istatistiksel araçlar ile çok az çalışılması,³ ve özellikle yerel seçimlerde partizan etkilerin ekonometrik bir model çerçevesinde ele alınmamış olması dikkat çekicidir. Diğer çalışmaların birçok konuda tekrarı niteliğinde olmaması bakımından özgün bir değer oluşturabilmenin amaçlandığı bu çalışmanın literatüre katkıları birkaç madde halinde açıklanabilir.

Literatürde yerel seçimler için analitik bütçe sınıflandırması sonrası mahalli idare bütçe gelir ve giderlerini PBC teorisi kapsamında il bazlı bir veri seti kullanarak analiz eden herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada bütçe sınıflandırmasındaki değişim dikkate alınmış, PBC teorisinin geçerliliği hem daha az çalışılan yerel seçim düzeyinde hem de sadece fırsatçı davranış ile değil partizan davranışlar ile de açıklanmaya çalışılmış ve bu amaçla diğer çalışmalardan farklı olarak il bazlı bir makro veri setinden yararlanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada Türkiye’de yapılan diğer birçok çalışmada olduğu gibi sadece toplam kamu geliri ve kamu harcaması üzerinde PBC’nin varlığı değil aynı zamanda kamu gelir ve kamu harcama alt kalemlerinde de PBC’nin varlığı sorgulanmıştır. Türkiye için yapılan PBC çalışmalarının büyük bir çoğunluğu zaman serisi yöntemleri ile tahmin edilmektedir. Bu çalışmada benzer çalışmalarda kullanılan tahmin yöntemlerinden farklı bir yöntem kullanılmıştır. 2007-2019 yılları arası için 81 ile ait toplamda 1053 adet gözlem ile dinamik panel veri modellerine başvurulmuştur. Son olarak, PBC ile ilgili Türkiye için yapılan model tahminleri genellikle elde edilen tahminlerin güçlü (robust) olduğunu gösterecek ek model ya da açıklamalar ile desteklenmemektedir. Bu çalışmada elde edilen tahmin sonuçlarının güçlü olduğunu gösterecek kapsamlı bir analizin uygulanmış olması (uç değer analizi, serilerin trend ve döngüsel kısımlarının ayrıştırılması, serilerin düzey seviyeleri ile modellerin tekrar tahmin edilmesi) ilgili çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan bir diğer özellik olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre toplam kamu harcaması üzerinde belirgin bir fırsatçı politik bütçe dalgalanmaları gözlemlenirken bu etki partizan politik bütçe dalgalanmaları açısından anlamlılığını kaybetmektedir. Toplam kamu gelirin bakıldığında ise hem fırsatçı hem de partizan politik bütçe dalgalanmalarının güçlü olmadığı görülmektedir. Ancak toplam kamu harcaması ve kamu geliri alt kalemlerinde fırsatçı ve partizan politik bütçe dalgalanmalarının daha belirgin olduğu görülmektedir.

1. TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR İNCELEMESİ

Politik konjonktür teorilerinin başlangıcı William Nordhaus tarafından 1975 yılında ortaya çıkarılan fırsatçı politik konjonktür teorisi ve Douglas Hibbs tarafından 1977 yılında geliştirilen partizan politik konjonktür teorilerine dayanmaktadır. Nordhaus (1975)’a göre politikacılar yeniden seçilebilmek amacıyla fırsatçı davranmaktadır. Bu amaçla hükümetler çeşitli iktisadi ve mali göstergeler üzerinde etkili olabilecek para ve maliye politikası araçlarını kullanarak seçim dönemlerinde oy oranlarını arttırma çabası içerisinde olmaktadır. Hibbs (1977)’e göre ise hükümetler ideolojik görüşleri doğrultusunda manipülasyon yapacakları iktisadi ve mali göstergeleri belirlemektedir. Buna göre, sol yönlü partiler işsizliği azaltıcı para ve maliye politikalarına odaklanırken sağ yönlü partiler sermaye sahiplerini koruyarak enflasyon oranını düşürücü politikalara yönelmektedir. İlgili teoriler hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında para politikası araçları kullanılarak yapılan manipülatif hareketlerin daha zayıf ampirik bulgular ile desteklendiği görülmektedir. Bu durum üzerinde etkili olan unsurun merkez bankalarının bağımsızlığı sebebi ile hükümetlerin para politikası üzerinde manipülatif hareket yapabilme esnekliğinin azalması olarak gösterilmektedir (Shi ve Svenson, 2002). Yaşanan bu gelişme hükümetlerin maliye politikası araçlarına yönelmesine neden olmuş ve politik bütçe dalgalanmaları isminde yeni bir çalışma alanının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Politik bütçe dalgalanmaları üzerine yapılan çalışmaların geçmişi Buchanan ve Wagner (1977)’in ortaya çıkardığı kamu tercihi teorisine kadar uzanmaktadır. Ancak fırsatçı PBC konusunda yapılan ilk kapsamlı ve sistematik araştırmalar Rogoff ve Sibert (1988)’in geliştirdiği ters seçim tabanlı modeller ile Persson ve Tabellini (2001) ile Shi ve Svensson (2002) tarafından geliştirilen ahlaki tehlike fikri temelinde inşa edilen modellere dayanmaktadır (Şen, 2020a,b)

Ters seçim tabanlı modellere göre sadece hükümet tarafından bilinen ancak seçmenler tarafından bilinmeyen bir bilgi asimetrisi mevcuttur. Buna göre, her politik adayın sahip olduğu bir yetkinlik (beceri) düzeyi (örneğin vergileri arttırmadan kamu mallarını üretebilme gibi) bulunmaktadır. Seçmenler daima en yetkin olanı seçmek istemekte ve bunun için cari dönemde gözlemledikleri mali ve iktisadi gelişmeleri göz önünde tutarak hükümetin yetkinlik düzeyi hakkında rasyonel beklenti oluşturmaktadırlar. Yeniden seçilebilme amacıyla olan hükümet, seçmenlerin yaşanan mali ve iktisadi değişimlere duyarlılığının farkında olduğu için seçimi kazanma şansını arttırmak amacıyla seçim öncesinde genişletici maliye politikası uygulayarak seçmenlere sinyal göndermektedir. Bu durum seçim dönemlerinde kamu harcamalarında artış, kamu gelirlerinde azalış ve sonuç olarak bütçe açıkları şeklinde ortaya çıkmaktadır (Şen, 2020a,b).

Ahlaki tehlike fikri temelinde inşa edilen modellerde de hükümetin bir yetkinlik seviyesinin olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu modellerde farklı olan unsur bu seviyenin hem seçmenler hem de politikacılar tarafından bilinmemesidir. Diğer bir ifade ile bu modellerde seçmen ve hükümet arasında bir bilgi asimetrisi söz konusu değildir. Hükümet gelecekte karşılaşılabilecek sorunlar ile nasıl baş edebileceği ve kamu gelirlerini nasıl etkin bir çıktı haline getirebileceği konusunda net değildir. Seçmenler bu modellerde de rasyoneldir ve en yetkin olan adayı seçmek istemektedirler. Bu amaçla, ters seçim modellerinde olduğu gibi hükümetin performansına dayanarak tercih yapmaktadırlar (Şen, 2020a,b). Bu modeldeki anahtar varsayım iktidarın seçmen tarafından gözlemlenemeyen ya da geç gözlenebilen politika araçlarını kullanmak için gizli çaba göstermesidir. Örneğin, yetkinlik politikacının gelirleri kamu mallarına nasıl dönüştürdüğünü ölçüyorsa gizli gerçekleştirilen eylem devletin kısa vadeli borçlanmasında ortaya çıkan aşırı olabilmektedir (Shi ve Svenson, 2002). Hükümet gizli eylemler ile seçmenin gözünde var olan yetkinlik seviyesi ve yeniden seçilme şansını arttırmayı amaçlamaktadır. Seçimler bu gizli eylemler sonrasında gerçekleştirilmektedir. Ancak seçmeni kandırmak zordur, seçmen iktidarın yapmış olduğu bu tarz girişimlerin farkındadır ve şişirilmiş iktisadi performans göstergelerinden çıkarım yaparak iktidarın yetkinlik seviyesini belirlemektedir (Şen, 2020a,b) İktidarın bu manipülasyonları seçim öncesinde aşırı borçlanma ve bütçe açıkları ortaya çıkarmaktadır. Ters seçim modellerinin aksine, iktidarların hepsi yetkinlik seviyelerinden bağımsız olarak seçim öncesi aşırı bütçe açıklarına neden olmaktadır (Şen, 2020a,b).

Partizan politik konjonktürel dalgalanmalar teorisine göre, hükümetlerin farklı ideolojik tercihleri uygulanacak olan politikalara da yansiyacaktır. Bazı partiler kamu sektörünün genişlemesini desteklerken bazı partilerin özelleştirmeden yana olması ya da bazı partiler iktisadi büyümeye öncelik verirken diğer partilerin gelir dağılımında eşitliği savunması gibi durumlar partilerin kullanmak istedikleri politika araçları üzerinde etkili olabilmektedir (Altun, 2014). Bu durum ise iktidara gelen partilerin seçim kazanma amacıyla yapacağı manipülatif hareketlerin farklılaşmasını beraberinde getirmektedir. Partizan politik konjonktür dalgalanması teorisine göre, yönetimdeki partilerin ideolojik görüşü kamu harcama düzeyinin belirlenmesinde önemlidir. Genel olarak düşük gelirli ve emekçi seçmen devletin piyasayı düzenlemesini istemekte ve bu doğrultuda daha fazla kamu harcaması talep etmekte iken yüksek gelir grupları ve sermaye sahipleri ise piyasada devletin rolünün en düşük seviyede olmasını savunmaktadır (Altun, 2014).

Dünya literatüründe PBC üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. En önemli katkılar Alberto Alesina tarafından gerçekleştirilmiştir. Alesina yapmış olduğu birçok çalışmada⁴ politik konjonktürel dalgalanma konusunu derinlemesine analiz etmiş ve uygulamış olduğu ekonometrik yöntemler takip eden birçok çalışma tarafından kullanılmıştır (Özkan ve Tari, 2010). İlgili literatürü ayrıntılı bir şekilde özetleyen kapsamlı çalışmalar mevcuttur. Drazen (2000), Shi ve Svenson (2002), Eslava (2011), Dubois (2016) ve Mandon ve Cazals (2019) bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. En son ve güncel olması bakımından Mandon ve Cazals (2019)'ın çalışması önemlidir. Meta analiz yöntemi kullanılan bu çalışmada 46 adet makalede kullanılan toplamda 1037 adet regresyon sonucu göz önüne alınmış ve sonuç olarak hükümetin tekrar seçimi kazanabilmek amacıyla mali araçları manipüle ettiği yönünde sistematik bir etkinin varlığı gösterilmiştir.

Türkiye’de Merkez Bankası’nın bağımsız olması ile birlikte 2000’li yılların başından itibaren PBC ile ilgili yapılan çalışmaların hız kazandığı söylenebilir. Hükümetin maliye politikası araçlarını kullanarak fırsatçı ya da partizan davranışlar sergileyip sergilemediğini araştıran çalışmalardan elde edilen sonuçlar farklılaşmaktadır.⁵ Türkiye için PBC’nin varlığını/yokluğunu araştıran çalışmaların birçoğu genel seçimler ekseninde incelenmiş ve elde edilen sonuçlar PBC’nin varlığına daha çok destekler nitelikte olmuştur.

Onur (2002) 1975-2000 yılları arasında gerçekleşen 6 genel seçim için kamu gideri, kamu açığı, kamu iç borçlanma ve kamu dış borçlanma değişkenleri için PBC’nin varlığını tespit etmeye çalışmıştır. Bu amaçla, değişkenlerin cari değerlerinde uzun vadede ortalamadan sapma olup olmadığını tespit etmek için birim kök analizi, serilerin uzun dönemde birlikte hareketlerini göstermek için eş bütünleşme analizi ve nedensellik ilişkisini göstermek için ise Granger testine başvurulmuştur. Sonuç olarak seçim dönemlerinde bütçe açıklarının arttığı ve borçlanma yolu ile yeni kaynak arayışına gidildiği tespit edilmiştir. Akçoraoğlu ve Yurdakul (2004) çalışmalarında Türkiye’de iktisadi büyüme, enflasyon ve bütçe açıklarının siyasal yönlerini incelemişlerdir. 1987-2003 dönemine ilişkin üç aylık verilerin kullanıldığı bu çalışmada, genel seçimlerin yapıldığı dönemlerde bütçe açıklarında artışın ortaya çıktığı gösterilmiştir. Asutay (2004) zaman serisi araçlarını kullanarak 1980-2002 yılları arasında gerçekleşen genel seçimlerde politik bütçe döngülerinin varlığını göstermiştir. Özkan ve Tarı (2010), 1987-2010 yılları arasında fırsatçı politik bütçe döngülerinin varlığını göstermiştir. Karakaş (2013)’in tahmin ettiği model sonucuna göre, seçimin gerçekleşeceği ve seçimden bir önceki çeyrekte bütçe açıklarının arttığı, seçimin gerçekleşeceği çeyrekte 2 dönem önceki çeyrekte ise bütçenin fazla verdiği görülmektedir. Türkiye’de PBC’nin varlığını gösteren diğer çalışmalar ise Eryılmaz ve Mercan (2015); Hotunluoğlu (2016); Balcı ve Çavuşoğlu (2018) yazarlarına aittir.

PBC’nin Türkiye’de geçerli olmadığını gösteren çalışmalar ise daha sınırlıdır. Akalın ve Erkişi (2007) Türkiye’de 1950-2006 dönemi içerisinde yapılan genel seçimlerde Nordhaus’un teorisinin geçerli olmadığını göstermiştir. Bakırtaş ve Koyuncu (2005), 1987-2003 dönemi için politik konjonktürel dalgalanmaların var olmadığını sonucuna ulaşmıştır. Eryılmaz ve Murat (2016) ise 1987-2002 dönemi için kullanmış oldukları çeyreklik veri setleri ile kamu harcamaları, vergi gelirleri, transfer harcamaları ve bütçe açığı değişkenlerinde politik bütçe dalgalanmalarının var olmadığını tespit etmiştir.

Türkiye literatürü için dikkat çekici bir diğer konu ise partizan politik bütçe dalgalanmalarının fırsatçı politik bütçe dalgalanmalarına kıyasla daha az çalışılmış olmasıdır. Altun (2014), 1950-2010 döneminde genel seçimlerde kamu harcamalarının seyrinde fırsatçı ve partizan politik bütçe dalgalanmalarının seyrini incelemiştir. Elde edilen sonuçlar Türkiye’de fırsatçı ve partizan politik bütçe dalgalanmalarının varlığını destekler niteliktedir. Ancak sol partilerin kabinede olduğu dönemde kamu harcamalarında meydana gelen artışa şüphe ile yaklaşılmaktadır. Türkiye’de çalışmanın ele alındığı dönemde sol partilerin hiçbir zaman tek başına iktidarda olmaması dolayısıyla (koalisyon ortağı olduğu için) kamu harcamalarındaki artışın sadece sol partilerden kaynaklanmadığı vurgulanmaktadır. Akan ve Kanca (2016), 1987-2011 yılları arasındaki yedi genel seçim dönemlerinde hükümetin partizan davranıp davranmadığını araştırmıştır. Zaman serisi metodolojisinin kullanıldığı bu çalışmada bütçe açıkları üzerinde partizan bir politik bütçe dalgalanmasının var olmadığını gösterilmiştir.

Politik bütçe dalgalanmalarının varlığını ampirik olarak yerel seçim düzeyinde araştıran çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bilindiği kadarıyla sadece Savaşan ve Dursun 2006 yılında 1983-1998 yılları için 67 il temelinde toplamış oldukları veriler ile yerel seçimlerde politik bütçe dalgalanmalarının varlığını araştırmışlardır. Ancak bu çalışmada direkt olarak, belirlenen mali göstergeler üzerinde PBC’nin varlığına değil, kamu harcaması kompozisyonundaki değişime odaklanılmıştır. Ayrıca partizan etkilerin varlığının da araştırıldığı bu çalışmada partilerin seçim dönemlerinde değil, diğer dönemlerde yapmış oldukları harcamalardaki değişim ile ilgili açıklamalar mevcuttur. Buna göre, sağ partilerin büyük yapı-tesis ve transfer harcamalarını kullanarak daha yoğun popülist uygulamalar içerisinde bulunduğu gösterilmektedir.

Özetle, PBC konusunda Türkiye için gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında, çalışmaların çoğunlukla genel seçim ekseninde yoğunlaştığı, Nordhaus’un adaptif beklentilere göre uyarlanmış fırsatçı

politik konjonktürel dalgalanma teorisinin test edildiği⁶, sıklıkla zaman serisi metodolojisine başvurulduğu, partizan politik konjonktürel dalgalanmalar ile ilgili yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu ve PBC'nin varlığının tespit edildiği görülmektedir.

2. VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER

Bu çalışmada Türkiye için 2007-2019 arası yılları kapsayan 81 il için dengeli panel veri setine başvurulmuştur. 2006 yılından itibaren Analitik Bütçe Sınıflandırmasına, 2007 yılından itibaren Adrese Dayalı Nüfus Kayıt sistemine geçilmesi ve illere göre olan verilere 2007 yılı öncesi için erişilememesi gibi nedenler çalışmanın zaman boyutunun 2007-2019 olarak belirlenmesini gerektirmiştir. Bağımlı değişken olarak mahalli idare bütçe gideri, geliri⁷ ve bu değişkenlerin alt kalemleri kullanılmış ve tüm bağımlı değişkenler kişi başı cinsinden hesaplanarak modellere dahil edilmiştir. İlgili veriler Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğünden temin edilmiştir. Mali göstergelerin gecikmeli değerleri, kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla, 65 yaş ve üzeri nüfus ve nüfus yoğunluğu değişkenleri kontrol değişkenler⁸ olarak kullanılmış, veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilmiştir. Kukla değişkenler hariç diğer bütün değişkenler logaritmik formda modellere dahil edilmiştir. Fırsatçı ve partizan dalgalanmalar ile seçim sonrası etkiyi temsil edecek olan değişkenler kukla değişken olarak modellere dahil edilmiştir. Seçimlerin yılın hangi döneminde yapıldığına göre sonuçların farklılaşacağı literatürde tartışılan konulardan birisidir. Eğer seçimler yıl sonunda düzenlenecekse belirlenen kukla değişken seçimden bir önceki dönemin etkisini göstermekte, eğer seçim yılın başlarında gerçekleşiyorsa bu durumda kukla değişken seçim sonrası etkiyi göstermektedir (Brender ve Drazen, 2005). Çalışmada göz önüne alınan yerel seçimlerin hepsi Mart ayında, diğer bir deyişle yılın başında gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple seçim için kukla değişken oluşturulurken seçimin düzenlendiği yıldan bir önceki yıl göz önüne alınmıştır. Benzer şekilde seçim sonrası etkileri göz önüne alabilmek için ise seçim dönemi göz önüne alınmıştır. Buna göre seçim değişkeni seçimden bir önceki yıl için 1, seçim yılı ve diğer yıllar için 0; partizan değişkeni ise yerel seçimi kazanan belediye sol ideolojik görüşe sahip ise 1, sağ ideolojik görüşe sahip ise 0 olarak kodlanmıştır.⁹ Seçim sonrası etkileri göz önüne alabilmek için ise seçim yılları için 1, diğer yıllar için 0 olarak kodlanan seçim sonrası kukla değişkeni oluşturulmuştur. Yerel seçimlerde illere göre seçimi kazanan partiler ile ilgili veriler Yüksek Seçim Kurulu'ndan elde edilmiştir.

Mali göstergeyi temsil eden değişkenlerde yüksek bir atalet (inertia) olduğu şeklindeki gözlemler, diğer bir deyişle kendisini besleyen bir sürece sahip olması ilgili değişkenlerin modellere kontrol değişken olarak dahil edilmesini gerektirmektedir. Örneğin, geçmiş dönemde kamu harcamalarında meydana gelen artışın cari dönem kamu harcamaları üzerinde pozitif bir etki oluşturacağı beklenmektedir. Kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla illerin gelişmişlik düzeyini kontrol etmek için modellere dahil edilmiştir. Çünkü bu düzey seçmenlerin kamu malı tercihlerini ve belediyelerin gelir seviyesini etkilemektedir. Ayrıca Wagner Kanunu (Wagner, 1883) ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve kamu harcaması arasında pozitif bir ilişki olduğunu söylemektedir. Kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla değişkeninin işaretinin hem kamu harcaması hem de kamu geliri modelleri için pozitif olması beklenmektedir.¹⁰ Nüfusun demografik özelliklerini yansıtması açısından 65 yaş ve üzeri nüfus kamu harcamaları modeline dahil edilmiştir. Toplam nüfustaki ileri yaş nüfus dağılımı bütçe düzenlemesinin sosyal programlar ve sosyal güvenlik üzerinde yoğunlaşmasına ve kamu harcamaları üzerinde pozitif bir etki oluşturmasına neden olabilmektedir (Barberia ve Avelino, 2011). Nüfus yoğunluğu değişkeni ise kamu geliri modelinde göz önüne alınmıştır. Merkezi idarenin yerel yönetimlere yardım yapmasında esas aldığı ölçütlerden biri nüfus yoğunluğudur (Onuncu Kalkınma Planı, 2014). Çalışmada kullanılan tüm değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi EK'te Tablo 1 ve 2'de gösterilmektedir.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM VE SONUÇLAR

Literatürdeki birçok çalışma seçimlerin mali göstergeler üzerinde oluşturacağı etkiyi dinamik model çerçevesinde açıklamaktadır.¹¹ Cari dönemde mali gösterge üzerinde oluşabilecek değişimin kendisinin geçmiş dönem değerlerine bağlı olabileceği, diğer bir deyişle mali göstergelerin kalıcılık (persistence) özelliği sergileyebileceği gerçeğinden yola çıkılarak dinamik modeller tercih edilmektedir. Ancak dinamik

sabit etkili model oluşturmanın bir sakıncası bağımlı değişkenin durağan olmaması durumunda gecikmeli değerinin bağımsız değişken olarak modele dahil edilmesinin sahte regresyon problemine neden olmasıdır. Bu sorunu ortadan kaldırmak için farklılarda dinamik sabit etkili modele başvurulmaktadır. Tahmin edilen farklılarda dinamik sabit etkili model aşağıdaki formda gösterilmektedir:

$$\Delta Y_{it} = a_0 \Delta Y_{it-1} + \alpha X_{it} + \beta \Delta Z_{it} + \varepsilon_{it}$$

Y_{it} ve Y_{it-1} sırasıyla t ve t-1 yılında i ilindeki bağımlı değişken olan mali göstergesi, X vektörü seçimle ilgili kukla değişkenleri, Z vektörü ile özgü ve zamanla değişen (time-varying) sosyo-ekonomik kontrol değişkenleri ve son olarak ε_{it} hata terimini temsil etmektedir. Modelde gecikmeli bağımlı değişkenin varlığı elde edilen tahmin sonuçlarının sapmalı olmasına neden olabilmektedir. Bu sapma veri setinin zaman boyutunun sonsuza gitmesi durumunda göz ardı edilmektedir. Ancak bu çalışmada zaman boyutu 18 olduğu için sabit etki tahmincisi ile elde edilen sapmanın boyutu küçük olmayabilir. Bu problemi ortadan kaldırmak için Arellano ve Bond (1991), Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen GMM tahmincisi önerilmektedir (Shi ve Svenson, 2006).¹² Bu çalışmada dinamik, farklılarda dinamik ve GMM modellerinin sonuçlarına birlikte yer verilmiştir. Tablo 1 kamu harcamaları için tahmin edilen model sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 1: Kamu Harcamalarında Fırsatçı ve Partizan PBC

Bağımsız Değişkenler	Dinamik Sabit Etkili Model	Farklılarda Dinamik Sabit Etkili Model	GMM Model
Kişİ Başı	0.1204	-0.3907	0.1301
Kamu Harcaması _{t-1}	(0.138)	(0.000)***	(0.085)*
65 Yaş ve Üzeri	-8.65e-07	-0.00001	-5.29e-08
	(0.002)***	(0.048)**	(0.579)
Kişİ Başı GSYİH	0.9388	1.2911	0.90130
	(0.000)***	(0.000)***	(0.000)***
Seçimler	0.0415	0.0484	0.0564
	(0.001)***	(0.001)***	(0.000)***
İdeoloji	-0.0532	-0.0557	-0.1933
	(0.043)**	(0.103)	(0.003)***
Seçimler*İdeoloji	-0.0207	0.0243	0.0169
	(0.419)	(0.284)	(0.597)
Seçim Sonrası	-0.1545	-0.1281	-0.1211
	(0.000)***	(0.000)***	(0.000)***
F-Testi	601.73	142.00	Sargan Testi: 79.95
	(0.000)***	(0.000)***	(0.356)
Toplam R ²	0.706	0.402	AR (1): -1.7511
			(0.079)*
Hausman Testi	292.14	17.02	AR (2): 0.1266
	(0.000)***	(0.004)***	(0.899)

Not: Bütün tablolarda *, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Sabit ve rassal etkili modellerin çözümünde kullanılan en küçük kareler yöntemi hata terimlerinin bağımsız (independent) ve türdeş (identical) dağılmasını (iid) gerektirir. Diğer bir deyişle hata terimleri arasında otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmamalıdır. Tüm modeller değişen varyans ve otokorelasyonun varlığı durumunda geçerli olan dirençli standart hatalara göre tahmin edilmiştir. Ayrıca içsellik probleminin tespiti için Hausman testine başvurulmuştur. Hausman testi panel veri modellerinde içsellik probleminin varlığını/yokluğunu göstermeye çalışan bir yöntemdir. Panel veri modelinde kullanılan bağımsız değişkenler ile hata terimi arasında bir ilişki yok (var) ise içsellik probleminin olmadığından (olduğundan) ve rassal etkili (sabit etkili) modelin kullanılabilir olduğundan söz edilebilir. Hausman testinin

boş hipotezi katsayılarıdaki farklılığın sistematik olmadığını yani rassal olduğunu, alternatif hipotezi ise sistematik olduğunu ifade etmektedir. Buna göre boş hipotezin reddedilmesi rassal etkili modelin içsellik varsayımının sağlanmadığını, rassal etki modeli çözümü sonrasında elde edilecek parametrelerin sapmalı ve tutarsız olacağını bu sebeple sabit etkili model ile tahmin sürecine devam edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Bütün model sonuçlarına göre seçim değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif çıktığı görülmektedir. Diğer bir deyişle yerel seçim zamanlarında kamu harcamaları üzerinde fırsatçı politik bütçe dalgalanmaları görülmektedir. Seçim dönemi haricindeki diğer dönemlerde dinamik sabit etkili ve GMM model sonuçlarına göre, sol ideolojik görüşe sahip belediyelerinin daha az kamu harcaması yaptığı tespit edilirken bu etki farklarda dinamik modelde yönü aynı olsa dâhi istatistiksel anlamlılığını yitirmektedir. Partizan politik bütçe dalgalanmasını temsil eden etkileşim teriminin ise her üç modelde de anlamlı olmadığı görülmektedir. Buna göre toplam kamu harcamasına bakıldığında ele alınan dönem aralığında Türkiye’de gerçekleştirilen yerel seçimlerde partizan kaynaklı bir bütçe dalgalanmasının olmadığı söylenebilir. Ancak kamu harcama alt kalemlerine bakıldığında fırsatçı ve partizan bütçe dalgalanmalarının sonuçlarının farklılaştığı görülmektedir. Seçim sonrası etkilere bakıldığında ise her üç modelde de kamu harcamalarının azaldığı görülmektedir.

Kamu harcama alt kalemleri için Mahalli İdareler Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliği’ne göre yapılan ekonomik sınıflandırma göz önüne alınmıştır.¹³ Elde edilen sonuçlar farklarda dinamik sabit etkili ve GMM model tahminleridir ve Tablo 2 ve 3’te gösterilmektedir. Seçim parametresinin anlamlılığı, büyüklüğü ve yönü cinsinden dinamik ve farklarda dinamik modeller arasında büyük bir farklılık olmadığı için farklarda dinamik sabit etkili model metodolojisine başvurulmuştur. Tahmin edilen tüm model sonuçları değişen varyans ve otokorelasyonun varlığı durumunda geçerli olan standart hatalara göre raporlanmıştır.

Tablo 2: Kamu Harcama Alt Kalemlerinde Fırsatçı ve Partizan PBC

Bağımsız Değişkenler	Mal ve Hizmet		Personel		Cari Transfer	
	Fark	GMM	Fark	GMM	Fark	GMM
Gecikmeli Değer _{t-1}	-0.3296 (0.000)***	0.17367 (0.009)***	-0.4614 (0.000)***	0.1629 (0.305)	-0.3023 (0.000)***	0.4153 (0.00)***
65 Yaş ve Üzeri	-8.14e-06 (0.082)*	-2.07e-07 (0.196)	-5.86e-06 (0.097)*	-2.29e-07 (0.145)	-3.68e-06 (0.361)	1.58e-07 (0.541)
Kişi Başı GSYİH	1.2915 (0.000)***	0.98461 (0.000)***	0.35042 (0.001)***	0.4843 (0.000)***	1.3995 (0.000)***	0.3225 (0.039)
Seçimler	0.0046 (0.712)	0.01492 (0.343)	0.04301 (0.000)***	0.03424 (0.096)*	0.0246 (0.534)	0.0226 (0.511)
İdeoloji	-0.0432 (0.211)	-0.0788 (0.174)	-0.003 (0.902)	-0.0304 (0.666)	-0.0331 (0.727)	-0.0814 (0.422)
Seçimler*İdeoloji	0.0232 (0.272)	0.02417 (0.682)	-0.0578 (0.010)*	-0.0311 (0.625)	0.1385 (0.038)**	0.06237 (0.339)
Seçim Sonrası	-0.1164 (0.000)***	-0.1382 (0.000)***	-0.0325 (0.015)**	-0.0242 (0.232)	-0.0151 (0.735)	-0.1422 (0.001)***
F-Testi	81.43 (0.000)***	Sargan Testi 80.36 (0.344)	11.90 (0.000)***	Sargan Testi 80.22 (0.348)	19.64 (0.000)***	Sargan Testi 80.54 (0.339)
Toplam R ²	0.827	AR (1): -2.58 (0.00)**	0.240	AR (1): -1.62 (0.10)*	0.240	AR (1): -3.24 (0.00)**
Hausman Testi	30.93 (0.000)***	AR(2): -0.61 (0.53)	43.28 (0.000)***	AR (2): -0.67 (0.49)	20.45 (0.001)***	AR (2): -0.82 (0.41)

Tablo 3: Kamu Harcama Alt Kalemlerinde Fırsatçı ve Partizan PBC

Bağımsız Değişkenler	Sermaye Gideri		SGK Devlet Primi	
	Fark	GMM	Fark	GMM
Gecikmeli Değer _{t-1}	-0.3165 (0.000)***	0.25628 (0.000)***	-0.40113 (0.000)***	0.1697 (0.258)
65 Yaş ve Üzeri	-0.000017 (0.066)*	-2.79e-08 (0.806)	-5.31e-06 (0.097)*	-4.06e-07 (0.083)*
Kişi Başı GSYİH	2.02452 (0.000)***	0.91548 (0.000)***	0.6888 (0.000)***	0.53658 (0.000)***
Seçimler	0.06673 (0.031)**	0.0878 (0.001)***	0.01495 (0.161)	-0.0372 (0.063)*
İdeoloji	-0.10321 (0.094)*	-0.2222 (0.024)**	-0.0071 (0.762)	-0.0254 (0.797)
Seçimler*İdeoloji	0.05692 (0.289)	0.02364 (0.687)	-0.0301 (0.118)	-0.0212 (0.782)
Seçim Sonrası	-0.2858 (0.000)***	-0.3592 (0.000)***	0.0037 (0.810)	-0.0552 (0.000)***
F-Testi	113.59 (0.000)***	Sargan Testi 80.19 (0.34)	14.02 (0.000)***	Sargan Testi 80.34 (0.34)
Toplam R ²	0.393	AR (1): -4.75 (0.00)**	0.193	AR (1): -1.77 (0.07)*
Hausman Testi	15.61 (0.000)***	AR (2): -0.21 (0.82)	37.42 (0.000)***	AR (2): 0.78 (0.43)

Tahmin sonuçlarına göre her iki modelde yerel seçim dönemlerinde personel ve sermaye gideri kamu harcama alt kalemlerinde artışın ortaya çıktığı, diğer bir ifade ile söz konusu kamu harcama alt kalemlerinde fırsatçı politik bütçe dalgalanmalarının varlığı gösterilmiştir. Personel harcamalarında seçim dönemlerinde %0.03-0.04 arasında bir artış yaşanırken bu oran sermaye gideri harcamaları için %0.06-0.08 olarak gerçekleşmiştir. Farklarda dinamik model sonuçlarına göre partizan politik bütçe dalgalanmalarına bakıldığında sol ideolojik görüşe sahip belediyelerin sağ ideolojik görüşe sahip belediyelere kıyasla seçim dönemlerinde %0.06¹⁴ oranında daha az personel harcaması ve %0.10 oranında daha fazla cari transfer harcaması yaptığı ortaya çıkmıştır.¹⁵ Ancak bu sonuçlar GMM tahmin sonuçlarında istatistiksel anlamlılığını kaybetmektedir. Yerel seçimlerde kamu gelirlerinde fırsatçı ve partizan bütçe dalgalanmalarının olup olmadığını göstermek için tahmin edilen model sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Kamu Gelirlerinde Fırsatçı ve Partizan PBC

Bağımsız Değişkenler	Dinamik Sabit Etkili Model	Farklarda Dinamik Model	GMM Model
Kişi Başı	0.2269	-0.3381	0.39348
Kamu Geliri_{t-1}	(0.001)***	(0.000)***	(0.000)***
Nüfus Yoğunluğu	-0.0004	-0.0001	0.00953
	(0.234)	(0.817)	(0.265)
Kişi Başı GSYİH	0.70376	0.2846	0.52236
	(0.000)***	(0.485)	(0.000)***
Seçimler	0.0536	0.0010	0.04769
	(0.399)	(0.983)	(0.652)
İdeoloji	-0.0845	-0.0052	-0.0781
	(0.248)	(0.844)	(0.674)
Seçimler*İdeoloji	-0.0829	-0.0097	-0.0715
	(0.262)	(0.890)	(0.624)
Seçim Sonrası	-0.0994	-0.1928	-0.0781
	(0.001)***	(0.008)***	(0.433)
F-Testi	229.88	203.95	Sargan Testi:
	(0.000)***	(0.000)***	79.86 (0.35)
Toplam R ²	0.4029	0.114	AR (1): -1.52 (0.12)
Hausman Testi	309.47	3.46	AR (1): -0.73
	(0.000)***	(0.630)	(0.46)

Not: Farklarda dinamik model tahmin sonuçları rassal etkili model tahmini sonucunda elde edilen değerlerdir

Tablo 5: Kamu Gelir Alt Kalemlerinde Fırsatçı ve Partizan PBC

Bağımsız Değişkenler	Vergi		Teşebbüs ve Mülkiyet		Alınan Bağış ve Yardımlar	
	Fark	GMM	Fark	GMM	Fark	GMM
Gecikmeli Değer _{t-1}	-0.2066	0.45790	-0.3603	0.1888	-0.1759	0.63011
	(0.023)**	(0.000)***	(0.000)***	(0.142)	(0.000)***	(0.000)***
Nüfus Yoğunluğu	0.00063	-0.0001	-0.0003	0.0004	-0.0022	-0.0010
	(0.008)***	(0.800)	(0.231)	(0.666)	(0.000)***	(0.349)
Kişi Başı GSYİH	1.26587	0.37242	1.00518	0.69345	0.06156	-0.0216
	(0.000)***	(0.010)	(0.000)***	(0.000)	(0.916)	(0.713)
Seçimler	-0.0683	-0.0717	-0.1022	-0.0817	0.07140	0.0895
	(0.001)***	(0.031)**	(0.000)***	(0.000)***	(0.050)**	(0.050)**
İdeoloji	-0.0178	-0.0412	-0.0034	-0.03316	-0.0197	-0.1371
	(0.210)	(0.611)	(0.929)	(0.553)	(0.806)	(0.461)
Seçimler*İdeoloji	0.0509	0.05405	-0.01522	-0.02350	0.1716	0.0495
	(0.059)*	(0.435)	(0.631)	(0.551)	(0.072)*	(0.672)
Seçim Sonrası	-0.0929	-0.2033	-0.1800	-0.2087	-0.6685	-0.5327
	(0.000)***	(0.000)***	(0.000)***	(0.000)***	(0.000)***	(0.000)***
F-Testi	279.66	Sargan Testi	45.52	Sargan Testi	45.45	Sargan Testi
	(0.000)***	80.76 (0.33)	(0.000)***	79.46 (0.37)	(0.000)***	80.437
						(0.34)
Toplam R ²	0.2661	AR(1): -2.21	0.2904	AR(1): -2.61	0.188	AR(1): -4.73
		(0.02)		(0.00)		(0.00)
Hausman Testi	7.42	AR(2): -1.39	15.03	AR(2): -0.64	9.47	AR(2): -1.31
	(0.284)	(0.16)	(0.01)***	(0.51)	(0.09)*	(0.18)

Her üç modelden elde edilen tahmin sonuçları toplam kamu gelirleri üzerinde fırsatçı ve partizan bütçe dalgalanmalarının olmadığını göstermektedir. Ancak bu etkinin kamu gelir alt kalemlerinde daha belirgin olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlar farklarda dinamik sabit etkili ve GMM model tahminleridir ve Tablo 5 ve 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Kamu Gelir Alt Kalemlerinde Fırsatçı ve Partizan PBC

Bağımsız Değişkenler	Faizler, Paylar ve Cezalar		Sermaye Gelirleri	
	Fark	GMM	Fark	GMM
Gecikmeli Değer _{t-1}	-0.2189 (0.000)***	-0.0202 (0.746)	-0.0355 (0.000)***	0.24219 (0.054)
Nüfus Yoğunluğu	0.0004 (0.000)***	-0.0019 (0.099)	-0.0022 (0.019)**	-0.0020 (0.501)
Kişi Başı GSYİH	1.5547 (0.000)***	1.35428 (0.000)***	0.9334 (0.071)*	0.8520 (0.001)***
Seçimler	-0.0360 (0.000)***	-0.0487 (0.040)**	0.0739 (0.508)	0.16718 (0.056)
İdeoloji	-0.0161 (0.416)	0.0177 (0.732)	-0.1462 (0.257)	-0.2079 (0.478)
Seçimler*İdeoloji	-0.0163 (0.283)	-0.0191 (0.596)	0.05269 (0.722)	0.11205 (0.391)
Seçim Sonrası	0.03672 (0.001)***	-0.07487 (0.000)***	-0.7180 (0.000)***	-0.4779 (0.000)
F-Testi	100.5 (0.000)***	Sargan Testi 80.74 (0.33)	57.04 (0.000)***	Sargan Testi 80.74 (0.33)
Toplam R ²	0.4687	AR(1): -1.90 (0.05)	0.262	AR(1): -3.35 (0.00)
Hausman Testi	45.32 (0.000)***	AR(2): -4.06 (0.00)	17.96 (0.012)**	AR(2): 0.88 (0.37)

Her iki modelden elde edilen tahmin sonuçlarına göre seçim dönemlerinde sermaye gelirleri hariç diğer bütün kamu geliri alt kalemlerinde fırsatçı politik bütçe dalgalanmaları gözlemlenmektedir. Buna göre seçim dönemlerinde vergi, teşebbüs ve mülkiyet ile faiz, pay ve ceza gelirleri alt kalemlerinde azalış, alınan bağış ve yardımlarda ise artış olduğu görülmektedir. Partizan politik bütçe dalgalanmaların görüldüğü kamu geliri alt kalemleri ise vergiler ile alınan bağış ve yardımlardır. Buna göre seçim dönemlerinde sol ideolojik görüşe sahip belediyeler sağ ideolojik görüşe sahip belediyelere kıyasla seçim dönemlerinde yaklaşık %0.03 oranında daha fazla vergi ve %0.15 oranında daha fazla yardım ve bağış toplamaktadır. Ancak bu sonuçlar GMM tahmin sonuçlarında istatistiksel anlamlılığını kaybetmektedir.

4. SAĞLAMLIK TESTLERİ

Elde edilen tahmin sonuçlarının doğruluğunu arttırmak amacıyla ek modeller¹⁶ tahmin edilmiştir. Bu amaçla serilerin trend ve döngüsel (cycle) kısımları ayrıştırılmış, serilerde var olan uç değerler tespit edilmiş ve son olarak serilerin düzey halleri ile modeller tekrar tahmin edilmiştir.

Kamu geliri ve kamu harcaması serilerinin trend ve döngüsel kısımları Hodrick-Prescott filtresi ile ayrıştırılmıştır. Bu sayede serilerde var olan döngülerin seçim ile anlamlı bir şekilde ilişkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Hem kamu geliri hem de kamu harcaması modellerinde seçim ve etkileşim terimi değişkenlerine ait parametrelerin anlamlılığında ve işaretinde bir farklılık gözlemlenmemiştir. Serilerin trend ve döngüsel kısmı içerecek şekilde modellerde kullanılması tahmin sonuçları üzerinde farklı bir etki oluşturmamaktadır.

Veri setinde tahmin sonuçlarını etkileyecek büyüklükte (ya da küçüklükte) uç değerlerin (outlier) varlığı elde edilen tahmin sonuçlarının güvenilir olmamasına neden olabilmektedir. Bu sebeple elde edilen sonuçların güçlü olduğunu göstermenin yollarından biri de mevcut uç değerlerin tespiti, ilgili değerlerin

veri setinden dışlanması ve temel modellerin tekrar çözülmesi şeklindedir. Elde edilen ilk tahmin sonuçlarından daha farklı bir sonuç ortaya çıkıyorsa uç değerlerin etkili olduğu söylenebilir. Bu çalışmada uç değerlerin tespiti için Hadi (1992) metoduna başvurulmuştur. Bu yaklaşımda serinin medyan değerine göre her bir gözlem için bir mesafe hesaplanmakta ve tekrarlı bir süreçle (iteratively) uzak gözlem değerleri örneklem dışında tutularak yeni bir seri oluşturulmaktadır (Katsimi ve Sarandites, 2012; Ben-Gal, 2005). Hadi (1992) yaklaşımına göre kamu geliri ve kamu harcaması verilerine ait 1053 adet gözlem değerinden sırasıyla 92 ve 71 tanesine ilişkin uç değer tespit edilmiştir. Belirlenen uç değerler veri setinden çıkarılmış ve model tekrar tahmin edilmiştir.¹⁷ Seçim ve etkileşim terimi değişkenlerine ait parametrelerin kamu geliri modeli için anlamlılığında bir farklılık gözlemlenmemiştir. Kamu harcaması modeli için ise seçim değişkeninin büyüklüğü %0.04'ten %0.05 seviyesine çıkmıştır. Seçim dönemi haricindeki diğer dönemlerde sol ideolojik görüşe sahip belediyelerinin yapmış olduğu kamu harcamasının %0.05 seviyesinden %0.10 seviyesine çıktığı, partizan politik bütçe dalgalanmasını temsil eden etkileşim teriminin ise anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Veri setinde uç değerlerin varlığının elde edilen ilk tahmin sonuçlarını ciddi ölçüde değiştirmediği gözlemlenmiştir.

Uygulamalı çalışmalarda parametrelerin yorumlanmasında kolaylık sağlamak, değişen varyans sorununu ortadan kaldırmaya yardımcı olmak, serilerin dağılımının normale yakınsamasını sağlamak gibi sebepler ile genellikle serilerin logaritmik formları ile çalışılmaktadır. Ancak serilerin logaritmaları ve düzey halleri ile modeller ayrı ayrı tahmin edildiğinde bazen farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu sebeple değişkenlerin düzey seviyeleri ile modeller tekrar tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, hem kamu geliri hem de kamu harcaması modellerinde seçim ve etkileşim terimi değişkenlerine ait parametrelerin anlamlılığında ve işaretinde bir farklılık gözlemlenmemiştir.¹⁸ Serilerin logaritmaları ya da düzey seviyeleri ile çalışılması elde edilen tahmin sonuçları üzerinde anlamlı bir değişiklik ortaya çıkarmamaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada 2007-2019 dönemi arasında Türkiye'de gerçekleştirilen yerel seçimlerde toplam kamu geliri ve alt kalemleri (vergi geliri, teşebbüs ve mülkiyet geliri, alınan bağış ve yardımlar, ceza gelirleri, sermaye gelirleri) ile toplam kamu harcaması ve alt kalemleri (mal ve hizmet harcamaları, personel harcamaları, cari transferler, sermaye gideri ve sosyal güvenlik devlet primi harcamaları) üzerinde fırsatçı ve partizan politik bütçe dalgalanmalarının var olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, toplam kamu harcaması üzerinde fırsatçı politik bütçe dalgalanmalarının varlığı ancak partizan politik bütçe dalgalanmalarının olmadığı tespit edilmiştir. Seçim dönemi haricindeki diğer dönemlerde sol ideolojik görüşe sahip belediyelerinin daha az kamu harcaması yaptığı ancak bu sonucun farklı modeller ile desteklenmediği görülmektedir. Kamu harcaması alt kalemlerine bakıldığında fırsatçı ve partizan bütçe dalgalanmalarının sonuçlarının farklılaştığı görülmektedir. Buna göre, personel, sermaye gideri ve SGK devlet primi kamu harcaması alt kalemlerinde artışın ortaya çıktığı; diğer bir ifade ile söz konusu kamu harcaması alt kalemlerinde fırsatçı politik bütçe dalgalanmalarının varlığı gösterilmiştir. Partizan politik bütçe dalgalanmalarına bakıldığında ise sol ideolojik görüşe sahip belediyeler tarafından sağ ideolojik görüşe sahip belediyelere kıyasla seçim dönemlerinde daha az personel harcaması ve daha fazla cari transfer harcaması yapıldığı ortaya çıkmıştır. Ancak bu etkinin GMM model çözümlerinde istatistiksel anlamlılığını kaybettiği görülmektedir. Seçim dönemlerinde partizan etkiyi gösteren etkileşim terimine ait parametre tahmin sonuçlarının tahmin edilen modellerin yapısına göre değiştiği tespit edilmiştir.

Toplam kamu gelirine bakıldığında fırsatçı ve partizan bütçe dalgalanmalarının olmadığı ancak bu etkinin kamu gelir alt kalemlerinde daha belirgin olduğu görülmektedir. Seçim dönemlerinde sermaye gelirleri hariç diğer bütün kamu geliri alt kalemlerinde fırsatçı politik bütçe dalgalanmaları gözlemlenmektedir. Buna göre, seçim dönemlerinde vergi, teşebbüs ve mülkiyet ile faiz, pay ve ceza gelirleri alt kalemlerinde azalış, alınan bağış ve yardımlarda ise artış olduğu görülmektedir. Partizan politik bütçe dalgalanmalarının görüldüğü kamu geliri alt kalemleri ise vergiler ile alınan bağış ve yardımlardır. Buna göre seçim dönemlerinde sol ideolojik görüşe sahip belediyeler sağ ideolojik görüşe sahip belediyelere kıyasla seçim dönemlerinde daha fazla vergi, yardım ve bağış toplamaktadır. Ancak bu etkiler istatistiksel olarak çok güçlü değildir ve GMM model tahmin sonuçları ile desteklenmemektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, yerel düzeyde fırsatçı konjonktürel dalgalanmaların varlığı güçlü iken partizan konjonktürel dalgalanmanın sonuçlarına şüphe ile bakılması gerekmektedir.

Yerel düzeyde sadece toplam kamu harcamalarında PBC'nin varlığını gösteren Savaşan ve Dursun (2006) çalışması ile benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Ancak kamu harcama alt kalemleri, kamu geliri ve kamu gelir alt kalemlerine yönelik PBC'nin varlığını yerel düzeyde araştıran ampirik bir çalışma bulunmadığı için elde edilen sonuçlar kıyaslanamamaktadır. Ayrıca Savaşan ve Dursun (2006) yerel düzeyde sağ ideolojik görüşe sahip belediyelerin daha yoğun popülist uygulamalar içerisinde bulunacağına vurgu yaparken bu çalışmada sol ideolojik görüşe sahip belediyelerin sağ ideolojik görüşe sahip belediyelere göre çeşitli kamu harcama ve kamu gelir alt kalemlerinde daha belirgin partizan davranışlarda bulunduğu tespit edilmiştir.

DİPNOTLAR

¹ Politik konjonktür teorileri alanına katkıda bulunan en önemli isimler ve çalışmalardan bazıları için bakınız: Schumpeter (1939), Kalecki (1943), Kramer (1971), Tuft (1975, 1978), Fair (1978), Nordhaus (1975), Hibbs (1977) ve Rogoff ve Sibert (1988).

² Örneğin Türkiye için en yakın dönemde PBC üzerine yapılan çalışmada (Balci ve Çavuşoğlu, 2018) 2004 yılı sonrası verilerinin göz önüne alınmadığı görülmektedir.

³ 2006 yılında yürütülen Savaşan ve Dursun'a ait çalışmanın Türkiye'deki yerel seçimleri istatistiksel araçlar ile araştıran tek çalışma olduğu görülmektedir.

⁴ Bakınız: Alesina vd. (1991); Alesina, Perotti ve Tavares (1998).

⁵ Literatür kısmında bu çalışmanın kapsamını oluşturması bakımından politik konjonktürel dalgalanmaların sadece maliye politikası araçları kullanılarak tespit edildiği uygulamalı çalışmalara yer verilecektir.

⁶ Türkiye'deki seçmenlerin çeşitli açılardan rasyonel davranmadığına vurgu yapılmaktadır. Bu durum üzerinde etkili olan unsurlar seçmenlerin politikacılar ile simetrik bilgiye sahip olmamasına neden olan faktörler olarak gösterilmektedir. Örneğin, Türkiye'deki teknik bilgi ve iletişim araçlarındaki yetersizlik, yazılı ve görsel basının objektif bir şekilde seçmenleri bilgilendirmemesi, medya iletişim araçlarının iktidarların baskısı altında olması gibi durumlar seçmenlere sağlıklı bilgi ulaşmasının önündeki engeller olarak sıralanmaktadır (Onur, 2002; Eryılmaz, 2014). Bu sebeple seçmenlerin beklentilerini geçmişte yaşanan deneyimleri ile adaptif olarak belirlemekte olduğu söylenebilir. Partilerin yeniden seçimi kazanmak amacı ile davranıyor olması ve seçmenlerin adaptif beklentiler ile hareket etmesi Türkiye için yapılan çalışmalarda adaptif fırsatçı ve partizan konjonktürel dalgalanma hipotezinin geçerliliğinin sınanmasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada da Nordhaus tipi fırsatçı ve partizan dalgalanma teorisi test edilmiştir.

⁷ Makale boyunca mahalli idare bütçe geliri ve gideri yerine literatürde sıklıkla kullanılan sırasıyla kamu geliri ve kamu harcaması kavramları kullanılmıştır. Türkiye'de 1982 Anayasasına göre mahalli idareler; İl Özel İdaresi, Belediyeler (Büyükşehir, İl, İlçe, Belde) ve köylerden oluşmaktadır. İllere göre belediyelerin kamu harcaması ve geliri verileri resmi kurumlar tarafından paylaşılmamaktadır. Bu sebeple bu çalışmada Mahalli İdare Bütçe Gideri ve Geliri değerleri sırasıyla belediyelerin kamu harcaması ve kamu geliri için temsili (*proxy*) bir değişken olarak ele alınmıştır.

⁸ Kontrol değişkenleri literatürden yararlanılarak tespit edilmiştir. Çalışmalardan bazıları için bakınız: Shi ve Svenson, 2002,2006; Veiga ve Veiga, 2007; Chortareas vd. 2016, Aidt ve Mooney, 2014. Kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla değişkenin tahmin edilen tüm modellerde çok güçlü bir kontrol değişken olduğu görülmektedir. Ancak illere göre gayrisafi yurt içi hasıla verisi 2018 yılına kadar Türkiye İstatistik kurumu tarafından paylaşılmıştır. İlgili değişkenin 2019 yılı verisi henüz olmadığı için tahmin edilen modellerde 2019 yılı için son iki yılın gayrisafi yurt içi hasıla değerlerinin aritmetik ortalaması kullanılmıştır. Bu sayede hem son seçim dönemi göz önüne alınmış, hem de güçlü olan bir değişken dışlanmamıştır.

⁹ Sağ ideolojik görüşe sahip olan partiler: Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İyi Parti, Büyük Birlik Partisi (BBP) ve Demokrat Parti (DP); sol ideolojik görüşe sahip olan partiler ise Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokratik Sol Parti (DSP), Demokratik Toplum Partisi (DTP), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve Türkiye Komünist Partisi (TKP) olarak sınıflandırılmıştır. Bağımsız olarak seçim kazanan kişiler ise ideolojik olarak bağlı oldukları gruba göre değerlendirilmiştir. Buna göre Mehmet Siyam Kesimoğlu bağımsız

olarak seçim kazandığı dönemden bir önceki dönem CHP'den aday olarak seçim kazandığı için sol görüşlü, Ahmet Eşref Fakıbaba daha sonra AKP üyesi olduğu için sağ görüşlü, Ahmet Türk ise DTP-BDP-HDP bağlantıları dolayısıyla sol görüşlü olarak kabul edilmiştir. Adı geçmeyen diğer partiler söz konusu yıl aralığında düzenlenen yerel seçimlerde hiçbir yerel yönetimi kazanamadığı için sınıflandırmada göz önüne alınmamıştır. 2019 yılındaki yerel seçimlerde oluşan Cumhuriyet ittifakı ile belediye başkanlığının kazanılması durumunda ilgili il sağ, millet ittifakı ile belediye başkanlığının kazanılması durumunda ittifak adayı CHP'den ise sol İyi Parti'den ise sağ olarak göz önüne alınmıştır.

¹⁰ Kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla değişkeninin modellere dahil edilmesinin bir diğer sebebi ise ülke ekonomisine bağlı olarak belirlenen seçim zamanının etkisini göz önüne almaktır. Bu sayede seçim değişkenine ilişkin parametre ülke ekonomisi ile ilgili temel makroekonomik göstergeler sabitken (*ceteris paribus*) geçerli olan etkiyi yakalamakta, seçim zamanının içselliği problemi ortadan kaldırılmaktadır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 127. Maddesi ve 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'un 8. Maddesi ("Mahalli idareler seçimleri beş yılda bir yapılır. Her seçim döneminin beşinci yılındaki 1 Ocak günü seçimin başlangıç tarihidir, Aynı yılın Mart ayının son Pazar günü oy verme günüdür") gereği yerel seçim tarihlerinin erken seçim olarak belirlenmesi söz konusu değildir. Bu durum ise Türkiye için yapılacak yerel seçim çalışmalarında içsellik probleminin ele alınmaması gerektiğini ortaya koymaktadır.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için Mandon ve Cazals (2019) politik bütçe dalgalanmaları üzerine yazmış oldukları literatür taramasındaki modellere bakınız.

¹² GMM metodolojisi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Şen (2020a).

¹³ Mahalli idare bütçe giderleri kurumsal, fonksiyonel, finansman tipi ve ekonomik sınıflandırma olmak üzere dört bölümden oluşur. Kurumsal sınıflandırma kamu harcamalarında idari ve siyasi sorumluların belirlenmesi amacıyla, fonksiyonel sınıflandırma devlet faaliyetlerinin türünü göstermek amacıyla, finansman tipi sınıflandırma harcamaların hangi kaynaklardan finanse edildiğini göstermek amacıyla ve son olarak ekonomik sınıflandırma ise devletin yürüttüğü faaliyetlerin milli ekonomi, piyasalar, gelir dağılımı gibi konular üzerinde oluşturduğu etkilerin incelenmesini sağlamak amacıyla yapılmaktadır (Pehlivan, 2018). İller itibari ile mahalli idare bütçe giderlerine yönelik Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB) tarafından yayınlanan istatistikler fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırmaya göre oluşturulmuştur.

¹⁴ İdeoloji değişkeninin kısmi türevi $(0.003+0.0578= 0.06)$ yaklaşık etkinin değerini vermektedir.

¹⁵ Mahalli idare bütçe giderlerinin ekonomik sınıflandırma tablosuna bakıldığında memur, sözleşmeli personel, işçi, geçici personel ve diğer personellere yapılan ödemelerin personel harcama alt kalemi içerisinde yer aldığı görülmektedir. İlgili personellere yönelik yapılan temel maaşlar, zamlar, tazminatlar, ödenekler, ek çalışma karşılıkları, ödül ve ikramiyeler ve sosyal haklara yönelik ödemeler bu kalem içerisinde yer almaktadır. Cari transfer harcamaları görev zararları, hazine yardımları (Mahalli İdare Yardımları), kâr amacı gütmeyen kuruluşlara yapılan transferler, hane halklarına yapılan transferler, yurt dışına yapılan transferler ve gelirlerden ayrılan paylardan oluşmaktadır. Kâr amacı gütmeyen kuruluşlara yapılan transferlerin içerisinde dernek, birlik, kurum ve kuruluşlara yapılan ödemeler, kamu işveren sendikalarına yapılan ödemeler ve sosyal amaçlı fonlara yapılan ödemeler gibi alt ödeme kalemleri yer almaktadır. Hane halklarına yapılan transferlerin içeriğini ise burslar, eğitim amaçlı yapılan diğer transferler, sağlık, yiyecek, barınma, tarımsal ve sosyal amaçlı yapılan transferler (muhtaçlara, asker ailelerine vb.) oluşmaktadır. Sermaye gideri harcamaları büro ve işyeri mefruşatı ve makine teçhizat alımları, taşıt alımları, hammadde alımları, yazılım, lisans, patent alımları, gayrimenkul alımları ve kamulaştırmaları, enerji, haberleşme, kira gibi giderler, menkul ve gayrimenkul malların onarım giderleri gibi alt kalemlerden oluşmaktadır (HMB, 2020). Harcama alt kalemlerinin içerisinde yer alan ödemeler ile ilgili illere göre veri paylaşılmadığı için bu ödemelerin ilgili alt harcama kalemi içerisindeki kompozisyonunda seçim dönemlerinde nasıl bir değişim olduğu gösterilememektedir.

¹⁶ Kamu harcaması ve kamu geliri modellerinde farklarda dinamik ve GMM tahmin sonuçları değişiklik göstermediği için ek modellerde raporlanan tahmin sonuçlarının hepsi farklarda dinamik sabit etkili modele göre elde edilen değerlerdir. Bütün modeller için değişen varyans ve otokorelasyonun varlığı durumunda kullanılan dirençli standart hatalar ile tahmin sonuçları sunulmuştur. Tahmin sonuçları talep üzerine paylaşılacaktır.

¹⁷ Uç değer tespitinde serilerin düzey halleri kullanılmış, belirlenen uç değerler veri setinden çıkarıldıktan sonra değişkenlerin tekrar kişi başı cinsinden değerleri elde edilmiş ve daha sonra logaritmaları alınarak modellere dahil edilmiştir.

¹⁸ Bağımlı değişken, düzey ve logaritmik model ile yapılan çözümlerde farklı matematiksel formda olduğu için parametre büyüklüğü karşılaştırmalı olarak yorumlanamamıştır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamamaktadır.

Yazar Katkıları

Yazar çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aidt, T.S., G. Mooney (2014), "Voting suffrage and the political budget cycle: Evidence from the London Metropolitan Boroughs 1902–1937", *Journal of Public Economics*, 112, 53-71.
- Akalın, G., K. Erkişi (2007), "Türkiye’de Seçim Ekonomisi Uygulamalarının Geleneksel Oportünist Seçim Çevrimleri Açısından Değerlendirilmesi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 89-116.
- Akan, Y., O.C. Kanca (2016), "Ekonomide Partizan Etkiler", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (48), 1.
- Akçoraoğlu A., F. Yurdakul (2004), "Siyasal Ekonomi Açısından Büyüme, Enflasyon ve Bütçe Açıkları: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(01).
- Alesina A., G.D. Cohen, N. Roubini (1991), "Macroeconomic Policy and Elections in OECD Democracies", *NBER Working Paper, National Bureau Of Economic Research*, 227-262.
- Alesina A., R. Perotti, J. Tavares (1998), "The Political Economy of Fiscal Adjustments", *The Brookings Institution Journal*, 29, 197-266.
- Altun, T. (2014), "Türkiye’de Fırsatçı ve Partizan Politik Konjonktürel Dalgalanmalar: 1950-2010", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(2), 47-69.
- Arellano, M., S. Bond (1991), Some Tests of specification for Panel Data: Monte Carlo evidence and an Application to Employment Equations, *Review of Economic Studies*, 58, 277–297.
- Arellano, M., O. Bover (1995), Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error Components Models, *Journal of Econometrics*, 68, 29– 51
- Asutay, M. (2004) "Searching For Opportunistic Political Business Cycles in Turkey", 24th Annual Conference of the Public Choice Society Berlin, 15-18 April 2004.
- Bakırtaş, İ., C. Koyuncu (2005), "Politik Dalgalanmalar Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye'deki Seçimler Ekonometrik Analizi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 55-66.
- Balcı, D., T. Çavuşoğlu (2018), "Seçimlerin Kamu Harcaması Kompozisyonu Üzerine Etkilerinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği", *Amme İdaresi Dergisi*, 51(2).
- Barberia, L.G., G. Avelino (2011), Do Political Budget Cycles Differ In Latin American Democracies?, *Economía*, 11(2), 101-134.
- Ben-Gal, I. (2005), *Outlier Detection. Data Mining and Knowledge Discovery Handbook* (pp. 131-146). Springer, Boston, MA.
- Blundell, R., S. Bond (1998), Initial Conditions And Moment Restrictions In Dynamic Panel Data Models. *Journal of Econometrics*, 87, 115– 143.

- Brender, A., A. Drazen (2005), "Political Budget Cycles in New Versus Established Democracies", *Journal of Monetary Economics*, 52(7), 1271-1295.
- Buchanan, J.M., R.E. Wagner (1977), *Democracy in deficit: The Political Legacy of Lord Keynes*, New York: Academic Press.
- Chortareas, G., V., Logothetis, A.A. Papandreou (2016), "Political Budget Cycles And Reelection Prospects in Greece's Municipalities", *European Journal of Political Economy*, 43, 1-13.
- Drazen, A. (2000), "The Political Business Cycle After 25 Years", *NBER Macroeconomics Annual*, 15, 75-117.
- Dubois, E. (2016), "Political Business Cycles 40 Years After Nordhaus", *Public Choice*, 166(1-2), 235-259.
- Eryılmaz, F. (2014), *Politik Konjonktür Teorileri Işığında Türk İktisat Politika Çıktılarının Analizi*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi.
- Eryılmaz, F., M. Mercan (2015), *Political Budget Cycles: Evidence from Turkey*. *Annals of Constantin Brancusi University of Targu-Jiu. Economy Series*, (2).
- Eryılmaz, F., D. Murat (2016), "Searching for Political Business Cycles in Turkey: Findings from Fiscal Policy", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (17), 197-210.
- Eslava, M. (2011), "The political Economy of Fiscal Deficits: A Survey", *Journal of Economic Surveys*, 25(4), 645.
- Fair, R. (1978), *The Effect of Economic Events on Votes for President*, *Review of Economics and Statistics* 60, 159-172.
- Hadi, A.S. (1992), "Identifying Multiple Outliers in Multivariate Data", *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 54(3), 761-771.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı Mahalli İdare Bütçe İstatistikleri (2020), <https://muhasebat.hmb.gov.tr/mahalli-idareler-butce-istatistikleri>
- Hibbs, D. A. (1977), "Political Parties and Macroeconomic Policy", *American Political Science Review*, 71(4), 1467-1487.
- Hotunluoğlu, H. (2016), "Türkiye'de Politik Bütçe Hareketlerinin Kamu Harcamalarının Dağılımı Açısından Analizi", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 113-125.
- Kalecki, M. (1943), *Political Aspects of Full Employment*, *Political Quarterly*, 7, 322-331.
- Karakaş, M. (2013), "Political Business Cycles in Turkey: A Fiscal Approach", *Journal of Management & Economics*, 20(1).
- Katsimi, M., V. Sarantides (2012), "Do Elections Affect The Composition of Fiscal Policy in Developed, Established Democracies?", *Public Choice*, 151(1-2), 325-362.
- Kramer, G. (1971), *Short-Term Fluctuations in u.s. Voting Behavior, 1896-1964*. *American Political Science Review*, 65,131-143.
- Mandon, P., A. Cazals (2019), "Political Budget Cycles: Manipulation by Leaders Versus Manipulation by Researchers? Evidence from a Meta-Regression Analysis." *Journal of Economic Surveys*, 33(1), 274-308.
- Nordhaus, W. D. (1975), "The Political Business Cycle", *The Review of Economic Studies*, 42(2), 169-190.
- Onur, S. (2002), "Politik Bütçe Döngüleri ve Türkiye Ekonomisi (1975-2000)", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 85-126.
- Özkan, F. R. Tarı (2010), "Türkiye'de 1980 Sonrası Seçim Dönemlerinin Politik Konjonktürel Dalgalanmaları Teorisi Çerçevesinde Analizi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (36), 223-238.
- Onuncu Kalkınma Planı Yerel Yönetimler Özel İhtisas Raporu (2014), <http://www.sp.gov.tr/tr/kutuphane/s/66/>
- Parkin, M. (2008), *İktisat*. (Çev: Uzun, S, Demir, S ve Güneş, S.) Ankara: Akademi Yayıncılık.
- Paya, M. (2001), *Makro İktisat*, İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Paya, M. (2013), *Küresel Ortamda İktisat Politikaları*, İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Pehlivan, O. (2018), *Devlet Bütçesi*. Bursa: Ekin Yayınevi.

- Persson, T., G. Tabellini (2001), "Political Institutions and Policy Outcomes: What are The Stylized Facts?", CEPR Discussion Paper, No.2872.
- Rogoff, K., A. Sibert (1988), "Elections and mNacroeconomic Policy Cycles", The Review of Economic Studies, 55(1), 1-16.
- Savaşan, F., İ. Dursun (2006), "Türkiye'de Yerel Düzeyde Politik Konjonktürel Devreler", Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2), 191-208.
- Schumpeter, J. (1939), Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process. New York: McGraw-Hill.
- Shi, M., J. Svensson (2002), "Political Budget Cycles in Developed and Developing Countries", Institute for International Economic Studies, Stockholm University, 18.
- Shi, M., J. Svensson (2003), "Political Budget Cycles: a Review of Recent Developments", Nordic Journal of Political Economy, 29(1), 67-76.
- Shi, M., J. Svensson (2006), "Political Budget Cycles: Do they Differ Across Countries and Why?", Journal of Public Economics, 90(8-9), 1367-1389.
- Şen, S. (2020a), "İleri Demokrasilerde Politik Bütçe Dalgalanmaları Ortaya Çıkar Mı?", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 11(3), 728-743.
- Şen, S. (2020b) "Türkiye'de Politik Bütçe Döngüleri Üzerine Kapsamlı Bir Bakış", İzmir İktisat Dergisi, 35(4), 809-828.
- Tufte, E. (1975), "Determinants of the Outcomes of Midterm Congressional Elections", American Political Science Review, 69, 812-826.
- Tufte, E. (1978), Political Control of the Economy. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wagner, A. (1883), "Three Extracts on Public Finance", Musgrave, A.R., Peacock, A.T., (ed.) (1967), Classics in the Theory of Public Finance, 1-27
- Vane, H. R., J.L. (Thompson, 1992), Current Controversies in Macroeconomics. Cheltenham: Edward Elgar Pub
- Veiga, L. G., F.J. Veiga (2007), "Political Business Cycles at the Municipal Level", Public Choice, 131(1-2), 45-64.

EK

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Kamu Geliri	1100164	2945763	11	37900000
Kamu Harcaması	1103001	3071535	11279	44600000
Kişi Başına GSYİH	19.30261	10.80044	3.656498	78.77299
65+ Nüfus	74398.08	110206.9	6556	1079196
Nüfus Yoğunluğu	121.6078	299.9141	10	2987
Vergi Gelirleri	104774.1	384485.8	291	5124816
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	218201.3	727564.7	951	9301505
Alınan Bağış ve Yardımlar	109891.6	98194.65	666	944742
Faizler, Paylar ve Cezalar	529191.6	1402328	7007	18400000
Sermaye Gelirleri	59139.21	255505.5	-499	4161963
Mal ve Hizmet Harcamaları	418790.5	1162864	3612	17600000
Personel Harcamaları	164921.3	318758.3	3852	3764591
Cari Transfer Harcamaları	38754.27	131006.6	118	1866694
Sermaye Gideri Harcamaları	393349.8	1251482	2727	19000000
SGK Devlet Primi Harcamaları	26589.69	52529.49	302	618242

Tablo 2: Korelasyon Matrisi

	Kamu Harcaması	Kamu Geliri	Kişi Başına Düşen GSYİH	65+ Nüfus	Nüfus Yoğunluğu
Kamu Harcaması	1				
Kamu Geliri	0.9615 (0.000)***	1			
Kişi Başına Düşen GSYİH	0.4863 (0.000)***	0.4647 (0.000)***	1		
65+ Nüfus	0.9214 (0.000)***	0.9136 (0.000)***	0.4537 (0.000)***	1	
Nüfus Yoğunluğu	0.8676 (0.000)***	0.8524 (0.000)***	0.3304 (0.000)***	0.8517 (0.000)***	1

Not: Pearson ikili korelasyon katsayıları zayıf, orta ve yüksek olmak üzere 3 kategoride incelenmektedir. Buna göre elde edilen korelasyon katsayısı mutlak değer olarak 0.3'den daha küçük ise korelasyon ilişkisi zayıf, 0.3 ile 0.7 arasında ise orta ve 0.7'den büyük ise güçlüdür (Vatcheva vd., 2016). Aynı modelde yer alan bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon ilişkilerinin orta derecede olduğu görülmektedir. Bu durum değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorununun oluşmayacağını göstermektedir.

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Sektörel Planlama Süreçlerine Etki Değerlendirme Sistemlerinin Entegrasyonu: Kurumsal ve Yasal Çerçeve

Nermin Merve Yalçınkaya¹

Öz

Küresel ölçekte değişen koşulların etkisiyle artan çevre bilinci ve farkındalık boyutu, zaman içinde çevre sorunları ile mücadelede yönelik farklı araçlar geliştirilmesini sağlamıştır. Karar verme süreçlerine entegre edilerek planlama çalışmalarının sürdürülebilirliğini hedefleyen etki değerlendirme sistemleri, bu kapsamda günümüz dünyasında kullanılan en etkin araç olarak ifade edilebilir. Bu çalışmada, Türkiye’deki planlama süreçlerinin etkinliğinin artırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi hedefiyle, etki değerlendirme sistemlerinin sektörel karar verme mekanizmalarına entegrasyonu üzerine kurumsal ve yasal çerçevede bir inceleme yürütülmüştür. Bu kapsamda, öncelikle Türkiye’nin planlama sisteminin gelişimi ve hiyerarşik yapısı araştırılmış, ardından etki değerlendirme sistemlerinin en etkili şekilde entegrasyonunu sağlamak üzere belirli öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Stratejik çevresel değerlendirme, etki değerlendirme sistemleri, kalkınma planları.*

Integration of Impact Assessment Systems into Sectoral Planning Process in Turkey: Institutional and Legal Framework

Abstract

Awareness on environmental issues, which increased with the effect of changing conditions at a global scale, enabled the development of significant instruments to deal with environmental problems in time. Impact assessment systems aiming at the sustainable planning studies by integrating into decision-making processes may be expressed as the most effective instruments used in today's world. In this paper, it is targeted to improve efficiency of impact assessment systems and promote of sustainable development in Turkey. Accordingly, it is carried on the comprehensive research on the integration of sectoral decision-making process into impact assessment systems within the institutional and legal framework. Within this context, firstly the development of the planning system and its hierarchical structure in Turkey is investigated, then the proposals are offered to ensure the most effective stages in integration of the impact assessment systems into planning hierarchy.

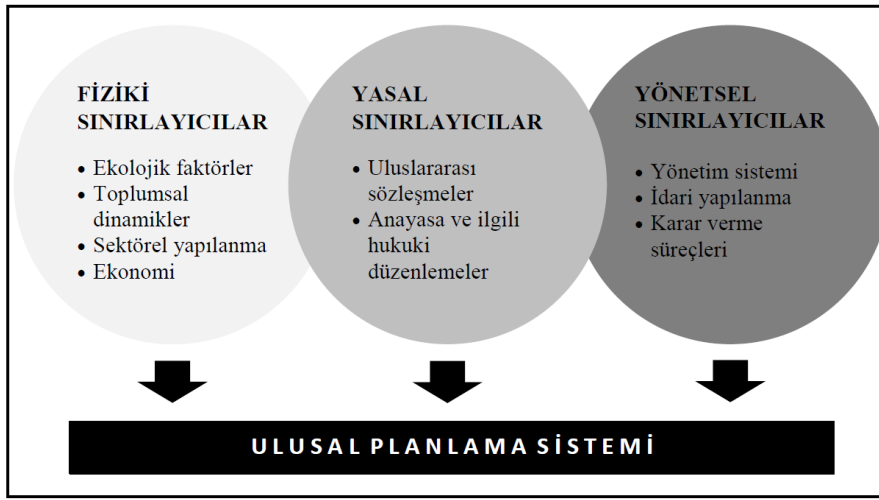
Keywords: *Strategic environmental assessment, Impact assessment systems, development plans.*

¹ Sorumlu Yazar (Corresponding Author), Dr., Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, nbaykan@cu.edu.tr, <https://orcid.org/000-0002-0860-1498>

GİRİŞ

Planlama, en temel tanımıyla, ilgili karar verme süreçlerinde belirli bir konudaki hedeflere yönelik yürütülen çalışmalar olarak ifade edilebilir. Bu çalışmalar, çeşitli sektörel dinamikler ile doğrudan ilişkili olup, yeni fikirlerin üretilmesi ya da mevcut sorunların çözümünde hiyerarşik planlama süreçleri kapsamında belirli aşamalarda gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda ifade edilebilir ki; planlama kavramının temel ilkelerinden biri olan planların kademeli birlikteliği, normlar hiyerarşisine benzer bir sıra düzen yapıya sahiptir ve bütüncül planlama yaklaşımını yansıtır. Ülkelerdeki planlama sistemi ve bu sisteme yönelik farklı yaklaşımlar, ülkelerin fiziki, sosyo-ekonomik ve idari yapısına bağlı olarak farklılık göstermektedir (Coşkun vd., 2011:128; Blotevogel vd., 2014; Erkut ve Sezgin, 2014; Nadin ve Stead, 2014; Yalçınkaya ve Say, 2018:2). Ülkelerin ulusal planlama sistemleri üzerinde etkili olan faktörler Şekil 1'deki gibi özetlenebilir.

Şekil 1: Ülkelerin Planlama Sistemleri Üzerinde Etkili Olan Faktörler

Planlama faaliyetlerinin eşitlikçi, adil ve bağlayıcı özelliklerinin yanı sıra, etkinliği ve objektifliği, bu süreçlerin ancak hukuki dayanaklara sahip olmasıyla mümkündür. Bu nedenle, planlamanın kuramsal çerçevesinde yer alan hiyerarşinin etkinliği, sektörel stratejiler ile belirli bir yasal ve yönetsel çerçevede sağlanır.

Kalkınma planlarının hazırlanması ve dengeli kalkınmanın sağlanmasına ilişkin hüküm 1982 Anayasası, 166. Madde çerçevesinde şu şekilde ifade edilmiştir: “Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayinin ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak Devletin görevidir. Planda milli tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde dengeyi sağlayıcı, yatırım ve istihdamı geliştirici tedbirler öngörülür; yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri gözetilir; kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınır. Kalkınma girişimleri, bu plana göre gerçekleştirilir. Kalkınma planlarının hazırlanmasına, Türkiye Büyük Millet Meclisince onaylanmasına, uygulanmasına, değiştirilmesine ve bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesine ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.”

Anayasa'nın 56. Maddesi'nde, “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir ve çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek, devletin ve vatandaşların ortak görevidir”, 57. Maddesi'nde “Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama

çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler”, 45. Maddesi’nde “Devlet, tarım arazileri ile çayır ve mer’aların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır” gibi farklı sektörlerin gelişimine yönelik hükümler yer almaktadır. Anayasal hükümler uyarınca devletin ilgili birimleri, sektörel gelişmeleri sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Bu sürecin en önemli aracı ise planlamadır (Say vd., 2010:1-3; Yalçınkaya ve Say, 2018:2-5).

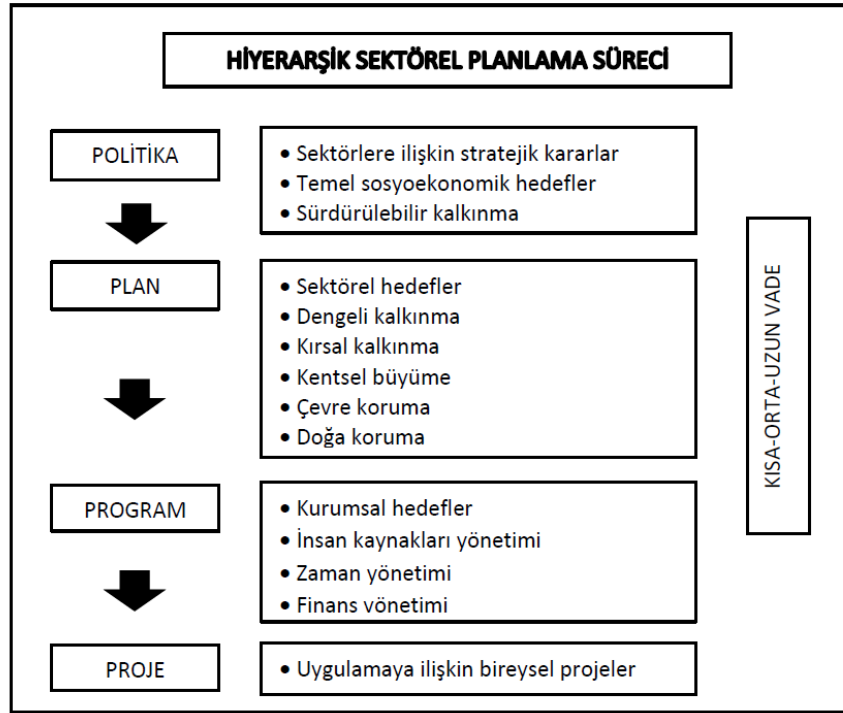
Farklı düzeylerdeki planlama çalışmalarının karar verme mekanizmalarına entegre edilerek, süreçlerin sürdürülebilirliğini hedefleyen “etki değerlendirme sistemleri”, bu kapsamda kullanılan en etkin araç olarak ifade edilebilir. Küresel ölçekte değişen koşulların etkisiyle artan çevre bilinci ve farkındalık boyutu, zaman içinde “çevre sorunları ile mücadele”ye yönelik farklı araçlar geliştirilmesini sağlamıştır. Bu kapsamda yapılandırılan etki değerlendirme sistemleri, çevrenin kültürel ve doğal bileşenleri, toplumsal yapı, sağlık vb. konulara yönelik alınan üst düzey kararların veya farklı dinamikler üzerinde etki oluşturacak projelerin belirli inceleme süreçlerine tabi tutularak, ilgili dinamikler arası dengenin sağlanmasını ve mevcut durumun korunup geliştirilmesini hedefler (Yalçınkaya, 2019:2-3).

Bu çalışmada, Türkiye’deki planlama süreçlerinin etkinliğinin artırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi hedefiyle, etki değerlendirme sistemlerinin sektörel karar verme mekanizmalarına entegrasyonu üzerine kurumsal ve yasal çerçevede bir inceleme yürütülmüştür. Bu kapsamda, öncelikle Türkiye’nin planlama sisteminin gelişimi ve hiyerarşik yapı araştırılmış, ardından etki değerlendirme sistemlerinin en etkili şekilde entegrasyonunu sağlamak üzere belirli öneriler geliştirilmiştir.

1. TÜRKİYE’DE PLANLAMA SİSTEMİ

Say ve Yücel (2000)’e göre planlama, en temel tanımıyla, herhangi bir aktivitenin gerçekleşmesinin öncesinde yapılacakların düşünce olarak hazırlanması ve önerilerin plan ve metin halinde belirtilmesi aşamasıdır. Sektörel planlama ise, ulaşım, sanayi, enerji vb. herhangi bir sektörün ülkesel kalkınma stratejileri doğrultusunda geleceğe yönelik olarak geliştirilmesini sağlayan planlama türüdür. Hiyerarşik düzende politikalardan bireysel projelere uzanan bir kapsamlı süreçtir (Şekil 2).

Şekil 2: Hiyerarşik Sektörel Planlama Süreçleri

Sektörel planlama süreçlerinde gerçekleştirilen sektör analizleri ile ekonomi içerisindeki her bir sektörün girdi-çıktıları, üretim süreçleri, karşılaşılan sorunlar ve doğal kaynak kullanımları değerlendirilmektedir. Bu sürecin temel hedefleri; (i) ülkenin sürdürülebilir ekonomik gelişmesine yol açacak sektörlerin geliştirilebilmesi için politikalar ve stratejiler önermek, (ii) sektör için yatırım önceliklerini belirlemek, (iii) makro-ekonomik politikaların ve stratejilerin planlanmasında yardımcı olmak, (iv) politikaların, programların ve projelerin yürütülebilmesi çerçevesinde sektörü ilgilendiren yasal ve kurumsal düzenlemeleri değerlendirmek olarak sıralanabilir (Karaer, 2002).

Ülkemizde planlama hiyerarşisinin ilk aşamasında kalkınma planları yer almaktadır. Sosyoekonomik Planlar arasında yer alan kalkınma planları ülkesel ölçekte olup, kapsamında sektörel politikalar bulunmaktadır. Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan bu planlar rapor formatında olması nedeniyle ölçeği bulunmamaktadır. Üst ölçekli sektörel kararların belirlendiği ve sektörel yatırımlara yön veren, politika, plan ve programlara ilişkin dokümanlar Çizelge 1’de görülmektedir. Bu dokümanlar Türkiye’de planlama hiyerarşisi kapsamında karar verme süreçlerini yönlendirmektedir.

Çizelge 1: Makro ölçekli üst politika belgeleri ve kapsamı

Makro ölçekli üst politika belgeleri	Uygulama düzeyi	Kapsamında yer alan diğer belgeler
Kalkınma Planı	Politika	Özel İhtisas Komisyonu raporları Orta Vadeli Planlar (3 yıllık) Yıllık Programlar Yatırım Programları
Stratejik Plan	Politika ve Faaliyet	Stratejik Planlar (5 yıllık) Performans Planları (1 yıllık) İdare Faaliyet Raporu
Sektörel Strateji Belgeleri	Politika	Şuralar Master Planları Yıllık Programlar
ÖDÖP	Politika ve Eylem Planı	Yalnızca 10. Kalkınma Planı kapsamında hazırlanmıştır.

Kalkınma planlarının kapsadığı süresi dâhilinde sistematik olarak uygulanma araçları; üç yıllık Orta Vadeli Programlar, yıllık programlar ve yatırım programlarıdır. Orta Vadeli Programlar, 5018 sayılı Kamu Yönetimi ve Kontrol Kanunu gereğince, Mülga Kalkınma Bakanlığı tarafından üç yıllık bir perspektifle hazırlanmaktadır. Kalkınma planlarında yer alan politika ve öncelikler temelinde kamu politika ve uygulamalarını ortaya koyarak bütçe sürecini başlatan ve kaynak tahsislerini yönlendiren bir programlama aracıdır. Bu Program, Orta Vadeli Mali Plan için temel oluşturmakta ve bütçe ve yıllık programda detaylandırılan bir politika çerçevesi çizmektedir.

Yıllık Programlar 2018 yılına değin, 641 sayılı Kalkınma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 32nci maddesine dayanılarak hazırlanmasının ardından, Yüksek Planlama Kurulu tarafından Bakanlar Kuruluna sunularak yürütülmüştür. 2018 yılında değışen ülkesel idari sistem yapılanması sonrasında ise, onayı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile verilmektedir. Böylelikle, Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Strateji ve Bütçe Başkanlığınca hazırlanan 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nın, 256 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile onaylanmasına karar verilmiştir. Program, 27 Ekim 2018 tarihli ve 30578 Mükerrer sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yıllık programlar, söz konusu yılın sosyal ve ekonomik hedeflerine ulaşmak amacıyla; yatırımların, makroekonomik politikalar, sektör stratejileri ve programları, bölge planları ile bölgesel gelişme amaçlı eylem planları ve programlarıyla ve kurumsal stratejik planlarla ilişkisi kurularak koordineli bir şekilde yürütülmesini hedeflemektedir.

Değişen İdari Yapılanmanın ardından 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 256 Karar Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı doğrultusunda, Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır. Bu çerçevede, dünya ekonomisindeki gelişmeler, Türkiye ekonomisi ve kamu maliyesindeki gelişme ve hedefler, ilgili konulardaki yıllık makroekonomik hedefler ve politikalar açıklanmaktadır. Yıllık programların plana, bütçeler ile kamu kuruluşlarının iş programlarının ise yıllık programlara uygun olarak hazırlanması gerekmektedir. Yıllık programlar, bütçeler ile iş programlarından önce hazırlanır. Bütçeler, yatırım programları ve diğer iş programları yıllık programlarda kabul edilmiş olan esaslar ve makro-ekonomik hedeflere uygun olarak hazırlanır. Yıllık programlarla ekonomik hedeflerin ve izlenecek politikaların belirlenmesini takiben hazırlanan yatırım programları ile kamu yatırımlarının bu hedef ve politikalarla uyumlu olarak proje bazında sektörler, kuruluşlar ve bütçe türleri itibarıyla tahsis yapılmaktadır.

1.1. Türkiye’de Planlı Dönem Kurumsal Yapılanması

Türkiye’de 1961 Anayasası’nın hazırlanmasının öncesinde milli bir planlama teşkilatının kurulması görüşü yaygınlaşmıştır (Mihçioğlu, 1983; Fedai, 2016). 1960 yılında çıkarılan 91 sayılı Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve 77 sayılı Uzun Vadeli Planın Yürürlüğe Konulması ve Bütünlüğünün Korunması Hakkındaki Yasalar ile yasal çerçevenin oluşturulmasının ardından DPT kurularak, devletin ekonomide söz sahibi olduğu planlama sistemine geçilmiştir (Yalçınkaya, 2019:90).

1961 Anayasası’nda yer alan “Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler” kapsamında yer alan “İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği öncelikleri yöneltmek ve kalkınma plânlarını yapmak Devletin ödevidir.” maddesine dayanan hukuki düzenlemeler ile iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmanın plana bağlı olarak sağlanması adına, kalkınma planları hazırlama görevi devletin ilgili kurumlarına verilmiştir. Planlı dönemin somut olarak uygulanmasının ise, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının yürürlüğe girdiği 1963 yılında başladığı ifade edilebilir.

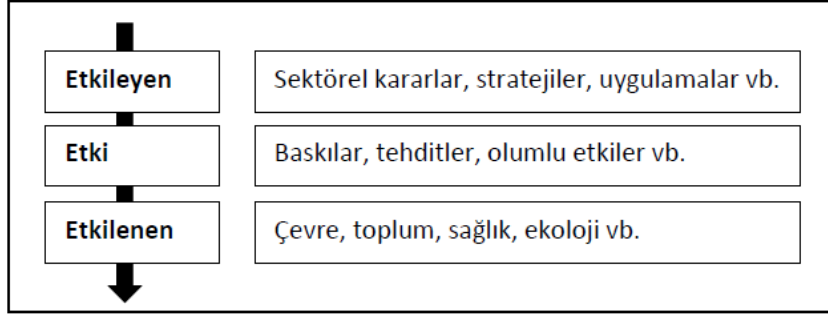
18.10.1982 tarihli ve 2079 sayılı T.C. Anayasası’nda, Kalkınma planlarının hazırlanmasına, TBMM tarafından onaylanmasına, uygulanmasına, değiştirilmesine ve bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesine ilişkin usul ve esasların belirli bir yasal çerçevede düzenlenmesine vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda; 540 sayılı Devlet Planlama Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve 3067 sayılı Kalkınma Planlarının Yürürlüğe Konması ve Bütünlüğünün Korunmasına Dair Yasa çıkarılmış Kalkınma planlarının hazırlanma yetkisi DPT’ye verilmiştir. Cumhuriyet tarihi süresinde hazırlanan 11 ulusal kalkınma planının 9 tanesi DPT tarafından hazırlanmıştır. 2011 yılında 641 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile DPT kapatılmış, görev ve yetkileri Kalkınma Bakanlığı’na devredilmiştir. Böylelikle, Onuncu Kalkınma Planı, Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. 2017 yılında, Anayasa’da yapılan değişiklikle ülke idari sisteminde yeni bir yapılanmaya gidilmiş, bu kapsamda Kalkınma Bakanlığı kaldırılmıştır. 24.7.2018 tarihli ve 30488 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’ne göre, kalkınma planlarını hazırlama yetkisi, Cumhurbaşkanlığına bağlı Strateji ve Bütçe Başkanlığı’na verilmiştir. Başkanlık’ın kalkınma planları ile ilgili görev tanımı Kararname’nin 2. Maddesi’nde “*Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen temel hedef, ilke ve amaçlar çerçevesinde kalkınma planı, Cumhurbaşkanlığı Programı, orta vadeli program (OVP), orta vadeli mali plan, Cumhurbaşkanlığı yıllık programı ile sektörel plan ve programları, ilgili kamu idareleri ile Cumhurbaşkanlığı bünyesinde bulunan Politika Kurullarının görüşlerini de almak suretiyle Hazine ve Maliye Bakanlığı ile müştereken hazırlamak ve makro dengelerini oluşturmak*” ifadesiyle verilmiştir. 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır. Bu Plan, 2017 Anayasa değişikliği ile başlayan yeni yönetim sistemi kapsamında hazırlanan ilk kalkınma planıdır. Bu planın ülkemizdeki sektörel planlama süreçleri üzerindeki etkisini ve yönlendirmesini değerlendirmek için henüz oldukça erkendir. Bilindiği gibi, ulusal kalkınma planlarının, alt ölçekli sosyoekonomik ve mekânsal planlara yansımaları ve sonuçların değerlendirilmesi, katılımcı ve periyodik gözlemler ile mümkün olacak bir süreçtir.

DPT, Ülkemizde planlı döneme yön veren öncü kurumlardan biri olmuştur. Sahip olduğu çok yönlü vizyon, zaman içerisinde oluşturduğu kurumsal kimlik ve bünyesinde yetiştirdiği çok sayıda idareci ve uzmanların deneyimleri, Cumhuriyetimizin önemli kazanımlarındandır. DPT’nin görev ve yetkilerinin önce Kalkınma Bakanlığı, ardından Strateji ve Bütçe Başkanlığı’na devredilmesiyle, DPT’nin 51 yılda oluşturduğu kurumsal kimlik ve diğer kazanımların bugün de aynı anlayışla kendinden sonra gelen kurumlarda sürdürüldüğü ifade edilebilir.

2. ETKİ DEĞERLENDİRME SİSTEMLERİNİN SEKTÖREL PLANLAMA SÜREÇLERİNDEKİ ROLÜ

Etki değerlendirme sistemleri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada en etkili araç niteliğindedir. Kavramsal olarak “etkileyen-etki-etkilenen” temelinde araştırılan “etki değerlendirme” mekana ve zamana bağlı olarak çeşitlilik gösteren bileşenleri içerir (Şekil 3).

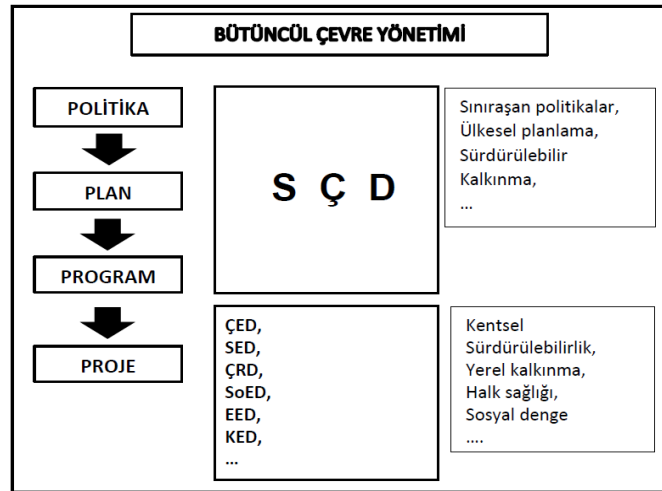
Şekil 3: “Etki Değerlendirme” Bileşenleri

Etki değerlendirme sistemlerinin belirli hiyerarşik düzende tanımlanması ve uygulanması, bütüncül çevre yönetiminin sağlanması açısından önemlidir. En yaygın olarak, somut faaliyetlere uygulanan Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) sisteminin yanı sıra, ilerleyen süreçlerde üst ölçekli kararlara yönelik Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD), biyoçeşitlilik yönünden zengin peyzaj karakter alanlarında yapılması planlanan faaliyetlere yönelik Ekolojik Etki Değerlendirmesi (EED), büyük ölçekli faaliyetlerin belirgin sosyal etkilerinin belirlenmesine yönelik Sosyal Etki Değerlendirmesi (SoED), planlanan faaliyetlerin yöre halkının biyolojik yaşamı üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlayan Sağlık Etki Değerlendirmesi (SED), belirli bir alan üzerinde mevcut tüm etkilerin değerlendirildiği Kümülatif Etki Değerlendirmesi (KED), alan kullanımlarının hassas ekosistemler üzerindeki çevresel etkilerinin analiz edildiği bir değerlendirme yöntemi olan Çevresel Risk Değerlendirmesi (ÇRD) gibi farklı etki değerlendirme sistemleri uygulanmaktadır.

Politika, plan, program ve farklı ölçeklerdeki projelerin karar verme süreçlerine, 1970’li yıllardan bu yana uygulanan etki değerlendirme sistemleri sürdürülebilir kalkınma hedefinde oldukça önemli birer araç niteliği taşımaktadır (Şekil 4). Küresel boyutta uygulanan etki değerlendirme sistemleri, ülkelerin yasal çerçevelerine ve belirli dinamiklere bağlı olarak farklılık göstermektedir.

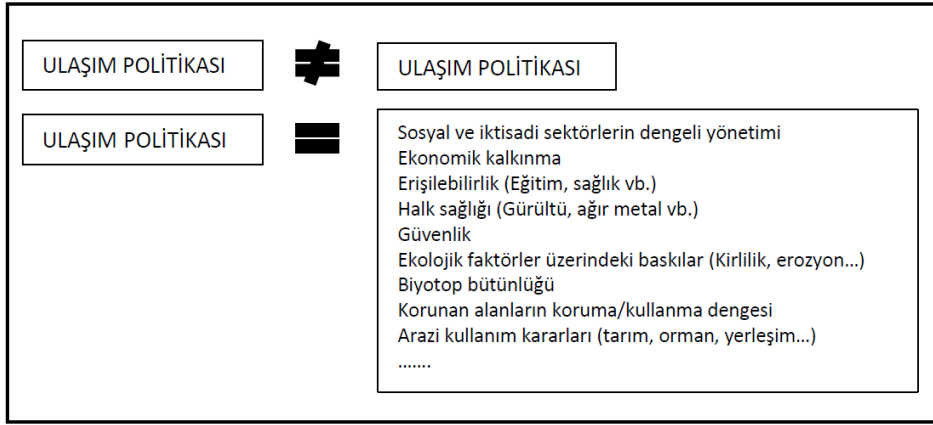
Şekil 4: Etki Değerlendirme ve Bütüncül Çevre Yönetimi

Sektörel planlama süreçlerinde bütüncül yaklaşım, sektörler arası ilişki ve çelişkilerin optimal düzeyde yönetilmesini sağlar. Hiyerarşik sistemin üst basamağı olan politikalar ele alındığında, Özel İhtisas Komisyon toplantılarında salt ilgili sektöre ilişkin yürütülen fizibilite çalışmaları ve diğer araştırmalar, karar verme mekanizmasının tek yönlü olduğunu gösterir. Bu nedenle, özellikle yatırım odaklı sektörlerle ilişkin belirlenen stratejilerde, ilgili tüm sektör stratejilerini göz önüne alarak eş zamanlı ilerlemek, sektörler arası bütüncül ve işlevsel bir mekanizma geliştirilmesini sağlamada etkilidir:

Örneğin, ulaşım sektörü ele alındığında; “Sektörel stratejiler kapsamında karar verilen mega projeler, planlanan bölgede diğer sektörlerin işleyişini ne yönde etkileyecektir?” öncelikli olarak cevap aranması gereken sorular arasındadır. Onuncu Kalkınma Planından bu yana Türkiye'nin temel sosyoekonomik kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek adına sektörel kararlar arasında yer verilen çeşitli mega projelere yönelik “bu önerilerin gerçekleştiği ve gerçekleşmediği durumlar”a ilişkin kısa, orta ve uzun vadeli senaryolar geliştirilmesi önemli sorunların cevaplanmasını sağlayacaktır. Karar verme süreçlerinde, belirli kıstaslar (çevre, sosyoekonomik yapı, ekonomi, güvenlik vb.) arası dengenin oluşturulması ilkesine yer verilmesi, sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayacaktır (Şekil 5).

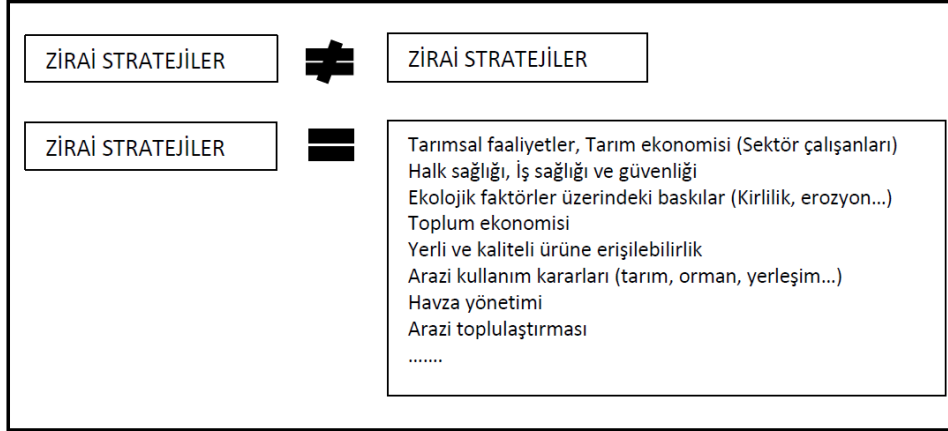
Şekil 5: Sektörel (Ulaşım) Planlama Süreçlerinde Bütüncül Yaklaşımın Gerekliliği

Şekil 5’te görüldüğü gibi, ulaşım politikaları sadece ulaşım sektörüne yön veren politikalar olarak sınırlandırılmamalıdır. Ulaşım politikaları, kararların sektörler arası kümülatif etkileri göz önüne alınarak bütüncül düşünülmesi gereken bir mekanizmayı temsil etmektedir. Bu nedenle, karar verme süreçlerinde ulaşım sektörünün yanı sıra, sosyal ve iktisadi sektörlerin dengeli yönetimi, halk sağlığı, ekolojik faktörler üzerindeki baskılar, arazi kullanım kararları gibi konular da değerlendirilmeli; öneri politikanın ilgili konular üzerinde ne yönde etkiler oluşturulacağı göz önüne alınmalıdır.

Tarım sektörü ele alındığında, sektörel stratejilerin uygulama ölçeğinde yalnızca tarımsal faaliyetleri ve tarım sektörü çalışanlarını etkilediği söylenemez. Matematiksel teoremler arasında yer alan güvercin yuvası ilkesinden yola çıkarak, sektörel planlama süreçlerinde neden-sonuç ilişkileri kurgusunun net olarak ifade edilmesi oldukça güçtür. Bir etki sonucunda yalnızca bir etkilenen olmamakta; doğal sistemler üzerindeki farklı etkiler ve etkilenen faktörler karmaşık süreçleri meydana getirmektedir. Bu durum yapay sistemleri de zaman içinde etkilemekte, farklı dinamiklerin uzun vadede olumsuz etkilenmesi kaçınılmaz olmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6: Sektörel (Tarım) Planlama Süreçlerinde Bütüncül Yaklaşımın Gerekliliği

Sektörel karar verme süreçlerinde, stratejik konjonktür doğrultusunda belirlenen kararların (ana ilkeler-hedefler, öncelikler, yatırım payları, sektörler arası ilişkiler, alan kullanımları vb.) uzun vadede neden olacağı etkilerin ekonomik ve sosyal boyutunun yanı sıra çevresel boyutunun belirlenmesi sürdürülebilir kalkınma adına temel bir gereksinimdir. Bu durumun gerekçeleri arasında, küresel boyutta meydana gelen nüfus artışına paralel olarak görülen ekonomik büyüme sürecinde, üretim ve atık oranlarındaki artış bir örnek olarak gösterilebilir. Bu doğrultuda, çevresel konuların sektör analizi süreçlerine entegre edilmesi gerekmektedir. Erken aşamalarda gerçekleştirilen etki değerlendirme süreçlerinin etkisiyle farklı ölçeklerdeki sektörel kararların daha uygulanabilir ve kapsamlı bir yapıda olduğu görülmektedir.

Doğal kaynakların azalması ve bu kaynakların kullanımına yönelik sektörler arası rekabet oluşması nedeniyle, belirli bir sektörle ekonominin diğer alanları arasındaki ilişkilerin çevresel faktörlerle güçlendirileceği ifade edilmektedir (Karaer, 2002; Katip vd., 2014). Sektörel planlama çalışmalarına ait karar verme süreçlerine çevresel konuların entegrasyonu kapsamında, farklı içeriklere sahip etki değerlendirme sistemlerinin çevreyi etkileyebilecek tüm faaliyetlere veya politika-plan-programlara uygulanması gerekir. Bütüncül çevre yönetimi kapsamında, ÇED çalışmaları bireysel faaliyetlerin; SÇD çalışmaları ise plan, program ve politikaların olası etkilerinin belirlenmesinde etkili araçlardır.

Farklı ülke deneyimleri değerlendirildiğinde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde gözlenen çevresel sorunların temelinde farklı sektörlerle yönelik nitelikli yürütülmeyen süreçler sonucunda alınan yanlış planlama ve politika kararlarının olduğu görülmektedir. Sektörel planlamalarda karar verme süreçlerine politika düzeyinde SÇD sisteminin uygulanması, istişare toplantıları düzenlenerek yetkili kurum, ilgili kuruluşlar ve halkın görüşlerinin alınıp, paydaşların bu süreçlere dahil edilmesi ve sektörel nihai kararların SÇD raporu doğrultusunda verilmesi ile sürdürülebilir sektörel planlama süreçlerinin yürütülmesi mümkündür.

3. ETKİ DEĞERLENDİRME SİSTEMLERİ KAPSAMINDA SEKTÖREL YAPILANMA

Sektörel planlama süreçlerinde hedeflenen sürdürülebilir yaklaşım, politika-plan ve programların karar verme mekanizmalarına entegre edilen SÇD ile mümkündür. SÇD ile politikalarından itibaren yönlendirilen sektörel kararlar, uygulama (bireysel projeler) aşamasında diğer ilgili etki değerlendirme araçlarının (ÇED, SED, ERD, SoED vb.) sürece dahil olmasıyla bütüncül çevre yönetimini destekleyecektir.

Türkiye’de yürürlükte olan 25 Kasım 2014 Tarihli ve 29186 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan ÇED Yönetmeliği kapsamında tanımlandığı üzere ÇED; “Gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji

alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları” ifade etmektedir.

Yürürlükte olan 8 Nisan 2017 tarihli ve 30032 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan SÇD Yönetmeliği kapsamında SÇD ise; “Yönetmeliğin kapsamında yer alan sektörler için kamu kurum/kuruluşlarının hazırlanacak onaya/kabule tabi plan/programların planlama/programlama sürecinin başlangıcından itibaren, çevresel değerlerin plan/programa onayından/kabulünden önce entegre edilmesini sağlamak, plan/programın olası olumsuz çevresel etkilerini en aza indirmek, olumlu etkilerini de en üst düzeye çıkarmak ve karar vericilere yardımcı olmak üzere katılımcı bir yaklaşımla sürdürülen ve yazılı bir raporu da içeren çevresel değerlendirme çalışmaları” olarak tanımlanmıştır.

Etki değerlendirme sistemleri arasında küresel ölçekte kabul görmüş, çevresel konulara yönelik yaygın bir uygulama olan ÇED, uluslararası hukukta yeri olan ve böylelikle uluslararası sözleşmeler ve mahkeme kararlarında da yeri olan bir karar verme aracıdır (Coşkun *vd.*, 2011; Güneş, 2013). Buna karşılık, küresel perspektifte yaşanan ve büyük etkiler oluşturmaya başlayan süreçler, sürdürülebilir yaklaşım çerçevesinde belirlenen uluslararası politikalar kapsamında üst ölçekli karar mekanizmalarına uygulanan etki değerlendirme sistemlerinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Gelişen farkındalık düzeyi, proje düzeyinde uygulanan ÇED’in, çevre sorunlarıyla mücadelede yetersizliğinin tartışılmaya başlanması ve daha geniş kapsamlı bir değerlendirme sisteminin gerekliliğine yönelik fikir birliğini beraberinde getirmiştir. Böylece, SÇD’nin kuramsal temelleri atılmaya başlanmıştır (Sadler ve Verheem, 1996; Buckley, 1998; Goodland, 1998). SÇD, politik kararlar, planlar, programlar ve yasalar gibi yönlendirici faaliyetlere uygulanan ve Bütüncül Çevre Yönetimi kapsamında güncel bir yaklaşım niteliğine sahip bir etki değerlendirme sistemidir.

Üst ölçekli sektörel kararların (politika-plan-program karar verme süreci) kümülatif etkilerinin değerlendirilmesi hedefiyle yürütülen SÇD süreçleri, söz konusu politika, plan veya program önerisinin ortaya konmasıyla birlikte başlamaktadır. Süreç kapsamında, istişare toplantıları ve değerlendirme bulgularına dayanan bir rapor hazırlanması ve mevcut bulguların karar verme sürecinde kamuoyu ile paylaşılması aşamaları yer almaktadır. Bu nedenle SÇD çalışmaları resmi, sistematik ve kapsamlı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Glasson *vd.*, 1999; Say, 2004; Bozhesku and Fischer, 2011; Yücel, 2011:1).

SÇD önerisini politika plan veya program için hazırlayan kurum, aynı zamanda SÇD sürecinden sorumlu olması nedeniyle, sürecin ilerleyen aşamalarındaki yetki ve görev dağılımının belirlenmesinden de sorumludur. Çizelge 2’de SÇD süreci ve bu süreçte yetki gerektiren görev tanımları verilmiştir. SÇD süreçlerinin belirli yasal ölçütlere göre yürütülmesi yetkili otoritenin yanı sıra çalışma ekiplerinin izlediği yöntemlerle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, aynı kurumda hazırlansa dahi, farklı politika, plan ve program önerileri için SÇD süreçlerinin birbirinden bağımsız yürütülmesi gerekebilir.

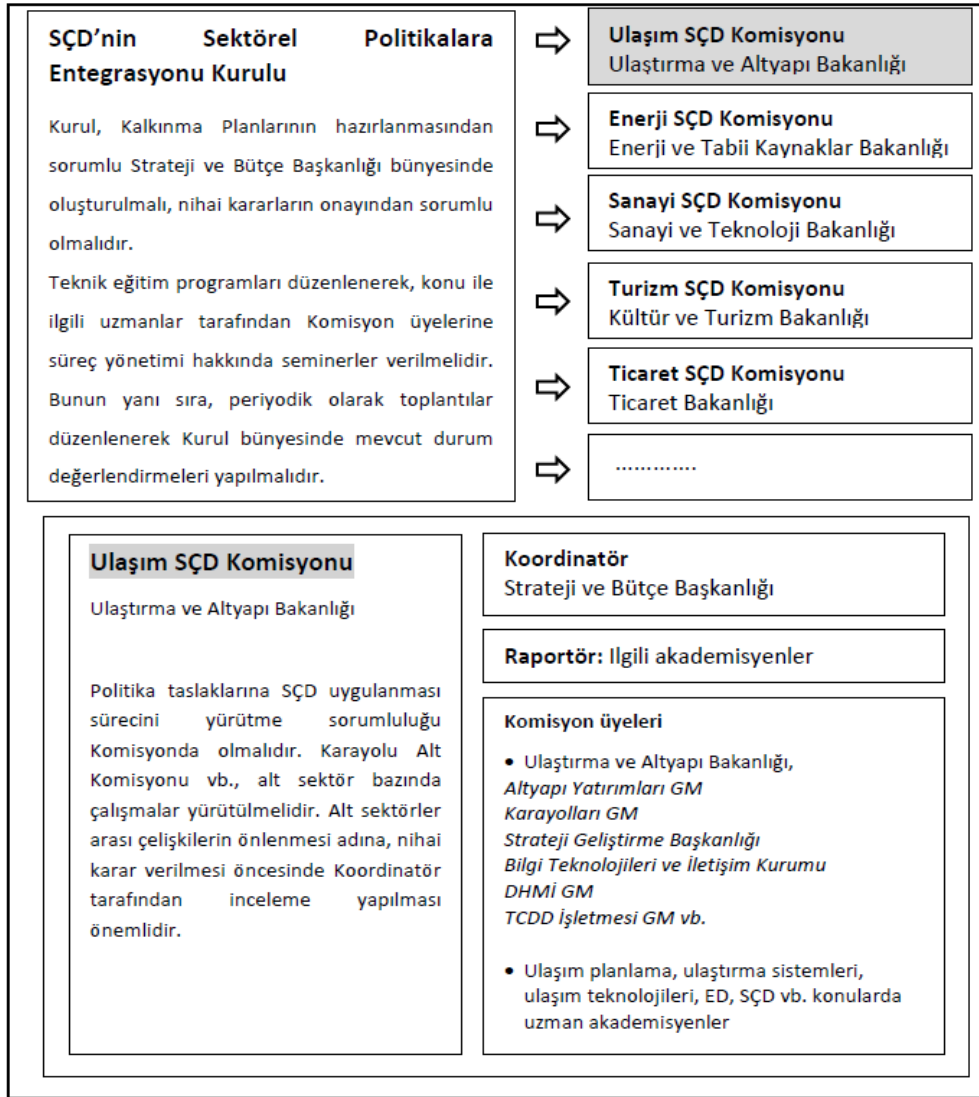
Çizelge 2: SÇD sürecinde önerilen yetki çerçevesi

EKİP	GÖREV ÇERÇEVESİ
SÇD Yönetim Ekibi	<p>Öneri politika-plan-programa yönelik karar verme sürecine SÇD'nin entegrasyonu, öneriyi hazırlayan yetkili kurumun otoritesi tarafından yönetilmesi gereken bir süreçtir. Öncelikle, ilgili kurum koordinatörlüğünde, kurum bünyesinde bir yönetim ekibi oluşturulmalıdır. Bu ekip, kurum içinden politika, plan veya programı hazırlama ve onaylama yetkisi olan uzmanlardan ve yetkililerden oluşmalıdır. Ayrıca, bu uzmanların stratejik değerlendirmelere göre çalışmayı yönlendirme yetkisi ve kapasitesi olmalıdır. Önerinin kapsamına göre kurum içinden bir SÇD Koordinatörünün atanması, sürecin belirli bir sıra düzende yürütülmesi için de önemlidir. Bu sıra düzenin en üstünde yer alan Yönetim ekibi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sektörel politikaların diğer sektör politikalarıyla (örn. ulaşım ve enerji politikaları), • Sektörel stratejik planlar kapsamında yer alan kararların, ilgili sektöre ilişkin farklı yatırım programlarıyla (örn. ulaşım sektörü kapsamında demiryolu ve karayolu yatırım kararları), • Öneri kapsamında yer alan kararların da birbirleriyle olan çelişkilerini gidermeye çalışmalıdır.
SÇD Kapsam Belirleme Ekibi	<p>Yönetim ekibi ve belirlenen kurum dışı uzmanlardan oluşan SÇD Kapsam Belirleme Ekibi SÇD sürecinin hangi kapsamda hazırlanacağı (ulusal, bölgesel, yerel vb.), metodolojisi, etki alanı, hedef kitlesi gibi sürecin temel taşı sorulara cevap arayan bu ekip:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Öneri politika, plan veya program konusunda uzman, • SÇD konusunda uzman, • İlgili olduğu sektör konusunda uzman kişilerden oluşmalıdır.
SÇD Uygulama Ekibi	<p>Kapsam Belirleme Ekibinin yönlendirmesiyle ve SÇD Yönetim Ekibinin yetkisiyle oluşturulan, SÇD çalışmasını yürütecek ve SÇD raporunu hazırlayacak teknik ekip. Öneri politika, plan veya programın içeriğine göre farklı disiplinlerde çalışan uzmanların görev alacağı multidisipliner bir ekip olmalıdır. SÇD ekibinde görev alacak uzmanlarla ilgili belirli yeterlilik ölçütleri geliştirmek mümkündür.</p>
SÇD Raporu İnceleme Değerlendirme Komisyonu	<p>İnceleme ve değerlendirme aşamasına yönelik olarak oluşturulan bu ekip, SÇD Yönetim Ekibi, SÇD Kapsam Belirleme Ekibi ve SÇD Teknik Ekibinin birlikte yer aldığı bir komisyondur. Bu komisyon:</p> <ul style="list-style-type: none"> • SÇD sürecinin yasal gereklilikler çerçevesinde yürütülmesi, • Politika, plan veya program kararlarının ve SÇD çalışmasının sonuçlarının uyumu, • Katılım sürecinin sonuçlarının etkin bir şekilde SÇD raporuna aktarılması konularında, sürecin kalitesi ve güvencesinden sorumludur.

Kaynak: Yalçınkaya (2019:141)

SÇD süreçlerinin etkin yürütülebilmesi amacıyla, sektörlere bağlı olarak ilgili süreçlerden sorumlu kurumların belirlenmesi ve bu süreçlerde yetkin komisyonların oluşturulması oldukça önemlidir. SÇD'nin uygulanacağı hiyerarşik planlama düzeyine bağlı olarak; ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde komisyon oluşturulması tercih edilmelidir. Politikalara uygulanan SÇD süreçlerinde, sorumlu kurumlar, konu ile ilgili bakanlıklardır; komisyonlar da bu bakanlıklar bünyesinde oluşturulmalıdır. Öneri yapılan süreç ulaşım sektörü örneğinde Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3: SÇD'nin Sektörel Politikalara Entegrasyonu Kurulu Yapılanması Önerisi (Ulaşım Sektörü Örneği)

Kaynak: Yalçınkaya (2019:216,217)

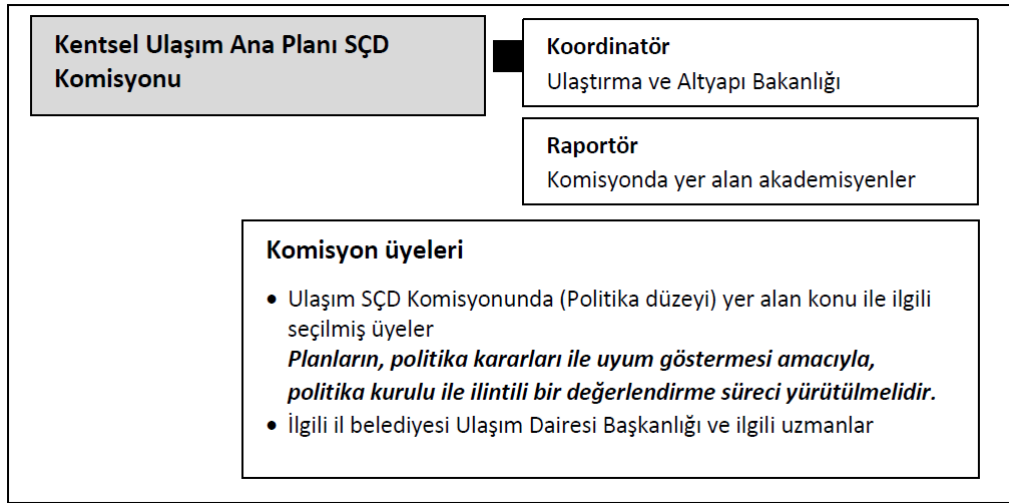
Çizelge 3'te görüldüğü üzere, ulaşım politikalarına SÇD uygulanması sürecinin yönetimi ve takibinin Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı bünyesinde yer alan Komisyon tarafından yapılması önerilmektedir. Komisyon bünyesinde teşkilat yapısının oluşturularak, koordinatörün ve diğer komisyon üyelerinin görev

ve sorumlulukları tanımlanmalıdır. Teşkilat yapısı, alt sektör (karayolu, demiryolu, denizyolu, havayolu, kent içi ulaşım, kargo ulaştırması vb.) bazında yapılandırılabilir. Komisyonunda, Bakanlık'ta görev yapan uzmanların ve ilgili alanlarda araştırmalar yürüten akademisyenlerin yer alması, karar üretme ve karar verme süreçlerinin birbiri ile uyumlu yürütülmesi gerekmektedir.

Öneri politikalara SÇD uygulanmasının ardından, "SÇD'nin Sektörel Politikalara Entegrasyonu Kurulu" bünyesindeki tüm Komisyonların toplanarak, farklı ve ilişkili sektörel politikalar arası çelişkilerin önüne geçilmesi adına değerlendirme yürütmesi oldukça önemlidir.

Planlara uygulanan SÇD süreçleri politika kararları ile uyum göstermelidir. Bu planlar ulusal ölçekte hazırlanan stratejik planlar ya da ana planlar, bölgesel ya da kent düzeyindeki master planları ya da farklı düzeylerdeki mekânsal planlar olabilir. İlgili komisyonların kent düzeyinde oluşturulduğu durumlarda konu ile ilgili bakanlıkların da süreçte yer alması oldukça önemlidir. Öneri yapılanma süreci Şekil 7'de verilmiştir. Konu ile ilgili bütünlük sağlanması amacıyla ulaşım sektörü örneğinde devam edilmiştir.

Şekil 7: SÇD'nin Planlara Entegrasyonu Kurulu Yapılanması Önerisi (Kentsel Ulaşım Ana Planı Örneği)

Kaynak: Yalçınkaya (2019:237)

Programlara uygulanan SÇD süreçleri üst ölçekli kararlar ile uyumlu olmak durumundadır. Söz konusu programlar, ülkesel ölçekte hazırlanan orta vadeli programlar, yatırım programları vb. olabileceği gibi, farklı sektörlerle ilişkin kararların yer aldığı dokümanlar da olabilmektedir. Programlara SÇD uygulanması süreçleri, hiyerarşik düzende üst basamaklara SÇD uygulandığı durumlarda çok daha hızlı gerçekleştirilecektir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çevre sorunlarıyla mücadele politikaları kapsamında, herhangi bir öneri için karar verilmesi aşamasında, kümülatif etkilerin ele alındığı etki değerlendirme süreçlerinin yürütülmesi, sürdürülebilir kalkınma hedefi doğrultusunda kaçınılmaz bir konudur. Kalkınma, tüm bileşenleriyle, zaman ve mekân olgusuna da bağlı olarak, dinamik ve değişken bir süreçtir. Politika, plan, program ve projeler, ülkesel kalkınma için önemli araçlar olup, aynı zamanda etki değerlendirme sistemlerinin de uygulama alanlarıdır. Diğer etki değerlendirme sistemlerinin yanı sıra, SÇD uygulama gerekçesi çevresel, toplumsal ve ekonomik faktörler arasında daha iyi bir dengenin yaratılması olarak ifade edilmektedir (Wood, 2003). Etkin bir SÇD uygulaması ileriye dönük karar verme süreçlerini desteklemelidir (Brown ve Affum, 2000). Kapsamının genişliği nedeniyle, SÇD'nin çalışma prensibi salt öneri politika, plan ya da program ile ilişkili sektörü değil, ilgili tüm sektörlerin optimal çerçevede nitelikli yönetilmesini desteklemektedir. Böylelikle, SÇD

entegrasyonu, hiyerarşik süreçlerde diğer etki değerlendirme sistemlerinin etkinliğinin artmasına ve hedefin daha kısa sürede ve bütüncül olarak tamamlanmasına imkan vermektedir.

Kurumsal işleyiş kapsamında etki değerlendirme süreçleri, ülkelerin yasal ve yönetsel çerçevesi uyarınca, mevcut koşullara dair nitelikli verileri ve öneri karar verme basamağının olası tüm önemli etkilerinin saptanmasını temel alan bir kapsamda olmalıdır. “Etkilenen” bileşeni üzerindeki “etki”ler mümkün olan en somut ifadeyle tanımlanmalı, “etkileyen” unsurlar ile ilgili doğru ve yerinde tespitler yapılmalıdır. Söz konusu süreçlerde etkilerin önem derecesi, olası etkilerin çevresel ve toplumsal bağlamda kabul edilebilirliği sorgulanarak değerlendirilir. Bu değerlendirme esnasında; başlangıç koşulları, alternatifler ve doğrudan etkilerin yanı sıra, süregelen ya da planlanan diğer politika-plan-program kararları veya proje yatırımlarıyla oluşacak kümülatif etkiler de göz önüne alınmalıdır. Değerlendirmede kullanılan kalite standartlarının ölçüt ve kaynakları açıkça ortaya konmalı ve önem derecesi belirlenirken yararlanılan gerekçeler, varsayımlar ve değer yargıları bütün yönleriyle tanımlanmalıdır. Başlangıç koşullarına ait bilgilerin yetersiz olduğu ya da etkilere dair belirsizlikler olduğu durumlarda, etkilerin önem dereceleri belirlenirken öngörülü bir yaklaşım benimsenmelidir.

Kurumsal entegrasyonu tamamlanan ve yetki çerçevesi netleştirilen bir SÇD yapılanması ve bu doğrultuda proje aşamasında etkin işleyişi desteklenen diğer etki değerlendirme sistemleri bütüncül çevre yönetimine erişimde temel gereksinimlerden birisi olarak ifade edilebilir. Türkiye perspektifinde, kurumsal altyapının desteklenmesi amacıyla ilgili sektörel birimlerin oluşturulması, insan kaynaklarının gerekli eğitim süreçlerine tabi tutulması ve farkındalık düzeyinin artırılması çalışmaları en kısa sürede tamamlanması gereken faaliyetlerdir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazar çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Blotevogel, H., D. Rainer, A. Münter (2014), Spatial Planning in Germany: Institutional Inertia and New Challenges. In Spatial Planning Systems and Practices in Europe (83-105), NY: Routledge.
- Bozhesku, M.G., T.B. Fischer (2011), Benefits of and Barriers to SEA follow-up Theory and Practice. Environmental Impact Assessment Review, 34 (2012), 22-30.
- Brown, A.L., J.K. Affum (2000), Strategic Environmental Assessment in Road Network Planning. 20th Annual Meeting of the International Association for Impact Assessment IAIA'00, 19-23 June 2000, Hong Kong.
- Buckley, R. (1998), Strategic Environmental Assessment, in Porter and Fittipaldi (1998), 77-86.
- Coşkun Aydın, A., N. Velioğlu, Y.Ö. Türker (2011), Çevresel Değerlendirme Üzerine Hukuki Bir Analiz. Ed. N.P. Say). Stratejik Çevresel Değerlendirme ve Planlama, TMMOB Peyzaj Mimarları Odası Yayınları 2011/2, 125-141.
- Erkut, G., E. Sezgin (2014), Spatial and Strategic Planning in Turkey: Institutional Change and New Challenges. In Spatial Planning Systems and Practices in Europe (236-251), NY: Routledge.

- Fedai R. (2016), Devlet Planlama Teşkilatı'ndan Kalkınma Bakanlığına Planlama Anlayışında Yaşanan Değişim. The Journal of Social Sciences, 9, 410-422.
- Glasson, J., R. Therivel, A. Chadwick (1999), Introduction to Environmental Impact Assessment (Ed. J. Glasson). Routledge/Taylor& Francis Group, New York, 448.
- Goodland, R. (1998), Strategic Environmental Assessment, in Porter and Fittipaldi (1998), 87–94.
- Güneş, Ş.A. (2013), Uluslararası ÇED Yükümlülüğü. Uluslararası Çevresel Etki Değerlendirmesi Kongresi, 8-10 Kasım 2013, İstanbul.
- Karaer, F. (2002), Sektörel Politikalar ve Çevre. Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 7(1), 21-29.
- Katip, A., F. Karaer, N. Özengin (2014), Otomotiv Sektörünün Çevresel Açından Değerlendirilmesi. Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi, 19(2), 51-66.
- Mihçioğlu, C. (1983), Devlet Planlama Örgütünün Kuruluş Günleri, AÜSBF Yay., 522, 229–257.
- Nadin V., D. Stead (2014), Spatial Planning in United Kingdom, 1990-2013, In Spatial Planning Systems and Practices in Europe (189-207), NY: Routledge.
- Sadler, B., R. Verheem (1996), Strategic Environmental Assessment: Key Issues Emerging From Recent Practice, Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment, Hague.
- Say, N.P., M. Yücel (2000), Sektörel Planlamalarda Peyzaj Mimarlarının Yeri. Peyzaj Mimarlığı Kongresi, 19-20 Ekim 2000, Ankara.
- Say, N., M. Yücel, C. Erginkaya (2010), Türkiye'de İmar Planlarında Uygulanabilecek Bir Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) Modelinin Geliştirilmesi: Adana Kenti Örneği, Proje No: 107Y147.
- Say, N.P. (2004), Stratejik Çevresel Değerlendirmenin Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Enerji Sektörü Örneğinde Araştırılması ve Bir Uygulama Modelinin Geliştirilmesi. Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Adana, 128.
- Wood, C. (2003), Environmental Impact Assessment in Developing Countries: An Overview. Conference on New Directions in Impact Assessment for Development: Methods and Practice, 24-25 November 2003.
- Yalçinkaya, N.M. (2019), Ulaşım Sektöründe Stratejik Çevresel Değerlendirme Uygulamasının Türkiye Açısından İrdelenmesi. Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Adana, 339.
- Yalçinkaya, N.M., N.P. Say (2018), Türkiye'de Mekansal Planlama Süreci ve Ulaşım Planlaması. Sosyal Bilimler, Siyaset ve Yönetim, (Ed. M.F. Çavuş ve M.B. Coşkun) Akademisyen Yayınevi Bilimsel Araştırmalar Kitabı, Ankara, 191-201.
- Yücel, M. (2011), Stratejik Çevresel Değerlendirme (Ed. N.P. Say). Stratejik Çevresel Değerlendirme ve Planlama, TMMOB Peyzaj Mimarları Odası Yayınları 2011/2, 1-15.

YAZAR REHBERİ

1. Gönderilen makale önceden yayınlanmamış ve herhangi bir dergide değerlendirilme sürecinde olmamalıdır.
2. Makale, Türkçe veya İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, makalenin amaç ve önemini, uygulanan metodolojiyi, temel bulgular ve muhtemel politika tavsiyelerini içeren Türkçe ve İngilizce olmak üzere 150-200 kelimeyi aşmayan öz/abstract yer almalıdır. Öz/Abstract altında, makalenin yazındaki yerine dair yönlendirmede bulunacak en az üç ve en çok altı anahtar sözcükler/keywords bulunmalıdır. İngilizce başlık, özet, ana metin ve anahtar kelimeler küresel bir izleyici tarafından kolayca anlaşılabilir bir yüksek dil seviyesinde sunulmalıdır. Makale, Ana Başlık, Öz/Abstract, Anahtar Sözcükler/Keywords, Makale Metni, Notlar ve Kaynakça sırası ile kaleme alınmış olmalıdır.
3. Makale, kaynakça ve sonnotlar dahil, 8.000 kelimeyi geçmemeli, A4 boyutunda Word dosyasına 1,5 satır aralıklı, soldan 3 cm, sağdan 3 cm, üstten 3,5 cm ve alttan 4 cm olacak şekilde düzenlenmelidir.
4. Tablo ve şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altına yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın sağında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.
5. Makalenin alt başlıkları, ilk harfi büyük olmak üzere küçük harflerle, koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.
6. Dipnotlar, makalenin sonuna, kaynakçadan önce eklenmelidir.
7. Makale, Dergi'nin <<http://dergipark.gov.tr/huniibf>> adresinden DergiPark'a üye olunarak, yazar(lar)ın isim(ler)i eklenmeden ve makalede yazar(lar)ı belli edecek ibareler içermeyecek şekilde gönderilmelidir.
8. Yazar(lar), makalenin kabul edilmesi ve yayımlanması durumunda, telif haklarının Hacettepe Üniversitesi'ne devredilmesini kabul etmiş sayılır, yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.
9. Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olmalıdır. iThenticate intihal tespit yazılımı kullanılarak alınan makale özgünlük raporu Dergipark'a makale ile birlikte yüklenmelidir. Araştırmada "Etik Kurul Onayı" alınması gerekli ise; makalenin "Gereç ve Yöntem" bölümünde Etik Kurul onayına ilişkin bilgiler (etik kurulun adı, onay belgesinin numarası ve tarihi) belirtilmelidir.
10. Yazar(lar) makalenin güncel durumunu DergiPark üzerinden takip edebilir(ler).

11. Kaynaklara göndermeler, metin içinde açılacak ayrıçlarla yapılmalıdır. Ayrıç içindeki sıra şöyle olmalıdır: Yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları.

Karşılaşılabilecek farklı durumlar şöyle örneklenebilir:

.....ifade edilmiştir (Wilson, 2011).

.....belirtilmiştir (Wilson, 2011: 210-215).

.....Dollery (2008a: 15-20) ileri sürmektedir.

.....(Wollmann *vd.*, 2012: 126-153).

.....(Watson ve Hassett, 2003: 399-432; Wollmann ve Marcou, 2013: 15-23).

12. Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli, gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada soyadına göre alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları belirtilmelidir.

Kaynakçada, aşağıdaki örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

Kitaplar: Panara, C., M. Varney (2013), *Local Government in Europe: The 'Fourth Level' in the EU Multilayered System of Governance*, Abingdon, Oxon: Routledge.

Dergiler: Goldsmith, M. (1993), "The Europeanisation of Local Government", *Urban Studies*, 30(4-5), 683-699.

Derlemeler: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", in P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Pollitt, C., G. Bouckaert (2003), "Evaluating Public Management Reforms: An International Perspective", in H. Wollmann (ed.), *Evaluation Public-Sector Reform: Concepts and Practice in International Perspective*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, Inc., 12-35.

Diğer Kaynaklar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2014), *Kredi Kartı İşlemlerinde Uygulanacak Azami Faiz Oranları*, Basın Duyurusu, 5 Eylül, 2014-61, Ankara. <http://www.tcmb.gov.tr/>, E.T.: 15.09.2014.

GUIDE FOR AUTHORS

- 1.** Submission of an article implies that it has not been published previously, or is not under consideration/review for publication elsewhere.
- 2.** Article may be in either Turkish or English. Immediately after the article title, a concise (150-250 words) abstract, in both Turkish and English, identifying (in the given order) the aim and significance of the research, the methodology implemented, the main findings and likely policy implication is required. For the purpose of locating the article's relevance in the literature, a minimum number of three and a maximum of six keywords should be stated following the abstract. English title, abstract, body text and keywords should be presented at a high language level that is easily comprehensible by a global audience. The article should be submitted in the following order: Article Title, Abstract, Keywords, Body Text, Notes and References.
- 3.** Article should not exceed 8,000 words (including endnotes and references), and should be typed on A4 page with 1.5 line spacing, leaving margins 3 cm at the left, 3 cm at the right, 3.5 cm at the top and 4 cm at the bottom of the page.
- 4.** Tables and figures should be numbered sequentially. Titles should be placed at the top of tables and figures. Reference for tables and figures should be placed under tables and figures. Numbers should be full stop separated. Equations should be numbered in parentheses on the right side of the page. Derivation of equations which is not fully mentioned in the body text should be provided on a separate page with a full derivation.
- 5.** The article's sub-headings should be in lower case (except the first letters of words), bolded and left aligned.
- 6.** Footnotes should be indicated with a superscript and placed at the end of the body text and before the reference section.
- 7.** Article should be submitted (without author(s) name(s)) electronically by signing up online at DergiPark's website: <<http://dergipark.gov.tr/huniibf>>.
- 8.** Upon acceptance and publication of an article, author(s) agrees that copyrights are transferred to Hacettepe University. That is, the copyright fees will not be paid to author(s).
- 9.** Article must comply with research and publication ethics. The originality report received using iThenticate plagiarism detection software should be uploaded to Dergipark together with the article. If it is necessary to obtain "Ethics Committee Approval" for research, in the "Materials and Methods" section of the article, information on the ethics committee approval (name of ethics committee, number and date of approval document) should be indicated.

10. Author(s) can monitor the status of article anytime by signing up online at DergiPark's website: <<http://dergipark.gov.tr/huniibf>>.

11. All references cited in the text should be in parentheses. Reference in parentheses should be in the following order: Surname(s) of Author(s), Publication Year and Page Number(s).

Examples are as follows:

.....is stated (Wilson, 2011).

.....is indicated (Wilson, 2011: 210-215).

According to Dollery (2008a: 15-20)

.....(Wollmann *et.al.*, 2012: 126-153).

.....(Watson and Hassett, 2003: 399-432; Wollmann and Marcou, 2013: 15-23).

12. Only references cited in the text should be included in the references section. The references should be listed in an alphabetical order by surname in a separate page. Page numbers of an article in periodical or edited book should be indicated.

The examples given below should be followed strictly:

Books: Panara, C., M. Varney (2013), *Local Government in Europe: The 'Fourth Level' in the EU Multilayered System of Governance*, Abingdon, Oxon: Routledge.

Periodicals: Goldsmith, M. (1993), "The Europeanisation of Local Government", *Urban Studies*, 30(4-5), 683-699.

Edited Books: Krugman, P. (1995), "The Move toward Free Trade Zones", in P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-182.

Pollitt, C., G. Bouckaert (2003), "Evaluating Public Management Reforms: An International Perspective", in H. Wollmann (ed.), *Evaluation Public-Sector Reform: Concepts and Practice in International Perspective*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, Inc., 12-35.

Other Sources: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2014), *Kredi Kartı İşlemlerinde Uygulanacak Azami Faiz Oranları*, Basın Duyurusu, 5 Eylül, 2014-61, Ankara. <http://www.tcmb.gov.tr/>, E.T.: 15.09.2014.